

Editörden

Gamze YÜCESAN-ÖZDEMİR

Davetli Makale

Emek - Sanat İlişkileri ve Türkiye'de Sosyal Politika Eğitiminde Sanatın Yerine İlişkin Özgün Bir Deneyim

Ahmet MAKAL

Araştırma Makaleleri

19. Yüzyıl Türk Romanında "Çalışma Düşüncesi"

Fuat MAN

Ütopya mı Plan mı: Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Ankara Romanı

Mehmet ARI

Tangoya Sınıftan Bakmak, Arjantin'de Komünist Bir Şef: Osvaldo Pugliese

Umut KARAMOLLAOĞLU ve Mine Dilan KIRAN

Emeğin Özneleşmesi Bağlamında Türkiye'de Politik Rock'un Gelişimi

Mehmet Atilla GÜLER ve Serter ORAN

Türkiye'de Genç İşsizliğin Görünümü ve Özellikleri Üzerine İnceleme

Serdar ACUN

Mahalle Bağlamında Genel Toplulukçu Yeterlilik Ölçeğinin Geliştirilmesi, Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması

Fatma YILDIRIM, İnci ÖZGÜR İLHAN ve Duru KUZUGÜDENLİOĞLU

Tarihsel ve Yapısal Kaynakları Açısından Otoriter Rejimlerin Türleri Üzerine Bir Sınıflandırma Çalışması

İnan AKDAĞ

Neoliberal Bir Sonuç Olarak Toplum Yararına Program

Alev GÜMÜŞ

Forum

Sosyal Politika, Sınıf ve Edebiyat: Biraradallığın Seyri ve Yeni Çalışmalar için Yöntemsel Sorular, Sorunlar

Elif HACISALİHOĞLU

Salgınla Birlikte Yeni Dünya Düzeni Tartışmalarında Emeğin ve Sanatın Yeri

Özgür Hüseyin AKIŞ

SINIF ve SANAT

Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD)

DİSK/Genel-İş tarafından altı ayda bir yayınlanmaktadır

• Haziran 2020/1

• Ulusal Hakemli Dergi

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın • ISSN: 1305-6182

Yayın Şekli: 6 aylık - Türkçe

Editör

Gamze Yücesan Özdemir, Prof. Dr.

Yayın Kurulu*

Ahmet Alpay Dikmen, Prof. Dr., Ankara Üniversitesi

Aziz Çelik, Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi

Çağrı Kaderoğlu Bulut, Dr., Ankara Üniversitesi

Çağla Ünlütürk Ulutaş, Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi

Elif Hacısalıhoğlu, Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi

Gamze Yücesan Özdemir, Prof. Dr., Ankara Üniversitesi

Metin Özügürlü, Prof. Dr., Ankara Üniversitesi

Orkun Saip Durmaz, Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi

Özgün Millioğulları Kaya, Dr., DİSK/Genel-İş Araştırma Daire Müdürü

Serhat Salıhoğlu, DİSK/Genel-İş Genel Koordinatörü

Sebiha Kablay, Doç. Dr. Ordu Üniversitesi

Editör Yardımcıları*

Çağrı Kaderoğlu Bulut

Mine Dilan Kıran

Özgün Millioğulları Kaya

* İsimler alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir.

Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD), 2020/1

Sahibi: Genel-İş adına Genel Başkan Remzi Çalışkan

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Şükret Sevgener

Grafik Tasarım: Buket Şimşek Baykal

Adres: Çankırı Caddesi No: 28 Kat: 7 Ulus/Ankara

Tel: 0312 3091547, **Faks:** 0312 3091046

E-posta: emekarastirma@genel-is.org.tr www.emekarastirma.org.tr

Parayla satılmaz.

Basım tarihi: Haziran 2020

Baskı: Bizim Büro Basım Evi, Zübeyde Hanım Mah. Sedef Cad. No: 6/A Altındağ / ANKARA

Tel: (0312) 342 19 13 **Fax:** (0312) 342 1914

Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD) ulusal hakemli bir dergidir.

Makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayımlanan makalelerden kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Genel yayın yönetmeninin yazılı izni olmadan tanıtım amaçlı kısa alıntılar dışında dergide yer alan yazılar hiçbir yolla çoğaltılamaz, dağıtılamaz.

Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD) tam metin makalelerine <http://www.emekarastirma.org/index.php> adresinden erişilebilir.

Sınıf ve Sanat

Editörden

Gamze YÜCESAN-ÖZDEMİR

Davetli Makale

Emek - Sanat İlişkileri ve Türkiye'de Sosyal Politika Eğitiminde Sanatın Yerine İlişkin Özgün Bir Deneyim

Ahmet MAKAL

Araştırma Makaleleri

19. Yüzyıl Türk Romanında "Çalışma Düşüncesi"

Fuat MAN

Ütopya mı Plan mı: Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Ankara Romanı

Mehmet ARI

Tangoya Sınıftan Bakmak, Arjantin'de Komünist Bir Şef: Osvaldo Pugliese

Umut KARAMOLLAOĞLU ve Mine Dilan KIRAN

Emeğin Özneleşmesi Bağlamında Türkiye'de Politik Rock'un Gelişimi

Mehmet Atilla GÜLER ve Serter ORAN

Türkiye'de Genç İşsizliğin Görünümü ve Özellikleri Üzerine İnceleme

Serdar ACUN

Mahalle Bağlamında Genel Toplulukçu Yeterlilik Ölçeğinin Geliştirilmesi, Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması

Fatma YILDIRIM, İnci ÖZGÜR İLHAN ve Duru KUZUGÜDENLİOĞLU

Tarihsel ve Yapısal Kaynakları Açısından Otoriter Rejimlerin Türleri Üzerine Bir Sınıflandırma Çalışması

İnan AKDAĞ

Neoliberal Bir Sonuç Olarak Toplum Yararına Program

Alev GÜMÜŞ

Forum

Sosyal Politika, Sınıf ve Edebiyat:

Biraradallığın Seyri ve Yeni Çalışmalar için Yöntemsel Sorular, Sorunlar

Elif HACISALİHOĞLU

Salgınla Birlikte Yeni Dünya Düzeni Tartışmalarında Emeğin ve Sanatın Yeri

Özgür Hüseyin AKIŞ

v

1

27

69

79

103

141

165

185

205

227

239

ASOS INDEX

INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL / COPERNICUS ULUSLARARASI İNDEKS

DİSK/Genel-İş Emek Araştırma Dergisi **ULAKBİM (ULUSAL)**, **ASOS INDEX (ULUSAL)**
INDEX COPERNICUS (ULUSLARARASI) İndeksleri tarafından taranmaktadır.

Haziran ve Aralık aylarında yılda iki kez yayımlanır.

İletişim: Çankırı Caddesi No: 28 Kat: 4-9 Ulus/Ankara, Tel: 0312 3091547,

Faks: 0312 3091046

E-posta: emekarastirma@genel-is.org.tr, www.emekarastirma.org.tr

Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD) sosyal bilimlerin her alanından emek ve sınıf tartışmasını merkeze alan bilimsel makalelere yer verir.

Türkçe makaleler yayımlayan Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD) hem iki hakemin, hem de yazarın değerlendirme süreci boyunca gizli kaldığı hakemli bir dergidir.

Class and Art

From the Editor

Gamze YÜCESAN-ÖZDEMİR

v

Invited Article

**Labor - Art Relations and An Original Educational Experience
Regarding the Place of the Arts in the Social Policy Education in Turkey**

Ahmet MAKAL

1

Research Articles

"Thought of Work" in 19th Century Turkish Novel

Fuat MAN

27

Utopia or Plan: Yakup Kadri Karaosmanoğlu's Novel Ankara

Mehmet ARI

69

**Looking at Tango in a Class Perspective:
A Communist Chef in Argentina: Osvaldo Pugliese**

Umut KARAMOLLAOĞLU & Mine Dilan KIRAN

79

**Development of the Political Rock in Turkey in the Context of
Subjectivation of Labour**

Mehmet Atilla GÜLER & Serter ORAN

103

**The Study on the Appearance and Characteristics of
Youth Unemployment in Turkey**

Serdar ACUN

141

**Development, Validity and Reliability Study of the General Collectiv
Efficacy Scale in the Neighbourhood Context**

Fatma YILDIRIM, İnci ÖZGÜR İLHAN & Duru KUZUGÜDENLİOĞLU

165

**A Classification Study on the Types of Authoritarian Regimes
in Terms of Their Historical and Structural Sources**

İnan AKDAĞ

185

As Neoliberal Result: The Public Workfare Program

Alev GÜMÜŞ

205

Forum

Social Policy, Class and Literature:

The course of coexistence and Methodological Questions and Issues for New Studies

Elif HACISALİHOĞLU

227

Labor and Art in the New World Order After the Outbreak

Özgür Hüseyin AKIŞ

239

Editörden

Sınıf ile sanat üzerine düşündüğümüzde üç farklı izlek belirir önümüzde. İlk izlekte, toplumsal sınıfları, emekçi kesimleri sanatının ana konusu olarak belirlemiş yazarlar, çizerler ve müzisyenler gelir aklımıza. İşçi sınıfının gündelik hayatları, dertleri, sevinçleri, umutları, mücadeleleri ve kavgaları bu eserlerde yer bulur.

İkinci izlekte, emekçilerin doğrudan kendi ürettikleri sanatı düşünebiliriz. İşçilerin yazdığı öyküler, işçi koroları bu ilişkiyi gözlemlediğimiz alanlar olur. İşçi sınıfı kendini ifade etme biçimi olarak sanatla ilişkilendirir.

Üçüncü izlekte, işçi sınıfı için yapılan sanattan bahsedebiliriz. İşçi sınıfının dünyaya bakış açısını değiştirmeyi ve onu sorgulayan ve eyleyen kılmayı amaçlayan sanatsal etkinliklerdir. Sanat ile işçilere ulaşmak, onlarla buluşmak hedeflenir. Sanat ile sınıf ilişkisinin politikleşmesi ve siyasal eylemlilik içinde düşünülmesidir.

Sınıf ve sanat ilişkisi bağlamında ortaya çıkan sanatsal eserleri hangi akım içinde değerlendirmek gerekir: Kara gerçekçilik, büyümlü gerçekçilik ya da aydınlık gerçekçilik? Kara gerçekçilikte, zor ve kötü koşullar ile karşı karşıya kalan emekçiler öfkeli ya da umursamaz tavırlar içinde daha sert ve daha karanlık bir varoluş benimserler. Bunu Boris Vian ve Charles Bukowski romanlarında gözlemliyoruz. Büyümlü gerçekçilikte, emekçiler gerçekte gerçek dışının, olağanla olağan olmayanın, düşle sahici olanın aynı ortamda yan yana gelip herhangi bir çatışmaya girmeden var olduğu bir ortamdadırlar. Zor ve kötü koşullar ile içindeki varoluşları, mücadeleleri ve umutları yalnızca fiziksel yaşamlarında değil düşlerinde de gerçekleşir. Gabriel Garcia Marquez romanları büyümlü gerçekçiliğin en çarpıcı örnekleridir hiç kuşkusuz.

Aydınlık gerçekçilik ise Orhan Kemal'in eserlerinde var olur. Nazım Hikmet, 1949 yılında Orhan Kemal'e bir mektup yazar. Bu mektubunda Orhan Kemal'in yazdığı kitabı ve yazarlığını değerlendirir. Mektupta Nazım Hikmet genç yazara

şöyle der: “Senin bazı hikayelerin, yalnız kederli değil aynı zamanda ümitsiz... Realite, bizzat tarihi akışıyla realite, ümitsiz değildir, kederli, mahzun, acı, alacakaranlık, korkunç, iğrenç, rezil, kepaze filan filan tarafları vardır, bu tarafları aksettirmekte en ufak bir ihmal, insanlığı tek taraflı, tozpembe bir ışıkla vermek olur ve realiteden uzaklaşılır... Gelişen şey ise ümitsiz değildir, sevinçsiz değildir. Kederli, mahzun, acılı olmak için sebepler mevcuttur, fakat ümitsiz olmak için tek bir sebep mevcut değildir. Aman evladım, kendini bundan sakın, daha acı, daha mahzun ol, fakat sevincin ve ümidin pırıl pırıl parlсын. İşte bu kadar.” Orhan Kemal’in edebiyatını -bu mektubun etkisiyle mi bilinmez- eşsiz kılan, kapkara, korkunç, kederli gerçeklikler içinde parlayan umuttur. Dergimizin *Sınıf ve Sanat* sayısını ortaya çıkaran yaklaşım da işte bu aydınlık gerçekçiliktir. Bu sayımız sınıf ve sanat ilişkisini değerlendiren makale ve forum yazılarının yanı sıra tema dışı katkılarla da oluştu.

Tüm bu çalışmaları tanıtmaya geçmeden önce, *Sınıf ve Sanat* sayımızın oluşumunda değerli katkılarını ve önerilerini bizimle paylaşan ve davetli yazarımız olarak bu sayıda yer alan Prof. Dr. Ahmet Makal’a özel teşekkürlerimizi sunmak isterim. Uzun yıllardır emek ve sanat alanındaki birikimini, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde 20 yılı aşkın bir süredir yönettiği “Çalışma İlişkileri ve Sanat” başlıklı seminerde somutlaşan özgün eğitim deneyimini bizimle paylaşıyor; sosyal politika eğitiminde sanatın yerine ilişkin önemli tespitler ve öngörülerde bulunuyor. *Emek-Sanat İlişkileri ve Türkiye’de Sosyal Politika Eğitiminde Sanatın Yerine İlişkin Özgün Bir Deneyim* başlıklı yazısında Ahmet Makal, sınıf ve sanat ilişkileri üzerine düşünmenin ve çalışmanın, yalnız öğrenciler ya da üniversiteler için değil, sendikalar ve tüm toplum için faydalar barındırdığını vurguluyor.

Araştırma makaleleri bölümünün ilk yazısı Fuat Man’a ait. 19. Yüzyıl Türk Romanında ‘Çalışma Düşüncesi’ başlıklı makalesinde Man, yüzyılın son otuz yılında yazılmış on üç romanı inceleyerek, bu dönemde çalışmanın nasıl kavrandığına ve çalışma düşüncesinin nasıl şekillendiğine dair özgün tespitlerde bulunuyor. Yazar ayrıca, bu alandaki yeni çalışmalarda ele alınabilecek araştırma konuları hakkında kimi öneriler de sunuyor.

İkinci makale *Ütopya mı Plan mı: Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Ankara Romanı* adını taşıyor. Mehmet Arı tarafından kaleme alınan makale, Ankara romanı merkezinde Cumhuriyet’in ütopyalarını ele alıyor ve genel kanının aksine Ankara romanında ortaya konan fikrin, bir ütopyadan çok “örnek kent ve ülke” hedefiyle geleceğe dönük somut bir plan haline gelişinin izlerini sürüyor.

Üçüncü makale sınıf ve sanat ilişkisini müzik üzerinden sorguluyor. Umut Karamollaoğlu ve Mine Dilan Kıran tarafından yazılan makalenin adı *Tangoya Sınıftan Bakmak, Arjantin’de Komünist Bir Şef: Osvaldo Pugliese*. Tango müziğinin önemli şeflerinden olan ve komünist kimliği ile müzikal yeteneklerini birleştiren Arjantinli şef Osvaldo Pugliese’nin müziğini ve bu müziğin işçi sınıfı nezdindeki

yansımalarını ele alan yazarlar, Arjantin siyasi tarihi, işçi hareketi ve tango ilişkisine dönük özgün değerlendirmelerde bulunuyorlar.

Sınıf ve sanat ilişkisini müzik üzerinden irdeleyen bir diğer makale ise *Emeğin Özneleşmesi Bağlamında Türkiye’de Politik Rock’un Gelişimi* başlığını taşıyor. Mehmet Atilla Güler ve Serter Oran tarafından kaleme alınan makalede, Türkiye’de emeğin toplumsal bir özne olarak görünür olması ile politik rock müziğinin gelişimi arasındaki ilişki tarihsel bir perspektifle ele alınıyor. Yaklaşık altmış yıllık bir süreci inceleyen çalışma, işçi sınıfı ve politik rock arasındaki ilişkiyi dönemselleştirmeler üzerinden benzerlik ve farklılıklarıyla tartışıyor.

Tema yazıları kadar tema dışı yazılar da bu sayımızı oldukça zenginleştirdi. Bunlardan ilki Serdar Acun tarafından yazıldı. *Türkiye’de Genç İşsizliğin Görünümü ve Özellikleri Üzerine İnceleme* adını taşıyan makale, Türkiye’deki genç işsizliğini TÜİK’in 2004-2018 yılları arasındaki verileri üzerinden çok boyutlu bir analizle irdeliyor. Çalışmanın en dikkat çeken vurgusu, Türkiye’de emek piyasası ile verilen eğitim arasındaki uyumsuzluk nedeniyle, artan eğitim seviyesinin işsizliği azaltmaya dönük etkisinin oldukça sınırlı kaldığıdır.

Fatma Yıldırım, İnci Özgür İlhan ve Duru Kuzugüdenlioğlu tarafından kaleme alınan makale *Mahalle Bağlamında Genel Toplulukçu Yeterlilik Ölçeğinin Geliştirilmesi, Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması* başlığını taşıyor. Makalede yazarlar tarafından geliştirilen Mahalle Bağlamında Genel Toplulukçu Yeterlilik Ölçeği’nin özellikleri ile geçerlilik ve güvenilirlik analizleri okura sunuluyor. Türkçe’de geliştirilmiş özgün bir ölçeği literatüre tanıtması bakımından oldukça anlamlı olan makalede yazarlar, ölçeğin işyerleri, sendikalar ve internet üzerinden kurulan sosyal ağlar gibi pek çok topluluğa uyarlanabileceğini öngörüyor.

Bir diğer makalede İnan Akdağ, otoriter rejimler üzerine dikkate değer bir inceleme gerçekleştiriyor. *Tarihsel ve Yapısal Kaynakları Açısından Otoriter Rejimlerin Türleri Üzerine Bir Sınıflandırma Çalışması* başlıklı makalede yazar, otoriter rejimler üzerine incelemelerin sınıf ilişkilerini dikkate alması gerektiği vurgusunu yaparak bu eksende dört biçimli yeni bir otoriter rejim tipolojisi geliştiriyor.

Alev Gümüş tarafından kaleme alınan son makale ise *Neoliberal Bir Sonuç Olarak Toplum Yararına Program* başlığını taşıyor. Neoliberal sosyal politikanın dönüşümü bağlamında Türkiye İş Kurumunun (İŞKUR) incelendiği makalede, ülkenin tek kamu istihdam kurumu olan İŞKUR’un yapısı ve işleyişindeki dönüşüm, Toplum Yararına Program çerçevesinde analiz ediliyor. Yazar, yeni sosyal politika anlayışının açık bir meşruiyet sorunu yaşadığını ve bu nedenle “toplum yararına” adlandırmasında açığa çıkan söylemsel bir manipülasyona ihtiyaç duyduğunu vurguluyor.

Forum bölümünde iki özgün katkımız bulunuyor. Elif Hacısılihoğlu, *Sosyal Politika, Sınıf ve Edebiyat: Biraradalığın Seyri ve Yeni Çalışmalar İçin Yöntemsel*

Sorular, Sorunlar başlıklı yazısında sınıf ve sanat ilişkisinin genel olarak sosyal bilimlerde özelde ise sosyal politika alanındaki yerine dair bir sorgulamayı gündeme getiriyor. Kişisel ve akademik deneyimleri ışığında konuyu irdeleyen yazar, sosyal politika disiplininin sınırlarının sanatsal üretimleri de içerecek biçimde hangi yöntemle ve nasıl genişletilebileceği sorusunu tartışmaya açıyor.

Özgür Hüseyin Akış ise *Salgınla Birlikte Yeni Dünya Düzeni Tartışmalarında Emekçinin ve Sanatın Yeri* isimli yazısında, dünya kapitalizminin yaşadığı kriz ve salgın dönemlerini değerlendirerek bu süreçte sanatın ve sanatçının durumunu ve toplumla olan ilişkisini irdeliyor. Sanatın sektöre dönüştüğü bir dünyada sanatçının da işçileştiğini vurgulayan yazar, toplumun mevcut durumunun dönüştürülebilmesi için sanatçıların ve işçi sınıfının birlikte hareket etmesi gerektiğine işaret ediyor.

Gerek tema konumuz gerekse tema dışı yazılarımızla oldukça zengin ve nitelikli bir sayı hazırlamaya çalıştık. Zorlu bir salgın döneminde bizlere çalışmaları ve değerlendirmeleriyle katkı sunan tüm yazarlara ve hakemlere teşekkürlerimi sunuyorum.

Salgın sonrası toplumun, emekçilerin yaşadıklarını, deneyimlediklerini nasıl ifade edecekleri, hangi kanalları, hangi platformları kullanacakları sorusu oldukça günceldir. Dolayısıyla, sanat da salgın sonrası toplumun eşitlikten, adaletten yana yeniden kuruluşunda önemli bir mücadele alanı olacaktır.

Sınıf ve Sanat sayısının bu mücadeleye katkı vermesi umuduyla,

Prof. Dr. Gamze Yücesan-Özdemir

Davetli Makale

Emek - Sanat İlişkileri ve Türkiye’de Sosyal Politika Eğitiminde Sanatın Yerine İlişkin Özgün Bir Deneyim

Ahmet MAKAL*

ORCID ID: 0000-0002-3229-1709

Öz

İşçi sınıfının doğuşu, nicel ve nitel açıdan gelişmesi ve varlık kazanması, başta ücret, çalışma süreleri ve işçi sağlığı-iş güvenliği olmak üzere çalışma koşulları ile yaşama koşulları, sendikal örgütlenme ve iş mücadelesi konuları; akademik araştırmalar yanında, sanat eserlerinde de başlangıçtan bu yana yansımaları buluyor. Sanatın, bir taraftan sosyal politika alanında geçmişte yaşananlar ile sorunları sanatçının düşünsel-duygusal prizmasından ve sanatsal kurgusundan geçmiş biçimiyle günümüze ve geleceğe yansıtma gibi bir işlevi var. Diğer taraftan ise sanat taşıdığı estetik değerlerle ve insan varlığının aklî ve duygusal yönlerine hitap etme potansiyeliyle, bu alana yönelik bir bilinç ve farkındalık yaratma, kamuoyunu ve kitleleri bu doğrultuda etkileme gibi işlevlere sahip. Bu yönüyle sanat, bizzat işçi sınıfı mücadelesine güç katan etmenlerden de biri. İki bölümden oluşan bu çalışmamızın birinci bölümünde, tarihsel bir perspektiften dünyada ve Türkiye’de emek olgusunun; değişik boyutları itibarıyla edebiyat, sinema, müzik ve diğer sanat dallarına ait eserlerdeki yansımalarını, izdüşümlerini inceliyoruz. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise birinci bölümde sunulan çerçeve ve bağlantılar ışığında, Türkiye’de sosyal politika eğitiminde sanatın yerini ele alıyor ve Mülkiye’de (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi) lisans düzeyinde 20 yılı aşkın bir süre boyunca yönettiğimiz “Çalışma İlişkileri ve Sanat” başlıklı seminerde somutlaşan özgün eğitim deneyimimizi değişik boyutlarıyla tartışıyor; bu deneyimin fiilî ve potansiyel kazanımlarını, geleceğe yönelik önerilerimizle birlikte başta üniversiteler ve meslekî örgütler olmak üzere Türk sosyal politika camiasının dikkat ve değerlendirmelerine sunuyoruz.

Anahtar Kelimeler: “Çalışma İlişkileri ve Sanat”, emek ve sanat, emek ve edebiyat, emek ve müzik, emek ve sinema, Mülkiye, sanatın işlevi, sosyal politika eğitimi, sosyal politika eğitimi ve sanat.

Makale gönderim tarihi: 20.04.2020 Makale kabul tarihi: 30.04.2020

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, ahmetmakal4@gmail.com

Labor - Art Relations and An Original Educational Experience Regarding the Place of the Arts in the Social Policy Education in Turkey

Abstract

The emergence of the working class, its development in quantitative and qualitative terms and its existence, working conditions, especially wages, working hours, workers' health and safety and living conditions, union organization, labour struggle issues, all find its reflection in works of art as well as in academic research since the beginning. Art, on the one hand, has a function of reflecting the past experiences and problems in the field of social policy to the present and the future, in a form passed through the artist's intellectual-emotional prism and artistic fiction. On the other hand, with the aesthetic values it carries and its potential to appeal to the mental and emotional aspects of human existence, art has functions such as creating consciousness and awareness in this field and influencing the public and the masses in this direction. In this respect, art itself is one of the factors that strengthen the working class struggle. In the first part of this study consisting of two parts, from a historical perspective we examine the reflections and projections of the phenomenon of labor in the world and in Turkey on the works of literature, cinema, music, and other art branches. In the second part of our study, in the light of the framework and links presented in the first part, we are dealing with the role of art in the social policy education in Turkey and we discuss our original educational experience embodied in the seminar titled "Labor Relations and the Arts", which we had managed for more than 20 years at the undergraduate level in Mülkiye (Ankara University, Faculty of Political Sciences); we present the actual and potential gains of this experience and evaluations to the attention of the Turkish social policy community, primarily universities and Professional organizations, along with our suggestions for the future.

Keywords: "Labor Relations and the Arts", labor and the arts, labor and literature, labor and music, labor and cinema, Mülkiye, the function of art, social policy education, social policy education and the arts.

Giriş

Bu çalışmanın amacı, çalışma yaşamında emek olgusunun değişik veçhelerine ilişkin olarak başlangıçtan bu yana meydana gelen gelişmelerin değişik sanat dallarındaki eserlere yansımalarını incelemek ve bunun üzerine de Türkiye'de sosyal politika eğitiminde sanatın yerine ilişkin özgün bir eğitim deneyimimizi ortaya koyup, değişik boyutlarıyla tartışarak, Türk sosyal politika camiasının değerlendirmesine sunmaktır. Çalışmamızın ikinci bölümünün konusunu-kapsamını teşkil eden ilk bölümde, emekle sanat arasındaki bağlantıları değişik sanat dalları itibariyle değerlendirirken, konuya ilişkin olarak uzun bir zaman aralığın-

da yayımlanmış olan daha önceki çalışmalarımızdan geniş ölçüde yararlanarak, onları kısaca özetleme yoluna gideceğiz.¹ Çalışmamızın ikinci bölümünü oluşturan ve emek-sanat bağlantısını konu alan ilk bölüm üzerine inşa edilen özgün eğitim deneyimimiz ise burada ilk defa yazıya dökülmüş olmaktadır.

Birinci Bölüm: Emek - Sanat İlişkileri

I. Sosyal Yaşam ve Sanat

İnsan yaşamının içerisinde doğan ve onun değişik veçhelerini içeren sanat eserleri, bu yaşamın sosyal boyutlarını da yansıtır kuşkusuz. Ancak bunlar, bir aynadaki gibi bire bir yansımalar değil, sanatçının düşünsel-duygusal prizmasından geçerek oluşan ve sanat eserinin kurgusu içerisinde yeniden biçimlenmiş-biçimlendirilmiş izdüşümleridir. Bu değerlendirmemiz, değişen ölçülerde olmakla birlikte, edebiyattan sinemaya, müzikten resme tüm sanat dalları açısından geçerlidir. Sanat eserleri, içinde oluştukları toplumsal ortamları yansıttıkları için, onların geçmişteki varlıklarının gelecekteki tanıklarıdır da aynı zamanda. Salt edebiyat söz konusu olduğunda, Şolohov’un, Pasternak’ın eserleri Sovyet Devrimi’nin; Remarque’ın, Hemingway’in, Ehrenburg’un romanları yirminci yüzyılın en büyük trajedilerinden biri olan İkinci Dünya Savaşı’nın en önemli tanıkları arasındadır. Hemingway’in *Çanlar Kimin İçin Çalıyor* ve Andre Malraux’nun *Umut* adlı romanları, yirminci yüzyılın büyük olaylarından biri olan İspanya İç Savaşı’nın en önemli tanıkları arasındadır. Büyük Rus besteci Dimitri Şostakoviç’in gene İkinci Dünya Savaşı sırasında kuşatma altındaki Leningrad’da beslediği 7. Senfoni de, herhalde dünya yerinde durdukça, insanlık tarihinin en dramatik olaylarından birine tanıklık yapmaya devam edecektir (Makal, 2008b: 17-18).

II. Çalışma Yaşamı, Emek ve Edebiyat²

Sanat eserlerinde, sosyal yaşamın olmazsa olmaz bir boyutu olan “çalışma” olgusu da yansımaları bulmaktadır. Her ne kadar çalışmanın biçimi, örgütlenişi ve çalışma sürecinde kurulan ilişkilerin niteliği zamandan zamana ve toplumdan topluma değişse de, çalışma olgusunun kendisi, insan toplumlarının olmazsa olmazıdır. Köleci toplumdan feodal topluma, oradan kapitalist topluma; çalışmanın biçimi, örgütlenişi ve çalışma ilişkilerinin tarafları ile aralarındaki ilişki sürekli değişime uğramıştır. Endüstri Devrimi’nden ve kapitalizmin ortaya çıkıp gelişmesinden bu yana bu ilişkinin tarafları işçiler ve işverenler ya da kurumsal düzeyde bakacak olursak, onların örgütleridir. Sosyal yaşam ile sanat arasında yukarıda kurduğumuz genel ilişkiyi, özel olarak çalışma yaşamı ile sanat arasın-

¹ Bu nedenle, çalışmamızın ilk bölümünde sadece sınırlı sayıda referans vermekle yetiniyoruz. Söz konusu yazılarımız için bakınız, Makal, 2008 (b); Makal, 2016; Makal, 2018.

² Emek-edebiyat bağlantısını ele alan bu bölümde esas olarak Makal, 2008 (b)’den yararlandık.

da da kurarak, değerlendirmelerimizi çalışma olgusunu en çok yansıtan sanat dallarından edebiyat, sinema ve müzik üzerinden sürdürelim. Bu değerlendirmelerimizin kapsayıcı-tüketici değil, fikir verici olduğunu ve okuyucunun Giriş bölümünde referans verdiğimiz makalelerimizde özellikle edebiyat ve müzik bağlantıları konusunda çok daha geniş bilgiler bulacağını belirtelim.

A. Dünya Edebiyatında Çalışma Yaşamı ve Emek

Romandan öyküye, şiirden denemeye, hemen her türdeki edebî eserler, sosyal yaşamın en önemli boyutlarından biri olarak “çalışma” olgusunun yansıdığı metinler olarak da karşımıza çıkarken, insanlık tarihinin emeğe ilişkin önemli gelişmelerine de tanıklık etmekte; farklı dönemlerde, farklı coğrafyalarda yaşananları, daha sonraki kuşaklara aktarmaktadırlar. Konu, daha Endüstri Devrimi’ni izleyen yıllardan itibaren, bu büyük tarihsel oluşumu ilk yaşayan ülke olan İngiltere’de bazı yazarların dikkatlerini çekmiş, işçilerin olumsuz çalışma ve yaşama koşulları ile bu koşullara karşı sendikal örgütlenmeyi de içeren değişik örgütlenme ve direniş çabaları onların eserlerinde yer bulmuştu. Bu yazarların en eski ve önemlilerinden biri Charles Dickens’dır. Dickens, İngiltere’de Endüstri Devrimi sonrası dönemin sosyal sancılarını yansıtan 1854 tarihli *Zor Zamanlar* adlı romanında, olay örgüsünün arka plânında, kömür madenleri ve dokuma fabrikalarındaki yıpratıcı-öldürücü çalışma ortamı, sendikal örgütlenme mücadeleleri, işverenlerin bunları bastırma çabaları, iş kazaları ve Yoksul Yasaları da dâhil olmak üzere; işçi sınıfının karşı karşıya kaldığı çalışma ve yaşama koşullarını etraflıca resmetmektedir.³ Charlotte Brontë’nin 1849 tarihli *Shirley* adlı romanında ise gene olay örgüsünün arka plânında, 19. yüzyıl başları İngilteresinde makineleşme sonucunda işlerini kaybeden işçilerin direnişleri ve makine kırılcılığı (Ludizm) hareketleri konu edilmektedir. Elizabeth Gaskell’in 1854-1855 tarihli *Kuzey ve Güney - North and South* kitabında ise hayalî bir küçük İngiliz sanayi kentindeki sınıf mücadeleleri anlatılmaktadır. Kıta Avrupası’nda ise Emile Zola’nın 1885 tarihli *Germinal* romanı, Fransa’da 19. yüzyılda kömür madenlerinde çalışan işçilerin olumsuz yaşama ve çalışma koşulları ile bu koşullara karşı başarıya ulaşamayan direniş, mücadele ve grev eylemlerini konu edinmektedir. Amerika Birleşik Devletleri’nde ise 19. yüzyılda, aralarında Herman Melville’in de bulunduğu birçok yazarın romanlarında çalışma sorunları yer bulurken, 20. yüzyıl başlarından itibaren ise Upton Sinclair, Jack London gibi yazarlar, “sosyal protesto romanı” olarak nitelendirilebilecek bir türde eserler verdiler (Johnson, 2006: xiv). Upton Sinclair’in 1906 yılında yayınlanan ve kapitalist sistemin işleyişine ağır eleştiriler getirdiği *Chicago Mezbahaları* kitabı bunların en önemlilerinden biridir. Jack London’un 20. yüzyıl başları İngilteresine ilişkin olarak kendi gözlemlerinden oluşan ve işçi

³ Zor Zamanlar’ı çalışma yaşamı açısından ayrıntılı biçimde inceleyen bir çalışma için bakınız, Johnson, 2006: 21-36.

sınıfının yaşama ve çalışma koşullarını ortaya koyan 1903 tarihli *Uçurum İnsanları* ile kapitalizme dâir politik-kurgu olarak nitelenebilecek 1908 tarihli distopyası *Demir Ökçe*’den de özellikle söz etmek gerekir. Emekçilerin çalışma ve yaşama koşullarına eserlerinde önemli bir yer veren John Steinbeck’in romanlarında ise 1929 Büyük Bunalımı sonrası dönemdeki sosyal sancılar ile çalışma koşulları yoğun biçimde yansımaları bulmuştur. Bunlardan 1939 tarihli *Gazap Üzümleri*’nde, 1930’lu yıllarda tarım işçilerinin içinde bulunduğu olumsuz çalışma ve yaşama koşulları, 1936 tarihli *Bitmeyen Kavg*a’da ise 1929 krizi sonrasında sefalet ve işsizliğe sürüklenen elma toplama işçilerinin örgütlenme çabaları ve greve dönüşen mücadeleleri anlatılmaktadır. Bu yazarları ve eserlerini hem farklı dönemler, hem de farklı coğrafyalar itibariyle rahatlıkla çoğaltmak mümkündür. Eğer bu ve benzeri edebî metinler, aynı zamanda farklı dönemlerde ve coğrafyalarda yaşanan emek süreçlerinin varlıklarını günümüzde de sürdüren tanıkları iseler, belirli sınırlamalar altında da olsa, bu süreçleri konu alan bilimsel çalışmalarda potansiyel bir kaynak olarak kullanılma şartları da ortaya çıkmış olmaktadır (Makal, 2008 b: 18-19).

B. Türk Edebiyatında Çalışma Yaşamı ve Emek

Çalışma yaşamı ve emekle ilgili konular, Türk edebiyatında geç bir tarihte ve tedrici biçimde yer bulmaya başlamıştır. Bunda kuşkusuz Türk toplumunun tarihsel gelişimi üzerinde etkili olan iktisadî, sosyal, siyasal ve hukukî dinamikler etkili olmuştur. Türkiye’nin geç sanayileşme süreci, işçi-işveren ilişkisinin sınırlı bir boyutta oluşu ve ancak zaman içerisinde tedrici biçimde gelişme olanağı bulması, yönetimlerin her türlü örgütlenme ve hak arama eylemi yanında, işçiler açısından da sendikal örgütlenme ve grev haklarına olumsuz yaklaşımları, örgütlenme ve düşünce özgürlüğü açılarından mevzuatın hep sınırlama ya da yasaklama yönünde olması; bizatihi sosyal hakların gelişimi kadar, bu gelişmelerin sanata ve edebiyata yansımaları da olumsuz yönde etkilemiştir. Aslında, sınırlı olmakla birlikte, Türk edebiyatında çalışma yaşamını konu alan eserler Osmanlı dönemine kadar geri gitmekte, örneğin Refik Halit Karay’ın *Memleket Hikâyetleri*’nden biri olan *Hakkı Sükût* 1909 tarihini taşımaktadır (Karay, 1981). Cumhuriyet döneminde de az sayıda eserde sınırlı gözlemler yer alırken, Mahmut Yesari’nin *Çulluk* romanı 1929, Reşat Enis’in *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın* romanı 1939 tarihini taşımaktadır ve bu alanda öncü eserler arasındadır (Yesari, 1995; Enis, 2002a). 1940’lı ve 50’li yıllardan itibaren hızlanan kırdan kente göç ve sanayileşme olguları ise edebiyat alanındaki yansımaları da hızlandırmaktadır. Orhan Kemal’in bu süreci kırsal ve kentsel boyutta konu edinen romanları –başta *Bereketli Topraklar Üzerinde* olmak üzere–, bunu izleyen toplumcu gerçekçi kuşak mensubu yazarlar ile romandan öyküye, şiire eserleri; Nâzım Hikmet’ten Rıfat Ilgaz’a, Hasan Hüseyin’e yazar ve şairler bu gelişimin ana halkalarını oluşturur. 1940’lı yılların sonundan ve esas olarak da 1960’tan sonra ülkenin sanayileşme çabala-

rına koşut olarak çalışma yaşamının gelişmesi, mevzuatta sendikal örgütlenme ile grevin hak haline gelmesi, Türkiye’de sendikal haklar alanında gelişmelere yol açarken, bunun edebiyata yansımaları da olmaktadır. Ancak bu gelişmelere karşın, sosyal haklar açısından Türk edebiyatının durumu dünya edebiyatından epeyce farklıdır. Batı edebiyatında, çok sayıda eserde işçilerin olumsuz çalışma ve yaşama koşulları yanında, bu koşulları düzeltme yolunda verdikleri mücadeleler de yer bulurken; Türk edebiyatında zaten sınırlı sayıda olan eserlerin daha çok işçilerin olumsuz çalışma ve yaşama koşulları üzerinde odaklandığı ve sosyal hak mücadelelerine çok fazla yer vermediği gözlenmektedir. Bu sınırlılık, kanımızca sadece yazarların öznel tercihlerinden kaynaklanmamakta, Türkiye’de batı ülkeleriyle karşılaştırılabilecek düzeyde mücadelelerin yaşanmamış olması gibi nesnel bir durumu da yansıtmaktadır. Batıda kötü koşullar mücadeleyi doğururken, Türkiye’de çoğu zaman bu birlikteliği gözlemek mümkün değildir. Mevzuattaki yasaklayıcı hükümlerden yönetimin fiilî baskılarına, işçi sınıfının bilinç durumuna kadar birçok etmen hak mücadelelerini sınırlarken, edebî metinlere yansımaları da olumsuz yönde etkilemiştir. Buna karşılık, Türk edebiyatında, sınırlı olmakla birlikte sendikal örgütlenme ve grev olgularını ele alan çalışmalar da bulunuyor. Bunların büyük bölümü, somut grev hareketleri üzerinden kurgulanmış olmaları nedeniyle, dönem koşullarını gayet iyi yansıtmaktadır.⁴ Orhan Kemal’in 1947 tarihli *Grev* başlıklı hikâyesi, ülkemizde işçi mücadelesini konu alan ilk çalışmalar arasındadır (Kemal, 1954). İkinci Dünya Savaşı’nın kendine özgü koşullarında çıkarılan ve uygulaması itibarıyla emek evrenine ilişkin ciddi sonuçlar da doğuran 1940 tarihli Milli Korunma Kanunu, 1936 tarihli İş Kanunu’nun koruyucu bazı hükümlerini askıya alırken, tekstil başta olmak üzere bazı faaliyet alanlarında günlük çalışma sürelerinin arttırılmasına olanak sağlamıştı. Bu uygulama savaştan sonra da devam etmiş, çalışma sürelerinin 1936 tarihli İş Kanunu ile öngörülen düzeylere indirilmesi için uzun yıllar beklemek ve mücadeleler vermek gerekmişti. İşte, Orhan Kemal’in hikâyesinde anlatılan somut grev olayı, dönemin bu koşulları ile bire bir örtüşmekte ve yazarın gerçek gözlemlerinden kaynaklandığını düşündüğümüz öykü, dönemin grev yaşağı uygulamalarının edebiyattaki izdüşümü ve tanığı olma niteliğini kazanmaktadır.

1960 sonrası ise grev olgusu itibarıyla farklı bir döneme tekabül eder. Grev hakkı 1961 Anayasasında iktisadî ve sosyal haklar arasında yer bulmakta ve 1963 tarihli Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile geniş biçimde düzenlenmektedir. Ancak, bu iki düzenleme arasında kalan ve grevin henüz yasal olmadığı geçiş döneminde, 28 Ocak-4 Mart 1963 tarihleri arasında Koç’a ait Kavel Kablo Fabrikası’nda gerçekleştirilen iş bırakma eylemi, değişik boyutları itibarıyla Türkiye emek tarihinde kendine özgü bir yere sahiptir. Günümüzde bu grev, daha

⁴ Evrensel Basım Yayım tarafından yayınlanan Sennur Sezer ve Adnan Özyalçın’ın hazırladığı dört ciltlik *Emek Öyküleri* ile Eray Canberk ve Gülsüm Cengiz’in hazırladığı iki ciltlik *Emek Şiirleri* antolojilerinde Türk edebiyatında sosyal hakları, özellikle sendikal hakları konu alan çok sayıda öykü ve şiir yer almaktadır.

çok Hasan Hüseyin’in *Kavel* şiiri ile hatırlanmaktadır ve denilebilir ki, bir şiir bir grevi ölümsüzleştirmiştir. Eserlerinde sosyal sorunlara, çalışma hayatına ve onun bir boyutu olarak sosyal hak mücadelelerine yer veren yazarların başında gelen Reşat Enis’in *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın* romanında, çalışma hayatına ilişkin sorunlar yanında, işçilerin ücret artışı amacıyla gerçekleştirdikleri bir grev etkinliğine ilişkin sahneler de yer almaktaydı. Yazarın 1968 yılında yayınlanan romanı *Sarı İt*’te ise 1960 sonrası dönemdeki sosyal yaşam ve onun bir bileşeni olarak çalışma yaşamı değişik boyutlarıyla ve çok daha kapsamlı bir yer bulurken, 1960’lı yılların işçi hareketleri, örgütlenme çabaları, bir sendikanın kurulup gelişme süreci, bir fabrikada toplu sözleşme hakkını elde etmeye çalışan işçilerin rakip “sarı” sendikaya ve bu sendikanın başkanı “Sarı İt”e karşı mücadeleleri anlatılmaktadır (Enis, 2002b). Aziz Nesin ise 1977 yılında yayınlanan ve çok büyük tartışmalara konu olan *Büyük Grev* hikâyesini –kendi ifadesiyle “masal-öykü”-, MESS’e (Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası) bağlı işyerlerinde, DİSK’e bağlı Maden-İş Sendikası tarafından yürütülmekte olan grev üzerinden kurgulamıştı (Nesin, 2003). Türkiye emek tarihinin en önemli işçi hareketlerinden biri olan bu grev, 1980 öncesi dönemin çalkantılı koşullarında sınıf mücadelesine ilişkin sembolik bir nitelik de kazanmıştı. Hikâyenin büyük tartışmalara yol açması, politik bir nitelik de taşıyan bu greve ilişkin olarak, Aziz Nesin’in Türkiye’deki sendikal yönetimlere ve onların her zaman işçilerin çıkarlarını ön plânda tutmayan davranışlarına yönelik yergi dozu yüksek savlarından kaynaklanmaktaydı. Nejat Elibol’un 1988 tarihli *Direnen Haliç* adlı iki ciltlik romanında ise Sungurlar Kazan Fabrikası merkezde olmak üzere 1975 yılında Haliç civarındaki iki fabrikada gerçekleşen direnişler ele alınıyor (Elibol, 2002a; Elibol, 2002b). Ancak, eserde daha geniş bir örüntüyle, işçilerin gündelik sosyal yaşamlarına, içsel dünyalarına da giriliyor. Adnan Özyalçiner’in *Grev Bildirisi* adlı hikâyesi ise 1966 Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası grevinde işçiler tarafından İstanbul halkına dağıtılan “Grev Bildirisi” üzerine kurgulanmıştır (Özyalçiner, 2002). Şüphesiz ki burada emeğe ve mücadelesine ilişkin izdüşümleri içeren eserlerin tamamına yer verebilmemiz mümkün değildir ve sadece önemli gördüğümüz bir bölümüne değinebildik.⁵

III. Türk Sinemasında Çalışma Yaşamı ve Emek⁶

Sinema, çalışma yaşamı ve emek açısından değerlendirildiğinde, sanat dalları içinde en önde olanlardan biridir. Sinemadaki görsellik faktörü ve bu sanat dalına ilgi duyanların diğer sanat dallarına göre çok daha fazla olması, yani yaygınlık faktörü, ona çok daha geniş kitlelere ulaşma potansiyeli kazandırmaktadır. Sosyal haklara ilişkin temalar, gerek konulu filmlerde, gerekse belgesel filmlerde 19.

⁵ Konuya ilişkin kapsamlı değerlendirmeler için bakınız, Makal, 2008 (b).

⁶ Emek-sinema bağlantısını ele alan bu bölümde esas olarak Makal, 2016’dan yararlandık.

yüzyıl sonlarından günümüze yoğun biçimde yer bulmuştur. Biz çalışmamızın hacim ve içerik kaygıları nedeniyle dünya sinemasındaki uçsuz bucaksız gelişmelere girmeyecek ve sadece Türk sinemasındaki gelişmeleri kısaca değerlendirmeye çalışacağız.

Türk sineması söz konusu olduğunda, emeğe ilişkin gelişmeler 1960'lı yıllara kadar filmlerde belirgin bir yer bulamamıştır.⁷ Yani sosyal hakları ele alma açısından Türk sinemasının durumu, Türk edebiyatından bile daha geridedir. Bu şüphesiz, edebiyat konusunu değerlendirirken de belirttiğimiz gibi, Türk toplumunun tarihsel gelişim süreci ve bu süreçte sosyal hak mücadeleleri ile bunların sanat eserlerine yansıma koşullarının yeterince mevcut olmamasıyla açıklanacak bir durumdur. Bir taraftan sanayileşme yolunda atılan adımların, diğer taraftan Türk demokrasisinin yetersizlikleri, hukuksal mevzuatın sınırlandırıcılığı ile yönetimlerin olumsuz uygulamaları hem sosyal hak mücadeleleri, hem de bu mücadelelerin sanata yansımaları olumsuz yönde etkilemiştir. Buna karşılık, 1960 sonrası dönemde sanayileşme ve ona bağlı olarak sınıf oluşumu doğrultusundaki gelişmeler ile görece özgürleşme koşullarında, bu konular sosyal yaşam yanında, sanatın değişik dallarında ve bu arada sinemada da yer bulmaya başlamaktadır. Ancak bu yerin gene de çok sınırlı olduğunu ve dönem içerisinde toplumsal yaşamda gözlenen hak mücadelelerinin çok gerisinde kaldığını belirtmek gerekir.⁸ Bütün bu olumsuz faktörler yanında, sosyal hak mücadelelerini konu alan filmlerin azlığı üzerinde etkili olan faktörlerden biri de maddi koşullardır. Gerek çekim maliyetleri ve diğer maliyet kalemleri, gerekse film gösteriminden elde edilecek getiriler anlamında, sosyal içerikli filmlerin çekilmesini zorlaştıran, hatta imkânsız kılan maddi koşullar göz ardı edilemez. Nitekim sosyal hak mücadelelerini konu alan filmlerin en önemlilerinden biri olan *Maden*, aşağıda değineceğimiz gibi, ancak bir işçi sendikasının katkılarıyla çekilebilmiştir. Diğer taraftan, dönem içerisinde carî olan resmi sansür uygulaması da sosyal içerikli filmler üzerinde Demokles'in kılıcı gibi sallandırılmıştır. 1960'lı yıllarda da, ağırlık işçi sınıfının sosyal hak mücadelelerini konu alan filmlerde değil, işçilerin sadece “kahraman” olarak yer aldığı filmlerde (Coş, 2015: 162 vd.). Bu kahramanlık, işçilerin “yan kahraman” olduğu, “kahramanı bir süre işçilik yapan” ya da “kahramanı işçi olan” filmler biçiminde tezahür etmiştir (Coş, 2015: 165 vd.). Ertem Göreç'in 1961 tarihli *Otobüs Yolcuları* ile Duygu Sağıroğlu'nun 1965 tarihli *Bitmeyen Yol'u* gibi bazı filmlerde işçilik olgusu değişik boyutlarıyla yer almışsa da, bunlar ana planda sosyal hak mücadelelerine yer veren ve Yeşilçam kalıplarının tümüyle dışına çıkmış filmler değildir. Sosyal hak mücadelelerinin Türk sinemasında yeterince yer bulmaması ise diğer sorunlar yanında, sanat ve sanatçı üzerindeki hukukî/fiilî değişik baskılar ile bunun bir parçası olarak dönem içerisinde ege-

⁷ Türk sinemasında 1960 öncesi ve sonrası dönemlerde sosyal hak mücadelelerinin yer alışı konusunda tarihsel bir değerlendirme için bakınız, Koluçak, Kula, 2013.

⁸ Bu sürecin iktisadî, toplumsal ve siyasal dinamikleri konusunda bakınız, Hepkon, Aydın, 2010.

men olan sansür uygulamalarıyla da bağlantılıdır. Sansür tarafından defalarca geri çevrilen, çeşitli baskılarla karşılaşan *Karanlıkta Uyananlar* filmi, “işçilerin yer aldığı filmlerden farklı olarak işçi sınıfının ilk filmidir” (Kablamacı, 2011: 78). Türk sinemasında sendikal haklar konusunu dolaysız biçimde ele alan ilk önemli film olan *Karanlıkta Uyananlar*, bu nedenle önemli bir tarihsel bir değere sahiptir ve bu değeri günümüzde de korumaktadır. Vedat Türkali'nin senaryosunu yazdığı, Ertem Göreç'in yönetmenliğini yaptığı 1964 tarihli bu filmde, grevin artık yasal bir hak haline geldiği 1963 sonrası ilk dönemde bir boya fabrikasında çalışan işçilerin bilinçlenme, örgütlenme ve greve gitme süreçleri; bir işçi semti de mekân alınarak, sosyal dokuyla da bağlantılı biçimde ve değişik boyutlarıyla anlatılmaktadır.⁹ İçeriğine ilişkin bazı sorunlara karşın “*Karanlıkta Uyananlar*'ın sinemamızda işçinin somut ekonomik sorunları içinde ele alınıp işlendiği ilk ve son tutarlı sayılabilecek örnek olarak kaldığı bir gerçektir” (Coş, 2015: 176). 1970'ler ise bir taraftan Türkiye'de iktisadî gelişme ve sınıfsal oluşum itibarıyla önemli gelişmelerin yaşandığı, diğer taraftan da sınıflar arasındaki bölüşüm mücadelelerinin daha yoğun yaşandığı yıllardır. Bu yıllardaki yoğun siyasallaşma süreçleri, sendikal örgütlenme ve mücadele ile grev hareketlerinin bizzat kendisi kadar, sanatsal ürünlere de yansımaktadır. Bu koşullar altında sosyal sorunlar ve hak mücadeleleri, dönemin birçok filminde yer bulmaktadır. Bu filmler arasında, Lütfi Akad'ın göç üçlemesi *Gelin-Düğün-Diyet*, özel bir değere sahiptir.¹⁰ Diğer filmler arasında, Süreyya Duru'nun *Güneşli Bataklık* (1977), Yavuz Özkan'ın *Maden* (1978) ve *Demiryol* (1979) filmleri, Halit Refiğ'in *Yaşam Kavgası* (1978), Erden Kıral'ın *Bereketli Topraklar Üzerinde* (1979), Şerif Gören'in *Endişe* (1974), Zeki Ökten'in *Düşman* (1979), Duygu Sağıroğlu'nun *İnsan Avcısı* (1975), Melih Gülgen'in *Babanın Oğlu* (1975), Ertem Göreç'in *İki Kızgın Adam* (1976) filmleri de bulunmaktadır (Hepkon, Aydın, 2010: 90).¹¹ 1980 sonrası dönem ise tüm dünyada önemli iktisadî ve siyasal değişimlerin ortaya çıktığı, neo-liberal iktisat politikalarının yeryüzü ölçeğinde egemen olduğu, bu politikaların uygulanması sonucunda emek eksenli yaklaşım ve mücadelelerin arka plâna itildiği ve gücünü yitirdiği, bunun yerini büyük ölçüde kimlik sorunları ve mücadelelerinin aldığı yıllardır. Aynı gelişmeler Türkiye'de de yaşanmış, 12 Eylül askerî darbesi ile başlayan dönem; neo-liberal iktisat politikalarının uygulamaya konulduğu, toplumsal örgütlenme ve mücadelelerin önüne hukukî ve fiili engellerin getirilmeye çalışıldığı, sosyal hak mücadelelerinin zayıfladığı bir dönem olarak tezahür etmiştir. Elbette bunun sanat alanına yansımaları da, bu mücadelenin yoğun olduğu 1960'lı ve 1970'li yıllara göre daha farklı olacaktır. Bu koşullar altında 1980 sonrası dönemde Türkiye'de sosyal hak mücadelelerini konu alan işçi filmlerinin sayısı epeyce azalmış durumdadır. Atıf Yılmaz'ın *Talihli Amele* (1980) ve *Bir Yudum Sevgi* (1984),

⁹ *Karanlıkta Uyananlar* hakkında kapsamlı değerlendirmeler için bakınız, Kablamacı, 2011.

¹⁰ Üçleme hakkında kapsamlı bilgi ve değerlendirmeler için bakınız, Görücü, 2015: 184-191.

¹¹ 1970'li yıllara ilişkin kapsamlı bir değerlendirme için bakınız, Görücü, 2015; Hepkon, Aydın, 2010: 90-95.

Sinan Çetin'in *Bir Günün Hikâyesi* (1980), Yavuz Turgul'un *Fahriye Abla* (1984), Muzaffer Hıçdurmaz'ın *Çark* (1987), Ahmet Faik Akıncı'nın *Ekmek* (1996) filmleri, dönemin işçi sorunlarını gündeme getiren filmlerinin belli başlılarıdır (Hepkon, Aydın, 2010: 97; Görücü, 2015: 194). Türk sinemasında sosyal haklar ve sinema bağlantısı ele alındığında madenleri, özellikle de kömür madenlerini konu alan filmlerin özel bir öneme sahip olduğunu belirtmek gerekir. Ülkemizde 19. yüzyıldan itibaren madenlerin önem kazanması ve buralarda çalışan işçi sayısının çokluğu yanında; madencilik alanında çalışma yaşamının ve sorunların ağırlığı, iş kazaları ve işçi ölümleri, madenlerdeki çalışma yaşamını ve sorunları konu alan filmler üzerinde belirleyici olmuştur. Bu filmlerin belki de en önemlisi, Yavuz Özkan'ın yönetmenliğini yaptığı 1978 tarihli *Maden* filmidir. Filmde maden işçilerinin olumsuz çalışma koşulları, iş kazası sonucu ölümler ve işçilerin gerek işverene, gerekse sarı sendikaya karşı direniş çabaları anlatılmaktadır. Film Türkiye sinema tarihi ve sosyal hak mücadeleleri açısından önemli kılan başka faktörler de vardır. Türkiye'de sınıf mücadelelerinin yoğunlaştığı bir dönemde çekilmiş olan *Maden*'in finansmanı, bizzatı bir işçi sendikası, Yeraltı Maden-İş tarafından yapılmıştır. Sendika, filmi gezici ekiplerle ülkenin maden bölgelerinde gösterime açarak, etkin biçimde de kullanmıştır (Sertlek, 2015: 242-243). Kendinden önceki maden filmleriyle karşılaştırıldığında *Maden*'in önemi, belki de ülkenin ve dönemin toplumsal gerçekliğini yakalamış olmasından kaynaklanmaktadır. Yakın tarihli bir başka maden filmi ise yönetmenliğini Yılmaz Erdoğan'ın yaptığı, 2013 tarihli *Kelebeğin Rüyası*'dır. Filmde arka planda, 1940'lı yılların başında ve İkinci Dünya Savaşı koşullarında Ereğli Kömür Havzası'nda kömür madenlerindeki mükellefiyet (zorunlu çalıştırma) uygulaması ile kötü çalışma koşulları ve sonuçları ele alınmaktadır.

IV. Çalışma Yaşamı, Emek ve Müzik¹²

Bir başka sanat dalı olarak müziğin pop'tan rock'a, klâsik müziğe kadar birçok türünde de emekle ilgili izdüşümleri bulunmakla birlikte, daha çok malzeme bulabileceğimiz mecralar esas olarak folk müzik kökenli ve işçi sınıfına yönelik sosyal protesto şarkılarıdır. Batı ülkelerinde Endüstri Devrimi sonrası işçi sınıfının yaşadığı sorun ve yoksunluklar, başta edebî eserler olmak üzere, sanatta da yansımaları bulmuş; tarihsel gelişim süreci içerisinde işçiler kendilerini, acılar yanında mücadeleyi de yansıtan ritüelleriyle, deyişleriyle, marşlarıyla ve şarkılarıyla da ifade ve var etmişlerdi. Emek tarihi çalışmaları açısından gerçekten can alıcı olan bu malzemelere ilişkin olarak, başta E. P. Thompson'un önemli kitabı olmak üzere, birçok kaynakta bilgiler yer almaktadır (Thompson, 2004).

Bu tarz müziğin en yaygın olduğu ABD'de de başlangıçtan itibaren gerek zenci, gerekse beyaz kökenli müziklerde ve parçalarda, sosyal içerikli temalar yoğun

¹² Emek-müzik bağlantısını ele alan bu bölümde esas olarak Makal, 2018'den yararlandık.

biçimde yer bulmuştur. Daha işçilerin ve işçi hareketlerinin ortaya çıktığı tarihlerden itibaren, yaşanan sorunların şarkılardaki yansımalarını görmek mümkündür ve 19. yüzyıla ait şarkı sözleri bunun tanıklarındır (Dunaway, 1987: 274). Çocuk işçilerden "fabrika kızları"na, iktisadî krizlere; yaşanan ve işçi kesimini etkileyen her olay, şarkılarda yansımaları buldu (Dunaway, 1987: 275). 20. yüzyılda ise özellikle bu uzun gelenekten beslenen ABD'li folk müzikçilerin protest şarkıları arasında ayrımcılık, ırkçılık ve savaş karşıtlığı ile barış, özgürlük, adalet gibi temalar yanında, sosyal mücadelelere ve sendikal haklara ilişkin çok sayıda şarkı da bulunmaktadır.¹³ Diğer taraftan Amerika'da müzik ile sosyal mücadeleler arasındaki bağlantı söz konusu olduğunda dikkat çeken bir nokta, sosyal mücadelelere eşlik eden müziğin olağanüstü zenginliği ve tabandaki yaygınlığı olmaktadır. Müzik o kadar tabana yayılmış durumdadır ki, toplumsal olaylarla bağlantılı müzik geleneği içerisinde, en belirgin şekilde Medenî Haklar Hareketi'nde ortaya çıkmış olduğu gibi, profesyoneller yanında, profesyonel olmayan kişiler ve bu arada işçiler tarafından da toplumsal olaylara eşlik edecek şekilde yeni şarkıların üretilmesi söz konusu olmaktadır. 1930'lu yıllardaki Büyük Kriz döneminde gerçekleştirilen işçi eylemlerine eşlik eden çok sayıda şarkı, bu değerlendirmemize verebileceğimiz örneklerden sadece biridir.¹⁴

ABD'de emek ile müziğin bağlantısı söz konusu olduğunda, iki şarkıcıdan özellikle söz etmek gerekir. Bunlardan biri olan Woody Guthrie'nin şarkıları arasında çalışma yaşamının değişik sorunlarına; ücrete, çalışma sürelerine ve sendikal haklara ilişkin çok sayıda parça bulunuyor. *Hard Work, Union Prayer, Union Maid, Union Burying Ground* sanatçının sendikal örgütlenmeye ve greve ilişkin bu şarkılarından sadece birkaçının adıdır. Guthrie'nin *Struggle – Kavga* başlıklı "işçi ve mücadele şarkıları" albümü, bu müzikal malzemenin işçi sınıfı mücadelelerini nasıl yansıttığının en somut ve güzel örneklerinden biridir. Elbette bu şarkılar sadece sınıf mücadelelerini ve sosyal hak arayışlarını yansıtmakla kalmamış, bu mücadelelere güç de katmıştır. Bu şarkılar arasında işçi sınıfı tarihinde yer almış somut olaylara tanıklık edenler de vardır.¹⁵ Guthrie'nin şarkıları içinde maden işçileri özel bir yer tutmaktadır ve onların çalışma koşulları, örgütlenme çabaları, iş mücadeleleri ve grevleri yanında, yaşadıkları iş kazalarına ilişkin çok sayıda şarkısı bulunmaktadır. Şüphesiz bu özel yer, diğer ülkelerde de olduğu gibi, maden işçilerinin işçi sınıfı içinde en ağır ve tehlikeli çalışma koşullarına

¹³ Amerikan folk protest şarkılarının kökenleri ve bu şarkılara kaynaklık eden değişik toplumsal olaylar konusunda eski tarihli ve değerli bir çalışma için bakınız, Greenway, 1953.

¹⁴ Bu şarkılar konusunda bakınız, Lynch, 2001.

¹⁵ Örneğin 1913 *Massacre* şarkısı, bakır madenlerinde çalışan işçilerin grevdeki arkadaşlarına yardım için düzenledikleri balonun işverenin adamları tarafından basılarak 73 çocuğun öldürülmesini anlatmaktadır. Ludlow Massacre şarkısı ise askerlerin sendika oluşturmak için mücadele eden işçilere ateş açması sonucunda 13 çocuk ile bir hamile kadının öldürülmesini konu almaktadır.

mâruz kalan kesimi oluşturmalarından kaynaklanmaktadır.¹⁶ Bir maden kazasını anlatan *Waiting at the Gate* başlıklı şarkı bunların en önemlilerinden biridir. Efsanevi folk-protest şarkıcısı Pete Seeger da, muhtemelen Guthrie'den sonraki en önemli isimdir. Seeger'ın da simgesel nitelik kazanmış savaş karşıtı şarkıları yanında; sendikal örgütlenme, adil ücret, çalışma hakkı gibi içeriklere sahip çok sayıda şarkısı bulunmaktadır. *Talking Union, Homestead Strike Song, Which Side Are You On?* bu şarkılardan sadece birkaçının başlığıdır.¹⁷

Ülkemizde de emeğe ilişkin temalar, özellikle 1960'lı yıllardan başlayarak pop-rock müzik parçalarında yer almıştı. Alpay'ın 1967 tarihini taşıyan *Fabrika Kızı* isimli şarkısının, artık simgeselleşmiş bir başlangıç olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle 1970'li yılların ikinci yarısında ise "Anadolu rock" olarak adlandırılan akım içerisinde, pop-rock müzik parçalarında emeğe ilişkin temalar daha geniş yer bulmuştur. Ancak, Türkiye'de pop-rock müzik-emek ilişkisi ilgi ve uzmanlık alanımız içerisinde olmadığı için daha geniş bir biçimde değerlendirmiyor ve ilgilenen okuyucuları, bu konudaki bir çalışmaya yönlendirmekle yetiniyoruz.¹⁸

Salt çalışma olgusu açısından bakıldığında, sinemadan tiyatroya, müzikten edebiyata, sanat dalları arasında zaman zaman iç içe geçmeler de söz konusu olabilmektedir. Bunun biçimlerinden biri, bir sanat dalında meydana getirilen eserin, diğer bir sanat dalına uyarlanmasıdır. Edebî eserlerden sinema ya da sahne için yapılan değişik uyarlamalar, bunun en çok karşılaşılan örnekleridir. Bu yöndeki çalışma yaşamı içerikli çok sayıda uyarlamaya, Zola'nın *Germinal* ve Gorki'nin *Ekmeğimi Kazanırken* romanları ile bu eserler kaynaklı sinema filmleri örnek gösterilebilir. Farklı sanat dalları arasındaki bu etkileşim, zaman zaman büyük sanatçılar arasında işbirliğine de yol açmıştır ve yazar Bertolt Brecht ile besteciler Kurt Weill, Hans Eisler ve Paul Dessau arasındaki toplumsal konular ve emek içerikli zengin sanatsal birliktelik buna güzel bir örnektir.

V. Sanatın İkili İşlevi: Yansıtma ve Farkındalık Yaratma

Sanat ve onun yaratıcısı/ıcracısı olarak sanatçı, başlangıçtan bu yana toplumsal değişme üzerinde önemli bir rol oynamıştır. Sanat bir yönüyle toplumsal yaşamı ve sorunlarını yansıtıcı bir karaktere sahipken, diğer yönüyle de bir toplumsal farkındalık yaratma işlevine sahiptir. Sanatın edebiyattan müziğe, sinemadan resme değişik dalları itibarıyla çalışma yaşamı ve emek konularında da aynı çift yönlü işlevi bulunuyor: Yansıtıcılık ve farkındalık yaratma. Başlangıçtan bu yana, işçi sınıfının doğuşundan gelişmesine, mücadelelerine, örgütlenme ve toplu sözleşme ile grev haklarının kazanılmasına ilişkin gelişmeler ve bu süreçte yaşanan çok boyutlu sorunlar, akademik incelemeler yanında, sanat eserlerinde de yansımaları

¹⁶ Nitekim dünya ölçeğinde de, Türkiye düzleminde de tarihsel olarak işçileri koruyucu sosyal politika önlemleri öncelikli olarak madencilik kesiminden başlamıştı. Bakınız, Makal, 1999: 69 vd.

¹⁷ Guthrie ve Seeger'ın emek şarkıları konusunda bakınız, Makal, 2018: 593-595.

¹⁸ Bakınız, Ela; Güler, 2016.

bulurken; sanatın, bir taraftan sosyal politika alanında geçmişte yaşananlar ile sorunları sanatçının düşünsel-duygusal prizmasından ve sanatsal kurgusundan geçmiş biçimiyle günümüze ve geleceğe yansıtma gibi bir işlevi var. Diğer taraftan ise sanat taşıdığı estetik değerlerle ve insan varlığının aklı ve duygusal yönlerine hitap etme potansiyeliyle, bu alana yönelik bir bilinç ve farkındalık yaratma, kamuoyunu ve kitleleri bu doğrultuda etkileme gibi işlevlere sahip. Bu yönüyle, sanatın bizatihi işçi sınıfı mücadelesine güç katması da söz konusu. Konu akademik ve eğitsel yönü yanında, bu boyutuyla da emek örgütlerinin etkinlikleri açısından ihmal edilmemesi gereken bir öneme sahiptir. Ülkemizde işçi sendikalarının büyük bölümü itibarıyla sanatın önemini kavradıkları ve etkinlikleri içinde yer verdikleri söylenemez. Ancak bu konudaki etkileyici bir istisnayı da belirtmeden geçemeyeceğim. Genel-İş Sendikası 2000'li yılların başından itibaren "Abdullah Baştürk İşçi Öyküleri Yarışması"nı düzenlemiş ve bu yarışmada ödül kazanan öykülerden derlenen çok sayıda kitap yayınlamıştı.¹⁹ 2008-2012 döneminde ise Ödül, sadece basılı kitapların başvurusuna açık olarak "Abdullah Baştürk İşçi Edebiyatı Ödülleri" olarak düzenlenmişti. Bu vesileyle, emek-sanat bağlantısının sendikal eğitim programları açısından da değerlendirilmesinde ve konunun sendikal camiada değişik boyutlarıyla tartışılmasında fayda mülâhaza ettiğimi belirtmek isterim.

İkinci Bölüm: Türkiye'de Sosyal Politika Eğitiminde Sanatın Yerine İlişkin Özgün Bir Deneyim

I. Mülkiye'de Özgün Bir Eğitim Deneyimi: "Çalışma İlişkileri ve Sanat"

A. "Çalışma İlişkileri ve Sanat" Semineri ve Oluşum Süreci

Sanatla emek arasındaki açıklamaya çalıştığımız bağlantılar çerçevesinde, sanatın emekle ilgili akademik araştırmaların ve eğitim programlarının da bir parçası olması gerekir. Bir başka deyişle, sanat sosyal politika alanında hem araştırma, hem de eğitim konusu olarak önemli bir rol üstlenmelidir. Ancak Türkiye'de bu rolün her iki anlamda da yeterince farkında olunduğunu söylemek mümkün görünmüyor. Ülkemizde emekle ilgili konuların sanat eserlerine yansması nasıl düşük bir düzeydeyse, aynı şekilde emek-sanat bağlantısının akademik araştırmalara yansmasının da düşük bir düzeyde kaldığı görülüyor. Sanatın ülkemizdeki sosyal politika eğitim programlarında hak ettiği yeri aldığını, hatta herhangi bir yer aldığını söylememiz de mümkün görünmüyor. O halde yapılması gereken, çalışma yaşamı ile onu yansıtan sanat eserleri arasında bir bağ kurmak ve bu bağ da çalışma yaşamına ilişkin akademik araştırmalar yanında, üniversitelerin eğitim programlarına taşımak olarak belirginleşiyor.

¹⁹ Ağırlıklı olarak Tuncer Uçarol tarafından hazırlanan bu kitaplar arasında *Hüzün Dolu İşçi Öyküleri* (2006), *Timsahın Ağzındaki Usta* (2006), *Kadın İşçiler* (2007) başlıklı olanlar da bulunmaktadır.

Bu yazımızda, Türkiye’de sosyal politika disiplininin iki ana gelişim çizgisinden birinin doğarak geliştiği ve sosyal politika eğitiminin en iyi şekilde verildiği kurumlardan biri olan Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde bu amaca yönelik olarak 20 yılı aşkın bir süre boyunca sürdürdüğüm “Çalışma İlişkileri ve Sanat” seminerine ilişkin kişisel deneyimimi değişik boyutlarıyla değerlendiriyorum. Bu değerlendirme sürecinde, bu deneyimden Türkiye’de sosyal politika eğitiminde nasıl ve hangi ölçülerde faydalanılabileceğini ortaya koymayı, bu deneyimin bireysel ve toplumsal düzeydeki fiilî ve potansiyel katkılarını irdelemeyi ve sosyal politika camiamızın değişik bileşenlerine geleceğe yönelik önerilerimizle birlikte sunmayı arzu ediyorum.

Mülkiye’de öğretim üyesi olarak bulunduğum 41 yıllık uzun zaman dilimi boyunca, akademik ve eğitsel uğraşılarımın temel uğraşı alanım olan Türkiye emek tarihi yanında, iki noktayı daha gözetmeye çalıştım. Bunlardan birincisi, sadece meslekî yaşam alanım olarak değil, düşünsel-duygusal yaşam alanım olarak da gördüğüm Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümlerimizin sorunlarına da eğilmek oldu. Bu sorunlara ilişkin düşüncelerimi sözlü ve/veya yazılı biçimde bölümlerimiz mensuplarıyla her vesileyle paylaştım. Şairin deyişiyle, “Der-ya içre olup deryadan habersiz balık” olmama arzusu, bu ilginin yönlendiricisi oldu diyebilirim. Bu bölümlerin, kendimin de giderek bir parçası hâline geldiğim tarihçesi ile akademik ve eğitsel sorunları, üzerinde düşündüğüm ve nihayet düşüncelerimi yazıya dökerek bölümler camiamızın dikkatine sunduğum temel konular oldu.²⁰ Bu yazılarımda, dikkatimi çeken diğer konular yanında, Türkiye emek tarihine ilişkin gözlemlerim ve önerilerim de yer aldı. Bu çerçevede, emek tarihi alanında bölümlerimizin araştırma ve ders etkinliklerinin doyurucu olmaktan uzak bulunduğunu saptayarak, bu eksikliğin giderilmesi için önerilerde bulundum. Ne mutludur ki, en azından bazı bölümlerimiz ve öğretim üyeleri nezdinde emek tarihine ilişkin bir duyarlılık oluştuğunu ve bazı bölümlerimizin bu alana yönelik dersler koyduğunu görebildim. Gözettiğim ikinci nokta ise çalışma ilişkileri disiplini içindeki meslekî uğraşımı, yaşamımın vazgeçilmez bir parçası olan sanatla bağdaştırmaktı. Bu bağlamda, Türkiye emek tarihine ilişkin çalışmalarımın yanı sıra, emek-sanat bağlantısı üzerinde odaklanan akademik yazılar yayınlamaya başladım.²¹ Bu yazma sürecinin son halkasını oluşturan elinizdeki bu makalemde de, bu bağdaştırma çabalarım çerçevesinde, Türkiye’de sosyal politika eğitiminde sanatın yeri konusunda, büyük ölçüde kişisel deneyimlerimden kaynaklanan saptamalar yapıyor ve bir taraftan üniversitelerdeki hocalarımızın, diğer taraftan sosyal politika camiamızın ve sendikal çevrelerin dikkatine sunuyorum. Bu değerlendirmeleri yaparken uluslararası bir karşıla-

²⁰ Bölümlerimize ilişkin bu yazılarımız için bakınız, Makal, 2008 (a); Makal, 2014; Makal, 2019.

²¹ Emek-sanat bağlantısını konu alan bu yazılarımız için bakınız, Makal, 2008 (b); Makal, 2016; Makal, 2018; Makal, 2020.

tırma olanağı ise maalesef bulunmamaktadır. Çünkü özellikle lisans düzeyinde, ülkemizdeki çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri eğitiminin hemen hiçbir ülkede karşılığı bulunmamaktadır.

Yukarıdaki açıklamalarımız ışığında yapılması gereken şey, ülkemiz üniversitelerindeki sosyal politika eğitim programlarında, emekle sanatı bağdaştıran ders ya da seminerlere yer vermek ve bu çerçevede öğrencilerin çalışma hayatına ilişkin izdüşümleri içeren sanat eserlerine ulaşmalarına ve bu eserler üzerinde çalışmalarına olanak sağlamaktır.²² Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde 1984 yılından itibaren lisans düzeyinde verdiğim *Türkiye'nin Sosyal Politika Tarihi* derslerinde öğrencilere yaptırdığım araştırmalar/ara ödevler içinde, Türk yazarların incelediğimiz dönemleri içeren edebî eserleri de bulunmaktaydı. Uzun bir zaman aralığında bu uygulamanın öğrenciler açısından yararlarını gözlediğim için, kafamda tedricî biçimde, ders programına emek-sanat ilişkilerini konu alan bağımsız bir ders/seminer konmasının faydalı olacağı düşüncesi oluştu. Bu amaçla, 1990'lı yılların ortalarında, Fakülte'nin ders programlarına emekle sanatı bağdaştıran bir seminer konması için çaba gösterdim ve Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölüm Akademik Kurulu'na bu doğrultuda bir öneri getirdim.²³ O zaman biraz şaşkınlıkla karşılanan bu önerim konusunda, üstelik de sanata en yakın hocalarımızdan biri "Hiç değilse doktorada olsun" demiş, doktora düzeyinde açılan bir seçimlik seminer ile yola koyulmuştuk. Seminerin adı, "Çalışma İlişkileri ve Sanat" idi. Doktora düzeyindeki bu semineri zaman içerisinde sürekli biçimde yürütmek mümkün olmadı. Ancak, bunu izleyen birkaç yıl içerisinde lisans düzeyinde de aynı adlı bir seçimlik seminer yönetmeye başladım ve bu seminerler kalıcı olarak, yaklaşık 20 yıl boyunca varlığını sürdürdü.

B. Seminerin İçeriği ve Yürütülüş Yöntemi

Dönemlik olan bu seminerler; her yarıyılıda 5-7 civarında öğrenci aldığına göre, yılda 10-14 öğrenciye ve sonuç olarak da 20 yıl içinde yaklaşık 200-250 civarında öğrenciye ulaşmış olmalıdır. Seminerin ilk yıllarını izleyen gelişmeler ise mutluluk verici yönde oldu ve "Çalışma İlişkileri ve Sanat" yaygınlaşarak, başka bazı üniversitelerin Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümlerinin lisans programlarına aynı içerikle ders olarak konulmaya başlandı. Bu dersler, ilgili üniversitelerin ders programlarına, büyük bölümü itibarıyla Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde lisans ya da lisansüstü düzeyde öğrencim olmuş ya da doktoralarını tamamlamış genç meslektaşlarım tarafından konuldu, onlar tarafından yürütül-

²² Ülkemizde sosyal politika alanına ilişkin eğitim programları, lisans ve lisansüstü düzeylerde esas olarak Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümleri bünyesinde yürütülmektedir. Buna karşılık, bu alanda lisans düzeyinde eğitim programı olmayan Boğaziçi Üniversitesi ve ODTÜ gibi bazı yüksek öğretim kurumlarında sadece lisansüstü düzeyde sosyal politika programları bulunmaktadır.

²³ Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde söz ettiğimiz dönem itibarıyla lisansüstü programlar yanında, lisans programlarında da dersler yanında seminerler yer almaktaydı. Her öğrenci üçüncü sınıfın ikinci dönemi ile dördüncü sınıfın ilk döneminde birer adet olmak üzere toplam iki seminer seçmekteydi.

dü ve yürütülmeye devam ediliyor. Günümüzde Sakarya Üniversitesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Edirne Trakya Üniversitesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Kocaeli Üniversitesi, Ordu Üniversitesi bu derslerin programda seçimlik olarak yer aldığı üniversitelerdir.²⁴ Bursa Uludağ Üniversitesi'nde aynı adlı seçimlik bir ders açılması için çalışmalar olduğunu da biliyorum. Bu süreç içerisinde bu kurumlarda bu dersleri sürdüren genç meslektaşlarımızın büyük bölümüyle, derslere ilişkin bir iletişim sürecimiz oldu ve olmaya devam ediyor. Ancak, Türkiye'deki Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümlerinden eğitim programları olanların sayısının 31 olduğu düşünülecek olursa, bu ders henüz bu bölümlerin yüzde 20'sinin programında yer almaktadır ve bunun olsa olsa iyi bir başlangıç olduğu söylenebilir.²⁵

Bu 20 yıl boyunca "Çalışma İlişkileri ve Sanat" seminerlerinin yürütülmesinde ise şöyle bir yol izlendi: Semineri seçen öğrencilerin ilgi ve eğilimleri ile konuya ilişkin bilgi düzeyleri de göz önüne alınarak edebiyattan sinemaya, müzikten tiyatroya, resimden karikatüre; eserlerinde çalışma hayatına ilişkin izdüşümleri bulunan sanatçıların çalışmaları öğrencilere araştırma konusu olarak verildi ve bu eserlerdeki çalışma hayatına/emeğe ilişkin yansımaların saptanması ve çözümlenmesi istendi. Konu seçimine ilişkin bir kaynak araştırma süreci sonunda ve konunun kesinleştirilmesinin ardından, öğrencinin hazırladığı araştırma plânı üzerinde yaptığımız değerlendirme, öneri ve düzeltmelerle süren eğitim dönemi, öğrencinin grup içinde sözlü bir sunum yapması, bu sunumun tartışılması ve araştırmanın yazılı olarak teslim edilmesiyle sonuçlandırıldı. Bu süreçte hem emek olgusunu yansıtmaya, hem de öğrencinin ilgisine karşılık gelme anlamlarında, iki sanat dalı ön plâna çıktı ve araştırmalar da ağırlıklı olarak bu alanlarda yapıldı. Bunlardan biri edebiyat, diğeri ise sinemadır. Diğer sanat dallarına ilişkin araştırmalar bu ikisine göre epeyce azınlıkta kaldı. Bunda, esas olarak edebiyat ve sinema alanına ilginin diğer sanat dallarına göre daha çok olması yanında, bu iki alanda konuların ve kaynakların çokluğu ile çeşitliliği belirleyici oldu. Yaşamlarının daha önceki dönemlerinde sanata ilgi duymamış öğrenciler açısından, edebî eserler ile filmler bir anlamda daha kolay ulaşılabilir ve araştırılabilir malzemeler olarak belirginleşti. Buna karşılık, örneğin kaynaklara ulaşma ve araştırma yapmanın daha zor olduğu resim ve karikatür gibi sanat dallarında çalışmak isteyen az sayıdaki öğrencinin, bu konulara yaşamlarının daha önceki dönemlerinde de ilgi ve merak duymuş öğrenciler oldukları gözlemlendi.

²⁴ Dersin adı Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi'nde "Çalışma Yaşamı ve Sanat", Kocaeli Üniversitesi'nde ise "Emek ve Sanat"tır. Kocaeli Üniversitesi'nde "üniversite seçmeli dersi" olarak açılan "Emek ve Sanat"ı İİBF, İletişim ve Fen-Edebiyat öğrencileri alabilirken, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümü öğrencileri alamamaktadır.

²⁵ Bölüm sayısı için bakınız, <https://yokatas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10039>

Edebiyat söz konusu olduğunda, çalışma hayatının izdüşümlerine dolaylı ya da dolaysız olarak eserlerinde yer veren Türk ve yabancı yazarların kitapları değişik boyutları itibarıyla emek faktörü açısından incelendi. Farklı dönemlerden, hatta yüzyıllardan ve farklı ülkelerden yazarların eserlerinin araştırılması, tarihsel perspektiften emek tarihine ilişkin gelişmelerin çalışmalarda yoğun biçimde ve karşılaştırmalı olarak yer alması sonucunu doğurdu. İncelemelerimizde çalışma hayatını bütünsel bir yaklaşım içerisinde ve eserlerin yazıldığı dönemin ekonomik, siyasî ve toplumsal koşullarıyla bağlantılı biçimde ele almaya çalıştık. Dünyada ve Türkiye'de işçi sınıfının doğuşu, nicel ve nitel açıdan gelişmesi ve varlık kazanması, işçilerin başta ücret, çalışma süreleri ve işçi sağlığı-iş güvenliğini içeren çalışma koşulları ile yaşama koşulları, sendikal örgütlenme ve iş mücadelesi konuları eserlerde araştırılan başlıca hususlar oldu. Kadın ve çocuk işçilerin durumlarına ise her zaman özel bir önem verildi.

Öğrencilere, genellikle aynı yazarın üç kitabından oluşan bir araştırma konusu verilmesi tercih edildi. Eserleri 20 yıl boyunca en çok incelenen yabancı yazarlar arasında John Steinbeck, Emile Zola, Charles Dickens, Bertolt Brecht, Maksim Gorki başta gelmektedir. Türk yazarlar arasında ise üzerinde en çok çalışılan yazar açık ara Orhan Kemal oldu. Bunda, Orhan Kemal'in eserlerinin emek sorunlarını yansıtmaya açısından zenginliği yanında, öğrencilerin ilgileri de belirleyici oldu. Üzerinde çalışılan diğer Türk yazarlar arasında ise Aziz Nesin, Necati Cumalı, Sait Faik, Mehmet Seyda, Refik Halit Karay, Reşat Enis, Yaşar Kemal ve başkaları yer aldı. Başta Nâzım Hikmet olmak üzere birçok Türk şairi de inceleme konusu yapıldı. Bazen de konuların yazarlar üzerinden değil, ortak temalar üzerinden araştırılması yoluna gidildi. Örneğin, madencilik kesimindeki ya da tarım kesimindeki emek sorunlarını ele alan değişik yazarların eserleri öğrenciye bir küme olarak verildi ve esas olarak yazar değil, konu üzerine odaklanıldı. Kimi zaman da iki yazarın eserlerinde emeğe ilişkin konuların ele alınışı karşılaştırmalı olarak araştırıldı. Konuların dağıtımında, çalışma hayatına dolaysız biçimde eserlerinde yer veren yazarlar yanında, dolaylı gözlemlerini yansıtan yazarlara da önem verildi. Örneğin Sait Faik'in hikâyelerini, çalışma hayatı itibarıyla direkt biçimde örneğin Orhan Kemal'in eserleri kadar malzeme içermeseler de; işçilere, memurlara, esnafa, işsizlere ilişkin gözlemleri itibarıyla dönemi değerlendirmek isteyenler açısından ilginç, anlamlı ve üzerinde çalışmaya değer bulduk. Sanatçının hikâyeleri yanında, başta *Şimdi Sevişme Vakti* olmak üzere şiirlerini de, emeğe ilişkin duyarlı vurguları nedeniyle, araştırmalarımızda göz ardı etmedik.

Bir sanat dalı olarak sinema söz konusu olduğunda ise ya edebiyat örneğinde olduğu gibi, tek bir isim-yönetmen düzeyinde, örneğin Ken Loach gibi, çalışma hayatıyla ilgili filmlerin bir küme olarak araştırılması yoluna gidildi ya da tematik düzeyde örneğin göç gibi güncel boyutları da olan konulardaki filmlerden kümeler oluşturuldu. Türk sineması söz konusu olduğunda ise gene edebiyatta olduğu gibi, örneğin madencilik ya da tarım kesimlerindeki çalışma sorunlarını ele alan

filmlerden bir küme oluşturulması yoluna gidildi. Sendikal örgütlenme ve iş mücadelesini yansıtan filmlere de ağırlık verilmeye çalışıldı. Bunların dışında Türk sinemasında, Türkiye tarihinin gelişim çizgisine uygun bir dönemleştirmeye gidilerek, belirli bir dönemdeki, örneğin 1960-1970 dönemindeki filmlerde çalışma hayatının izdüşümleri araştırıldı. Bunu yaparken, elbette edebî eserlerde olduğu gibi, konuların söz konusu dönemin siyasal, ekonomik ve toplumsal koşullarıyla bağlantılı biçimde ele alınması için çaba gösterdik. Böylece, öğrencinin araştırmasını diğer derslerinde gördüğü konularla bağdaştırabilmesine de olanak sağlamak istedik. Sanatçı, sanat akımı, coğrafya, dönem; edebiyat ve sinemada olduğu gibi, diğer sanat dallarında da konu ayrıştırılmasında kullanılan belirleyici ölçütlerden oldu.

Konuların saptanmasında öğrencinin ilgisi kadar, yapılabilirlik de temel ölçütlerimizden biri oldu; örneğin sinema ve diğer sanat dallarında olduğu gibi konuya ilişkin kaynaklara mâkûl biçimde ulaşılabilmesi de göz önüne alındı. Bu durumda bazı konular çok ilginç olmasına karşın, kaynak sorunları nedeniyle seminere dâhil edilemedi. Öğrencinin nereli olduğu, hangi bölgeden geldiği de konu dağıtımında önem verdiğim hususlardan biri oldu; örneğin madencilik faaliyetlerinin yoğun olduğu bölgelerden gelen öğrencilere madencilik kesimindeki çalışma sorunlarını ele alan konular vermeye çalıştık. Zonguldak'lı öğrencilerimizin 1940'lı yıllarda Ereğli Kömür Havzası'ndaki maden ocaklarında uygulanan Mükellefiyet dönemindeki çalışma koşullarını anlatan edebî eserler üzerinde çalışmaları teşvik edildi. Benzer biçimde, tarımsal bölgelerden gelen öğrencilere de tarım kesimindeki çalışma sorunlarını ele alan eserler verilmeye çalışıldı. Böylece öğrencinin hem âşına olduğu bir konuda ve daha merakla çalışması teşvik edilmeye çalışıldı, hem de çalışma sürecinde yerel kaynaklara ve kişilere ulaşma olanakları değerlendirilmiş oldu. Kimi zaman konuların seçiminde öğrencilerin ilgileri ve çalışmak istedikleri konular da göz önüne alınarak, çalışma yaşamının biraz daha geniş bir biçimde yorumlanması yoluna gidildi ve sanatın sosyal hayatla ilişkileri bağlamında, daha geniş ve çalışma ilişkilerini bir anlamda aşan çalışmalar yapılmasına olanak sağlandı. Bu bağlamdadır ki, örneğin baleyi ya da tangoyu dar anlamda çalışma ilişkileriyle olmasa bile sosyal yaşamla bağlantılandıran çalışmaların yapılması mümkün oldu. Çalışmamızın sonunda yer alan EK'te, bir fikir vermek üzere, öğrencilerin yapmış oldukları seminer çalışmalarından bir bölümünün başlıkları sunulmaktadır.²⁶ Görüldüğü gibi, konular büyük bir çeşitlilik göstermektedir ve öğrenciler emek konusunu sanatın birçok dalındaki yansımaları itibarıyla inceleyerek, lisans öğretimi düzeyinde değerlendirildiğinde anlamlı ve özgün çalışmalara imza atmışlardır.

²⁶ Bu başlıklar uzun yıllar boyunca korumaya muvaffak olduğumuz çalışmalardan bir seçme niteliğini taşımaktadır. Doğaldır ki, bu kadar uzun bir zaman dilimine yayılan çalışmaların hepsini koruyarak günümüze ulaştırmamız maalesef mümkün olamadı.

II. “Çalışma İlişkileri ve Sanat” Deneyiminin Sağladığı Kazanımlar ve Öneriler

A. Öğrenciler Açısından Kazanımlar

“Çalışma İlişkileri ve Sanat” seminerinin 20 yıllık uygulamasının birçok açıdan faydalı sonuçlar doğurduğunu düşünüyorum. Seminer uygulaması, elbette öncelikle semineri alan öğrenciler açısından faydalı oldu ama bunun yanı sıra, bölümlerimiz ve üniversitelerimiz açısından da olumlu sonuçlar doğurdu. Durumu öğrenciler açısından değerlendiresek; ideal koşullarda, üniversiteye giren bir öğrencinin eğitim süreçlerinde kazandığı bilgi yanında, estetik açıdan da bazı değerlerle donanmış olarak gelmiş olması arzu edilir. 18-20 yaşlarındaki bir gencin, bu kadar yıl içerisinde belirli bir sanat dalıyla en azından merak düzeyinde bir ilişki kurmuş ve bir sanatsal duyarlılık geliştirmiş olması beklenir. Bu duyarlılığın doğacağı ve gelişeceği yerler ise öncelikle aile ortamı ve üniversite öncesi öğretim kurumlarıdır. Ancak ülkemizde gerek ailelerin, gerekse orta öğretim kurumlarının durumları bellidir ve sanatsal duyarlılıkların gelişmesine çok katkıda bulunabildikleri söylenemez. Geniş anlamda toplumun sanatla ilişkisi ya da daha doğru bir ifadeyle ilişkisizliği de ortadadır. Bu koşullarda, öğrencilerin büyük bölümü üniversiteye herhangi bir sanat duyarlılığı olmadan gelmektedirler. Bazı üniversitelerdeki sanatla ilgili öğrenci topluluklarının ise mevcut koşullarda bu duyarlılığın oluşmasına ancak çok küçük bir katkı yaptıkları söylenebilir. İşte “Çalışma İlişkileri ve Sanat” semineri, az sayıda öğrenci itibarıyla de olsa, sanata yönelik böyle bir merak ve ilginin canlanmasına katkıda bulunmuş olması nedeniyle faydalı olmuştur. Bu ilginin öğrencinin eğitim gördüğü alanla bağlantılı biçimde harekete geçirilmesi ise bir taraftan öğrencinin kendi alanıyla sanat arasındaki bağları kurmasını kolaylaştırırken, diğer taraftan onun öğretim gördüğü alanın derslerine yönelik ilgisini de arttırmaktadır. Öğrencinin İş Hukuku, Sosyal Güvenlik gibi derslerde gördüğü daha çok teorik ve kitabî düzeydeki konularla “Çalışma İlişkileri ve Sanat” çerçevesinde estetik düzeyde ve ete-kemiğe bürünmüş olarak karşılaşması, bu dersleri örneğin salt işe giriş sınavları için bir araç olmaktan çıkarmakta, insanî boyutlarıyla algılama olanağını sağlamaktadır. Diğer taraftan dönem boyunca grup içerisinde değişik sanat dalları ve konular itibarıyla yapılan tartışma ve sunumlar, öğrencinin sadece kendi aldığı araştırma konusu üzerinden değil, tartışılan tüm konular üzerinden de farklı sanat dallarıyla bir bağ kurmasının yolunu açmaktadır. En azından bazı öğrenciler itibarıyla, bu bağın zamanla sadece emeğe ilişkin konularla bağlantılı olmaktan çıkarak, bizzatı sanatın kendisine yönelik genel bir ilgiye dönüşmesi de söz konusu olabilecektir. Bu öğrencilerden sadece birkaçının bile yaşamlarının daha sonraki dönemlerinde bu sanatsal duyarlılığı sürdürmeleri, kendileri açısından olduğu kadar, ülke açısından da bir kazanç sayılmalıdır. Çalışmamızın sonunda yer verdiğimiz EK’te yer alan konu başlıkları altında araştırma hazırlayan öğrencilerden bir bölümünün bu duyarlılıkları yaşamlarının öğrencilik sonrası dönemlerine de

taşımış oldukları kanısındayım.²⁷ Bu öğrencilerin bir bölümünün ileride önemli yönetim kademelerinde görev yapacakları düşünüldüğünde, bunun çevrelerine ve topluma da olumlu biçimde yansıyan sonuçları olması beklenir. Nitekim Mülkiye’de bu semineri alan öğrencilerden bir kısmı kamu kesiminde ve özel kesimde orta/üst düzey yöneticilik pozisyonuna şimdiden ulaşmış durumdadırlar. Semineri alan öğrencilerden bir bölümünün daha sonra akademik yaşama girmeleri ise bu duyarlılıklarını öğrencilere aktarma olanağını da yaratmaktadır ki, değişik üniversitelerde bu alandaki derslerin yaygınlaşması bizatihi bunun en temel göstergesidir. Diğer taraftan bu öğrencilerin çok küçük bir bölümünün de olsa sendikalarda değişik birimlerde uzman olarak istihdam edilmeleri, bu sanatsal duyarlılık ve bilginin bir ölçüde de olsa meslek kuruluşlara ve üyelerine taşınmasına katkıda bulunabilecektir.

B. Dışsal Faydalar: Kongreler, Tebliğler, Tezler

“Çalışma İlişkileri ve Sanat” seminerinin bir yararı da, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümlerinde, öğrenciler arasında sanata yönelik olumlu bir atmosfer yaratması oldu. Bu atmosferin etkileri, değişik düzeylerdeki öğrenci etkinliklerinde de kendini hissettirmektedir. Bu dersleri alan değişik kentlerdeki bölüm öğrencilerimizden bazıları 2008 yılından bu yana yapılmakta olan Mülkiye Genç Sosyal Politikacılar Kongresi’nde ve muhtemelen diğer öğrenci etkinliklerinde de emekle sanatı bağdaştıran tebliğler sunmaya başladılar. Böylelikle, bu dersin etkileri dersi alan öğrencilerin dışında, diğer bölüm öğrencileri nezdinde de hissedilmeye başlamış oluyor. Son yıllarda bölümlerimizin lisansüstü programlarında yazılan yüksek lisans ve doktora tezleri arasında emek-sanat ilişkisi üzerinde odaklanan çalışmaların artış gösterdiği de gözlenmektedir ki, bu durumun değişik üniversitelerdeki “Çalışma İlişkileri ve Sanat” dersleriyle/seminerleriyle de bağlantılı olduğunu düşünüyorum. 2012 yılından bu yana vermekte olduğumuz Prof. Dr. Cahit Talas Sosyal Politika Ödülü’ne son yıllarda yapılan başvurular içerisinde emek-sanat ilişkilerini araştıran tezlerin sayısında gözlenen belirgin artışı da, bu bağlantının göstergelerinden biri olarak yorumluyorum.

C. Öğretim Üyeleri ve Bölümler Açısından Kazanımlar

“Çalışma İlişkileri ve Sanat”ın Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümünün müfredatına bir ders ya da seminer olarak girmesi, öğrenciler yanında konuyla ilgilenen öğretim üyeleri ve bölümler açısından da olumlu etkiler yapma potansiyeline sahiptir. Bir defa, son dönemlerde özellikle genç öğretim elemanları arasında sanata yönelik bir ilginin doğuşunu, bizatihi yaşayarak gözlüyorum. Bu süreçte, dersi veren ve kendileri de sanatsal duyarlılıklara sahip genç aka-

²⁷ Bu kanım, bazı öğrencilerimizle mezuniyetlerinden sonra da devam eden iletişim sürecimizde edindiğim izlenimlere dayanmaktadır.

demisyenler olan hocalarımızın sanatsal duyarlılıklarının ders verme sürecinde daha da gelişmesi yanında, bu konulara diğer öğretim elemanlarının da giderek daha çok ilgi göstermeleri söz konusu olmaktadır. Bu gelişmeler, zaman içerisinde hocasıyla, öğrencisiyle bölümlerimizin entelektüel temelinin güçlenip zenginleşmesine de katkıda bulunacaktır. Bunun, bir başka boyutuyla da tüm bölüm programlarımızı olumlu yönde etkileyeceğini, renklendireceğini düşünüyorum. Sosyal bilimlerin insana en yakınlarından biri olarak nitelediğim sosyal politikanın ders programları aracılığıyla sanatla buluşması ve öğrenciyi buluşturması, bölümlerimizin akademik olduğu kadar insanî temellerini de güçlendirecektir. Sonuç olarak, bu uygulamanın bizatihi öğrenciler, öğretim üyeleri ve bölümlerimiz açısından çok yararlı sonuçlar verdiğini/vereceğini düşünüyorum. Üniversitelerimizdeki eğitim programı olan Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümlerinin sayısının 31 olduğu hatırlanacak olursa, bunun ne kadar önemli bir gelişme olduğu/olacağı âşikârdır. Bir başka açıdan ise, bilebildiğim kadarıyla İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerindeki diğer bölümlerin ders programlarında da sanatla ilgili dersler ya hiç mevcut değildir ya da çok nadirdir ve bölümlerimiz bu konuda diğer bölümlere de örnek olabileceklerdir. Bu değerlendirmelerim ışığında sonuç olarak, tüm Türkiye'ye yayılmış olan Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümlerinin ders programlarında ders ya da seminer olarak "Çalışma İlişkileri ve Sanat" a yer verilmesinin ve bunun etkin biçimde yürütülmesinin son derecede faydalı olacağı kanısındayım. Tecrübeme dayanarak, uygulamanın bir ders olmaktan daha çok bir seminer ya da yarı seminer-yarı ders biçiminde yürütülmesinin en uygun çözüm olduğunu düşünüyorum. Ders programlarında sadece derslerin olduğu, seminerlerin mevcut olmadığı kurumlarda, programda ders olarak görünse de, öğrencilerin birer araştırma hazırlayıp sundukları bir yarı seminer-yarı ders biçiminde yürütülmesi her zaman için mümkündür. Kanımızca öğrencinin bağımsız bir araştırma hazırlaması ve grup içerisinde sözlü olarak sunması, "Çalışma İlişkileri ve Sanat"ın olmazsa olmaz koşulu olarak kabul edilmelidir. Ders/seminer, dönem içinde yapılan alana ilişkin film gösterileri ve üniversite içinden ya da dışından uzman kişilerin öğrencilerle yapacakları söyleşiler aracılığıyla daha da zenginleştirilebilir. Dersi veren öğretim elemanı ile dersi alan öğrencilerden oluşan grup; birlikte gerçekleştirilecek konser, tiyatro, film izleme gibi ortak kültürel etkinliklerle dersin kazanımlarını pekiştirme yoluna da gidebilir.

Sonuç

Çalışmamızda emek-sanat bağlantısının değişik veçheleri üzerinde ve Mülkiye'deki "Çalışma İlişkileri ve Sanat" seminerine ilişkin olarak yapmış olduğumuz saptama ve değerlendirmeler; üniversitede lisans düzeyinde böylesi bir eğitimin öğrenciler, öğretim üyeleri, bölümler, üniversite ve bizatihi toplum açısından önemli yararlar sağlama potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu açıdan üniversitelerimizdeki Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümlerinin yönetici ve öğretim üyelerinin bu konu üzerinde dikkatle durmalarının ve ders programlarına mümkün olduğu ölçüde bu içerikle dersler/seminerler koymalarının faydalı olacağı kanısındayız. Diğer taraftan meslek örgütlerinin de özellikle eğitim ve yayın gibi etkinliklerinde emek-sanat bağlantısını göz önünde tutmalarında hem sendikal amaçlar, hem de üyeleri açısından yarar bulunmaktır.

EK: "Çalışma İlişkileri ve Sanat" semineri çerçevesinde yapılan araştırmalardan bazı konu başlıkları

Edebiyat:

Türk Şiirinde Çalışma Hayatı

Türk Şiirinde Çalışma Yaşamı: Nâzım Hikmet – Ahmed Arif - İsmet Özel Örnekleri

Nâzım Hikmet Şiiri ve Çalışma İlişkilerinin Yansımaları

Toplumcu Gerçekçi Akımın Şair ve Şiirlerinde Emek

Refik Durbaş'ın Şiirlerinde Çalışma Yaşamı

Sait Faik Abasıyanık'ın Eserlerinde Çalışma Hayatının İzdüşümleri

Çalışma İlişkilerinde Sait Faik Abasıyanık ve Refik Halid Karay Öyküleri

Orhan Kemal ve Çalışma İlişkileri

Aziz Nesin'in Gözünden Türkiye Çalışma İlişkileri

Reşat Enis'in Eserlerinde Çalışma Hayatının İzdüşümleri

Afrodite Buhurdanında Bir Kadın ve Çalışma İlişkileri Çerçevesinde İncelenmesi

Rifat Ilgaz'ın Eserlerinde Çalışma Yaşamının İzleri

Necati Cumalı ve Çalışma İlişkileri

Nejat Elibol'un İki Kitabında Çalışma İlişkilerinin İzdüşümü

Muzaffer Oruçoğlu ve Çalışma İlişkileri

Türk Edebiyatında Maden İşçiliği

Ereğli Kömür Havzası Kömür İşçiliği Işığında Türk Edebiyat Hayatı

Türk Edebiyatında İş Mükellefiyeti Sorunu

Türk Edebiyatının Aynasından İşsizlik

Çalışma İlişkileri ve Sanat: Emile Zola

Bertolt Brecht'in Eserlerinde Çalışma İlişkileri

John Steinbeck ve Çalışma İlişkileri

Steinbeck ve Amerikan Sosyal Politika Tarihi

Gorki ve Çalışma İlişkileri

Sinema:

Türkiye'de Yaşanan Göç Olayının Türk Sinemasına Yansımaları
Raylardan Kadraja Demiryolu Hattı
Yeşilçam ve Türk Çalışma Hayatı
Gurbet Anılarının Beyazperdeye Yansımaları
1960 Sonrası Çalışma İlişkileri ve Türk Sinemasına Yansımaları
1960-1980 Döneminde Türk Sinemasında Çalışma İlişkileri
1970'lerde Çalışma Yaşamının Sinemaya Yansımaları
1960-1990 Yılları Arasında İşçi Sınıfı ve Türk Sinemasına Yansımaları
1980'li Yıllarda Çalışma Hayatının Sinemaya Yansımaları
2000'li Yılların Başlarında Çalışma Hayatının Sinemaya Yansımaları
Yeşilçam'da Grevler
Türk Sinemasında Çalışma İlişkilerinin Tarihsel Olarak Değerlendirilmesi
Dipsiz Kararıktan Sonsuz Kararığa – Çalışma İlişkilerinin Maden Filmleri Üzerindeki Etkisi
Türk Belgesel Filmlerinde Zonguldak'ta Gerçekleşen Madenci Direnişlerinin Çalışma Hayatına Etkisi
Çalışma Hayatının Sinema Üzerine İzdüşümleri – Çukurova'daki Tarım İşçileri
Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Türk Sinemasında Kadın Emegi
Ken Loach Sineması ve Çalışma İlişkileri
Sinemadan Hareketle Çarlık Rusyasında Çalışma İlişkileri
Beyaz Perdede Gorki ve Çalışma İlişkileri
İtalyan İşçi Hayatı, İtalyan İşçilerin Sorunları ve Beyaz Perdeye Yansımaları
İtalyan Sinemasında Yeni Gerçekçi Akım
ABD Sinemasında Emek Konulu Filmler
Amerikan Sinemasında Üretim ve Çalışma Biçimlerinin Dönüşümü

Müzik:

Çalışma Yaşamının Müzik Üzerine İzdüşümleri
Emek Tarihinin Müzik Sanatı Üzerindeki Yansımaları
Müziğin Toplumsal Boyutu Üzerine Bir İnceleme
Sosyal Yaşam ve Blues
Tango: Tutku ve Sosyal Hayat İlişkisi
Arabesk Müzik ve Etkisi Altındaki Alan
Türkiye Opera Tiyatro Sanatkarları ve Yardımcı İşçileri Sendikası (TOTSİS) Grevi (1965)

Resim-Karikatür-Fotoğraf:

Emek Tarihinin Resim Sanatı Üzerinde Etkileri
Çalışma Hayatının Resim Sanatına İzdüşümü
19. Yüzyılın İkinci Yarısında Fransa'da Toplumsal Yapı, Toulouse Lautrec ve Moulin Rouge'da Hayat
Fordizm'in Görsel Sanat Akımları Üzerine Olan Etkisinin Resim Sanatı Bakımından İncelenmesi
Türkiye'de Çalışma İlişkileri ve Karikatür
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çalışma Hayatı ve Fotoğrafçılık

Çeşitli:

Zonguldak Maden İşçileri Çalışma Hayatının Edebiyat ve Sinemaya Yansımaları
Orman İşçiliği ve Değişik Sanat Dallarına Yansımaları

Kaynakça

- Coş, N. (2015) *"Türk Sinemasında İşçi", İşçi Filmleri, Öteki "Sinemalar"*, Funda Başaran (haz.) içinde, İstanbul: Yordam Kitap: 157-177.
- Dunaway, D. K. (1987) "Music and Politics in the United States", *Folk Music Journal*, 5, , 268-294.
- Deniz, E. E. ve Güler, M. A. (2016) "Müziğin İzinde: Türkiye'de 1980'den Günümüze Rock Müzik ve Sosyal Haklar", https://www.researchgate.net/publication/329906419_Muzigin_Izinde_Turkiye'de_1980'den_Gunu_muze_Rock_Muzik_ve_Sosyal_Haklar
- Elibol, N. (2002a) *Direnen Haliç*, Birinci Cilt, İkinci Basım, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Elibol, N. (2002 b) *Direnen Haliç*, İkinci Cilt, İkinci Basım, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Enis, R. (2002a) *Afroditi Buhurdanında Bir Kadın*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın (İlk Baskı: 1939).
- Enis, R. (2002b) *Sarı İt*, İkinci Basım, İstanbul: Evrensel Basım Yayın (İlk Baskı: 1968).
- Görücü, B. (2015) "Türk Sinemasında İşçi: 1973 Sonrası", *İşçi Filmleri, Öteki "Sinemalar"* (der. F. Başaran), İstanbul: Yordam Kitap, 178-208.
- Greenway, J. (1953) *American Folksongs of Protest*, University of Pennsylvania Press.
- Hepkon, Z. ve Aydın, O. Ş. (2010) "Türk Sinemasının Görünmeyen Öznesi: İşçiler", *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 12, 79-103.
- Johnson, C. D. (2006) *Labor and Workplace Issues in Literature*, Westport: Greenwood Books,
- Kablamacı, A. ve Morva, D. (2011) "Karanlıkta(n) Uyananlar Filminde İşçi Sınıfının Temsili", *Sinecine*, 2, 2, 57-80.
- Karay, R. H. (1981) "Hakkı Sükût", *Memleket Hikâyeleri*, 8. Basılış, İstanbul: İnkilâp ve Aka Kitabevleri, 141-153.
- Kemal, O. (1954) "Grev", *Grev*, Ankara: Seçilmiş Hikâyeler Dergisi Yayınları, 7-21.
- Koluçaklı, İ. ve Kula, N. (2013) "Türk Sinemasında İşçi Temsili: 1960'lı Yıllara Sosyolojik ve İdeolojik Bir Bakış", 4. *Uluslararası İşçi ve İletişim Konferansı Bildiriler Kitabı*, 92-105.
- Lynch, T. P. (2001) *Strike Songs of the Depression*, University Press of Mississippi Jackson.
- Makal, A. (1999) *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, İmge Kitabevi Yayınları.
- Makal, A. (2008a) "Çeyrek Yüzyılın İçinden Kendimize Bakmak: Kuruluşlarının 25. Yılında Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 16, 2008/1, 11-26.
- Makal, A. (2008b) "Türkiye Emek Tarihinin Bir İzdüşüm Alanı Olarak 'Edebiyat'", *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 18 "10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Özel Sayısı", Özel Sayı Editörü: Ahmet Makal, 2008/3, 15-42.
- Makal, A. (2014) "Türkiye'de Akademide Sosyal Politika Geleneğinin Doğuşu ve Gelişimi Üzerine Tarihsel Bir Yeniden Değerlendirme" *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 41 "13. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Özel Sayısı", Özel Sayı Editörü: Ahmet Makal, 2014/2, 17-30.
- Makal, A. (2016) "İnsan Hakları / Sosyal İnsan Hakları ve Sanat", *Sosyal İnsan Hakları Sempozyumu VIII, Bildiriler Kitabı*, DİSK Yayınları, İstanbul, Aralık 2016, 37-57.
- Makal, A. (2018) "İnsan Hakları/Sosyal İnsan Hakları, Sosyal Mücadeleler ve Müzik", *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 57 "15. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Özel Sayısı", Özel Sayı Editörü: Ahmet Makal, 2018/2, 579-615.
- Makal, A. (2019) "Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümlerinin Güncel Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme", 20. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi'nde sunulan tebliğ metni, 13 Ekim, Denizli.
- Makal, A. (2020) "Toplumsal Cinsiyet Açısından Müzik ve Kadın: Dünyada ve Türkiye'de Kadın Müzisyenler ve Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık", *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 65 "16. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Özel Sayısı", Özel Sayı Editörü: Ahmet Makal, 2020/2: 739-789.
- Nesin, A. (2003) "Büyük Grev", *Büyük Grev - Kalpazanlık Bile Yapılamıyor*, İkinci Basım, İstanbul: Adam Yayıncılık, 48-61.

Özyalçın, A. (2002) "Grev Bildirisi", *Emek Öyküleri 2: Grev Bildirisi*, Sennur Sezer, Adnan Özyalçın (haz.) içinde, İkinci Basım, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 197-205.

Sertlek, T. (2015) "Sınıf Bilincinin Oluşumunda Bir Sinema Deneyimi: Maden Filmi", *İşçi Filmleri, Öteki "Sinemalar"* (der. F. Başaran), İstanbul: Yordam Kitap, 241-248.

Thompson, E. P. (2004) *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* (çev. U. Kocabaşoğlu), İstanbul: Birikim Yayınları.

Yesari, M. (1995) *Çulluk*, Çevrimyazı: M. Sabri Koz, İstanbul: Oğlak Yayınları (İlk baskısı: 1927).

Araştırma Makalesi

19. Yüzyıl Türk Romanında “Çalışma Düşüncesi”¹

Fuat MAN*

ORCID ID: 0000-0002-7135-8320

Öz

Bu çalışmada, Osmanlı dünyasında yeni ortaya çıkan bir kurmaca tür olan romanlarda “çalışma düşüncesinin” nasıl ele alındığına bakıyoruz. Romanlar, yazılı-dıkları dönemden önemli yansımalar barındıran metinlerdir. Dolayısıyla dönem romanlarını okumak o dönemin dünyası ile ilgili önemli detaylar öğrenmemize imkân verir. 19. yüzyıl romanları da bize 19. yüzyılda çalışmanın nasıl kavranıldığına dair önemli detaylar sunmaktadırlar. Bu çalışmada 19. yüzyılın son otuz yılında yazılmış on üç romanı ele alıyor ve bunları başta John W. Budd’un kavramsal çerçevesi olmak üzere çalışma kavramıyla ilişkili diğer bazı referanslarla inceliyoruz.

Anahtar Kelimeler: Çalışma düşüncesi, Tanzimat dönemi romanları, 19. yüzyıl Türk romanları

“Thought of Work” in 19th Century Turkish Novel

Abstract

In this study I’m looking at how “the thought of work” is approached in novels which is a new fiction genre in the Ottoman world. Novels are the texts that present important reflections from the period they were written. Therefore, reading the novels written in a certain period allows us to learn important details about the world of that period. So, the 19th century novels also provide us with important details about how work was comprehended in the 19th century. In this study, I discuss thirteen novels written in the last thirty years of the 19th century and examine them with some references related to the concept of work, especially the conceptual framework of John W. Budd.

Keywords: Thought of work, Tanzimat era novels, 19th century Turkish novels

Makale gönderim tarihi: 13.04.2020 Makale kabul tarihi: 10.06.2020

¹ Çok değerli eleştirileriyle makalenin daha nitelikli olmasına katkıda bulundukları için *Emek Araştırma Dergisi*’nin iki hakemine çok teşekkür ediyorum.

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi İKY Bölümü, fuatman@gmail.com

Giriş

David Lodge'un *İyi İş* adlı romanı, temelde üniversite-sanayi iş birliği diyebileceğimiz bir "gölge program" ekseninde 1980'ler İngiltere'sinin hem sanayisinden hem de üniversitesinden kesitler sunmaktadır. Kitabın ana karakterlerinden birisi olan Robyn, 19. yüzyıl sanayi romanları konusunda uzmanlığı bulunan bir akademisyendir. Üzerinde çalışmış olduğu bir kitabı ile ilgili kardeşi Basil ile konuşurken, Basil kitabın ne ile ilgili olduğunu sorar. Robyn, kitabın "On dokuzuncu yüzyıl romanında kadın imajı konusunda" olduğunu söyler. Kardeşinin yanıtı şu olur: "Dünyanın on dokuzuncu yüzyıl romanı üzerine, gerçekten bir kitaba daha ihtiyacı var mı?" (Lodge, 2003: 273).

Robyn'in kardeşinin itirazı İngilizce literatür açısından 'belki de' anlamlıdır. Ancak Türkçe literatür ve Türk edebiyatı söz konusu olunca 19. yüzyıl ile ilgili yazılması gereken çok şey bulunmaktadır. Hele konu sosyal bilimler literatüründe nispeten "spesifik" diyebileceğimiz "çalışma" olunca bunun, üzerinde çok şey yazılıp çizilen bir konu olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bir kurmaca türü olarak roman nispeten geç bir zamanda Türk edebiyatına girmiştir. Batı'da bu türün ilk örneklerinin izi 16. yüzyıla kadar geri götürülebilir. Dolayısıyla Osmanlı'da ilk örneklerinin ancak 19. yüzyılın kabaca son çeyreğinde ortaya çıktığını düşünürsek, bu türün nispeten geç bir dönemde kullanılmaya başlandığını söylemek yerinde olacaktır. Elbette 'amatör' bir roman okuyucusu bile bu ilk dönem romanlarını okuduğunda, henüz olgunlaşmamış metinlerle karşı karşıya olduğunu kavrayabilir. Hatta 1890'lardaki romanları 1870'lerdeki romanlarla karşılaştırdığımızda, bu kısacık yirmi yılda bile bu türün önemli bir gelişim gösterdiğini teşhis etmek zor değildir. Nitekim ilk romanlardan birisi olarak kabul edilen *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* ile *Mai ve Siyah*'ı arka arkaya okuyacak olan herhangi biri, bu evrimi rahatlıkla görebilir.

Bu çalışmanın amacı, bu anlamda bir roman tahlili yapmak değildir. Buradaki amacımız, romanların kendi yazıldıkları dönemin bir yansıması olarak okunabileceği varsayımına dayanmaktadır. Gerçekten de bu dayanağın geçerliliğine, burada incelenen tüm romanlardaki evrenin benzerliğinden de ulaşılabilir. Tıpkı başka çalışmalarda da ifade edildiği gibi (Man, 2018), örneğin 19. yüzyılda Batı'da yazılmış bazı romanlarla başka türdeki metinleri karşılaştırdığınızda sanki birbirinin devamı metinler okuyormuşsunuz izlenimine kapılırsınız. Aynı şey, aynı dönemde yazılmış ancak farklı coğrafyalardan çıkmış metinlerde de geçerlidir. Örneğin 19. yüzyılın Sanayi Devrimi sonrasının kasvetli dünyasını anlatan romanlarla, kurmaca olmayan başka metinler arasında çok yakın benzerlikler görmek olağan bir şeydir. Emile Zola'nın (2016b, 2016a) (örneğin *Germinal*, *Meyhane*) romanları, Charles Dickens'ın (2016) romanları (örneğin *Oliver Twist*) ile Engels'in (2013) *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu* ile Marx'ın (2011) *Kapital*'inin bazı bölümlerinin aynı dünyayı anlattıklarından şüphe duymazsınız. Benzer şekilde aynı dönemde yazılmış olan *Baldırı Çıplak Hayrseverler* (Tressell, 2006) ile Şi-

kago Mezbahaları (Sinclair, 2016) Atlantik'in iki farklı yakasında yazılmış olsa da tamamen benzer bir dünyayı anlatırlar. Bu son iki metnin yazıldığı yüzyılın biraz daha ilerleyen bir döneminde George Orwell (2015, 2016) tarafından yazılan Paris ve Londra'da Beş Parasız ile Wigan İşkelesi Yolu kitapları da tamamen yukarıda ifade edilen metinlerdekiyle aynı dünyayı anlatmaktadır.

Öte yandan romanlar veya sanatsal temsiller gerçekliğin bire bir yansımaları değildir. Öyleyse gerçekliği yansıtmak için sanatsal temsillere müracaat etmek ne kadar doğrudur (bu tartışma için ayrıca bkz. Man, 2018)? Adorno, normal yorumlama çerçevelerimiz dışında bulunduğu için sanatsal temsillerin bizlere yeni şeyler anlatabileceğini iddia etmektedir (aktaran Strangleman ve Warren, 2015: 74):

Dilsel temsilin araçsal mantığını tanımlayan kavram ve amacın zoraki kimliğine boyun eğmekten ziyade, ilgilendiği konu ile öykünmeci [mimetic] ilişkisinin avantajı ile otonom sanat, dış dünyanın özelliklerini inceleme ve açığa çıkarma kapasitesine sahiptir. Bu özellikler ki günlük deneyimlerimiz ve iletişimsel eylemlerimize aracılık eden bir kavramsal ilişkiler ağı ile genellikle belirsizleştirilmiş ve örtülmüştür.

Ahmet Makal'ın (2008: 17) da ifade ettiği üzere sanatsal temsiller her ne kadar gerçekliğin bire bir yansımaları değillerse de içinde oluştukları toplumsal ortamları yansıtmalarından dolayı, bu ortamların gelecekteki tanıklıklarıdır. Bu temsiller çoğu kez, akademik metinlerin yansıtamayacağı düzeyde toplumsal gerçekliğin detaylarını sunmaktadırlar. Ömer Türkeş'in aşağıdaki ifadeleri bu durumu oldukça açık bir biçimde ifade etmektedir (aktaran Makal, 2008: 20):

"Romanlar, yazıldıkları dönemin düşünsel, toplumsal, siyasal, ahlâkî atmosferini yaşıyorlar... Ancak böylelikle kimilerinin devri saadet saydığı bir dönemi canlandırabiliyoruz gözümüzde. Tarih kitaplarından okuduğumuz modernleşme hamlesinin insanlara ödettiği ağır bedellerin belleklerimizde bir karşılığı yok, çünkü geçmiş hakkındaki 'bilimsel' bilgilerde geçmişin ruhunu, atmosferini, insanların acılarını hissetmemize yarayacak imgeler yer almıyorlar; sayılar, istatistikler, köy ve köylülerin sayısı, tarım ürünlerinin fiyatları ve geçim standartları kaydedilse de, insanların yeni yaşam tarzlarına duydukları tepkiler, çektikleri acılar, karşılaştıkları aşağılanmalar ve açlık sınırı-na dayanan yoksulluk, 'bilimin' nesnesi olmuyor."

Öyleyse örneğin bir romanı okurken bunu, yazıldığı dönemin kusursuz bir yansıması değilse de bu dönemin çok kıymetli ayrıntılarını sunan bir metin olarak okumak, kavrayışımızı zenginleştirecektir. Bu anlamda bu çalışmada da romanların yazıldıkları dönemin bir yansıması olduğu kabulünden hareketle 19. yüzyıl Osmanlı romanlarında çalışma kavramı ve bununla ilişkili başka bazı kav-

ramların (örneğin ‘tembellik’) nasıl ele alındığına bakılacaktır. Ancak bu dönemin dünyasının çalışmayla ve ilgili kavramlarla ilişkisinden yola çıkıp sonuçlara dair analizler yapmak, örneğin bu düşünceden yola çıkarak Türkiye’deki çalışma kültürü, çalışma etiği ve kalkınma vb. konularda bazı çıkarımlarda bulunmak bu makalenin amaçları arasında yer almamaktadır.

Araştırmanın Tasarımı

Romanlar Nasıl Seçildi?

Bu çalışma kapsamında aşağıdaki tabloda sıralayacağımız romanlar bulunmaktadır. Romanların seçiminde hem ‘amaçlı örneklem’ hem de ‘kolayda örneklem’ yöntemleri kullanılmıştır. Öncelikle, romanın 19. yüzyıl içinde yazılmış olması hususuna dikkat ettik. Bu keskin sınırın elbette ki ‘kıymeti kendinden menkul’ bir anlamı yok. Yani pek ala bu tarihsel hat örneğin 1908 gibi daha anlamlı bir tarihle de sınırlandırılabilirdi. Kitapları 19. yüzyıla sınırlamamızın sebebi bir makale sınırlarını aşmayacak bir çerçeve ortaya koyabilmektir. Bu çerçeve içinde mümkün olduğunca çok sayıda farklı yazarın eserlerini çalışmaya dâhil etmek öncelikli amacımız oldu. Bilindiği gibi burada incelediğimiz dönem içinde çok üretken olan yazar sayısı fazla değildir. Bunlar arasında Ahmet Mithat Efendi ile Fatma Aliye’nin isimlerini zikretmek mümkündür. Burada bu yazarların bütün eserlerini çalışmaya dâhil etmedik. Ahmet Mithat Efendi’nin temel bir klasığı olan *Felâatun Bey ile Rakım Efendi* ile *Çingene* romanlarını; Fatma Aliye Hanım’ın ise *Refet* adlı romanını örnekleme dahil ettik. *Refet*, burada incelenen tüm romanlar içinde yoksulluk temasını en belirgin ve de başarılı anlatan roman konumundadır. Kısacası ‘amaçlı’ bir biçimde örnekleme dâhil edilen metinler incelediğimiz konu bağlamında makul düzeyde veri sunarken, ‘kolayda’ yoldan seçtiğimiz metinlerin bazılarının ise incelediğimiz konu bağlamında kısırlıklarından söz edilebilir. Ancak yine de bu dönemin neredeyse tüm önemli eserlerinin örnekleminizde yer aldığını söylemek abartılı bir ifade olmaz.

Tablo 1. Bu çalışma kapsamında incelenen romanlar (yazılış tarihlerine göre kronolojik liste)

	Tefrika/ Yayın Tarihi	Roman Adı	Yazar*
1	1873	<i>Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat</i>	Şemsettin Sami (2019)
2	1875	<i>Felatun Bey ile Rakım Efendi</i>	Ahmet Mithat Efendi (2019b)
3	1876	<i>İntibah</i>	Namık Kemal (2018)
4	1887	<i>Çingene</i>	Ahmet Mithat Efendi (2019a)
5	1888	<i>Şık</i>	Hüseyin Rahmi Gürpınar (2019b)
6	1888	<i>Sergüzeşt</i>	Sâmpaşaazâde Sezâi (2006)
7	1892	<i>Turfanda mı, Turfa mı?</i>	Mizancı Mehmet Murat Bey (2005)
8	1896	<i>Zehra</i>	Nabizade Nâzım (2019)
9	1896	<i>Araba Sevdası</i>	Recaizade Mahmut Ekrem (2019)
10	1896-1897	<i>Mai ve Siyah</i>	Halit Ziya Uşaklıgil (2016)
11	1897	<i>Refet</i>	Fatma Aliye Hanım (2012)
12	1898	<i>Safveti Ziya</i>	Salon Köşelerinde (2019)
13	1899	<i>Mürebbiye</i>	Hüseyin Rahmi Gürpınar (2019a)

* Okuyucuların metinlerin künyelerini takip edebilmeleri için bu makalede kullanılan kopyaların referansları parantez içinde verilmiştir.

Romanlar Nasıl Okundu?

Buradaki romanların temelde çalışma meselesini nasıl ele aldıklarını ortaya koymak için John W. Budd'ın (2016) *Çalışma Düşüncesi* kitabındaki kavramsal-ılaştırmalara başvurulmuştur. Budd, bu kitabında çalışmanın sosyal bilimlerdeki dar ve istihdam ile eş bir tanımından çok daha geniş bir "çalışma" kavrayışı sunmakta ve temelde iktisat ile işletmenin çalışmadan anladığı 'meta olarak' çalışmayı sadece kavramsallaştırmalardan birisi olarak ele almaktadır. Bunun dışında örneğin aynı zamanda özgürlük, tatmin, ızdırıp, hizmet, bakım vb. anlamlarıyla da çalışmanın çok geniş anlamlar içerdiğini göstermektedir. Aşağıdaki tabloda Budd'un bu kavramsallaştırmalarının bir özeti yer almaktadır.

Tablo 2. Budd'ın Kavramsallaştırma Çerçevesi

Kavramsallaştırma Türü	"Çalışma" Kavramının İçeriği
Lanet olarak çalışma	Yahudi-Hristiyan ilahiyatından beslenen bu gelenek, çalışmayı bir lanet olarak anlamlandırmaktadır.
Özgürlük olarak çalışma	Bu yaklaşım çalışmayı, doğadan ve diğer insanlardan bağımsızlaşmanın ve insan yaratıcılığının bir yolu olarak anlamlandırmaktadır.
Meta olarak çalışma	Bu görüş, ana akım iktisadın yaklaşımına dayanmakta ve emeği piyasada alınıp satılabilen herhangi bir şey olarak ele almaktadır.
Mesleki vatandaşlık olarak çalışma	Bu anlayış, endüstri ilişkilerinin endüstriyel demokrasi literatürüne dayanmakta ve çalışmayı belirli hakları olan insanların aktiviteleri olarak ele almaktadır.
Izdırap olarak çalışma	Bu yaklaşım, ana akım iktisat ve işletme yönetiminde yaygın olup, çalışmayı geçimlerini sağlamak zorunda olan insanların katlanmak durumunda oldukları bir ızdırap olarak ele almaktadır.
Kişisel tatmin olarak çalışma	Bu anlayış, batı liberal bireyciliği ile psikolojinin oluşturduğu entelektüel bir zemine dayanmakta ve çalışmayı bireysel ihtiyaçları tatmin eden fiziksel ve psikolojik bir işleyiş olarak ele almaktadır.
Sosyal bir ilişki olarak çalışma	Sosyoloji ve antropolojiye dayanan bu yaklaşım, çalışmayı sosyal bir ilişki olarak ele almaktadır.
Başkalarına bakım olarak çalışma	Feminist literatüre dayanan bu yaklaşım çalışmayı, başkalarıyla birlikte olmak ve onların hayatta kalmalarını sağlamak için sarf edilmesi gereken fiziksel, bilişsel ve duygusal bir çaba olarak ele almaktadır.
Kimlik olarak çalışma	Bu yaklaşım çalışmayı kişinin kim olduğunu belirleyen bir kimlik olarak ele almakta ve psikoloji, sosyoloji ve felsefenin oluşturduğu bir entelektüel tabana dayanmaktadır.
Hizmet olarak çalışma	İlahiyat literatürüne dayanan ve çalışmayı başkalarına –örneğin, Tanrı, hane halkı, ülke, millet vb.- yönelik bir fedakârlık olarak ele almaktadır.

Kaynak: (Budd, 2016)

Bu geniş kavramsallaştırma çerçevesi, aynı zamanda 'neden Budd'ın çerçevesi'nin tercih edildiğini de göstermektedir. Çünkü yukarıdaki tabloda da görüleceği gibi bu çerçeve sosyal bilimlerle insan bilimlerinin geniş disiplinler yelpazesine dayanmakta ve çalışmanın mümkün olduğunca çok çeşitli anlamlarını barındırmaktadır. Kabaca bu çerçeve, ilahiyattan felsefeye, iktisattan işletmeye, sosyolojiden psikolojiye... birçok alandan, çalışmanın nasıl ele alındığını ve dolayısıyla sınırları oldukça geniş bir kavramla karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Dolayısıyla da farklı alanlarda 'çalışma' teması üzerinde yapılacak araştırmalar için önemli bir kavramsal araç seti sunmaktadır.

Budd'ın çalışmasına bakıldığında da görüleceği üzere "çalışma" kavramı, çok boyutlu ve çok disiplinli bir kavram durumundadır. Birçok alan şu veya bu şekilde bu kavramla ilişkide olduğu halde bu alanların neredeyse hiç birisi çalışma kavramını merkezi bir tema olarak konumlandırmaz. Ancak bu durum çalışmanın insan hayatındaki 'merkezi' konumunu değiştirmez. Budd, yukarıda ifade edilen çok değişik alanlardaki literatürü tarayarak çalışmanın ne denli farklı anlamlarla karşımıza çıkabileceğini ve ana akım sosyal bilimlerin onu konumlandığı sınırlı alanın dışına çıkartarak bize bu kavramın son derece geniş sınırlara sahip olduğunu göstermektedir. Ancak bu durum Budd'ın çerçevesinin çalışma ile ilgili olası tüm ilişkileri veya imaları barındırdığı anlamına gelmiyor. Dolayısıyla biz de romanları okurken bu çerçevenin içermediği bağlamları da ifade etmeye çalıştık.

Böylece yeri geldiğinde bu tabloda olmadığı halde çalışma sosyolojisi literatüründeki başka bazı önemli kavramlara da göndermelerde bulunarak romanları okuduk. Bunlardan birisi erotik sermaye kavramıdır. Sosyal bilimler literatüründe oldukça yeni bir kavram olan 'erotik sermaye', taşıyıcısına avantajlar sağladığı iddia edilen bazı özelliklere göndermede bulunur (Hakim, 2010; Man, 2017). Erotik sermayeyi, toplumdaki diğer insanlar (özellikle de karşı cinsin) nazarındaki estetik, görsel, fiziksel, sosyal ve cinsel çekiciliğin bir karışımı olarak tanımlayan Hâkim, bu sermayenin temelde altı unsurundan bahsetmektedir. Bunlar; güzellik, cinsel çekicilik, sosyal özellikler, canlılık, sosyal sunum ve cinselliğin kendisidir. Yine Budd'ın çerçevesinde 'doğrudan' yer almamasına rağmen 'çalışma' kavramıyla bağlantısından dolayı, örneğin, *çalışkanlık*, *tembellik*, *kölelik* ve *toplumsal cinsiyet* gibi başka bazı temaları da vurgulama gereği duyduk.

19. Yüzyıl Türk Romanlarında 'Çalışma Düşüncesi': Kronolojik Bir İnceleme

Bu bölüm asıl incelememizi oluşturuyor ve yukarıda da ifade ettiğimiz üzere aşağıda, Tablo 1'de sıralanan romanlar, yine oradaki sırayla teker teker ele alınacaktır. Romanlar Budd'ın çerçevesindeki ve ona eklediğimiz diğer kavramların oluşturacağı bir tematik liste ekseninde de incelenebilirdi ancak burada öncelikle romanları kronolojik olarak ele almayı tercih ettik, değerlendirme bölümünde ise kaba bir tematik analiz sunacağız. Böylece her bir romanın hangi temayı vurguladığını görmek de mümkün olacaktır.

Şemsettin Sami: *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* (1873)

Türk edebiyatının ilk roman örneklerinden biri Şemsettin Sami tarafından yazılmış olan *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* romanıdır. Bu romanda burada incelediğimiz tema bağlamında oldukça sınırlı bağlantılar söz konusudur. İfade edileceğimiz bağlantılardan birisi, 'tatmin olarak çalışma' ile ilgilidir. Romanın ana karakterlerinden birisi olan Fitnat, annesini çok küçük yaşta kaybetmiş ve üvey babası tarafından büyütülen birisidir. Ancak üvey baba, Fitnat'ı adeta dört duvar

arasında büyüttmüş ve neredeyse hiç sokağa çıkartmamıştır. Dolayısıyla Fitnat'ın da yapmaktan en çok keyif aldığı şey dikiş ve nakış işleridir (Sami, 2019: 36-37):

Fitnat Hanım'ın dikiş dikmeye ve nakış işlemeye o kadar sevdası vardı ki, sabahleyin kalkıp kendine ve odasına güzelce bir düzen verdiği gibi gergefi önüne alıp veyahut dikişe başlayıp hiç başını kaldırmazdı. (...) Velhasıl Fitnat Hanım daima dikiş ve gergefle meşgul olurdu: Kâh işler, kâh işlemiş olduğu şeyleri açar, gözden geçirir; noksanlarına canı sıkılır, noksansız olanlarla ıftihar eder; güzel işlenmiş veyahut dikilmiş bir şey görse birkaç defa gözden geçirir ve benzerini yapmaya çalışırdı. (...) Fitnat Hanım kendi aleminde, kendi gergefiyle, kendi dikişiyle öyle eğlenirdi ki onları bırakıp bir misafirle konuşmak, söz bulmaya kendini zorlamak onun için adi bir azap olurdu. (...) Fitnat'ın bütün eğlencesi gergefiyle, sandık ve çekmecelerdeki işlemleriyle, ör-meleriyle sınırlıydı.

Kitapta dönemin toplumsal cinsiyet kodlarıyla ilgili de önemli ipuçları yer almaktadır. Talat sevdiği kız ile ilgili bilgi toplamak için kadın kılığına girip, Fitnat Hanım'a nakış öğreten Şerife Kadın'ın evine gittiğinde aralarında şu diyalog geçer (Sami, 2019: 43-44):

Siz kim oluyorsunuz kızım? İsminiz nedir? Talat Bey kendi ismini ev-velce düşünmüştü. Sesini kız sesine benzetmeye çalışarak:

- İsmim Raqıbe'dir. Bir müderris kızıyım. Anam on beş sene evvel ölmüş, beni ufak bırakmıştır. Babam beni okutmaya yazmaya çalıştırır. Nakışa dikişe çok hevesim var ama bırakmıyor. 'Onlar işe yaramaz, sen okumaya yazmaya bak' diyor.

- Suphanallah! Kadın müderris olmayacak, kâtip olmayacak. Kıza o kadar okumak yazmak ne lazım? Kızlara öncelikle lazım olan şeyler dikiş dikmek, nakış işlemek vesaire böyle şeylerdir...

Bu satırlarda aşına olduğumuz kültürel kodlar yer almaktadır. O da kadına çalışmanın 'bakım' kavramsallaştırmasının uygun görüldüğüne yöneliktir.

Ahmet Mithat Efendi: *Felatun Bey ile Rakım Efendi* (1875)

Tanzimat Dönemi'nin en üretken figürlerinden birisi olan Ahmet Mithat Efendi'nin (2019b) *Felatun Bey ile Rakım Efendi* romanını, Türk edebiyatının birçok bakımdan ilklerinden birisi saymak mümkündür. Örneğin, 'yanlış Batılılaşma'nın eleştirisi ve müsrifliğin ya da tembelliğin eleştirisi bakımından bu metni öne çıkartmak veya bu metnin bu açılardan bir başlangıç oluşturduğunu söylemek mümkündür. Burada bu metnin zamanı etkin kullanmakla tembellik yapmak arasındaki tercihlerin sonuçlarına daha çok odaklanacağız. Başka bir deyişle, yaza-

rının iktisadi/parasal vizyonuna daha çok dikkat edeceğiz. Ahmet Mithat'ın çok çeşitli formlarda ve bolca yazdığını biliyoruz. Onun ilgi alanlarından birisi de iktisat alanıydı. Nitekim bu alanda yazmış olduğu kitapları da bulunuyor (Çağman, 2017). *Felatun Bey ile Rakım Efendi* üzerinde yazılmış birçok değerlendirmede de çalışkanlık-tembellik veya tutumluluk-savurganlık ikilemine vurgu yapıldığını görmek mümkündür (örneğin bkz. Başlı, 2010; Moran, 2015).

Roman, temelde yazarının göstermek istediği ideal tipi kolaylıkla gösterebilmesi için iki karşıt figürün benzer ortamlarda bir araya getirtilmesi ile yaşanan olaylar ve bunlar üzerinden verilmek istenen mesajların sergilenmesinden oluşmaktadır. Romanda Felatun Bey, Batılılaşmayı 'yanlış' anlayan ve 'yanlış' yaşayan, müsrif bir mirasyedi olarak gösterilirken, Rakım Efendi, hiçbir anını boşa harcamayan, emeği ile yaşadığı ortamda kendisine saygın bir yer edinen ana karakter ve de 'ideal' karakter konumundadır. Yazarın kendisi de -bu dönemin romanında belirgin olduğu üzere- sıklıkla dış ses olarak okuyucuyu yönlendirmekten ve kendi fikrini ifade etmekten çekinmez. 'Geç dönem' Osmanlı toplumunda zaman kavramı üzerinde yapmış olduğu çalışmada tarihçi Avner Wishnitzer (2019), bu dönemin romanlarına hatırı sayılır bir alan ayırarak Ahmet Mithat'ın bu romanını da analiz eder. Wishnitzer, analizinin bir yerinde, Rakım Efendi'nin Türk edebiyatının ilk *homo economicus*'u ve aynı zamanda da saatlere göre hareket eden ilk roman kahramanı olduğunu ifade eder (2019: 219).²

Zamanın müsrifliği eleştirmek istediği belli olan yazar, daha romanın başında Felatun Bey'in bunu ne denli uç bir biçimde yaptığını, kara-mizah diyebileceğimiz bir tarzda gösterir (Ahmet Mithat Efendi, 2019b: 12-13):

... Böyle çalışkan kişileri tanırırsınız ya? Bizim Felatun Beyefendi bunlardan değildi. Nesine lazım? Ayda en azından yirmi bin kuruş geliri olan bir babanın bir tek oğlu olup kendisi ise feylesofça yargılarını, gerçekten Eflatunlardan daha dakik bularak, dünyada yirmi bin kuruş geliri olan adamın başka hiçbir şeye ihtiyacı olmayacağı kanısına varmış ve erdemi ile olgunluğunu da kendisi beğenmiş olduğundan cuma günü mutlaka bir gezinti yerine gidip cumartesi ise çünkü yorgunluğu çıkarır ve pazar günü gezinti yerleri daha alafranga olduğundan gitmezlik edemez. Pazarın yorgunluğunu dahi pazartesi çıkarır. Salı günü kaleme gitmeye hazırlanır ise de, havayı uygun görünce Beyoğlu'nun bazı ziyaret yerlerini, baba dostlarını, ahabası vesaireyi ziyaret arzusu o günü dahi tatil ettirir. Çarşamba günü kaleme gidecek olursa saat altıdan dokuza kadar olan vakti, ancak o haftanın olaylarını anlatmakla geçirir, akşam için mutlaka iki dalkavukla gelir. Bunlar da kendisi gibi genç olacaklarından ve özellikle Felatun Be-

² Ahmet Evin'in *Origins and Development of the Turkish Novel* (Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1983) başlıklı çalışmasına atfen.

yefendi, Beyoğlu'nda oturmak münasebeti ile dostlarını alafranga bir yolda eğlendirmek lazım geleceğinden perşembe gecesini alafranga eğlence yerlerinde geçirir. O gece sabahladığı için, perşembe günü akşama kadar uyur. Nihayet yine cuma gelir ve işte şu bir haftalık uğraşı nasılsa, öteki haftaların uğraşı da yine tıpkı onu andırır.

Felatun Bey'in bu 'aylaklık' eğilimi nasıl ki kitabın sonunda dramatik bir biçimde sonlanıyorsa, Rakım Efendi'nin çalışkanlığı ise onu makul düzeyde müreffeh bir yaşama ve herkesin saygı gösterdiği bir noktaya getirmektedir. Felatun'un tam karşıt ucundaki bir kişiliği ifade eden Rakım'ın çalışkanlığı yine daha kitabın başlarında yazar tarafından açıkça ifade edilmektedir (Ahmet Mithat Efendi, 2019b: 20): "Rakım büyüdü. Beş yaşında Salıpazarı'ndaki Taş Mektebe verilip on bir yaşında İstanbul tarafında Valide Rüştîye Mektebi'ne alındı. On altı yaşında oradan çıkıp Hariciye Kalemî'ne kendisini kabul ettirmenin yolunu buldu. Aman bu çocuk ne kadar çalışırdı! Hani ya, gece gündüz çalışır derler ya, işte gece gündüz gerçekten çalışan bir çocuk idi."

Rakım daha sonra çalışkanlığı ile çok çeşitli işler yapar, hayatını makul bir düzeyde refaha erdirtir. Çeviri yapar, makale yazar, dilekçe yazar... "Ancak zavallı çocuk bu parayı kazanabilmek için yirmi dört saat günden yalnız yedi saat kadarını uyku ve dinlenmeye ve yemeye ve içmeye harcayarak on yedi saatini hemen sürekli olarak çalışma ile geçirirdi" (Ahmet Mithat Efendi, 2019b: 23). Bunun dışında kendisine uygun görülüp teklif edilen işleri de kabul etmekten geri durmaz. Bir dost ona belirli bir adrese yapabileceği bir iş olduğunu söyler Rakım düşünmeden gider. İş, İngiliz bir ailenin iki kızına haftada birer gün Türkçe derisi vermektir: "Hiç Rakım için iş bulunur da kabul edilmemek olur mu? Adam iş makinesi! Bunu da seve seve kabul etti. Kendisi aylık, haftalık, falanlık için ağzını açıp bir şey söylemediği halde, dostu her gelişi için bir İngiliz lirası ayak teri verileceğini söyleyerek kabulü için İngiliz adına rica etti" (s. 26).

Yazar, Rakım'ın bu çalışkanlığını, onun Felatun Bey ile olan bir konuşmasında da okuyucuya göstermek ister (Ahmet Mithat Efendi, 2019b):

Felatun: "Yine daldın be? Sen hep böyle dalgın gezersin"

Rakım: "Hayır birader bir şey yok. Birisinin bir işi vardı da..."

Felatun hor gören bir davranışla; "iş, iş, iş! Bu kadar iş ne? Ne vakit bitireceksin be adam? Elverir artık kazandığın para! Biraz da kazandığını yemeye bak" dedi.

Rakım: "Ne yapalım birader? Bizim bağımız yok, tarlamız yok, gelirimiz yok, giderimiz yok. Çalışmazsak ne yeriz?"

Genel bir değerlendirme yapacak olursak Ahmet Mithat'ın bu kitapta vermeye çalıştığı temel mesajlardan birisi –ki Tanzimat romancıları, romanı halkı eğitmenin bir aracı olarak kullanma eğiliminde olmuşlardır (Parla, 2010: 13–14)– bu iki roman karakterinin temsil ettikleri, tembellik ve israf ile çalışkanlık ve tutumluluk arasındaki karşıtlıktır (Moran, 2015: 49). Berna Moran (2015: 49), Ahmet Mithat'ın Türklerin iş hayatlarındaki başarısızlıklarını, tembelliklerini, aydınların devlet memurluğundan başka bir şey düşünmeme eğilimlerini görüp, romanlarında bu hususta okurlarını uyarmak, onlara ticaretin, sanayinin ve genel olarak da çalışmanın hem saygın hem de kazançlı bir uğraş olduğunu telkin etmek istediğini vurgulamaktadır.

Rakım'ın bu sürekli vurgulanan tutumluluğundan onun cimri olduğu sonucunun çıkartılmaması gerekiyor. Yazar da bu ihtimali düşünerek bir yerde bunu açıkça vurgulama gereği duymuştur (Ahmet Mithat Efendi, 2019b: 68): “Şu kadar var ki, cimrilik ve pintilik dedikleri şey Rakım'ın aklından bile geçmediğinden, ne kazanırsa evine, dadısına ve Canan'a harcardı. Fakat geliri pek fazla olduğu zaman, israfı uygun bulmadığından, artan miktarını Dadı kalfa kendi sandığına saklardı.” Bu nokta, Jale Parla'nın vurguladığı bir hususla birlikte ele alındığında önemli bir ayrıntıyı barındırmaktadır. Tanzimat romanının epistemolojik temellerini inceleyen Parla, bu romanın temel epistemolojik ayağının İslam'a dayandığını ifade etmektedir. Parla, bu dönemin hem edebiyat hem de edebiyat dışı metinlerini biçimlendiren şeyin mutlakçı bir epistemolojik kuram olduğunu belirtiyor ve bu kuramın ana hatlarını şu şekilde izah ediyor (Parla, 2010: 15): “Ana hatlarıyla, Kuran'ın sorgulanmazlığı, Aristocu tündengelimci mantığın üstünlüğü, iyiyle kötünün kesin çizgilerle birbirinden ayrıldığı bir dünya görüşü, gizemci gelenekten kaynaklanan soyut bir idealizm ile şeriat ve fıkıha dayalı bir hukuk ve kelama dayalı bilgilenme yönteminde oluşmuş bir kuramdı bu.” Bu yorum, İslam'ın çalışmaya yaklaşımı ile birlikte ele alındığında daha da önem kazanıyor ve bu dönemin romanlarını analiz etmede bir referansa dönüşüyor. Bilindiği gibi, çalışmaya yönelik hadislerde en belirgin olan şey, çalışmanın kendiliğinden ‘kutsal’ bir şey olmaktan öte ancak bir ‘nafaka’ aracı konumundaysa kutsallaştırıldığı ve teşvik edildiğidir (Man, 2019: 80–81). Dolayısıyla buradaki ana karakter Rakım da sırf para kazanıp biriktirmek için çalışan birisi değildir, ihtiyaçlarını gidermek ve de harcamak üzere çalışmakta ve elbette ki temkinli bir biçimde bunu yapmaktadır.

Namık Kemal: *İntibah* (1876)

Namık Kemal'in 1876 yılında yayımlanan *İntibah* (Yahut *Sergüzeşt-i Ali Bey*) adlı romanı (2018) da tıpkı diğer dönem romanlarında olduğu gibi, yazarının okuyucularına vermek istediği genel güçlü ahlaki mesajlarla dolu bir romandır. Roman, kabaca Ali Bey'in yaşamının nasıl da bir aşk hikayesiyle darmadağın olduğunu gösterirken, bizlere dönemin “makbul” ahlaki tutumları ile ilgili de önemli veri-

ler sunmaktadır. Ancak burada incelediğimiz konu bağlamında romanda doğrudan veya merkezi mesajlar oldukça sınırlıdır. Öte yandan dolaylı ya da tali denebilecek bir biçimde okunduğunda birkaç önemli düşünceye rastlamak mümkündür.

Bilindiği gibi Tanzimat Dönemi romancıları, romanı bir eğitim aracı olarak görmüşler ve anlattıkları hikâyelerde doğrudan kendileri –anlatıcılar olarak– vermek istedikleri mesajları açık bir biçimde ifade etmişlerdir. *İntibah* romanında da her ne kadar ana hikâye temelde Ali Bey ile Mehpeyker arasındaki aşk hikâyesi ekseninde ilerliyorsa da, yazara göre –ve de dönemin yerleşik ahlaki anlayışına göre– ‘yanlış kişiye’ âşık olan Ali Bey adım adım dramatik bir sona doğru ilerlerken satır aralarında bu çalışmanın ana temasıyla bağlantılı bazı izlere rastlıyoruz.

Yazar, zımni olarak ‘makbul’ veya ‘ideal tip’ ile ilgili ipuçları vermektedir. Örneğin, Ali Bey düşüğü bu ‘yanlış aşk’tan ‘yoldan çıkmışken’ annesi onun bu halini düzeltmek için çareler arar ve ona bir cariye (Dilâşup) alır. Dilaşup, Ali Bey’i etkileyecek denli güzeldir. Annesi bu planında –kısa süreli– başarılı olur. Ali Bey’in ‘doğru yol’a girmesi, onun ‘normale’ dönmesine yol açar (Namık Kemal, 2018: 133): “Ali Bey bu evlilikle kötü bir izdivaçtan namuslu bir muhabbete geçince, tabiatındaki çalışma düşkünlüğü daha da arttı. Gündüzleri görevinde, geceleri de derslerinde insanüstü bir gayret ve sebat göstermeye başladı”. Burada, Ali Bey’in ‘çalışkanlığının’ onun normale dönüşünün bir işareti olarak ve dolayısıyla da bunun takdir edilen bir özellik olarak sunulduğunu görüyoruz.

İsraf ise ‘normal olmamanın’ veya ‘yoldan çıkmanın’ bir başka işareti olarak gösterilmiştir. Ali Bey, kazandığından veya sahip olduklarından çok daha fazlasını, gece alemlerinde eritir ve ‘yoksulluğa’ düşer (Namık Kemal, 2018: 165-166):

Mücevherat gibi fazlalıklardan başlayan bu israflar bir yıl içinde ayda on beş bin kuruştan fazla gelir getiren malları yitirdikten sonra eve, evin eşyalarına ve hatta cariyelere dahi ulaşarak bütün ömrünü kanaatkar bir refahın en alası denecek bir hal içinde sürdüren Hanımefendi, bir azatlı Arap, bir iki eski oda döşemesi, birkaç kırık çarık sahan, tencereyle kira köşelerinde sürünerek dikişle, nakışla geçinmeye, kalemde kendini bekleyen maaşları, memuriyetleri fazlalık sayan Beyefendi ise birkaç kadeh rakı ile bir parça ekmek bulabilmek için kırkar altmışar paraya dilekçe yazmaya mecbur olmuştu.

İncelediğimiz konu bakımından değinilmesi gereken bir başka husus ise çalışmanın sosyal ilişki olarak anlamıyla ilgilidir. Bilindiği gibi Budd’in kavramsallaştırmalardan birisi de “sosyal bir ilişki olarak çalışma”dır. Nitekim her ne kadar romanda, Babıali’de kâtip olduğunu öğrendiğimiz Ali Bey’in işyeri ile ilgili, yaptığı işle ilgili pek bir detay bulunmuyorsa da işyerindeki sosyal çevresi, romanda merkezi diyebileceğimiz bir konum işgal etmektedir. Atıf Bey, Ali Bey’in kaleminden arkadaşıdır, Mesut Efendi ise Atıf Bey’in dayısıdır. Bu iki karakter de ‘akıl’ karakterlerdir ve özellikle iş arkadaşı olan Atıf Bey, Ali Bey’in en güvendiği arkadaşı konumundadır.

Bu dostluk işyeri ile sınırlı değildir, bu iki arkadaş boş zamanlarında da bir araya gelmekte ve birbirlerine sırlarını anlatmaktadırlar. Nitekim, işyerinde başlayan bu sosyal ilişki, daha sonraları her iki karakterin ailelerinden başkalarının da eklenmesiyle romandaki olay örgüsüne yön veren bir unsura dönüşecektir.

Ahmet Mithat Efendi: Çingene (1887)

Ahmet Mithat Efendi'nin (2019a) kendi dönemindeki bir ayrımcılık türüne dikkat çekmek üzere kaleme aldığı *Çingene* romanı, cinsiyete ve etnisiteye dayalı ayrımcılıklar bağlamında burada ele alınmayı hak ediyor. Bu romanda çalışma merkezi bir tema konumunda değilse de çalışma ile bağlantılı dolaylı temalar mevcuttur. *Felatun Bey ile Rakım Efendi*'de olduğu gibi yazar, tutumluluğa olumlu bir özellik olarak satır aralarında sıklıkla vurgu yaparken, israfı aynı şekilde olumsuz bir vasıf olarak ele almaktadır. Öte yandan bu roman, dönemin okumuş 'kibar' takımının bazı 'toplumsal ayrımlara' karşı yaklaşımını da göstermektedir.

Yazar gerçekten de çok önemli bir toplumsal dışlanma örneğini romanın ana konusu yaparak, sosyal politikanın ve sosyolojinin odaklandığı bir alana girmiş bulunmaktadır. Bilindiği gibi dünyanın birçok yerinde ve elbette Türkiye'de de çingenelere yönelik oldukça olumsuz bir algılama söz konusudur. Bu romanla, bu olumsuz algılamının ne denli derin tarihsel köklere sahip olduğunu görmek mümkündür. Nitekim kitap boyunca başkarakter Şems Hiket'in 'vurulmuş' olduğu Ziba adındaki çingene kız ile olan münasebetini ne denli 'gizli-kapaklı' yürütmeye çalıştığına tanık oluruz. Aslında Şems Hikmet ilk gördüğü andan itibaren Ziba'dan çok etkilenir ancak bu etkilenmenin ne tür bir duygu olduğunu kendisine bile itiraf etmekte zorlanır. Aslında bunun bir 'aşk' olduğu okuyucu açısından baştan beri bellidir ancak Şems Hikmet, bunu bu denli açık bir biçimde kendisine bile söyleyemez. Çünkü ne de olsa Ziba, bir çingenedir. Ziba ile birlikteliğini çok ince hesaplamalar yaparak ve gizleyerek başlatır. Neticede aslen Hintli olan Selimcan dışında, etrafındaki insanlardan hiç kimse, son derece 'yüksek bir ahlaka' sahip olsalar da Şems Hikmet gibi bir delikanlının bir çingene kızla olan münasebetini tasvip etmez. Çünkü bu anlaşılabilir, ikna olunabilir bir durum değildir. Aslında yazarın kendisi ve Şems Hikmet'in kendisi bile o dönemin kültürel perspektifinden sıyrılabilmiş değildirler. Çünkü Şems Hikmet, Ziba'yı ancak uzun bir 'eğitim' sürecinden geçirip onu 'çingeneliğinden' arındırdıktan sonra, kendisiyle bir geleceğe ortak edebilecektir -ki bunu bile kitap boyunca açık bir biçimde kendisine itiraf edemez.

Kitabın sonlarında yazar Şems Hikmet Bey ile gazeteci olan eniştesi Rakım Efendi'yi bu meselede tartıştırır, bu tartışmada Rakım Efendi baskın çıkar. Yazar burada -Ahmet Mithat metinlerinde aşına olduğumuz üzere- birden kendisi olarak ortaya çıkıp fikir beyan eder. Okuyucuya 'kimi haklı buldunuz' diye sorduktan sonra, kendi kanaatini de yazar (Ahmet Mithat Efendi, 2019a: 85): "Gerçi bizce Râkım Efendi'yi haklı bulmak daha doğrudur. Ancak biçare Şems Hikmet

eniştesini haklı bulmamıştı.” Burada madem yazar Râkım Efendi’yi haklı buluyor, o zaman çingenelerin dışlanmasını meşrulaştırmıyor mu sorusunu sormanın tam zamanıdır. Yazar bu kanaatini belirttikten sonra bu ayrımcılığın manasızlığını da ifade ediyor. Bu satırlar, romanın önemli mesajlarını barındıran bölümdür. Çünkü Ahmet Mithat Efendi, bu roman birkaç bin sene sonra okunsa okuyucuların genellikle Şems Hikmet’i onaylayacaklarından emindir. Çünkü dünya o zaman bu tür ayrımların ortadan kalkacağı bir dünya olacaktır (s. 85). Nitekim romanın sonunda tüm karakterler, Ziba’yı yakından görme imkânı bulurlar ve ‘eğitimle bir çingenenin nasıl yol kat edebileceğini’ görüp daha önceki düşüncelerinde yanıldıklarını kabul ederler. Şems Hikmet’in validesi ise bir çingene gelin fikrini bir türlü kabul etmezken, oğlunun ölümünden sonra Ziba’yı kendisine bir evlat olarak kabul eder.

Bu kısa özetten sonra incelememiz bağlamında romandaki bazı hususları ele alalım. Öncelikle romanın ana karakterinin irtibatla olduğu neredeyse tüm karakterlerin – ki kitabın başında detaylı tanıtılır – belirli meslekleri bulunur: şair, müzisyen, gazeteci, ressam... Ancak tüm bunlar içinde Davut Bey ve onun mesleği olan müzisyenlik ile ilgili daha fazla ayrıntı verilmektedir. Ayrıca kitabın başlarında tüm karakterlerin Kağıthane’ye yaptıkları gezide, karşlarına çıkan bazı meslek mensuplarını da yerdiklerini görüyoruz. Örneğin oradaki esnafı, sundukları hizmetleri ve sattıkları ürünleri, gereğinden fazla yüksek fiyatla sunmalarından dolayı hoş karşılamazlar. Öte yandan ‘hokkabazlar’a da sıcak davranmazlar. Bunun sebebi belli değildir. Hokkabazların Yahudi olması, yazarın ayrıca bir açıklama yapmama sebebi olarak da düşünülebilir.

Diğer eserlerde de ele aldığımız ‘erotik sermaye’ kavramı burada da kullanılmayı hak ediyor. Çünkü Ziba’nın Şems Hikmet’in daha ilk seferinde dikkatini çekmesi ve tüm akış boyunca bu etkinin azalmamış olması, bu hususun önemini göstermektedir. Ziba, sahip olduğu güzellikle diğer çingeneler arasında kendini belli eder ve ‘terbiye’ görmek üzere bir konağa götürülür. Ancak hemen şunu da ilave edelim, dönem itibarıyla Ziba’nın sahip olduğu bu avantaj, toplumun geneli nezdinde önemli bir sınıra sahiptir. O da şudur: ‘Ziba’yla eğlenebilir ancak asla evlenilemez.’

John W. Budd’ın ‘bakım olarak çalışma’ kavramsallaştırması ile ele alındığında bu romanın oldukça fazla detay içerdiği görülecektir. Bu kavramsallaştırma genel olarak ev işleri ile ilgilidir. Romanda -ve dolayısıyla romanın yazıldığı dönemde- ev işlerinin ‘tartışılmaz bir biçimde’ kadınların işi olduğu son derece açıktır. Nitekim, Ziba’nın ‘eğitilerek’ ‘ahlaklaştırılması’ndan kasıt, onun bir haneye kendisinden beklenen bir biçimde hizmet edebilmesi noktasına gelmesidir. Hizmet etmenin ‘ahlaklı kadının’ ‘mütemmim cüz’ü olduğu barizdir. Bu husus Ziba’nın konağa gelip talim-terbiye almaya başlamasını anlatan bölümün bir yerinde çok öne çıkar. Tüm kadınlar hizmet için seferberdir ve bu durum işlerin yolunda git-tiğine işarettir (Ahmet Mithat Efendi, 2019a: 55): “Sofradan kalktılar. Zeki Ziba

sofrayı toplamak için Düriye Hanım'a yardım etmeye başlayınca buna hem hanım hem de bey çok memnun oldular. Büyük torun kadın ninesinin sürmüş olduğu cezveyle sade bir kahve pişirerek beyefendiye getirdi. Bu hizmeti pek güzel becerebilmiş olduğu için bir de büyük aferin aldı."

Şems Hikmet'in, Ziba'ya verdiği ilk talimatlarda da 'hizmet etmenin' terbiyesinin bir unsuru olduğunu vurguladığını görüyoruz (Ahmet Mithat Efendi, 2019a: 52): "... Fakat bilmiş ol ki hizmet etmek de güzel bir kızın ziyneti sayılır. Güzel hizmet edebilmek terbiyeden sayılır. Onun için sen de hizmet etmeyi öğreneceksin. Terbiyeli yerlerde, kibar aleminde nasıl oturup kalkarlar, nasıl yer içerler, nasıl yatarlar, hâsılı evin idaresi nasıldır, bunları öğrenmek için hizmet de edeceksin..."

Hüseyin Rahmi Gürpınar: *Şık* (1888)

19. yüzyılın önemli romanlarından birisi olan *Şık*, yazarın oldukça erken bir yaşta yazmış olduğu ilk romanıdır. Kitap tefrika edilirken henüz yirmi dört yaşında olan yazar, önsözde bu metni, tefrika edilişinden birkaç yıl önce yazmış olduğunu ifade etmektedir. Yine bu önsözde yazar kitabın yayınlanma macerasını anlatırken, Ahmet Mithat Efendi'nin büyük bir hayranı olduğunu öğreniyoruz (Gürpınar, 2019b: 9-13). Nitekim, dönemin birçok roman karakterinin belki de ilk prototiplerinden olan "Felatun Bey ile Rakım Efendi"nin gölgeleri, burada da açık bir biçimde arz-ı endam etmektedir. Gerçekten de *Şık* ya da Şöhret Bey, Felatun Bey'in çok daha karikatürize ya da abartılmış bir benzeri olarak karşımıza çıkar.

Romanda "çalışma" ve "tembellik" temaları ancak dolaylı bir biçimde işlenmiştir. Dolayısıyla bu hususlarda romanda fazla veri bulunduğunu söyleyemeyiz ancak yine de roman, hem bu sınırlı doğrudan göndermeler hem de dolaylı anlatımlar ile inceldiğimiz konu bağlamında birkaç hususa değinmemize imkân vermektedir.

Öncelikle yukarıda da ifade edildiği üzere bu dönemin romanlarında çokça işlenen "züppe" Batı hayranı karakterler, bu karakterlerin yaratıcıları olan yazarlar tarafından bizzat ya doğrudan ya da dolaylı bir biçimde acımasızca eleştirilirler. Yine hatırlanacağı üzere romanı, topluma bir mesaj verme aracı olarak gören Ahmet Mithat ve onun gibi düşünenler hikâyeyi anlatırken doğrudan araya girip okuyucuyla diyaloga geçmekten çekinmezler. Hem bu diyaloglarla açıkça, hem de hikâyenin zımnı bir biçimde kendisiyle bu anlamsız Batı hayranlığı çokça eleştirilir. Bu tiplerin ortak özelliklerinin başında 'tembellikleri' gelir diyebiliriz. Nitekim *Şık*'ın başkarakteri Şöhret Bey de 'tembelin teki'dir ve tek motivasyonu İstanbul'un 'sosyete mekânlarına' takılıp para harcamak ve dönemin 'üst sınıflarına' dâhil olmaya çalışmak, kendisinde hiç de mevcut olmayan bir kültürel sermayeye sahipmiş gibi davranmaktır. Roman zaten bu eksiklikler üzerinden üretilen mizahtan ibarettir. Bu bağlamda kitabın başlarında, yine bu dönemin romanlarında sıklıkla gördüğümüz devlet dairesini (kalem) satır aralarında görme imkânımız olur. Burada Şöhret Bey'in aslında çalışmaya yatkın olmadığı ve gide-

cek bir işi (kalemi) bulunmasına rağmen buraya pek nadir bir biçimde uğradığını öğreniyoruz (Gürpınar, 2019b: 19): "... kendi sa'y (çalışma) ve gayretiyle kazanmak meziyetinden de külliye mahrumdur. Vâkıa kendisi ... Kalemine devam ederse de bu devamı yalnız bir sözden ibarettir."

Öte yandan *Şık*'ta da kitabın epey ilerleyen sayfalarında Şöhret Bey'in zıt karakter özelliklerini, yani olumlu özellikleri barındıran ve dolayısıyla takdir edilen bir karakterle karşılaşırız. Bu da bir nevi Rakım Efendi'ye karşılık gelir diyebiliriz. Bu karakter Maşuk Bey'dir. Maşuk Bey akli başında ve "çalışkan" bir zattır (Gürpınar, 2019b: 67): "Maşuk Bey, bir beş yüz kuruş maaşla ... Dairesi'ne devam eder. Fakat olanca geliri bundan ibaret değildir. Dirayeti, malumatı sayesinde birkaç taraftan aylığının bir mislini daha kazanmaktadır." Yazar benzer şekilde Maşuk Bey'in kız arkadaşını da 'makbul' bir kişi olarak tanıtmaktadır. Matmazel Adel bir terzi dükkânında haftalıkla çalışan bir işçidir. Onun makbullüğünün bir temeli, "alının emeği ile karnını doyurma yolunda" (Gürpınar, 2019b: 70) gitmesine dayanmaktadır.

Yazar Maşuk'u tanıttığı satırlar arasında birden okuyucuya şu uyarıyı yapma gereği duyar (Gürpınar, 2019b: 69): "Ama zannetmeyiniz ki size Maşuk'un halini beğendirmek istiyoruz. Hayır! Maksat yalnız Maşuk'u tanıtmaktır." Yazar karakterlerinin gerçekliğini başka yerlerde de ifade etmek gereği duyar (s. 89): "Ey okuyucu! *Şık*'ın bu cehaletini, bu ahmaklığını romancının hayallerinde vücut bulmuş bir abartı olarak algılamayınız. Ben bu satırları sırf hayalimden yazmıyorum. Modelim, görüp işittiğim hakikatlerdir." Yazar aynı vurguyu kitabın 'Hatime' (son) bölümünde de yapma gereği duyar (s. 124): "Bu hikâyemizde hayal ürünü sayılacak olağanüstü âdetler ile okuyucularımızı eğlendireceğimize renk renk örnekleri her gün ortada görülen bazı durumlar üzerine ibretli bakışlarını daha çok yararlı gördük."

İlginç bir biçimde belki de Şöhret Bey'in kitabın yazarına bir cevabı olarak da okunabilecek bir hususa değinelim. Şöhret Bey, sokakta kaldığı ve geceyi geçirmek için Maşuk Bey'in konuğu olduğu sırada, Maşuk Bey'in diğer misafirleri ile yapmış olduğu sohbetin bir yerinde, şunu der (Gürpınar, 2019b: 78): "Belki ben öyle miskince yaşamaktan hoşlanıyorum da maceracı bir şekilde vakit geçirmek istiyorum." Bu cümle 'aylaklığa övgü' literatüründe oldukça temeli olabilecek bir cümleyken, yazar metnin tamamında bu tür bir 'gerekçelendirmeye' veya kendini savunmaya prim verecek bir eğilimden oldukça uzaktır.

Son olarak bu incelemede *Araba Sevdası*'nı ele aldığımız bölümde de ifade ettiğimiz bir hususa *Şık* için de değinelim. *Araba Sevdası*'nda ilginç bir biçimde bir mesleği icra eden birçok kişiye 'fırsatçı' nazarıyla yaklaşıldığını görüyoruz. *Şık*'ta da hırsızlığın vuku bulduğu gecenin ertesinde ilk şüphelenilenler hizmetçiler olur (Gürpınar, 2019b: 102-103).

Samipaşazade Sezai: *Sergüzeşt* (1888)

Sergüzeşt'in (Samipaşazade Sezai, 2006) incelememiz bağlamındaki önemi, kölelik kurumunu merkezine almış olmasıdır. Onun köleliği işleme biçiminden ziyade böyle bir konuyu merkezi bir tema olarak almış olması son derece önemlidir. Elbette Samipaşazade Sezai'nin söz konusu dönemde capcanlı bir biçimde işleyen böyle bir kurumu doğrudan veya dolaylı bir biçimde eleştirmiş olması, onun sıkı bir takibe alınmasıyla neticelenmiştir ve bundan dolayı da yazar, 1901 yılında Paris'e kaçmak zorunda kalmıştır (Kerman, 2020). Bilindiği üzere kölelik iktisadi bir artı değerle ve nüfus yoğunluğu ile bağlantılı olduğu için bu kurumun tarihini de avcı-toplayıcı topluluklardan sonraki aşamayla, yani Tarım Devrimi'yle veya Neolitik Devrim'le başlatmak mümkündür. Dolayısıyla Antik Çağ uygarlıklarında bu kurumun oldukça yaygın olduğunu biliyoruz. Antik Yunan dünyası ve Antik Roma uygarlıkları temelde köle emeği üzerine kurulu uygarlıklardır (detaylar için bkz. Croix, 2014). Hatta 'çalışma' literatüründe çalışmanın anlamı ile ilgili tartışmalarda mutlaka Yunan paradigması, kölelik kurumu ile ilişkilendirilerek anlatılır. Tartışma yeri burası olmadığı için çok kısaca bu paradigmanın 'çalışma'yı özgürlük-zorunluluk ikiliği üzerinden anlamlandırdığı ifade edilir (Man, 2019; Meda, 2004; Weeks, 2014). Elbette kölelik kurumu, kapitalizmin tarihiyle yepyeni bir evreye girmiştir. Bu dönemde Batı-Avrupa, Afrika ve Yeni Dünya arasındaki insan ticareti uzun süre varlığını sürdürmüş ve çok dramatik olaylara sahne olmuştur (bkz. Acemoğlu ve Robinson, 2013; Rediker, 2012; Strangleman ve Warren, 2015; Williams, 2014).

Bu kurum sadece Antik Çağlarla veya Batı Dünyasıyla veya kapitalizmle sınırlı değildir. Neredeyse tüm toplumlarda bu kuruma rastlanmaktadır. Dolayısıyla Doğu toplumlarında ve İslam tarihinde de son derece yaygın olan ve oldukça uzun bir geçmişe sahip olan bir kurumdan bahsetmekteyiz. Bu çalışmanın incelediği dönem olan 19. yüzyılın -kabaca- son çeyreğinde de, burada incelediğimiz metinlerden kolayca görüleceği üzere, oldukça yaygın olan bir alım-satım işi, yani kölelik uygulaması mevcuttur. *Sergüzeşt* ise doğrudan başkarakterini bir köle olarak kurgularken, onun iç dünyasına odaklanmakta ve okuyucuya bir 'meta' değil de bir 'insan' olarak köleyi göstermektedir. Bunu yaparken de dönemin bu kurumla ilgili olan yaygın kanılarını görmemize imkân vermektedir. Bu arada yazarın böyle bir tema seçmesi ve başkarakterini bir köle olarak kurmuş olması, onun biyografisiyle ilgilidir. Yazarın kendisi bir paşazade olarak konaklarda büyümüş ve özel eğitimler almıştır, bu konaklarda 'halayıklar' ona yabancı değildir, üstelik kendi annesi de tıpkı Dilber gibi "Kafkasya'dan kaçırılmış bir Çerkez kızıdır" (Kerman, 2020).

Roman, daha sonra bir efendisinin kendisine vermiş olduğu isimle, sekiz-dokuz yaşlarındaki (Samipaşazade Sezai, 2006: 22) Dilber'in İstanbul'a getirilişi ile başlar ve birkaç kez efendi değiştirmesi, yani farklı kişilere satılmasıyla devam eder. Hikâyenin kritik noktalarından birisi, Dilber'in satılmış olduğu konaklardan

birisindeki genç bir paşazade ile (Celal Bey) aşkıdır. Elbette bir paşazade ile bir 'halayık'ın aşkı kabul edilemez ve olay dramatik bir şekilde nihayete erdirilir.

Öncelikle kölenin bir insan değil de bir meta olduğu oldukça açık bir biçimde görülür. Her bir satış sonrası taraflar arasında, yani satış ilişkisinde bulunan köle-satıcısı ile alıcısı arasında bir satış senedi tutulur. İlk satış sonrasındaki tutanak şöyledir (Samipaşazade Sezai, 2006: 28): “Aslen Çerkez olan dokuz yaşında köle cinsi bir esiri hastalık ve sakatlıktan uzak olarak Eski Harput Mal Müdürü Mustafa Efendi'nin hanımına kırk adet Osmanlı lirası karşılığında sattığımı bildiren işbu senedim yazılarak adı geçen hanıma teslim edildi. Esirci Hacı Ömer.”

İlerleyen sayfalarda Dilber birkaç kez daha satılacaktır. Örneğin buradan bir esirciye “altmış beş liraya” (s. 49), daha sonra başka bir konağa yüz elli liraya (s. 59) ve nihayet fiyatı ifade edilmeyen bir son satış işlemiyle başkalarına satılır. Dolayısıyla temel amacı, ev işleri olan bu hizmet ifasında modern anlamda bir istihdam ilişkisi söz konusu değildir. Yani hizmetin alıcısı ve sunucusu arasındaki ilişki, “özgür emek” sahipleriyle bunu talep edenler arasındaki bir ilişki değildir. Hizmeti ifa eden kölelerin, hizmetçilerin veya kitaptaki ifadeyle ‘halayıkların’ hiçbir şeye hakları yoktur. Sadece ağlama hak ve hürriyetlerine sahiptirler: “Ağlamak esirliğin en büyük hakkıdır. Biz o hürriyete sahibiz!” (Samipaşazade Sezai, 2006: 98). Kölenin bir ‘meta’ olarak görülmesi hususu, romanda Dilber’in yaşadığı eziyetlere katlanamadığı için evden kaçması ve daha sonra geri getirilişi sırasında ev sahibinin kurmuş olduğu bir cümlede de oldukça açıktır. Dilber’in kendisine satılmasını talep eden kadına verilen cevap, köleyi tipik olarak bir eşyaya indirger: “Esirim değil mi? Öldürürüm de yine sana satmam” (s. 44). Ayrıca özgür olmayan bir özne olarak çalışmak da o çalışmayı bir eziyete dönüştürebilir. Nitekim Dilber’in “kendini zorlayarak yaptığı bu hizmet, nefesine müthiş bir işkence gibi gelirdi” (s. 52)

Kölenin veya esirin bir meta olarak görülmesi, onun toplumda yer kaplayan bir özne olarak görülmemesi anlamına gelmektedir. Dilber kitap boyunca birçok efendinin konağından geçer, bunların çoğu son derece zalimdir, bazıları ise diğerlerine nazaran daha ‘merhametli’ görünürler. Ancak bu ‘merhametliler’in nazarında bile esirin konumu her zaman ‘düşük’ bir mertebededir. Bu husus kitapta birkaç kez bariz bir biçimde vurgulanır. Hatta kimi kez fiziki ceza verilmediği halde sadece ‘bir esir parçası’ ithamı veya ifadesi, Dilber’i çok daha fazla yaralar (Samipaşazade Sezai, 2006: 68): “[Ev hanımının] ... Cariyeler hakkındaki af ve hoşgörüsünde bu küçümseyici ve aşağılayıcı bakışının büyük payı olduğu için, mesela bazı küçük kabahatlerini affettiği zaman, ‘Ne olacak! Halayık parçası’ der ve bu aşağılayıcı affediş Dilber’e zalim bir ceza kadar etki ederdi.”

Bu ‘esir parçası’ ifadesi kitapta birkaç yerde tekrar eder. Özellikle Celal Bey’in annesi Zehra Hanım, bu ifadeyi bariz bir biçimde aşağılayıcı bir biçimde kullanır (s. 95). Zehra Hanım nazarında bir esirin toplumsal konumu, denilebilir ki, olma-

yan bir konumdur. Zira onun insan olup olmadığı şüphelidir ve dolayısıyla hiçbir hakka malik değildir. Özellikle kendi oğlunun bir 'halayık' parçasına âşık olması, Zehra Hanım'ın tüm 'referans çerçevelerini' parçalayacaktır (Samipaşazade Sezai, 2006: 91-92):

Hele insan olup olmadığından şüphe ettiği bir yarattığı, toplumun hiçbir hakkına layık görmediği bir esiri, oğlunun böyle kendisinden geçecek bir halde sevmeye ve tapılmaya değer bulması, bir yıldırım gibi zihnine inince, ayakta bulunduğu halde geri geri çekilmeye başlayarak, başını duvara dayadığı zaman etrafındaki halayıklar koşuştular. Zira baygınlık gelmişti.

Sergüzeş'in satır aralarında konumuzla ilgili gördüğümüz birkaç hususa da kısaca değinecek olursak, bunlardan ilkinin tembelliğin, dilencilik kurumu üzerinden eleştirilmesi olduğunu söyleyebiliriz. Dilber gittiği ilk konakta Atiye adındaki bir çocuğa göz kulak olmakta ve onu okula götürmektedir. Okulda kendisi de bir arkadaş edinir ve bu arkadaş ona bir oyuncak verir. Dilber ise kimse görmesin diye oyuncağını bir dolaba saklar. Ne var ki oyuncak bulunur ve küçük kız, dilencilikle itham edilerek aşağılanır (Samipaşazade Sezai, 2006: 32): "Buraya gel pis Çerkez! Buraya gel murdar dilenci!". Dilencilik kötü, çalışmak iyi! Ancak tabi ki her türlü çalışma değil. Zira başkasının hizmetini görmek pek makbul bir çalışma sayılmaz. Bu çalışma olsa olsa elleri kirleten bir çalışmadır. Zehra Hanım, oğlunun bir halayığa âşık olduğunu eşine söylediğinde Âsaf Paşa'nın cevabı bu hususu barındırıyor (Samipaşazade Sezai, 2006: 92): "Mümkün değil! Biz onun terbiyesine, tahsiline bu kadar çalıştığımız ve kendisine mutluluk sağlayacak bir evlilik hazırladığımız halde, bütün gayretimizi, kendisinin geleceğini, her şeyini bir cariye'nin hizmetten kirlenmiş eline mi teslim ediyor?.. Mümkün değil..." (vurgular F. M.).

Mizancı Mehmet Murat Bey: *Turfanda mı, Turfa mı?* (1892)

Burada incelediğimiz kitaplar içinde Mizancı Mehmet Murat'ın 1892 yılında yayınlanan *Turfanda mı Turfa mı?* romanı, çalışmanın temelde 'hizmet' olarak konumlandırıldığı bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır (Mehmet Murat, 2005). Yazarın biyografik özelliklerinin eserine oldukça belirgin bir biçimde geçmiş olduğunu söylemek mümkündür. Roman kabaca 1860-1880 arasındaki bir dönemi anlatmaktadır. Mizancı Murat, çıkarttığı Mizan Gazetesi nedeniyle bu adla adlandırılmaktadır. 1854 yılında Dağıstan'da doğmuş, 1917 yılında ise vefat etmiştir. Yazarın tek romanı, burada incelediğimiz romanıdır. Bu roman ile ilgili bir inceleme yazan Selami Alan, çalışmasının bir yerinde şu ifadeleri kullanıyor (2017):

1854 yılında Dağıstan'da dünyaya gelen Mizancı M. Murat, aile ortamının etkisiyle tam bir Osmanlı hayranı olarak yetişmiştir. Çocukluğundan beri hayalini kurduğu İstanbul'a gelişi ise ancak 1873 yılında, on dokuz yirmi yaşlarında bir delikanlıyken gerçekleşmiştir. Fakat burada karşılaştığı olaylar ona büyük hayal kırıklığı yaşatmıştır. Çünkü çocukluğundan beri rüyalarını süsleyen İstanbul'da haksızlık, yolsuzluk, rüşvet ve tembelliğin her tarafı sardığına şahit olmuştur. Buna rağmen umudunu kaybetmemiş ve devleti düştüğü bu ahvalden kurtarmak üzere mücadele eden aydınlar arasında yer almıştır.

Yazar ile ilgili bu ifadeler, adeta başkarakter Mansur'u anlatmaktadır (ayrıca bkz. Gündoğdu, 2016). Romandan, yazarının kendi döneminin toplumsal ve siyasal bazı özelliklerinden son derece rahatsız olduğu çok belirgindir. Mansur ve Zehra, tüm bu çürümüşlükleri görmekte ve bunun derin ızdırabını yaşamaktadırlar. Yazar, bu iki karakteri, romanın arka planındaki toplumsal panoramayla uyumlayacak şekilde o denli (olumlu anlamda) zıt karakterler olarak konumlandırıyor ki, adeta "gerçekliklerini" yitiriyorlar. Başka bir deyişle, bu iki karakter, toplumdaki her türlü yozlaşmayı dert edinen, bunu 'kafaya takan' ve kendileri asla ve asla bu 'yozlaşmanın' örneklerini sergilemeyen 'misyonerler' konumundadır. Zaten yazarın, 'edebiyat-ı ahlâkiyye'nin bir örneğini vermekte olduğunu kolaylıkla görmek mümkündür (Kudret, 2004: 134). Dolayısıyla da bu roman, ağırlıklı olarak çalışmayı, 'hizmet' olarak sunmaktadır. Roman çalışmayı devlete, topluma, dine hizmet olarak öne çıkartmakta, tembelliği ise ana karakterin dert edindiği yozlaşmanın bir işareti olarak sunmaktadır.

Turfanda mı Turfa mı? romanının konumuz bağlamında en belirgin yönü, dönemin bürokratik işleyişini yermesidir. Mansur daha İstanbul'a ilk ayak basışında, bir gümrük memuru ile muhatap olur. Memur, Mansur'un eşyaları arasında bulunan kitaplarda zararlı bir şeylerin olup olmadığını sorar ve aldığı cevap üzerine kitapları bizzat kontrol etmez. Bu durum, Mansur'un canını sıkır. Çünkü, ona göre memur işini layıkıyla yapmamıştır. "Muzır eşya aramakla görevliyse daha dikkatli bakması gerekirdi" (Mehmet Murat, 2005: 15).

Yazar, romanın ana karakterine oldukça büyük roller yüklemiştir. Bu, aynı zamanda ana karakter üzerinden nakletmek istediği mesajla ilgilidir (Mehmet Murat, 2005: 21): "[Mansur] çocukluk dönemine veda etmek üzere bulunuyordu. Yarın başka bir dünyanın kapısından içeriye girmiş, din ve devlet hizmetine kendisini atmış olacaktı. Ayakta yürümeye başladığı andan beri insanoğlu için sonsuza kadar çalışmak gerekir, bu sebeple boş geçirecek bir günü bile yoktur " (vurgular, F.M.).

"İdeal bir tip" olan Mansur, kişinin kendi ihtiyaçlarını kendi emeği ile karşılaması gerektiği hususunda oldukça ısrarcıdır. İstanbul'a ilk geldiğinde nüfuzlu bir amcası bulunmasına rağmen o, amcasından herhangi bir yardım almadan kendi emeği ile hayatını sürdürme amacındadır. Ancak amcası, onun bu fikri karşısında

şaşıır. Mansur amcasıyla yaptığı konuşmada şu yanıtları verir (Mehmet Murat, 2005: 51): “Bunda anlaşılmayacak ne var? Evvela bir kimseye yük olmaktan kaçınmak, ikinci olarak kimseye muhtaç olmadan ekmeğimi kazanmak arzusundayım. Bunlar doğal hareketler değil midir?” Konuşmanın bir yerinde Mansur, çalışmanın “özgürlük” olarak anlamına da vurgu yapar (Mehmet Murat, 2005: 51–52):

Amca! Lala, hami, baba ve bunlara karşılık bir kimsenin delalet ve himayeti tahtında bulunanların tecrübe-i hayatîyetleri pek noksan olur. (...) Bugünden itibaren kendimi hiçbir paraya malik olmayan bir bîkes addederek kendi say ve gayretimle bir mevki kazanmak istiyorum. Aç ve muhtaç kalabilirim. Öyle bir günde metanet elden gidip size müracaat edecek olursam, edebileceğiniz en büyük hizmet şüphesiz kapı dışarı kovmaktır.

Romanda devlete, millete hizmetçi olmak, kendini bu uğurda vakfetmek vurgusu oldukça belirgindir:

“Sen devlet, millet hizmetçisisin. Karı ve çocuk hizmetçisi olamazsın” (s. 71).

“Nesrin, Mansur’un sessiz sedasız kendi kendine yazı ve kitaplarla vakit geçirdiğini, gece yarısından evvel yatmadığı halde sabahleyin erken çıkıp işine gittiğini, ara sıra bahçeye çıkıp gezinmekten başka hiçbir zaman boş durmadığını (...) bir bir anlattı” (s. 114)

“Mansur, insan için hizmetsiz durmanın zor olduğunu bildirdikten sonra, ‘çünkü devlete, topluma hizmeti olmayan insanın hayvandan farkı kalmaz. Zor olduğunu teslim ederim, fakat hizmette bulunmak lazım olduğunu da unutmam...’ diye konuştu” (s. 120)

Mansur ile amcasının kızı Sabiha arasındaki bir konuşmada da bu husus öne çıkar (Mehmet Murat, 2005: 142): “Siz çocukluk ediyorsunuz, aldanıyorsunuz!... Doğru olsa bile ben evlenme fikrinde değilim, ben vücudumu aileye vakfedemem. Çünkü vücudum hizmet-i devlete vakfolmuştur” (vurgular F.M.).

Mansur, bu uğurda çalışmakta sınırları zorlayan bir çaba göstermektedir. Amcasının oğlu İsmail ile aralarında geçen bir diyalogda bu husus öne çıkmaktadır (Mehmet Murat, 2005: 199): İsmail, Mansur’a hitaben, “Canım kardeşim. Sen hiç yorulmaz mısın? Bu ne olacak? Gündüz yaz, gece yaz. Biraz da nefes almalı, çıkmalsın” der. Mansur ise, “Ne yapalım, kardeşim? İşim çok. (...) Vicdanım, vazifem yüklüyor, kardeşim, elde değil” diye karşılık verir.

Mansur’u en büyük hayal kırıklığına uğratan meselelerden birisi, bürokrasi-deki ‘gereksiz’ istihdamdır. Resmi bir dairede çalışmaya başlayan Mansur, tanık olduğu durumdan son derece rahatsız olur (Mehmet Murat, 2005: 75–76):

(...) Akşama kadar bekledi. Kendisine bir iş göstermediler. Çoktan beri oraya devam edip kıdem kazanmış olanların da işsiz oturduklarını görüyordu. Yalnız onu görse iyi! Oturdukları resmi makamda pervasız sütlaç, muhallebi, yemek, şerbet, kahve, sigara içmek, bol esnemek, bazen ikişer ikişer kol kola oda dışarısındaki aralıkta gezinmek... Meşguliyetleri hep bu yoldaydı. (...) Gördü ki kalemde bir mümeyyiz bir de mütercimden başka kimseye ihtiyaç yok! Mansur zannetmişti ki odadaki otuz kâtibin otuzu da lazım, her birinin vazifesi ve meşguliyeti ayrıdır. Halbuki efendilerin yirmi yedisi ayrı vazifesi, sorumsuz 'maaşlı müdavimler'di. Kendisi de onlardan olacaktı!

Nabizade Nâzım: Zehra (1896)

Oldukça genç yaşta hayata gözlerini yuman Nabizade Nâzım'ın (1863-1893), ölümünden sonra 1896 yılında önce Servet-i Fünûn Dergisi'nde tefrika edilen ve aynı yıl kitap olarak da basılan Zehra romanı, temelde kıskançlık duygusunu merkeze alarak 'gerçekçi' bir anlatım sunma iddiasındadır. Dönemin edebiyat çevreleri bağlamında bu gerçekçilik önemli bir husustur ve Nabizade Nâzım'ın da bu bağlamda metnini yazmadan önce tulumbacılar, eğlence âlemleri, kayıkçılar, hukuk sistemi, polis teşkilatı vb. üzerinde ön çalışmalar/incelemeler yaptığı bilinmektedir (Tonga, 2019; Uçman, 2020). Özellikle kitabın son bölümündeki cinayetler, bunun akabindeki kovuşturmalar ve mahkeme sahnelerinde ve de Suphi'nin tulumbacılar arasına karışması, tulumbacılar ve yaptıkları iş ile ilgili detaylarda bu ön incelemeler bariz bir biçimde görülebilir.

Bu çalışma bir edebiyat tarihi çalışması olmadığından Zehra'nın Türk edebiyatı içindeki yeri ile ilgili bir tartışma, amaçlarımız arasında yer almamaktadır. Dolayısıyla 'psikolojik' öğelerin oldukça geniş yer kapladığı bu romanı amacımız bağlamında incelediğimizde yine yer yer dolaylı, yer yer açık olmak üzere çalışma ve tembellik temalarıyla ve bunların sonuçları ile ilgili birçok husus bulunmaktadır. Dolayısıyla müellifinin 'gerçekçilik' ile ilişkisinin de önemli bir ayrıntı olduğunu düşündüğümüzde, bu hususlar dönemin 'dünyası' ile ilgili önemli detaylara dönüşmüş olmaktadır.

Öncelikle romanın genel kurgusuna ve olayların akışına bakıldığında bu dönemin sıklıkla vurgulanan mesajını kolaylıkla okumamız mümkündür: Tembellik veya aylıklık perişanlıktır. Elbette romanda, bu husus bu denli açık bir biçimde ifade edilmemektedir ancak olayların gidişatı nihayetinde bizi bu sonuca ulaştırır. Bu aylıklığa sebep olan gidişatı başlatan şey ise yoğun bir kıskançlık duygusudur. Başlangıçta bu kıskançlığın yol açtığı kişilik bozukluğunun sadece Zehra karakterinin bir özelliği olduğunu sanırsınız ancak kitabı okuyunca diğer karakterlerde de benzer özellikler kendisini gösterir. Örneğin Sırrıcemal'in de bu hususta Zehra'dan hiç de geri kalır bir yanı yoktur. Aylıklık meselesine geri dönecek olursak, Suphi alımlı ve cazibeli Urani'nin peşine düştükten sonra kendi sonuna hızlı

adımlarla yaklaştırmaya başlar. Bu süreçte kendi 'nefsinin' rotasına giren Suphi, 'gerçek' hayatıyla bağlantısını kopartır ve haliyle düzenli bir aylıklık, tembellik hayatı sürmeye başlar. Bu tembellik ve aylıklıktan kasıt, kendi işlerini bırakması, işten uzaklaşmasıdır. O zamana kadar edinmiş olduğu tüm serveti ise ancak çok kısa bir süre onun bu aylak hayatı sürdürmesine kâfi gelir. Nitekim Suphi önce sahip olduğu dükkanını, daha sonra ise teker teker diğer mülklerini satar ve en sonda beş parasız bir biçimde sokaklarda kalır. Kitabın başındaki 'efendi' Suphi ile sonundaki 'serseri' Suphi arasındaki tek ortaklık isimden ibarettir. Bu kısa özetten çıkartılabilecek ana mesaj, 'çalışma rutini'nin ortalama bir yaşam için sağlayacağı temel gereksinimler olduğu, bu rutinin terk edilmesinin ise kişiyi bu gereksinimleri tedarik edemeyeceği bir konuma düşüreceği yani 'beş parasız' bırakacağıdır. Çalışmanın ihtiyaç giderme ve servet edinme kaynağı olması özelliği kitabın başında oldukça açık bir biçimde ifade edilmektedir (Nabizade Nazım, 2019: 24):

Pederi sağlığında delikanlıyı Asmaaltı'nda namuslu ve zengin bir tüccarın yanına kâtip sıfatıyla yerleştirmiş ve ondan sonra gözlerini huzur içinde kapamıştı. Bu tacir, Şevket Efendi'dir. Şevket de Suphi gibi yetişmiş, çalışkan, henüz otuz beş yaşında olup sermayesini artırra artıra senede otuz-kırk bin lira kıymetinde iş görmek derecelerine kadar sadece çalışması ve tedbiri sayesinde ulaşmıştı (vurgular, F. M.).

Zehra romanı çalışma ve tembellik teması etrafında sunduğu bu ana mesajın dışında tali olarak bize birçok alt tema da sunmaktadır. Yine burada da 'erotik sermaye' teması oldukça önemli bir yerde durmaktadır. Kitabın başlarında Suphi ile Zehra'nın izdivaçlarından sonra onlara ev işlerinde yardımcı olması için alınan cariyeye Sırrıccemal, sırf güzelliğinden dolayı Zehra'yı kıskançlık buhranlarına sokar. Sırrıccemal de kendi güzelliğinin farkındadır (Nabizade Nazım, 2019: 59-60) "... Bir değersiz cariyeye olduğu halde efendisinin güzel bakışına ulaşmayı bir mutluluk saymakta ve bu mutluluğun kendisine sadece güzelliği sayesinde yöneldiğini bilerek biraz da gururlanmaktaydı." Gerçekten de Sırrıccemal müstesna bir güzelliğe sahiptir ve neticede Zehra'nın kaygılarını haklı çıkartacaktır. Ancak olayın ilerleyen bölümlerinde bu "erotik sermaye"nin sınırlarını da görme imkânımız olur. Suphi kendisine kurulan tuzağa düşüp başka bir 'güzel'in peşine takıldığında Sırrıccemal'i bırakmış olur ve bu durumda Sırrıccemal derin bunalımlara düşer. Kendi kendine Suphi'nin dönmemesi durumunda neler olabileceğine dair kötü senaryolar çizer (Nabizade Nazım, 2019: 77): "... Gerçi aklına güzelliği gelmedi değil. Fakat hem dul hem de ana olan bir kadın için güzelliğin yardımı olmasına pek ihtimal vermedi." Burada 'hem dul hem ana' vurgusu, erotik sermayenin sınırları bağlamında dönemle ilgili bilgilendirici bir ayrıntı olarak okunabilir.

Toplumsal cinsiyet bağlamında bir ayrıntı, aynı zamanda buradaki amacımızla da bağlantılıdır. Zehra ile Suphi evlenince bir dönem 'imrenilecek bir yaşam' (Nabizade Nazım, 2019: 44) sürdürürler. Kitabın bu bölümünde çiftin günlük rutini anlatılırken, günün belli bir saatinden sonra her ikisinin de işlerinin başına çekildiği ifade edilmektedir (s. 43): "Suphi bazı hatıratını kaleme alır, biraz fotoğrafla uğraşırdı. Zehra ya kanaviçe veya dantelasıyla veyahut musiki dersini tekrarlar meşgul olurdu." Burada vurgulamak istediğimiz ayrıntı musiki dersidir. Babası Zehra'nın müstakbel eşini daha mutlu etmesi için, düğünden önce ona musiki dersleri aldirtmaya başlamıştı (s. 39): "... Bu düşünce üzerinedir ki, musikiden ve hele kanundan pek hoşlanmakta olan damadını memnun etmek için kızına kanun ve fazla olarak piyano dersleri aldirmakta,..." Arlie Russell Hochschild (2003), *The Second Shift (İkinci Vardiya)* adlı çalışmasında, kadınların işten eve geldikten sonra ayrıca ev işleri için ikinci bir vardiya yaptıklarını öne sürmektedir. Kadınların hane içindeki sorumlulukları arasında bir üçüncü vardiya daha vardır (Strangleman ve Warren, 2015). Bu da hane içindekilerin duygusal taleplerini karşılamaktır. Dolayısıyla burada her ne kadar Zehra'nın hane dışında tam zamanlı ücretli bir işi yoksa da -nitekim romanın bu bölümlerinde Suphi de çalışmamaktadır- musiki derslerini üçüncü vardiya kavramıyla birlikte düşünmek, kadınların rollerini kavrama bağlamında öğretici olacaktır.

Bu romanda emek kontrolü bağlamında birkaç ayrıntı yer almaktadır. Bunlardan birincisi, Zehra'nın hizmetçisi Nazikter'i diğer hizmetçi Sırrıccemal'i yakından gözetleyip her ayrıntıyı kendisine bildirmekle görevlendirmesi noktasında karşımıza çıkar (Nabizade Nazım, 2019: 62). Romanın merkezi teması olan kısıkançlık bu hizmetçiler arasında da bir işlev görür ve neticede 'istihdam ilişkileri' bağlamında aynı tarafta bulunan bu iki kişi birbirlerinin rakiplerine dönüşürler. Bu ayrışma, elbette ki bağlamı çok farklı olmakla birlikte 'yabancılaşma' veya 'bürokratik kontrol' gibi kavramları çağrıştırmaktadır (Man, 2019), çünkü bu kavramların ifade ettiği sonuç ile buradaki sonuç aynıdır. O da nesnel olarak aynı tarafta bulunan 'çalışanların' ayrışmış olmasıdır. Kontrol ile ilgili ikinci ayrıntı, romanın zımni olarak çalışanların kontrol edilmesi gerektiğine yönelik görmemizi istediği sonuçtur. Suphi arzularının peşinden gidip kendi işini savsaklamaya başladığında, yardımcısı Muhsin 'aşırmaya' başlar (s. 116). Dolayısıyla bu aşırma önce 'ufak ufak' kalemlerle başlar, daha sonra da tüm dükkânın elde edilmesiyle neticelenir. Yazar burada, işgücünün denetimsiz bırakılamayacağını oldukça dramatik bir olayla göstermektedir. Kontrol konusuyla ilgili son ayrıntı, direnme ile ilgilidir. Bilindiği gibi çalışma sosyolojisi literatüründe genelde kontrol, direnme kavramıyla birlikte ele alınır. Yani çalışma ilişkisinde söz konusu olan tek yönlü 'mutlak' bir kontrol pratiği değil, kontrolün karşısında da bir direnme tepkisi yer alır (örneğin bkz. Man, 2019). Burada da Nazikter ile Sırrıccemal arasındaki 'sofra toplamama' hadisesini bu bağlamda yorumlamak mümkündür. Her ne kadar Nazikter de bir hizmetçi olsa da kendisini daha kıdemli görmekte ve saygı gösterilmesini beklemektedir. Bu bağlamda Sırrıccemal'in sofrayı toplamaması,

bütün gün sofranın yerde kalması ve neticede her ikisi arasındaki münakaşa Sırcıemal'in konumunda bir 'direnme' eylemi olarak görülebilir.

Yukarıda kitabın ana eksenin 'aylaklık perişanlıktır' ifadesine oturduğundan söz ettik. Ayrıca 'tembelliğin' tasvip edilmediğine yönelik ifadeler de yer almaktadır. Kitapta, "miskin" ithamının şiddetli bir yergi anlamında kullanıldığını görüyoruz. Genellikle şiddetli tartışmaların olduğu bölümlerde, bu tabir aşağılama anlamında kullanılmıştır (örneğin, s. 64, 107): "miskin avanak", "miskin gazulet". Urani'nin Suphi'yi evden kovduğu bölümde yazar, tembelliği artık bir noktadan sonra tahammül edilemez bir özellik olarak sunuyor (Nabizade Nazım, 2019: 145): "Hatta bir gün Suphi'nin yatak içinde miskin miskin, sağına soluna dönüp durmasına Urani hiddetinden boğulmaktaydı. (...) Daha ne vakte kadar böyle tembel tembel yatıp durmalı? Artık bıkmış usanmıştı."

Kitabın sonlarındaki 'tulumbacılar' bölümü ise çalışma ilişkileri tarihine ilgi duyan okuyucular açısından bir sürpriz olarak görülebilir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Nabizade Nazım'ın bu hususta önceden çalışmış olduğu kendisini belli etmektedir. Çünkü burada, romanın akışı açısından çok da beklenmeyecek bir biçimde tulumbacılarla ilgili ayrıntılar sergilenmektedir. Tulumbacılar içindeki iş bölümü ile ilgili terimler burada ardı ardına sıralanır (s. 153-4): artçı, öncü, borucu, kökenci, köşklü, fenerci ... Ayrıca yazar, bir yangın hadisesine müdahale sürecini ayrıntılı denebilecek bir biçimde anlatarak, bize o dönemin itfaiye çalışanlarının çalışma süreçleri ile ilgili detayları öğrenme imkânı vermektedir.

Recaizade Mahmut Ekrem: *Araba Sevdası* (1896)

Felatun Bey ile Rakım Efendi'nin yazılışından (1875) yaklaşık yirmi yıl sonra kaleme alınan *Araba Sevdası* (1896) romanında, önceki kitapta sunulan Felatun Bey karakterine benzer bir karakter başkarakterdir. Recaizade Mahmut Ekrem'in 1896 yılında *Servet-i Fünun* Dergisi'nde tefrika edilen ve 1898 yılında da matbaada basılan bu kitabında başkarakter Bihruz Bey, birçok yönüyle Felatun Bey'i anımsatır. Ancak burada karşıt özellikleri taşıyan kilit konumdaki bir Rakım Efendi yoktur. Dolayısıyla yazar, 'Batı hayranı, züppe tip' eleştirisini, Bihruz Bey'i romanın merkezinde sürekli bir biçimde tutarak göstermeyi tercih etmiştir.

Bu romanın en belirgin kavramının 'tembellik' olduğunu söyleyebiliriz. Bihruz Bey'in zaman zaman uğradığı bir 'kalem'i vardır ancak buraya modern çalışmanın veya istihdam ilişkinin getirmiş olduğu bir 'zorunluluk'tan dolayı değil, kendi gönül meseleleri ile ilgili çözmeye çalıştığı bazı hususları çözmek için gitmektedir. Buraya uğradığı bölümlerde ise yapılan işle ilgili anlamlı bir detaya rastlamamaktayız. Öte yandan Bihruz Bey, zamanı tamamen kendi serbest iradesine göre kullanabilen ve bu zaman kullanımında ise 'işin' herhangi bir etkisinin olmadığını gösteren bir yaşam ritmini sürdürmektedir.

Tarihçi Avner Wishnitzer (2019: 89), 'Geç Osmanlı'da Zaman ve Toplum' alt başlığını taşıyan çalışmasının bir bölümünü 'kalemiye düzeni'ne ayırmış ve burada kamu bürokrasisinde zaman kullanımının öteden beri problemli olduğunu, herhangi bir zaman disiplininin bulunmadığını ve zaman zaman bu konuda bazı düzenlemelerin yapılmaya çalışıldığını ifade etmiştir. Ancak yazarın da ifade ettiği üzere bu mesele ancak 'daha iddialı ve otoriter' cumhuriyet rejimi ile çözüme kavuşacaktır. Kalemiye düzeninde zaman disiplininin olmaması, çalışmanın bir 'saat zamanı'na göre tasarlanmamış olması anlamına geliyordu. Bu dönem uygulanan zaman, referansı daha doğal olan ve güneşin doğuş ve batışına göre değişen bir zamandı ve sonuç olarak da bu zaman kullanımı, mevsimsel olarak uzayıp kısalabilen, dolayısıyla da standart olmayan bir çalışma günü meydana getirebiliyordu. Resmi dairelerde yapılan işler, Weberyen anlamda bürokratik-rasyonel olmaktan uzaktı. Burada memurlar resmi evrak işleri ile pek ilgisi olmayan birçok başka konuyla da meşgul oluyorlardı. "Örneğin ilave para almak için dilekçe yazmak, kahve ve sigara içmek, sohbet etmek ya da daire dışında dolaşmak memurlar arasında çok yaygındı. Resmi işler ile sosyal etkileşim arasındaki ayrım pek net değildi" (Wishnitzer, 2019: 69). Bu sosyal etkileşim noktasına, *İntibah*'ta Ali Bey ile iş arkadaşları arasındaki ilişki bağlamında değinmiştik. Wishnitzer'in (2019: 75) bu bölümde değindiği bir başka önemli husus ise memurlar arasına disiplin yerleştirme girişimlerinin neden başarısız olduğuna dairdir. Buna göre Osmanlı'da memurlar arasında yaygın olan bir düşünce, hiyerarşide yükselmeyen performansla bağlantısız olduğuna yönelikti. Akrabalık, kayırmacılık ya da başka bağlantılar, bu bağlantısızlık düşüncesini güçlendirmekteydi. Dolayısıyla da 'bu koşullar altında, kişinin kendisini işine adanmasını ve zaman disiplinine uymasını beklemek güçtür'.

Gerçekten de Wishnitzer'in bahsettiği 'kalem manzaraları'nı burada incelediğimiz bir metinde görmek mümkündür. Örneğin *Turfanda mı Turfa mı* romanında, her türlü hak ve etik ihlale karşı olan ideal tipimiz Mansur Bey'in kaleme girişi de -kendisinin haberi olmaksızın- amcasının nüfuzu veya bağlantıları ile gerçekleşmiştir. *Araba Sevdası*'na geri dönecek olursak, burada da kalem, bir iki kere iş dışı başka amaçlarla uğranılan bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Bihruz Bey'in kaleme girişi de vezir olan babasının arzusu ile gerçekleşmektedir. Hatta babası bizzat çocuğunu deneyerek onun bir diploma alması için mektebe devam etmesine lüzum olmadığına karar verip onu kaleme sokmuş ve kalemde işi için gerekli olacak olan Fransızca, Arapça ve Farsça için de ayrıca hocalar tahsis ettirmiştir (Mahmut Ekrem, 2019: 54).

Bihruz Bey'in tüm zamanını parklarda bahçelerde gezintilerde geçirmesi ve herhangi bir ekonomik uğraş içinde bulunmaması, kitabın zımnı olarak sunmuş olduğu temel eleştirilerden birisidir. Dolayısıyla şayet bu 'tembelliği' temel bir eleştiri olarak ele alacaksak, aynı zamanda metnin modern çalışma ideolojisini benimsediğini de söyleyebiliriz. Bilindiği gibi çalışma literatüründe, bu konuya

eleştirel bakanlar, özgürlüğün çalışmayla değil, ancak çalışmanın dışında söz konusu olabileceğini öne sürmektedirler (Gorz, 2007). Bihruz Bey'e bakıldığında kitaplarla oldukça haşır neşir olduğunu, Fransızcaya da aşırı bir merakı olduğunu görüyoruz. Ancak yazar bu özellikleri ya da onun yaşadığı olayları parodileştirerek, başkarakterini gülünç göstermekte ve onun üzerinden bu 'tipi' oldukça sert bir biçimde eleştirmektedir.

Kitapta ilginç olan bir husus da yazarın ücret karşılığında bir hizmet satan çeşitli mesleklerden kişileri olumsuz bir biçimde yansıtmasıdır. Her şeyden önce kitabın yan-ana karakterlerinden birisi olan, Bihruz Bey'in Fransızca hocası Mösyö Piyer, açgözlü, paraya son derece tamah eden, cimri ve Bihruz Bey'den alacağı her bir kurşunun hesabını incelikle yapan 'itici bir tip' olarak, bu özellikleriyle kitabın birçok yerinde sergilenmiştir (örneğin bkz. s.255-57; 270). Kitabın bir başka yerinde 'dürüst olmayan kayıkçılar'dan söz edilir (Mahmut Ekrem, 2019: 242):

Yirmi dakika sonra kayık iskeleye yanaştı. Bihruz Bey çıkarken kayığın ambarına bir lira fırlattı. Hamalçı Ağa: 'Bereket versin! Safa geldin' dedi. Beyefendi biraz uzayınca iki hamalçı konuşmaya başladılar:

- Bu yalabık efendinin parası çok ama telaşı da çoğa benziyor.
- Kimi görecekti?
- İzmir'e yolcusu varmış da..
- O vardığımız vapurda mı?..
- Evet!.
- O vapur İzmir'in değil Trabzon'undu be?..
- Adam nene gerek.. Biz paraları aldık a sen şuna bak!.. Zati onun da işi gücü yok a eğlenceye gidiyor.. Gündeliği doğrulttuk. Haydi artık kayığı limana çekelim..

Yine Bihruz Bey'in İstanbul'daki konağa taşınmasından sonra, bahçivanın bahşiş koparmak için yapmış olduğu girişimleri de bu çerçevede okumak mümkündür (s. 249).

Halit Ziya Uşaklıgil: *Mai ve Siyah* (1896-1897)

Türk romanının gerçek manada miladının Halid Ziya romanlarıyla başladığını ifade eden A. Ömer Türkeş (2017), Halid Ziya'nın gerçek başyapıtının ise *Mai ve Siyah* olduğunu öne sürmektedir. Her ne kadar buradaki amacımız bağlamında Halid Ziya'nın veya onun eserinin önemini ortaya koymak temel hedefimiz değilse de, Türk edebiyatında oldukça önemli bir yer tutan bir yazardan ve onun da en önemli metinlerinden birinden bahsettiğimizi unutmamak gerekiyor.

Türk edebiyatında kısa ömürlü bir edebi hareket olmakla birlikte etkileri oldukça güçlü olan *Servet-i Fünun* hareketinin belirgin özelliklerinden birisi, “bi-reyin psikolojik tahlillerini öne çıkartan, içli duyguları dile getiren ve dış dünya tasvirlerine ağırlık veren eserler” (Türkeş, 2017: 10) üretmiş olmasıdır. Mai ve Siyah’ın yazarı bu hareketin çevresine 1890’ların ortalarında katılmış ve romanını da yine bu dönemde (1896-1897) *Servet-i Fünun* dergisinde tefrika etmiştir.

Servet-i Fünun hareketinin yukarıda ifade edilen özelliği, bu romanda da çok belirgin bir biçimde görülmektedir. Roman, başkarakteri olan Ahmet Cemil’in iç dünyası ile ilgili uzun detayları okuma imkânı sunmaktadır. Dolayısıyla roman, okuyucusuna Ahmet Cemil karakteri üzerinden, onun “çalışma” ile olan ilişkisini göstermektedir. Erken bir dönemde babasını kaybeden Ahmet Cemil, ailesini geçindirmek için bir iş bulmak ve çalışmak zorundadır.³ Bunun için de hem gündüz çalışır, hem de haftanın belirli geceleri ek iş olarak varlıklı bir ailenin çocuğuna dersler vermeye başlar. Elbette bu çalışma temposu Ahmet Cemil’i yorar ve romanın bu bölümlerini anlatan sayfalarında onun çalışma ile ilişkisini farklı temalar altına sokmamıza imkân verecek gelgitler görürüz (Uşaklıgil, 2016: 51).

... Fakat ne önemi var! Ahmet Cemil çalışmaktan kaçınan o korkaklardan mı idi ki henüz yaşam savaşına ilk adımını atmadan bezginliğe mağlup kalsın. Hayat ile uğraşmak, bu maişet mücadelesinde o yumruğunu sıkarak hissesini almaya çalışmak gerekiyor, öyle mi? Niçin çalışmasın? Bu suallere zihnen cevap verdikçe sanki dövüşmeye hazırlanıyormuşçasına ayaklarının üstünde biraz daha sağlam duruyordu.

Babasını kaybeden Ahmet Cemil, hayatını (ve elbette ki ev ahalisinin hayatını) nasıl sürdüreceği sorusuyla oldukça erken bir yaşta yüz yüze gelir. Bu meseleyi en yakın arkadaşı ve ekonomik durumu da kendisinden oldukça iyi olan Hüseyin Nazmi ile konuşur. Hüseyin Nazmi ona, “Bana öyle geliyor ki seni bu kadar perişan eden çalışmaktan korku değildir, hayatın henüz bilmediğin bir şeye biraz vaktinden evvel rastlamandır” der (Uşaklıgil, 2016: 56). Bu konuşmanın seyri Ahmet Cemil’i, çalışmasıyla hayata tutunabileceği ümidini geliştirme noktasına getirir (Uşaklıgil, 2016: 56):

... Çalışmak, evet, zaten demin de öyle düşünmüyordum muydu? Niçin çalışmasın? Ama talih onu hayata zahmete girmeden tasarruf edenlerden biri etmemiş, bundan ne çıkar? Bilakis, ‘Ben hayatımı kendim kazandım. Ben yine kendi işimle yaşıyorum’ diyebilmek. Ah o vicdan rahatlığı, o, acaba acıkmadan yiyecekler gibi çalışmadan yaşayanlar da var mıdır? Birden azim bir teselli duydu: ‘Elbette çalışacağım!’... dedi.

³ Yetimliğin bu dönemin romanlarının ortak bir özelliği olduğunu ifade eden bir çalışma için bkz. Koçak, 1996)

Aslında şiire, yazmaya yoğun bir ilgi duyan Ahmet Cemil, geçinme meselesinin üstesinden gelmek için yapabileceği her şeyi (tercüme yapmak, ders vermek) yapmaya hazırdır ve buna da mecburdur. Ancak elbette istemeden yaptığı bu işlerden keyif alamamaktadır. Yani bu noktada çalışmak, Ahmet Cemil için bir "ızdıraba" dönüşür (Uşaklıgil, 2016: 61):

Fakat bu meşguliyetten duyduğu nefret çalıştığı müddeti azap haline getirdi... Damarlarının içinde bir bestekar kanının dolaşımını duyduğu halde ekmek yemek için gecesinin sekiz saatini murdar çalgılı kahvehanelerinde iğrenç şarkıcılarla birlikte geçiren bir kemancı gibi ruhu türlü güzellikler yaratmaya kabiliyet gösteren bu genç, batakhanelerde bitmez tükenmez hırsız konuşmalarını tercüme ettikçe kalbi nefretinden şişerdi.

Ahmet Cemil, okulunu bitirip diplomasını alınca hep ilgi duyduğu yayıncılık dünyasına biraz daha yaklaşır ve daha önceleri bazı işlerini yaptığı bir matbaada daimî olarak çalışmaya başlar. Ancak oldukça yoğun olan bu çalışma temposu onun tüm enerjisini alır (Uşaklıgil, 2016: 75):

Bu hayat tarzı daima böyledir. Cuma yok, pazar yok, her gün çalışacak, her gün matbaaya esir olacak, bazen geceleri nöbet bekleyecek, imtiyaz sahibinin odasında sedirin üzerine ilişip yatacak, nadiren matbaada kendisine ihtiyaç olmayacak da biraz nefes alabilmek için Tepebaşı'na kadar gidecek yahut gidip gelme bir Boğaziçi seferi yapacak...

Bu satırların arasında çalışmanın ızdırabı teması yine kaşımıza çıkar. Ahmet Cemil'in yaptığı işlerden birisi de haftanın bazı gecelerinde verdiği özel derslerdi. Ancak bu işi yapmaktan hiç keyif almaz: "Matbuat için çalıştığına hiç üzülüyor değildi. Zira bütün ümitlerinin sürekli çalışma neticesiyle gerçekleşeceğine inanıyordu. Fakat Vezneciler'deki ders Ahmet Cemil'e o kadar ağır geliyordu ki eğer başka türlü telafisine imkân olsa o iki lirayı çoktan terk ederdi." Bu çalışma temposu oldukça yorucudur (Uşaklıgil, 2016: 76):

Haftada üç gece yemekten sonra evden çıkarak, bu sükûn köşesini bırakarak Vezneciler'e kadar gider; orada saatlerce uğraştıktan sonra yanına verdikleri bir uşağın eşliğinde evine gelir, o zamana kadar herkes yatmış olduğundan üzerine aldığı anahtarla kapıyı açarak ayaklarının ucuna basa basa odasına girer, nihayet on altı saatlik bir çalışmanın ıstırapı pahasına kazanılmış olan yatağına sokulur (s. 76, vurgular, F.M.).

Fatma Aliye Hanım: *Refet* (1897)

19. yüzyılın devlet adamı vasfının yanında tarihçi, hukukçu, mütefekkir ve eğitimci gibi kimlikleri de bulunan önemli bir figürü olan Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı olan Fatma Aliye Hanım (Aşa, 2020; Halaçoğlu ve Aydın, 2020), literatürde genelde ilk kadın romancı olarak zikredilmektedir (Canbaz, 2005). Fatma Aliye'ye bu payenin verilmesi onun birden çok roman yazmış olmasına atfedilmektedir. Onun burada inceleyeceğimiz *Refet* romanı, konumuz açısından oldukça zengin içerimler barındırmaktadır. Kitap öncelikle Ahmet Mithat Efendi'nin kurmuş olduğu Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nde tefrika edilmiş, 1898 yılında ise Maarif Nezaretî'nin izniyle kitaplaştırılarak yayımlanmıştır (Karaca, 2012).

Kitabın 'gerçekçi' yönü özellikle vurgulanması gereken bir özelliktir. Robert Tressell, 20. Yüzyılın başlarında yazmış olduğu *Baldırı Çıplak Hayırseverler* adlı kitabının giriş bölümünde, kitapta yazmış olduğu her şeyin gerçeğe dayandığını ifade etmektedir (Man, 2018; Tressell, 2006: 2): "Bizzat tanıklık etmediğim ya da yaşandığına dair inanılır kanıtlar elde etmediğim tek bir olayı ya da sahneyi bile kitabıma koymadım." İlginç bir biçimde *Refet*'e yazmış olduğu önsözde Ahmet Mithat Efendi de bu metnin hakikiliğine vurgu yapmaktadır (Ahmet Mithat Efendi, 2012: 27-28):

Bu bir roman değil, bir 'tasvir'dir. Maişet-i Osmaniyemize müteallik bir tasvir ki Frenklerin 'depre natür' [d'après nature – canlı modelden yapılan resim] dedikleri veçihle doğrudan doğruya suret-i tabiiyeti istinsah [taklit] yoluyla husule getirilmiştir. Evet! Bu tasvir doğrudan doğruya suret-i hakikiye ve tabiyeden ahz olunmuştur. (...) Hayalen tasvir edilirse mümkün değil hakikate benzeyemez. Sahteliği her satırında, her kelimesinde tebeyyün eder. Bu tasviratta ise öyle bir sahtelik ispat edecek hiçbir cihet olmayıp tasvirat vakıa başından nihayete kadar kâmilten tabii ve hakikidir.

Romanda anlatılanların "gerçekliğine" Fatma Aliye Hanım da vurgu yapmaktadır. Romanın daha ilk paragrafı, yazarının bu gerçeklik vurgusuyla başlamaktadır (Fatma Aliye Hanım, 2012: 31): "(...) Şunu da söyleyelim ki burada *Refet*'i herkese beğendirmek maksadıyla şöyle güzel, böyle hüsnüahlaka malik, öyle nazik falan diye bir şahs-ı muhayyel tasvirine kalkışmayacağız. Hakikati kopya edeceğiz. Sahib-i sergüzeşt ne ise onu göstereceğiz."

Kitap, eşinin ikinci karısı olan ve eşinin (Hayati Efendi) hayatını kaybetmesinden sonra ailenin diğer fertleri tarafından dışlanan Binnaz Hanım'ın küçük kızı *Refet* ile İstanbul'a gelmeleri ve burada hayata tutunmalarını son derece keskin bir yoksulluk teması çerçevesinde sunmaktadır. Burada incelenen romanlar arasında *Refet* bu özelliğiyle, Türk edebiyatında yoksulluğu bu denli çarpıcı bir biçimde ifade eden ve bu temayı ana eksen edinen ayırt edici bir yerde durmakta-

dır. Binnaz Hanım, İstanbul'daki akrabalarından herhangi bir destek göremez ve kızı Refet ile bir başına hayatta kalma mücadelesi verirler. Bu mücadele oldukça çetin geçer ve sonuçları oldukça tahripkâr olur. Tüm bu mücadele boyunca ana karakterler ahlaki tutumlarından asla taviz vermezler⁴.

Refet'in temel amacı eğitimini tamamlayıp öğretmen olmaktır. Ancak bu hatırı sayılır uzunlukta bir zaman almaktadır ve tüm bu süre boyunca hayatta kalmak gerekmektedir. Bunun için Binnaz Hanım para karşılığı çamaşır yıkar, ev işleri yapar. Bu uğraşlar sonucu kazandıkları para çoğunlukla ölümle kalım arasındaki bir sınırdaki gezinmelerine yetecek denlidir. Ana-kız çoğu kez, "ölmek için ek-mek mi donmamak için kömür mü" tercihinde bulunmak zorunda kalırlar.

Refet, öğretmenliği tek kurtuluş çaresi olarak görmektedir. Buradaki temel motivasyon, geçim sağlayacak sabit bir gelir elde etmektir. Refet okulu bırakıp annesinin yaptığı işleri tam zamanlı yapmaya çalışırsa ellerine biraz daha fazla para geçeceğinin bilincindedir ancak uzun vadede bu seçeneği pek akılcıca bulmaz. Kitabın birçok yerinde Refet, bu yıpratıcı çalışma temposunun kısa sürede insan bedenini harap edeceği ve dolayısıyla da sağlıklarını yitirirlerse kendilerine bakacak kimsenin olmayacağına yönelik korkutucu gerçeği ifade eder (Fatma Aliye Hanım, 2012: 59).

Mahalleimizdeki komşuların ekserisine bakıyorum öyle, çamaşır, tah-ta, dikiş gibi şeylerle nafakalarını tedarik edenlerin yani kendini yal-nız onunla geçindirebileceği için daima o yolda çalışanların vaktin-den evvel vücutları harap olduğunu ve ancak gençlik zamanlarında çalışabilip sonra vaktinden evvel sıhhatleri muhtel olduğunu görüyorum. Onları görüp senin için korkuyorum nine.

Refet 'darülmüallimat'ı bitirip öğretmen olmak istediğini annesine anlatırken, annesi fakirlere bu tür payelerin verilemeyeceğini ifade eder. Refet ise ancak fakirlerin öğretmen olduklarını, zenginlerin ise okula gelme amaçlarının 'malumat öğrenmek' olduğunu ifade ederek ilginç bir ayrıntı sunmaktadır (Fatma Aliye Hanım, 2012: 58; 107). Ancak yine de kitapta keskin bir sınıfsal ayırımdan veya sınıflar arası iletişimsizlikten söz etmek mümkün değildir. Çünkü kitabın ana karakterleri arasında halden anlayan, hayırsever, düşünceli zengin kız kardeşler Şahap Hanım ve Cazibe Hanım da önemli bir yer kaplamaktadır.

Yukarıda bahsedilen sağlık meselesi, kitapta oldukça belirgin bir şekilde öne çıkartılmaktadır. Öncelikle çalışmak için sağlıklı bir bedene sahip olmak gerekiyor ve bu beden bütünlüğünün/sağlığın korunması, geçinmek için tek yol olan çalışmanın sürdürülmesi için çok dikkat edilmesi gereken bir meseleye dönüşüyor. Çünkü hastalanıp ölmek korkunç bir ihtimal olurdu (Fatma Aliye Hanım, 2012: 78): "Bu ana ile kız soğuktan ölmekten korkmuyorlardı, hastalanıp da

⁴ Bu husus, yoksulluğu bu denli canlı gösterdiği için hatıra gelen Emile Zola'nın karakterlerinden farkı da gösteriyor.

ölemeyerek mariz kalmaktan, çalışamaz hale gelmekten korkuyorlardı.” Refet’in bu korkunç sonu kendi mahallesinde gözlemleyebildiği bazı kişiler de vardı (s. 100): “O peder odanın bir tarafından öbür tarafına kadar gitmek için dahi kızının tutmasına muhtaçtı. O adam zamanında kunduracıydı. Çalışabilecek zamanı geçmiş, sermayesi bitmiş, sıhhati gitmişti.”

Çalışmanın bir geçim kaynağı olması ve insanın da sağlıklıyken bu kaynağı mümkün olduğunca kullanması gerektiği vurgusu kitabın birçok yerinde tekrarlanan bir husustur. Refet ile Cazibe arasındaki bir konuşmada Refet bu hususu tekrarlar (Fatma Aliye Hanım, 2012: 155):

... Geçinmek için çalışmaya ise her gün her saat mecburdur. Hasta olsa da mecburdur, hâli kudreti olmasa da! O türlü kimseler ya bütün bütün çalışamayacak derecede vücuttan düşse, sıhhatini kaybetse! O halde demek ki vücudu ve sıhhati yerindeyken lüzumu kadar çalışıp istikbalini temine çalışmak elbet daha makul değil midir? Maksadım zenginlik değil efendim temin-i maişet!

Nitekim kendisi gibi yoksul bir kız olan Şule ile birlikte okulda derece yapıp, ücreti en yüksek olan yerlere tayin olmak başlıca hedefleridir. Öğretmen okulundan Refet birincilikle, Şule ise ikincilik ile mezun olurlar. Bu, diledikleri yerlere tayin isteyebilecekleri anlamına gelmektedir (Fatma Aliye Hanım, 2012: 191):

İstanbul’da birkaç muallimelik açık ise de bu yerler az maaşla ikinci ve üçüncü muallimelik olduğundan bunlar [Refet ile Şule] çok maaşla birinci muallimelik istiyorlardı. Refet vücudu ve sıhhati yerindeyken birden para kazanmak istiyordu. Zira kendi sıhhatine güvenmiyordu. ‘Ben bir kere istikbalimi temin edeyim de ondan sonra yine yoruluncaya kadar çalışırım’ diyordu.

Refet, hayatta kalmak, geçim sağlamak için tek makbul yolun çalışmaktan geçtiğini düşünüyordu. Nitekim zaman zaman çok çıkmaza girdiklerinde gidip akrabalarından yardım istemek fikrine kapıldıkları bir anda, akrabalarından bekledikleri yardımı göremezler. Refet burada da çalışarak kazanmaya vurgu yapar (s. 94): “Kırk yılda bir dilendik onu da beceremedik, zaten teseülünden [dilenmekten] hayır gelmez ki! Çalışmalı kazanmalı!”

Elbette geçim kaygısı Refet için öncelikli bir kaygı olsa da çalışmanın tek gayesi değildir. Refet öğretmenliği, nafakasını kazanmanın yanı sıra ülkesine bir hizmet olarak da görmektedir. Dolayısıyla burada ‘bir hizmet olarak çalışma’ temasıyla karşılaşırız (s. 105): “Onun tahayyülatı o yaştaki sair genç kızların tahayyülatına benzemiyordu. Kazanacak, evini idare edecek, validesine rahat ettirecek, birçok çocuklar okutup evlad-ı vatanın talim ve terbiyesinde bulunacak (...).” Kitabın son bölümlerinde bir yerde Refet ile Şule arasındaki diyalogda da bu tema tekrar eder. Şule, Refet’e hitaben şunları söyler (Fatma Aliye Hanım, 2012: 190):

(...) Seni mektep bu suretle talim ve tedris eyledi. Sana devlet bu kadar para sarf etti. (...) Şimdi devlet senden istifade edecek. Binlerce evlad-ı vatanın talim ve tedrisi sana vazife oldu. Sen daha sana verilen emeğin hakkını ödemedin! Senin yetiştğin gibi birçok daha yetiştirmeden kendine sahip oldun mu zannediyorsun?

Romanda toplumsal cinsiyet bağlamında yapılabilecek çıkarımlar da söz konusudur. Öncelikle roman karakterlerinin neredeyse tamamen kadınlardan oluşması ve bir tür kadın mücadelesinin sahneleniyor olması yazarının vermek istediği mesaj açısından önemliyse de roman, dönemin çalışmayı temelde erkeğin vazifesi olarak gören 'habitus'undan izler de yansıtmaktadır. Örneğin Binnaz Hanım ile Refet arasındaki bir diyalogda anne, geçim derdinin hep de kadının görevi olmadığını ifade eder (Fatma Aliye Hanım, 2012: 62): "Fakat artık yetiştin kızım! Her zaman da kadınlar çalışacak değil ya! Bir hayırlısına düşersen seni besledikten sonra seni besledikten sonra senin hatırın için beni de besler." Yine başka bir yerde ev geçiminin erkeğin vazifesi, ev işlerinin ise kadının vazifesi olduğuna yönelik bir vurgu bulunmaktadır (s. 100): "Kızcağz o evin hem erkeği hem de kadını makamındaydı. Hem erkek gibi kazanmaya hem de kadın gibi evinin işini görmeye mecburdu."

Son olarak Refet romanında 'erotik sermaye' bağlamında da önemli detaylar bulunmaktadır. Refet, ne kadar zeki, çalışkan, düşünceli, ahlaklı ise bu ölçüde de 'güzel' olduğu söylenemez. Refet kendisi de fiziksel güzellik bakımından ortalamanın altında olduğunun farkındadır ve bundan dolayı da geleceğe dair ne zaman evlilik bahsi açılrsa, kendisi ile evlenecek kimsenin olmayacağına dair kanaatini ifade eder. Bu konu kitapta defalarca açılır ve üzerinde tartışmalar yapılır. Bu noktada Refet'in erotik sermayesinin bazı unsurlarının (güzellik) güçlü olmadığı aşikârdır ve Refet de bunun farkındadır. Ancak o bu açığın çalışma ile giderilebileceğini düşünmektedir. Annesi ile yaptıkları böyle bir konuşmanın bir yerinde Refet şunları ifade eder (Fatma Aliye Hanım, 2012: 64):

... Herkese kendini sevdirmek, herkes tarafından hürmet görmek yalnız güzellik ile olmayıp çalışmakla, kazanmakla, talim ile tefennün ile de olacağımı göstermek istiyorum. Bu sevilmenin, bu rağbet görmenin öyle kaybedilebilecek, çalınabilecek bir servet ile ve âlem-i nevcivaniye mahsus zeval-pezir güzellik ile olan gibi olmadığını anlatmak istiyorum...

Safveti Ziya: Salon Köşelerinde (1898)

Salon Köşeleri ilk önce 1898 yılında Servet-i Fünûn'da tefrika edilmiş, 1912 yılında ise kitap olarak basılmıştır. Bundan dolayı da ilk tefrika edildiğinde, çıkarılmak zorunda kalınan bazı bölümler kitap versiyonunda yeniden eklenmiştir (Gürel, 2018: 235). Kitabın başındaki önsözde yazarın Abdülhamit döneminin öz-

gürlük kısıtlamalarından son derece rahatsız olduğu açıkça ifade edilmektedir. Yazar Servet-i Fünûn çevresini bu anlamda adeta nefes alınan bir vaha olarak ifade ediyor. Dönemin rejim eleştirisi bağlamında hem önsöz bölümünde hem de kitabın son bölümünde açık eleştiriler bulunmaktadır. Ancak buradaki çalışmamız bağlamında bu hususlara odaklanmayacağız.

Esasında burada incelediğimiz kitaplara kıyasla, “çalışma” ve bununla bağlantılı diğer kavramlar çerçevesinde oldukça sınırlı bir metinden bahsetmekteyiz. Metin temelde ‘sosyete’ veya sosyal piramidin yukarılarında yer alan -yabancı-ailelerin İstanbul’un eğlence mekanları (başta Pera Palas olmak üzere) ile kendi evlerinde düzenledikleri danslı yemekli gecelerin içindeki bir Osmanlı veya Türk gencinin (Şekip Bey) gözlemlerinden oluşmaktadır. Kitap bu anlamda neredeyse baştan sona, Şekip’in sebebi pek de net olmayan ‘melankolik’ duruşunun bir ifadesidir. Bu duruş, bazen salon köşelerinde Türklerin de pek ala Batılıların danslarını icra edebileceğini göstermeye yönelik bir misyonun; bazen içinde düşülen aşkın (Lydia ile) bir yansıması ve nihayet kitabın en sonunda da -ki bu son bölüme kadar bu nokta hiç de öne çıkmış değildir- vatan sevgisinden dolayı vatanın içinde bulunduğu durum sebebi ile melankolik bir hal almaktadır.

Kitapta ‘çalışmaya’ veya ‘çalışanlara’ pek yer ayrıldığını söylemek mümkün değildir. Örneğin Şekip’in ne işle meşgul olduğu belli değildir. Kitabın sonunda Şekip’in derin bir vatan sevgisi taşıdığını ve vatana hizmete vurgu yaptığını (Safveti Ziya, 2019: 141, 146) görüyoruz ancak bu hizmetin ne olduğunu göremiyoruz. Dolayısıyla burada Budd’in çerçevesindeki ‘hizmet’ kavramsallaştırmasına önemli bir örnek var ancak bu hizmetin nasıl ifa edildiğine dair bir açıklama bulunmamaktadır. Öte yandan romanın merkezindeki karakterlerin ‘geçimleri’ ile ilgili çok malumat yoksa da bazı istisna yerlerde çalışan tasvirleri yapılmıştır. Örneğin arabacıları tasvir ettiği bölümde, Şekip’in onlara oldukça olumlu derin duygular beslediğini görüyoruz (Safveti Ziya, 2019: 57-58):

Konkordiya’nın önünde birkaç araba, fenerlerinin belli belirsiz ışığı, üzerleri karla örtülmüş hayvanlar büyümüş, tabii ölçülerini kaybetmiş görünüşleriyle uyur bir halde hareketsiz duruyorlar; arabacılar yer yer beyazlamış, uzun siyah muşambalarıyla bir aşağı bir yukarı geziniyorlar, nefeslerinin meydana getirdiği buhara bakarak soğukun derecesini anlamaya çalışıyorlar; bir ikisi Kristalin önünde, kapının içine sığınmış, bir sigara tellendirebilmek için çabalayıp duruyorlardı. Bu bedbaht adamlara... hayatlarını bu kadar meşakkatlerle, bunca elemeler, ıstıraplarla kazanmaya çalışan şu biçarelere, saatlerden beri şurada geçim derdiyle titreyen şu namuslu vücutlara...

Kitabın bu bölümü önemli bir sosyal sorunun da dile getirildiği ve çalışmamız bağlamında önem taşıyan bir bölüm durumundadır. Çünkü Şekip, tam da tasvir ettiği ve acıdığı bu arabacıardan birisini çağırıp ona para kazandırmak üzerey-

ken arkasından bir ses ona 'ahlaksız bir teklifte bulunur. Şekip'in kafası o denli karışıktır ki zaten ne yapması gerektiği hususunda emin olmadığı bir ruh hali içindedir. Adamın ona teklif ettiği "on üç yaşındaki" kıza o denli üzüldür ki adamın arkasına takılır ve evlerine kadar gider (elbette burası Rum mahallesidir). Amacı en azından aileye biraz para verip 'çocuğun' o geceyi korkusuz bir biçimde atlattırmasıdır. Nitekim eve gider ve tüm gecenin ücretini ödeyerek evden çıkar. Ancak bu kısım adeta kitabın içindeki bir ara-kesit gibidir. Şekip bey bu duruma son derece üzüldür ancak daha sonra hikâye tekrar, kaldığı yerden devam eder ve bu ara kesitin ima ettiği sonuçlara hiç de değinilmez. Kitabın önemli bir sosyal sorunu ifade eden bu bölümü (3. Bölüm) on sayfadan biraz daha fazladır (s.55-67) ve yukarıda da ifade edildiği gibi, bölüm bittikten sonra odak tekrar 'salonlar'a yönelir.

Hüseyin Rahmi Gürpınar: *Mürebbiye* (1899)

Mürebbiye (Gürpınar, 2019a) temelde ahlaki kaygıları öne çıkartan bir romandır. Aslında bu roman ekseninde çok farklı temalarda analizler yapmak mümkün. Örneğin toplumsal cinsiyet, 'frenkler'in gayri ahlaklılıkları ve de erkeklerin doğası vb. Ancak sosyal bilimlerde bir 'insan doğası'ndan bahsedilip bahsedilemeyeceği hususunun çok çetrefilli bir mesele olduğunu ifade ederek, bu nitelermeyi yazarın perspektifini düşünerek kullandığını ifade etmek isterim. Gerçekten de kitabın daha ilk satırlarında yazarın 'özcü' denebilecek bir bakış açısına sahip olduğu izlenimine kapılmak zor değildir. Çünkü her ne kadar yazar, mürebbiye Anjel'in çevirmeye karar verdiği 'aşk oyunu'nun sebebini başta kısaca açıklıyorsa da, kitabın ilerleyen kısımlarında bu amacın nasıl gerçekleşeceği odaktan uzaklaşır ve Anjel 'öz' olarak kötü birisiymiş gibi resmedilir. Yazarın Anjel'e bu denli mesafeli, yeric, yargılayıcı ve 'özcü' bir tavrıla yaklaşmasında Anjel'in geçmişindeki fahişelik deneyiminin önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Anjel de natüralistlerin "hayvanlar aleminin en aşağı tabaksından bir mahluk" saydıkları kadınlardan birisiydi (s. 5). Dolayısıyla yazar, fahişeleri toplumsal bir bağlam içinde ele almak yerine (örneğin bkz. Bowe vd., 2001; Simpson ve Smith, 2018) onları yeric ifadelerle tanıtır (Gürpınar, 2019a: 6):

Anjel Paris'in fuhuş çöplüğü içinde fışkıda yetişen mantar gibi büyü-yüp serpilmeye başlayınca, daha kadınlık çağına girmezden birçok zaman önce o da anasının mesleğine saptı. Henüz küçüktü, fakat fuhuşta annesinden miras aldığı yeteneği sayesinde o sanatta annesinden daha üste çıktı.

Anjel'in Paris hayatında onun özellikle karnındaki çocuğa bir baba bulmaya çalışırken karşılaştığı bir edebiyatçıyla yapmış olduğu konuşmalar, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ı yukarıda ifade ettiğimiz 'özcülük' ithamından biraz uzaklaştırır. Çünkü bu konuşmalardan anlarız ki Anjel'in tavrı, bilinçli bir tercihin tezahürüdür, yani o tavrın altında bir strateji vardır. Ancak yine de kitabın geri kalan kıs-

mında, bu konumdan yine ‘özcü’ konuma doğru ve kitabın sonuna kadar devam eden bir savrulma vardır. Kitabı ‘ahlakî düşük’ Frenklerin nasıl da insanları yoldan çıkarttığına yönelik bir bakışla okumak, eksik bir okuma olacaktır. Kitap, her ne kadar bu şekilde okunmaya müsaitse de onun aslında bir ‘erkeklik’ eleştirisi olarak okunması çok daha yerinde bir okuma olur. Çünkü kitaptaki tüm erkekler, konağın beyinden aşçıbaşısına kadar (tek istisna aşçıbaşının çırağıdır), Anjel’in cazibesine kapılır.

Kitabın bizim çalışmamız ile ilgili içeriğine bakıldığında birkaç nokta öne çıkmaktadır. Bunlardan birisi ücretin göreceliği ile ilgilidir. Anjel, bir şekilde İstanbul’a gelip bir konağa mürebbiye olarak girdikten sonra⁵, ‘aşk oyunları’ oynamayı gerekli görür, çünkü mürebbiyelikte kazanacağı kazancı oldukça düşük bulur (bu nokta, yukarıda ifade ettiğimiz ‘özcülük’ten kısmi uzaklaşma noktasıdır) (Gürpınar, 2019a: 3-4):

Anjel’in sevdâ teorisi, bu işteki amacı tamamen başkaydı. Kız mürebbiyelikten ne kazanabilecek? Aylık dört beş lira... Bu miktarda parayı kalbinde beslediği büyük emellerin gerçekleşmesi için hiç yeterli görmüyordu. Kendisini mürebbiye olarak işe alan aile pek zengindi. O hizmetten alacağı parayı iki, üç, belki de dört katına çıkartmak için yalnız çocuklara gramer ve dil okutmak değil evdeki genç beylere aşkın en ince noktaları hakkında dersler vermek lazım geleceğini, böylece kendine ciddi bir kazanç yolu açabileceğini düşünmüştü.

Öte yandan kâhya kadın Eda, mürebbiye Anjel’e yapılan ödemeyi, hakedilenden fazla buluyordu (Gürpınar, 2019a: 72): “Yazık her aybaşında o kariya verilen sarı sarı liralara... Çocuklara iki finfon öğretmek için o kadar para verilir mi? Bari öğrendikleri şey lafa benzese yine o kadar içim yanmaz...”

Bu dönemin romanlarında yaygın olan eleştirilerden birisi üretmeden veya kazanmadan yapılan harcamalara yöneliktir. Bu nokta genelde mirasyediler üzerinden gösterilmektedir. Bu kitapta da satır aralarında bu husus görülmektedir. Kitabın başkarakterlerinden birisi olan Amca Bey bu nitelikteki birisidir (Gürpınar, 2019a: 27): “Büyük biraderi taşra memuriyetlerinde gezerken küçüğü İstanbul’da mirastan kendi payına düşen serveti son kuruşuna kadar yemiş, şimdi Dehri Efendi’nin iyilik ve korumasına sığınmaktan başka çaresi kalmamış olduğundan her emre eyvallah demek Amca Bey için artık bir zorunluluk sırasına geçmişti.”

⁵ Bu nokta da ayrıca incelenmeye değerdir, zira yazar Anjel’in konağa giriş hikayesini, başka bir Fransız ailesinin, kendi vatandaşı olan Anjel’in geçimini başka bir milletin servetinden sağlama motivasyonu ile açıklamaktadır, s. 21-22

Bu konuyla bağlantılı bir diğer nokta dilenciliktir. Dilencilik burada da aşağılayıcı bir itham olarak kullanılmaktadır. Kâhya kadın Eda, kitabın bir yerinde Anjel'in 'ağına düşmüş' üç erkeği 'yerin dibine batıran' düşünceler sergilerken, damat bey Sadri'yi, yoksul geçmişiyile, babasının dilenmesiyle anar, bu hususu bir 'damga' olarak ifade eder (s. 72).

Kitabın bir yerinde fakirlik veya yoksulluk, çalışmanın başlıca sebebi olarak sunuluyor. Anjel, kâhya kadın Eda tarafından iffetsizlikle suçlandığında, Dehri Efendi'yle yaptığı konuşmanın bir yerinde şu ifadeyi kullanır (Gürpınar, 2019a: 99): "Malum-ı âlinizdir ki bendeniz mürebbiyelik sanatıyla geçinen bir kızım. Fakirlikten dolayı çalışmaya mecburum" (vurgular F.M.).

Son olarak bu dönem romanlarında sıklıkla karşımıza çıkan bir diğer hususu burada da görüyoruz. O da bir devlet dairesinde görevli olduğu halde ancak 'arada sırada' buraya uğrayan görevlilerle ilgilidir. Bu hususu *Turfanda mı Turfa mı* romanı bağlamında ele almıştık. Burada da Damat Bey'in bir kalemde görevli olduğunu ancak kitabın sonlarında öğrenebiliyoruz. Üstelik yazar yine satır arasında kaleme ancak çok nadiren uğranıldığına dair de bir ayrıntı sunuyor (s. 148): "Yemekten sonra Damat Bey kaleme giderken giydiği elbisesini giyinerek iki haftada bir defa gittiği dairesine gitmek üzere yalından çıktı."

Değerlendirme

Buraya kadar örneklemimiz içinde yer alan her bir kitabı ana hatlarıyla ele almış olduk. Şimdi tüm bu romanlar üzerinde genel bir değerlendirme yapmaya çalışırsak neler söyleyebiliriz?

Romanlara toplu olarak bakıldığında en sık karşımıza çıkan kavramsallaştırmalaradan birisinin 'ızdırap olarak çalışma' olduğunu söyleyebiliriz. Bu kavramsallaştırma kısaca hayatta kalmak için çalışmak zorunda kalmak anlamına gelmektedir. Literatürde bu konu gelede bir 'loto sorusu'na gönderme yapılarak ele alınmaktadır (Noon ve Blyton, 2007). Yani (örneğin piyangodan) geçim kaygınızı yok edecek denli büyük bir para kazansaydınız ne yapardınız (çalışmaya devam eder miydiniz)? Bu soruya verilecek cevap oldukça önemlidir. Çünkü modernliğin çalışmayı ironik bir biçimde özgürlükle veya tatminle ilişkilendirerek kutsamasına rağmen, çalışmanın ızdırap olarak görülmesi şaşırtıcı değildir. Peki insanlar bu ıstıraba neden katlanırlar? Tabii ki "ekmek parası kazanmak" için veya hayatta kalmak için. Dolayısıyla burada incelediğimiz romanların önemli bir kısmında çalışmanın geçim için yapıldığının veya ona katlanıldığının vurgulandığını görüyoruz (örneğin *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, *Şık*, *Mai ve Siyah*, *Refet*, *Mürebbiye*).

Bu romanlarda sıklıkla işlenen kavramsallaştırmalardan birisi de başkalarına bakım olarak çalışmadır. Bu kavramsallaştırmayı toplumsal cinsiyet bağlamı ile birlikte ele alırsak, bunun romanlardaki en yaygın temalardan birisi olduğu söylenebilir. Bu tema, ana akım sosyal bilimlerin çalışma kavrayışını aşan bir anlam barındırmaktadır. Bilindiği gibi ana akım yaklaşımlar kısaca çalışmayı istihdamla

eşleştirmekte ve aynı şekilde ifa edilse de karşılığı ödenmeyen işleri çalışma olarak konumlandırmamaktadırlar. Bu hususta en yaygın karşılıksız (değersiz değil!) çalışma biçiminin ev işleri olduğunu söyleyebiliriz. Burada ev işlerini geniş anlamda kullanıyoruz. Yani hem evdeki rutin işler hem de hane halkının bakımı -örneğin çocuk bakımı, yaşlı bakımı veya bakıma muhtaç herhangi birilerinin bakımı- bu kavramsallaştırmaya girmektedir. Tüm bu işlerin de ağırlıklı olarak kadınlar tarafından ifa edildiğini biliyoruz. Bu nokta bizi toplumsal cinsiyet meselesine getirmektedir. Kısacası burada incelenen neredeyse tüm romanlarda bu hususun karşımıza çıktığını, ev ve bakım işlerinin ise 'kadın işi' olarak ele alındığını söyleyebiliriz. Bu konu gönümüzde de hâlâ canlılığını koruyan bir konudur ancak Warren ve Strangleman'nın (2015) da vurguladıkları gibi, zamanla bu işlerin icra edilmesinde kadın-erkek arasında bir yakınsamadan bahsetmek mümkündür. Ancak burada incelediğimiz romanlarda bu işlerin 'kadın işi' olduğu tartışmaya açık olmayan bir husus olarak işlenmiştir.

Çalışmanın hizmet olarak görülmesi üç romanda belirgindir (*Turfanda mı Turfa mı?*, *Refet*, *Salon Köşelerinde*). Bu kavramsallaştırma çalışmayı, kişinin içinde bulunduğu topluma, mensubu olduğu cemaate veya devlete bir hizmet olarak ele almaktadır. Özellikle *Turfanda mı Turfa mı* romanının temelinde bu kavrayış ekseninde yazıldığını söylemek mümkündür. Öyle ki ilgili bölümde de ifade edildiği gibi, buradaki başkarakter hayatını adeta ülkesine vakfetmiş durumdadır. *Refet*'te de öğretmenlik mesleği, neticede vatana hizmet olarak işlenmiştir. *Salon Köşelerinde* ise bu hizmet hususu vurgulanmış olmasına rağmen bu hizmetin nasıl ifa edildiğine dair bir anlatım bulunmamaktadır.

Bu incelemenin odağında yer alan bir kavram ikililiği, çalışkanlık ve tembelliktir. Denebilir ki burada ele aldığımız tüm kitaplarda bu iki kavram ile ilgili doğru- dan veya dolaylı bir biçimde göndermeler bulunmaktadır. Genel bir değerlendirme yapacak olursak modernliğin ideolojisine de uygun bir biçimde çalışmak veya çalışkan olmak, övülen bir ahlaki tutum olarak ifade edilirken aylıklık, tembellik temel eleştiri konusudur. Özellikle bu romanların bazıları (örneğin *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, *Araba Sevdası*, *Şık*) bu aylıklığı ana malzeme yaparak bu özelliği taşıyan karakterlerini 'acımasız' bir biçimde karikatürize ederler. Tembellikle bağlantılı bir başka kavram 'dilencilik' veya dilenmektir. Bu nitelemeler genelde kullanılan dile sinmiş damgalama ifadeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani dilencilik de bir tür aylıklık olarak görülüp ahlaki açıdan aşağılayıcı bir durum veya özellik olarak sunulmaktadır.

Budd'in çerçevesinin dışındaki bazı önemli kavramlar da üzerinde durulmayı hak ediyor. Bunlardan birisi oldukça yeni bir kavram olan 'erotik sermaye' kavramıdır. Bilindiği gibi, bazı özelliklerin toplamı olarak ifade edilen bu kavram (Hakim, 2010) temelinde fiziksel görüntü ile bağlantılıdır ve bu özelliklere sahip olanların avantajlı olduklarını ifade eder. Tam da kavramın ifade ettiği gibi, bu

romanlarda da bu sermayeye sahip olanların önemli avantajlar elde ettiğini görüyoruz. Her ne kadar yukarıda da ifade edildiği üzere bu kavramın sınırları bulunuyorsa da bu hususun sıklıkla işlenmiş olduğunu vurgulamış olalım.

Burada değinmemiz gereken bir başka husus, cariyelik veya kölelik kurumudur. Günümüzde neredeyse 'arkaik' bir kurummuş gibi görülen kölelik veya cariyelik kurumunun romanların yazıldığı dönemde (19. yüzyılın sonu) ne denli yaygın olduğunu bariz bir biçimde görüyoruz. Hem de bu kurum burada incelediğimiz neredeyse tüm kitaplarda karşımıza çıkmaktadır. Hatta bunların bazılarında cariyeler temel karakterler konumundadır (örneğin *Sergüzeşt*, *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, *Zehra*). Bu romanlardan şunu öğreniyoruz: Bir cariyeyi tıpkı bir meta gibi kolaylıkla satın almak mümkündür ve bu satın alma olayı da son derece yaygındır.

Son bir husus ise bürokrasi ile ilgilidir. Kitapların birçoğunda karakterlerin 'kalem' olarak ifade edilen bir devlet dairesindeki çalışanlar olduğunu görüyoruz. Ancak bu çalışanlar, günümüz anlamında bir çalışma disiplininin yoksunlar. Yani devlet dairesi, keyfi bir biçimde uğranılan bir yer konumundadır. Bu hususun yukarıda da ifade edildiği üzere (Wishnitzer, 2019) kalemiye düzenine yönelik reform çalışmalarının odağındaki bir problem olduğunu biliyoruz. Ancak bu romanlarda gördüğümüz devlet dairelerindeki çalışma düzeninin Weberyen ideal bürokrasi tipinden çok uzak olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim *Turfanda mı Turfa mı* romanının ana eksenindeki eleştirilerden birisinin bu husus olduğunu söyleyebiliriz.

Makaleyi sonlandırırken bu çalışmanın sınırları dışında bırakılan ve başka araştırmalar için önerilebilecek bazı konulara değinmek yerinde olacaktır. Bu inceleme kapsamında genel hatlarıyla 19. yüzyıl Türk romanlarında çalışma kavramı ve bu kavramla ilişkili diğer kavramların nasıl ele alındığına bakarak, söz konusu dönemde bu kavram ile ilgili kavrayışa dair bir tablo ortaya çıkartmaya çalıştık. Ancak elbette burada yapmaya çalıştığımız inceleme başka eksenlerde de yapılabilir. Bir makale sınırlarını aşacağı için bu hususlardan bazılarını, başka araştırmalar bağlamında incelenebilecek araştırmalar olarak burada başlıklar halinde ortaya koymaya çalışacağız.

Bu dönem romanları, sosyal politikanın temel konularından birisi olan "yoksulluk" kavramı ekseninde de incelenebilir. Böylece söz konusu dönemin "yoksulluk hallerinin" bir resmini ortaya koymak mümkün olabilecektir.

Romanları okurken, gayrimüslimlerin belirli şekillerde -olumsuz anlamda- tasvir edildiklerini görmek mümkündür. Bu husus ayrıca araştırılmaya değer bir konudur. Özellikle "kötü kadınlar" neredeyse tamamen -*İntibah*'taki Mahpeyker hariç- yabancılardan seçilmiş karakterlerdir. "Bu husus dönemin gerçekliğinin bir yansıması mı yoksa müelliflerin kendi toplumlarını kayırmaya yönelik tercihlerinin bir yansıması mı" sorusu önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yine bu dönemin “çalışma düşüncesi” ile sonraki gelişmeler veya günümüzde bulunduğumuz durum arasında yapılacak ilişkilendirmeler de ayrıca incelenmeye değer bir konudur. Yani tıpkı Weber’in (2011) Protestan etik tezinde yapmış olduğu gibi, “maddi yapının altında maddi olmayan düşüncelerin etkileri var mıdır” sorusu ekseninde, bu çalışma düşüncesinin de gelişme düzeyimizle bir ilişkisi var mıdır sorusu önemli bir sorudur.

Yine bu dönemdeki bazı yazarları bütün eserleriyle birlikte ayrıca incelemek de başka bir çalışmanın konusu olabilir. Örneğin Ahmet Mithat Efendi’nin -ki çokça incelenmiş bir yazardır- tüm külliyatı, burada incelediğimiz konu ekseninde incelenebilir. Aynı şekilde Fatma Aliye Hanım da bütün eserleriyle “çalışma ve bununla bağlantılı kavramlar” ekseninde incelenebilecek ilk dönem romancılarıdandır. Firdevs Canbaz’ın (2005) incelemesinin bir yerinde “kadın çalışması” konusu ele alınmış ancak yine de sadece “çalışma düşüncesi” ekseninde Fatma Aliye Hanım’ı incelemek önemini koruyan bir öneridir.

Kaynakça

- Acemoğlu, D. ve Robinson, J. (2013) *Ulusların Düşüşü* (çev. Faruk Rasim Velioğlu), İstanbul: Doğan Kitap.
- Ahmet Mithat Efendi (2012) Takriz Makamında İki Söz. *Refet*, İstanbul: Kesit, 27-30.
- Ahmet Mithat Efendi (2019a) *Çingene*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi (2019b) *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, Ankara: Dorlion.
- Alan, S. (2017) Kimlik Kazandırma Sürecinde Kurgu Kahramanları (“Turfanda mı Yoksa Turfa mı” Örneği). *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 5(10), 38–57.
- Aşa, H. E. (2020) Fatma Aliye Hanım (1862-1936). *İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fatma-aliye-hanim>
- Başlı, Ş. (2010) *Osmanlı Romanlarının İmkanları Üzerine: İlk Romanlarda Çok Katmanlı Anlatı Yapısı*, İstanbul: İletişim.
- Bowe, J., Bowe, M. ve Streeter, S. (der.) (2001) *Gig: Americans Talk About Their Jobs*, Broadway: Broadway Books.
- Budd, J. W. (2016) *Çalışma Düşüncesi* (çev. Fuat Man), İstanbul: Ayrıntı.
- Çağman, E. (2017) Ahmet Mithat Efendi’nin “Ekonomi Politik” Adlı Eserinde İktisadi Serbestiyet ve Korumacılık Düşünceleri, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 16 (Güz), 31–48.
- Canbaz, F. (2005) *Fatma Aliye Hanım’ın Romanlarında Kadın Sorunu*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Croix, G. E. M. de Ste (2014) *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi* (çev. Çağdaş Sümer), İstanbul: Yordam.
- Dickens, C. (2016) *Oliver Twist* (çev. Nihal Yeğinoğlu), İstanbul: Can.
- Engels, F. (2013) *İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu* (çev. Oktay Emre), İstanbul: Ayrıntı.
- Fatma Aliye Hanım (2012) *Refet*, İstanbul: Kesit.
- Gorz, A. (2007) *İktisadi Aklın Eleştirisi: Çalışmanın Dönüşümleri / Anlam Arayışı* (çev. Işık Ergüden), İstanbul: Ayrıntı.
- Gündoğdu, M. A. (2016) Mizancı Murat ve Turfanda mı Yoksa Turfa mı? Romanında İstanbul’a Göç Teması, 1. *Uluslararası Göç ve Kültür Sempozyumu*.
- Gürel, Z. (2018) Arayışlar Devri Türk Edebiyatının Dikkatlerden Kaçan Yazarı Safveti Ziya, 21. *Yüzyılda Eğitim ve*

- Toplum*, 7(19), 215–255.
- Gürpınar, H. R. (2019a), *Mürebbiye*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gürpınar, H. R. (2019b) *Şık*, İstanbul: Turkuvaz.
- Hakim, C. (2010) Erotic Capital. *European Sociological Review*, 26(5), 499–518.
- Halaçoğlu, Y. ve Aydın, M. A. (2020) Cevdet Paşa (1823-1895), *İslam Ansiklopedisi* <https://islamansiklopedisi.org.tr/cevdet-pasa>
- Hochschild, A. R. (2003) *Second Shift*, London: Penguin.
- Karaca, Ş. (2012) Fatma Aliye Hanım ve Refet Üzerine, *Refet*, İstanbul: Kesit.
- Kerman, Z. (2020) Sâmipaşazâde Sezâi (1859-1936), *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/samipasazade-sezai>
- Koçak, O. (1996) Kaptırılmış ideal: Mai ve Siyah Üzerine Psikanalitik Bir Deneme, *Toplum ve Bilim*, 70 (Güz), 94–152.
- Kudret, C. (2004), *Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman - I*, İstanbul: Dünya
- Lodge, D. (2003) *İyi İş* (çev. Ülkü Demirtepe), İstanbul: Ayrıntı.
- Mahmut Ekrem, R. (2019) *Araba Sevdası*, İstanbul: İletişim.
- Makal, A. (2008) Türkiye Emek Tarihinin Bir İzdüşüm Alanı Olarak 'Edebiyat', *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2008/3, 15-43
- Man, F. (2017) Çalışma Hayatında "Fiziksel Görüntü ve Sosyal Sermaye" ya da "Dördüncü Sermaye." *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 8 (1), 46–61.
- Man, F. (2018) Sanat ve Gerçeklik: Robert Tressell'in 'Baldırı Çıplak Hayırseverler'i ile Emek Tarihine Bakmak. *Yönetim ve Çalışma Dergisi*, 2(1), 36–49.
- Man, F. (2019) *İnsan, Çalışma ve Toplum: Çalışma Sosyolojisine Giriş Sakarya*: Sakarya Kitabevi.
- Marx, K. (2011) *Kapital I*. Cilt (çev. Mehmet Selik - Nail Satılğan), İstanbul: Yordam.
- Meda, D. (2004) *Emek* (çev. Işık Ergüden), İstanbul: İletişim.
- Mehmet Murat, M. (2005) *Turfanda mı, Turfa mı?*, İstanbul: Beyaz Balina.
- Moran, B. (2015) *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış - I: Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*, İstanbul: İletişim.
- Nabizade Nazım. (2019) *Zehra*, İstanbul: Can.
- Namık Kemal. (2018) *İntibah*, İstanbul: Ren.
- Noon, M. ve Blyton, P. (2007) *The Realities of Work*, London: Palgrave Macmillan.
- Orwell, G. (2015) *Paris ve Londra'da Beş Parasız* (çev. Berrak Göçer), İstanbul: Can.
- Orwell, G. (2016) *Wigan İskelesi Yolu* (çev. Levent Konca), İstanbul: Can.
- Parla, J. (2010) *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İstanbul: İletişim.
- Rediker, M. (2012) *Köle Gemisi: İnsanlık Tarihinde Bir Yolculuk* (çev. Dilek Şendil), İstanbul: Alfa.
- Safveti Ziya (2019) *Salon Köşelerinde*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sami, Ş. (2019) *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Samipaşazade Sezai (2006) *Sergüzeşt*, İstanbul: Alkim.
- Simpson, J. ve Smith, S. (2018). 'I'm Not a Bloody Slave, I Get Paid and if I Don't Get Paid Then Nothing Happens': Sarah's Experience of Being a Student Sex Worker, *Work, Employment and Society*. <https://doi.org/doi:10.1177/0950017018809888>
- Sinclair, U. (2016) *Şikago Mezbahaları* (çev. Kıvanç Güney), İstanbul: Sel.

- Strangleman, T. ve Warren, T. (2015) *Çalışma ve Toplum* (çev. Fuat Man), Ankara: Nobel.
- Tonga, N. (2019) *Sunuş, Zehra*, İstanbul: Can, 13-14.
- Tressell, R. (2006) *Baldırı Çıplak Hayırseverler* (çev. Ayşegül Gürsoy), İstanbul: Literatür.
- Türkeş, A. Ö. (2017) Osmanlı Aydınının Dramı, *Mai ve Siyah*, İstanbul: Ayrıntı, 9-16.
- Uçman, A. (2020) Nâbizade Nâzım (1863-1893) *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nabizade-nazim>
- Uşaklıgil, H. Z. (2016) *Mai ve Siyah*, Olympia.
- Weber, M (2011) *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (çev. Milay Köktürk), Ankara: Bilgesu.
- Weeks, K. (2014) *Çalışma Sorunu* (çev. Tamer Tosun), İstanbul: Ayrıntı.
- Williams, E. (2014) *Kapitalizm ve Kölelik* (çev. Anıl Tarar), İstanbul: Dipnot.
- Wishnitzer, A. (2019) *Alaturka Saatleri Ayarlama – Geç Osmanlı'da Zaman ve Toplum* (çev. Ercan Ertürk), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zola, E. (2016a) *Germinal* (çev. Bertan Onaran), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zola, E. (2016b) *Meyhane* (çev. Cemal Süreya), İstanbul: İletişim.

Araştırma Makalesi

Ütopya mı Plan mı: Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Ankara Romanı¹

Mehmet ARI*

ORCID ID: 0000-0001-8829-6317

Öz

Yakup Kadri Karaosmanoğlu 1934 yılında *Ankara* romanını yazar. Ankara, 1920-1922, 1925-1926 ve 1937-1943 yılları arasında ortaya çıkan gelişmeler çerçevesinde, Türkiye'nin yaşadığı olayların işlendiği bir romandır. Sahne zaman zaman Ankara dışına genişlese bile, temel mekân Ankara'dır. Selma Hanım, İstanbul'dan Ankara'ya taşınmış genç bir kadındır. Yaptığı üç evlilik Ankara'nın üç ayrı yüzünü göstermektedir. Evlilik yaptığı üç erkek üç ayrı Ankara'yı sembolize eder. Burada erkeklerin dönemlendirme açısından bir sembol olarak görünmelerine rağmen, onların bir sembol olmaları üzerinde etkili olan özne kadındır. Selma Hanımın olayları değerlendirmekle kalmayıp, onlara yön verdiği görülür. Özellikle romanın üçüncü bölümü, gelecekteki Ankara'yı (Türkiye'yi) tasarlayan bir ütopya olarak değerlendirilmektedir. *Ankara* romanı ütopya kavramı üzerinden en çok çalışılan eserlerden biridir. Ütopyalar ve distopyalar genellikle çok uzak bir gelecekte tasarlanmaktadır. Örneğin en ünlü distopyalardan biri olan George Orwell'in 1984 adlı eseri, yazıldığı zamanın yaklaşık elli yıl sonrasını anlatır. Çoğunlukla da zaman ve mekân bir belirsizlik taşır. Orwell, içinde yaşadığımız zaman ve mekânı, kolayca göremeyeceğimiz bir uzaklığa taşır. *Ankara* romanı ise bir ütopya olarak değerlendirilmekle birlikte, Ankara'nın gelecekte oluşacak bir şehir olarak anlatıldığı üçüncü bölümü dahi içinde yaşayan herkesin görebileceği bir zaman ve mekân uzaklığındadır. Özellikle bu hayalin gerçekleşmesini sağlayacak özne olarak Gazi Paşa'nın da yaşamı romana dâhil edilir. Dolayısıyla iktidarı bütünüyle elinde bulunduran bir şahsın yönetimi ve planlaması içinde ortaya çıkacak bir "örnek kent ve ülke" oluşumundan söz edilmektedir. Sözünü ettiğimiz şey, ütopya yazarının bir hayalî tasarımı olarak değil bizzat ülkenin yöneticisinin muktedir gücüyle yakın bir zamanda gerçekleşecek ve ülkenin her yerini etkileyecek bir "model şehir" üretilmekte olduğudur. Bu çalışma, özellikle romanın üçüncü bölümünden hareketle bir ütopyadan çok bir plandan söz edilmesi gerektiğini iddia edecektir. Ancak planın öznesi olarak Gazi Paşa'nın umulmadık erken ölümü planı bir hayale dönüştürmektedir.

Anahtar Kelimeler: ütopya, *Ankara*, planlama, yönetim, kentsel gelişim

Makale gönderim tarihi: 25.04.2020 Makale kabul tarihi: 30.05.2020

¹ Bu çalışmanın ilk versiyonu TSBD 16. Ulusal Kongrede sunulmuştur.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, mehmetari2002@gmail.com

Utopia or Plan: Yakup Kadri Karaosmanoğlu's Novel Ankara

Abstract

Yakup Kadri Karaosmanoğlu wrote the novel Ankara in 1934. Ankara is the novel that tells what the country is going through in the framework of the emerging developments between the years 1920-1922, 1925-1926 and 1937-1943. Even though the scene occasionally expands outside Ankara, the main location is Ankara. Selma Hanım is a young woman who moved from Istanbul to Ankara. Her three marriages reflect three different sides of Ankara. Three men with whom she marries symbolize three separate Ankara. Although men appear as a symbol in terms of periodization, the subject that affects them to be a symbol is the woman. It is observed that Selma not only assesses the events but affected them. The third part of the novel in particular is regarded as a utopia designing the future of Ankara (Turkey). Novel of Ankara is one of the most studied works on the concept of utopia. Utopias and dystopias are often designed in the very distant future. For example, George Orwell's 1984, one of the most famous dystopias, tells about fifty years after it was written. Often time and space carry uncertainty. Orwell takes the time and space we live in to a distance that we cannot easily foresee. Although Ankara is considered as a utopia, the third part of novel Ankara, where it is described as a future city, is at a distance and time that everyone living in can see. Especially Gazi Pasha's life is included in the novel as the subject that will make this dream come true. Therefore, it tells the formation of a "sample city and country" that will emerge in the management and planning of a person who has complete power. What we are talking about is not a dream design of the utopian writer, but a "model city" is being modeled that will take place in the near future with the power of the ruler of the country and that will affect every part of the country. This study argues that a plan should be mentioned rather than a utopia, especially from the third part of the novel. However, the unexpected early death of Gazi Pasha as the subject of the plan makes the plan a dream.

Keywords: utopia, Ankara, planning, management, urban development

Giriş

Ütopya kavramı bilindiği üzere antik Yunan dünyasından modern zamanlara aktarılmış bir kavramdır, Özellikle kavramın ikili bir kullanımına vurgu yapıldığında bu yunanca kökeni dikkat çeker. Olmayan yer ya da yok ülke anlamındaki kullanımıyla, hayal edilen yer anlamındaki kullanımı arasında bir salınım vardır. Ancak sözcüğün Thomas More'un eseriyle karşımıza çıkan modern kullanımı bütün olumlulukları içerecek şekilde hayal edilen, özlenen yer anlamıyla dağarcığı-mıza katılır. Uzun yıllar boyunca bu anlamıyla örtüşen eserler yazılmıştır. Ancak 20.yüzyıl itibarıyla ütopya kavramının olumlu kullanımının karşısına kara ütopya

ya da distopya kavramı ve yaklaşımı oturmıştır (Ekiz, 2018). Ütopyanın mutlu bir hayal ülkesi olarak kurgulandığı eserler, güzel ama gerçekleşmeyecek bir geleceğe işaret ederler. Oysa distopik eserler tam da korkulan her şeyin gerçekleşeceği bir gelecek tasavvuru olarak yazılırlar.

Özellikle korkulan şeylerin gerçekleşmesi kurgusu özgürlük alanını yok eden bir mutlaklığa işaret etmeye başlar. Bu anlamda olumlu ve istenilen bir dünya olarak kurgulanan ütopya da özgürlüğe yer bırakmayan bir mutlaklığa işaret etmektedir. Çalışmamızın sonunda vurgulanacağı gibi bazı yazarlar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun bütün olumlu değerleri yükleyerek oluşturduğu ütopyanın yazılış tarzının faşist bir fikriyata dayandığını iddia etmektedirler.

Bu çalışma ele alacağımız *Ankara* romanının yapısıyla benzer bir biçimde üç bölümden oluşacaktır. Romanın birinci ve ikinci bölümünün değerlendirileceği iki küçük bölüm, çalışmamızın ütopyaya ilişkin bir bağlama oturmasından dolayı üçüncü bölümde yapacağımız değerlendirmeye zemin hazırlamak amacıyla. Asıl konumuz olan üçüncü bölüm ise romanın üçüncü bölümüne yoğunlaşacaktır. Çalışmamızdan da görüleceği gibi bu romanla ilgili yapılan ve bir kısmını kaynakçamıza aldığımız pek çok çalışma da bu yolu izlemiştir. Son olarak çalışmaların farklılığı açısından da bir cümle söz etmek gerekirse, felsefe, edebiyat, iktisat, siyaset, sosyoloji gibi farklı alanlara ait çalışmalarda *Ankara* romanı konu edilmiştir. Bizatihi Yakup Kadri Karaosmanoğlu da romanının 1964 yılında yayımlanan üçüncü baskısına yazdığı kısa önsözde yaptığı değerlendirmede adeta “ütopyasının” gerçekleşebileceğine inandığını belirten bir çağrışımla, on yıl içinde gerçekleşmesinin umduğu gelişmelerin, Cumhuriyetimizin kırkıncı yılında bile, ilk yıllarındaki sorunlar içinde tepiştiğini dile getirmiştir (Karaosmanoğlu, 2004: 9).

“Milli Mücadele Ruhu”nun Oluşumu ve Başarısı

Ankara romanının birinci kısmı, on üç bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler bağımsızlık savaşı sırasındaki Ankara'nın yapısı ve yerli halkın içinde bulunduğu durum ile Bağımsızlık Savaşı vesilesiyle Ankara'da bulunan mebus, subay ve banka çalışanı gibi “dışarıdan” gelmiş tiplerle karşılaştırmalı bir sunum şeklindedir. Özellikle Ankara halkının yoksulluğu, taşralılığı, dışarıdan gelenlerle farklılığı dikkat çekici bir şekilde sunulmaktadır. İstanbul'dan gelmiş bir hanım olarak Selma'nın bu ortam hakkındaki görüşleri özellikle öne çıkmaktadır. Çok kısa bir zaman sonra başkent yapılacak olan bir kentin İstanbul ile kıyaslanarak nasıl yoksul ve geri kalmış bir kent olduğu, kadınların toplumun dışında kaldığı temasıyla birleşmektedir.

Selma Hanım kocasının mektep arkadaşı olan mebus Murat Bey ve ailesinin bağ evine gittiği zaman orada karşılaştığı erkeklerle sohbet ederken gelen diğer mebuslar tarafından yadırganır. Şeyh Emin ve Nuri Hoca isimli bu mebuslar

geldiği zaman kadınlar içeriye “kaçmaktadır”. Selma Hanım, bu panikten bir şey anlamadığı için yerinden kııldamamıştı (Karaosmanoğlu, 2004: 42). Mebus Murat Bey bu durum karşısında bir açıklama yapma ihtiyacı duydu: “Hanımefendi bunlar, bizim Meclisin en koyu mutaassıplarındandır. İntihap dairelerinde² de öyle nüfuzları vardır ki, kimse ses çıkaramıyor, âdeta herkese terör yapıyorlar” (Karaosmanoğlu, 2004: 42).

Ortamda bulunan Binbaşı Hakkı Bey, “kara terör diye söylenerek sadece Avrupa değil bunlar da bizim düşmanımız, bir gün bunlarla da savaşmamız gerekecek diyerek” tepkisini gösterir. “Gelenler Selma Hanımı şüpheli ve düşman gözlerle süzüyorlardı. Biri kırçıl ve uzun, öbürü kuzguni top sakallı idi. Üçüncü yarı köylü, yarı Ankara eşrafi kıyafetinde. Her üçü de, güya, orada bir kadının mevcudiyetinden hiç haberleri yokmuş gibi selamsız sabahsız gelip ev sahibi hanımların boş bıraktıkları sandalyalara oturdular” (Karaosmanoğlu, 2004: 43).

Bu sahnelerde gördüğümüz olaylar ve roman kahramanlarımızın konuşmalarından anlıyoruz ki, Bağımsızlık Savaşı içinde kadınların kahramanlık ve fedakârlıklarıyla yer almaları Mecliste de etkili olan bir kesim tarafından dikkate alınmamaktadır. Daha sonra değineceğimiz gelişmeler çerçevesinde hem kadınların toplumsal konumlarında ortaya çıkacak değişimler, hem de erkeklerin kadınların bu konumlarını kabul edişleri bir süreç gerektirmektedir. Ayrıca bu gelişmelerin Bağımsızlık Savaşı’nı yürüten kadronun ülke içinde başa çıkmak zorunda olduğu taassupla mücadelenin önemini de gösterdiğini belirtelim.

Romanın birinci kısmının gösterdiği şey kahramanımız Selma Hanımın vatanın savunulması ve kurtarılması konusundaki duyguları ve tavrı iki erkeğin davranışları ve görüşleri konusundaki tutumunda kendisini gösterir. Söz konusu iki erkek, Selma Hanımın kocası Ahmet Nazif ve Bağımsızlık Savaşı içinde yer alan kahraman Binbaşı Hakkı Bey’dir.

Selma Hanım’ın birinci kocası olan ve onun İstanbul’dan Ankara’ya gelmesini sağlayan banka memuru Ahmet Nazif Bey, milli mücadele ruhunu kavrayamamış kendi halinde ve kendi canının derdinde bir kişi olarak karşımıza çıkar. Ankara romanını aydınlar açısından değerlendiren bir çalışmada Ahmet Nazif Bey bir aydın olarak değerlendirildiğinde, “millî ve vatanî duygularını kaybetmiş, sadece kendi şahsî çıkarlarını düşünen, hayatı en üstün değer olarak kabul eden, yozlaşmış, son derece pasif, duyarsız ve şahsiyetsiz bir aydın tipini temsil eder” (Bağcı, 2008: 306). Bütün bu aşağılayıcı sıfatları hak etmesini romanda geçen bir takım davranış ve tutumlarına dayandırarak oluşturan yazar şu tespitlerde bulunur: “Eşi Selma Hanım, önce Eskişehir’de, sonra Ankara’da yaralı askerlere hastabakıcılık yapıp, Millî Mücadele’nin heyecanı ile dolu bir şekilde ülkesine hizmet ederken o, eşine, canlarını kurtarmak için Kayseri’ye kaçmayı teklif edecek kadar millî duygulardan yoksundur.” (Bağcı, 2008: 306).

² Seçim bölgelerinde

Binbaşı Hakkı Bey millî mücadele kahramanı cesur bir subay olarak dikkat çekmektedir. Romanda ilk sahneye çıktığı noktada şöyle tanıtılmaktadır: “Binbaşı Hakkı Bey otuz beş yaşında ya var ya yoktu. Orta boylu, ince belli, geniş omuzlu bir delikanlı... Evin teklifsiz bir ahababı alışkanlığıyla havuz başındaki gruba yanaştı. Koyu kahverengi kalın ve bol eldiveninden kolaylıkla sıyrıldığı sağ elini uzattı. Herkesin önünde bir kere durup askerî bir selâm veriyor ve mahmuzlu topuklarını bir birine vurduktan sonra kadınlara hafifçe eğilerek, erkeklere dimdik durarak Amerikan bir ‘cheak hand’³ yapıyordu” (Karaosmanoğlu, 2004, 39). Bu tanıtımdan anladığımız yukarıda bahsettiğimiz mutaassıp mebuslarla kıyaslanamayacak bir modern görünüm kadınlarla kurduğu iletişim dikkat çekicidir. Nitekim Selma Hanımın da dikkatini çekmiştir. Selma Hanım, Ankara’nın değişimini Binbaşı Hakkı Bey sayesinde tanımaya başlamıştır (Yalçın Çelik, 2014). Binbaşı Hakkı Bey ve eşi Ahmet Nazif Bey ile katıldığı Ankara’nın çeşitli yerlerine düzenledikleri at gezileriyle Ankara’yı tanımaya başlar. Bu gezilerden birinde Çankaya’ya kadar uzanırlar ve Mustafa Kemal’in kaldığı evi görürler. Bağımsızlık Savaşı’nın önderinin kaldığı evin mütevazılığı Selma Hanımı şaşkına çevirir. Binbaşı Hakkı Bey’in anlattıkları ve Mustafa Kemal’in evi gibi görüntüler Bağımsızlık Savaşı’nın hangi zorluk ve fedakârlıklarla yürütüldüğünü gösterir. Selma Hanımın gözünden verilen bu durum adeta “Millî Mücadele Ruhu”nu işaret eder. Bu ruh sayesinde insanlar her türlü yokluğun ve zorluğun üstesinden gelebilirler.

Nitekim birinci kısmın sonunda kazanılan savaşın bir kahramanı olarak Binbaşı Hakkı Bey bu ruhu temsilen Selma Hanım’ın kalbini kazanır. Romanın ikinci kısmı Selma Hanımın Hakkı Bey ile evli olduğu bilgisiyle başlar.

“Millî Mücadele Ruhu”nun Terkedilişi veya Cumhuriyet’in Talihsizliği

Birinci kısımda yokluk ve zorluğun bertaraf edilmesinde etkili olduğunu öne sürdüğümüz “millî mücadele ruhu”nun, cumhuriyetin ilanı ve millî mücadele zaferrinin sonucuna bağlı olarak ortaya çıkmakta olan gelişmelerle birlikte adeta terkedildiğini görürüz. Üstelik birinci kısmın millî kahraman örneği Binbaşı Hakkı Bey’in yeni konumunda çok dikkat çekici bir hal almış olarak.

“İkinci bölümde Selma’yı Binbaşı Hakkı Bey’in karısı olarak görürüz. Ama koşullar değişmiş, değişen koşullar Cumhuriyet öncesinin kişilerini de değiştirmiştir. Hakkı Bey ordudan, Murat Bey milletvekilliğinden ayrılmışlardır. Şeyh Emin’le birlikte üçü de yeni türeyen bir sınıfın üyesidir artık. Vurguncu, kurtuluşu çizgisinden saptıran bir sınıftır bu. Selma, bir süs çiçeği, bir ‘zevk aleti’ gibi kısır ve avare, amaçsız yaşayıp gitmektedir bu çevrede. Yeniliği snopluk, mondenlik olarak alan, halkın dışında yaşayan yeni sınıfın üyelerini kıyasıya eleştirir Yakup Kadri. Özellikle arsa spekülâtörü, müteahhit Murat Bey’in davranışlarını, yaşama biçimini güllünçleştirerek sergiler” (Özkırmı, 1987: 14).

³ Selam, selamlama

Birinci kısımda çaresizliğin ve taşranın durumunu ortaya koyan Tacettin Mahallesi Ankara'yı sembolize ederken ikinci kısım yeni kurulmakta olan Ankara'yı temsilen Yenışehir semtinin oluşumuyla şekillenir. "Yeni Ankara'nın merkezi Yenışehir olmuştur. Yeni Ankara'yı sembolize eden Yenışehir ile birlikte, Cumhuriyet döneminde yaşanan yanlış modernleşme eğilimine ya da daha doğru bir deyişle modernleşme algısının insanlar tarafından yanlış algılanmasına vurgu yapılmaktadır" (Yalçın Çelik, 2014: 100).

Yenışehir'in oluşumu Cumhuriyet'in başlangıcında kentleşmenin sağlayacağı olumlu gelişmelerin uzağında gerçekleşmektedir. "Kent'in imar yönetiminde etkin sorumluluklar üstlenen Atay da *Çankaya* kitabında spekülasyon konusundan vurgulu biçimde söz eder. Bu tür eleştirilerin kent'in imar süreçleri üzerinde yoğunlaşması rastlantı değildir. Ankara'nın ikinci bölümünde çizilen 'karikatür' aslında Cumhuriyet'in ilanının ertesindeki mekân üretiminin yergisidir" (Baş, 2015, 83-84).

Romanın ikinci kısmında Binbaşı Hakkı Bey emekli Miralay Hakkı Bey olarak karşımıza çıkar. Zafer dönüşü Selma Hanım ile evlenen Hakkı Bey birinci bölümde tanıdığımız hususiyetlerini hızla kaybetmiş, yabancı şirketlerin hizmetinde çalışan bir spekülátöre dönüşmüştür. Birinci bölümde sözünü ettiğimiz "milli mücadele ruhu"nın kurucu bir figürü olan Hakkı Bey Yenışehir oluşurken üstlendiği rol ile adeta bu ruhun yıkıcı figürüne dönüşmüştür. Birinci bölümdeki rolü ile ideal aydın olarak nitelenen Hakkı Bey ikinci kısımdaki rolüyle "soysuzlaşan aydın" olarak tanımlanmıştır (Bağcı, 2008: 309).

İkinci kısımda ortaya çıkan gelişmeleri topluca değerlendirecek olursak Cumhuriyet'in ihanete uğradığını ve vadettiği faziletleri üretmediğini görürüz. Milletin kazandığı askeri zaferin taçlandırılacağı devrimlerin tabanı olarak oluşturulan Cumhuriyet, gerçekleştirmekte olduğu devrimlere rağmen kimsesizlerin kimsesi olma aşamasına ulaşamamış, başkentinin bile spekülátörlerin ve türedi zenginlerin etkisinden kurtarılamadığı bir dönemle karşılaştırmıştır. Yakup Kadri'nin bütün olumsuzlukları kentleşmenin başarılammaması üzerinden değerlendirmesiyle ikinci bölüm kapanır ve Selma Hanım bu dönemin sembolü olan ikinci kocası Hakkı Beyden ayrılır. Belirtmek gerekirse Hakkı Bey birinci bölümde tiksintiyle söz ettiği bütün olumsuzlukları ikinci bölümde kendisi göstermektedir.

İkinci bölümün sonunda üçüncü bölümün kahramanı olarak Selma Hanımın üçüncü kocası olacak olan yazar, şair ve gazeteci Neşet Sabit olumsuzlukları eleştiren bir kişi olarak karşımıza çıkar. Yorumlarda değinildiği gibi Neşet Sabit biraz da Yakup Kadri'dir. Bundan dolayı romanı eleştiren pek çok yazar, romanın en zayıf bölümü olarak hayal şehir Ankara'nın ve Cumhuriyet'in ulaşacağı beklenen gelişmelerin anlatıldığı bu bölümü belirtmiştir.

Biz de üçüncü bölümün oluşturmaya çalıştığı yeni dönemin değerlendirmesi üzerinden *Ankara* romanının bir ütopya mı yoksa bir plan mı sayılması gerektiğini tartışacağız.

Yeni Cumhuriyet'in Ütopyası: Hızlı Kalkınma ve Mutlu İnsanlar Ülkesinin Model Kenti Olarak Ankara

Ankara romanının üçüncü kısmı ya da yaygın söyleyişle üçüncü hakkında en çok yazılan, tartışılan Yakup Kadri eseridir. Tartışmanın çok çeşitli boyutları vardır: Öncelikle ütopik ya da hayali bir kent ve ülke olarak yeni devletin kurulması. İkinci olarak en çok üzerinde durulan bu yeni ülkenin yeni düzeni, yani Kemalist ideolojinin hayata geçirilmesi. Üçüncü olarak da yeni düzenin oluşturacağı yeni insan ve yeni kültürün oluşturulmasıdır.

İki Dünya Savaşı arasında dünyada ortaya çıkan gelişmeler bu tartışma boyutlarını zenginleştirmektedir. Kapitalizmin içine düştüğü kriz, bir başka deyişle büyük buhran ve bunun sonucunda ve bu bunalımı çözmek üzere Avrupa'da ortaya çıkan faşizm etkili olmaktadır.

Bu tartışmaların Türkiye'ye yansımaları ve günümüzde de sürmekte olan Tek Parti Döneminin uygulamaları ve demokrasi tartışmaları, kadro dergisi ve çevresinin planlı ekonomi ya da devletçilik önerilerinin demokrasi açısından değerlendirilmesi gibi pek çok konu tartışılabilir.

Bizim burada romanın üçüncü kısmından yola çıkarak yürüteceğimiz tartışma ise bu tartışma boyutlarının pek çoğuna değinemeyecektir. Öncelikle Tek Parti Döneminin kurucu figürü olarak Mustafa Kemal ve onun fikirleri Yakup Kadri tarafından adeta kutsanmaktadır. Selma Hanım ve kocası Neşet Sabit'in odağında yer aldığı fikri üretim ve faaliyetler, Mustafa Kemal'in yol göstericiliğinde çok kısa zamanda çok büyük değişikliklere yol açacaktır. Cumhuriyet'in onuncu yılında sadece başlangıç aşamasında olan pek çok devrim ve yenilik Cumhuriyet'in yirminci yılında tamamlanmış olacaktır.

Romana dayalı bir değerlendirmeyi önce biçimsel olarak sonra da ortaya çıkacak kurumlar ve yeni insan ve kültür açısından kısaca yapmaya çalışalım. Biçimsel olarak baktığımızda çok büyük bir farklılık içermese bile romanın en kısa kısmı üçüncü kısımdır. Beş ve sekiz sayfa olarak değişen dokuz bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerin birincisinde onuncu yıl törenlerinde Gazi Paşa'nın verdiği nutuktan yola çıkılarak yapılanların hem ülkede hem de dış dünya temsilcileri üzerindeki etkiden yola çıkılarak, kurucu iradenin gücüne ve birinci kısımda kısaca değindiğimiz "milli mücadele ruhu"nın neleri başarabileceği gösterilmektedir. İkinci kısımda bu ruhtan uzaklaşılmasının yol açtığı felaketlerden yola çıkarak bu ruhun yeniden canlandırılması ve Gazi Paşa'nın yol göstericiliğinde tüm yurtseverlerin Selma Hanım, Neşet Sabit ve Yıldız modelinde yapacakları katkılarla hangi hayallerin gerçekleştirilebileceği tasarlanmaktadır.

İkinci bölümden başlayarak altıncı bölüme kadar bu hayallerin gerçekleşmesini sağlayacak kurumlar ve sanatsal kültürel gelişmeler ele alınmaktadır. Örneğin bu kurumlardan en önemlisi İhtimai Mükellefiyet Teşkilatı, günümüz diliyle söylersek toplumsal sorumluluk örgütü diyebiliriz ki bu yurttaşların kendilerini ülke kalkınmasına feda etmeleri şeklinde tezahür eder. Örneğin yorulmak bilmeden

çalışan Neşet Sabit ve Selma Hanım'ın yapabileceklerinin anlatıldığı paragraflara bakarsak, sanayileşmenin roman, film gibi sanat yapıtlarınca tanıtıldığı, duyurulduğu çalışmalardan söz edebiliriz. Aynı zamanda hem oyun yazarı, roman yazarı ve gazeteci olarak yaptıklarının yanı sıra ülkenin dört bir yanında verdiği konferanslar ve yaptığı çalışmalarla Neşet Sabit'in katkıları, Selma Hanım'ın örnek bir Türk kadını olarak eğitim alanında gösterdiği yararlılıklar dikkat çekmektedir.

Altıncı ve yedinci bölümlerde Selma Hanım'ın Neşet Sabit'in tiyatrosunun baş rol oyuncusu aynı zamanda başarılı bir sporcu olan Yıldız konusundaki kıskançlıklarına tanık oluyoruz. Aynı bölümlerde, Yıldız'ın aslında kendisini ülkenin gelişimine adanmış genç ve başarılı bir aktrist ve sporcu olarak Selma Hanım'ın kadınca kıskançlık duygularıyla düşündüğü gibi birisi olmadığının ortaya çıktığı kişisel konuların gündeme getirildiğini görüyoruz.

Sekizinci bölümde Anadolu'nun gelişimi adeta bir harita oyunu gibi anlatılırken, Selma Hanım'ın kıskançlıklarının sona erdiğini görüyoruz. Cumhuriyet'in yirminci yıl kutlama törenleri komitesine seçilen Selma Hanım'ın başarılı çalışmalarından söz ediliyor. Sonuncu bölümde ise çok coşkulu ve başarılı bir törenle yirminci yılın kutlandığını okuyoruz.

Bu biçimsel sunuştan hareketle, bu romanın ütopyacı özellikler taşıdığı iddialarına yönelerek içeriğine bakalım. Özellikle devlet eliyle planlı bir sanayileşme ve tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirilmesine yönelik politikaların gerçekleştiği hayal edilen bölümlere bakalım. Örneğin Avrupa proleteryasıyla Türk işçilerinin karşılaştırıldığı ve Türk işçilerin devlet memurluğu statüsüyle kazandıkları refah ve gösterdikleri vakar tanımlaması dikkat çekmektedir. Ancak tam da bu tutumundan dolayı yazar Çavdar (2007) ve Naci (2007) çalışmalarında hem çok başarısız bir roman yazmakla hem de faşist ideolojiyi savunmakla suçlanmıştır. Tarımsal kalkınma açısından tasarladığı ve bütün tarımın planlı ve başarılı bir şekilde düzenlendiği, hem köylülerin hem de onların üretiminden yararlanan kentlilerin çok mutlu olduğu kurgu da yüzeysel bir kalkınma yaklaşımı olarak değerlendirilmiştir. Oysa aynı gelişmelerin romandan bağımsız olarak, Atatürk devriminin kalkınma siyaseti "bütünsel kalkınma modeli" diye tanımlanabilir şeklinde yazan Akşin (1989) dikkate alınırsa çok da başarılı bulunabilir. "Bu, topyekûn kalkınmadır. Buna göre Batıdan makineleri, aletleri, araçları, fabrikaları almak yetmez. Zira bu aldığımız teknolojinin arkasında Batı bilimi vardır. Onu da almazsak aldığımız teknoloji iğreti ve köksüz olur. Demek ki teknolojiyi alırken bilimi de alacağız. Fakat bilimin üst sınırları felsefenin içine girmektedir. Dolayısıyla Batının felsefesi ve onun bir parçası olduğu insan bilimlerini de alacağız. Tabii toplumsal bilimlerin de bilimin bir parçası olduğunu unutmayacağız" (Akşin, 1989: 16). Bütün bu açıklamanın sonucu düşünce ve düşünceyi yayma özgürlüğünün de Batının bir kazanımı olarak alınmasını, benimsenmesini savunmaktır.

Sonuç

Ankara romanının bir ütopya olarak çok ele alındığını daha önce belirtmiştik. Bizim sorumuz ise bu romanın plan mı ütopya mı olduğudur. Bu sorunun temel mantığı ütopyanın daha çok uzun bir vadede ortaya çıkabilecek gelişmelerin hayal edilmesidir. Plan kavramı ise az çok sonuçlarını öngörebildiğimiz veya tahmin edebildiğimiz bir zaman dilimine karşılık gelmesidir. Plan kavramının bir başka kullanımı da teknik olarak kent planlamasına işaret etmektedir. Burada *Ankara* romanı Ankara kentinin planlamasına da gönderme yapmaktadır. Hatta Batılı uzmanların çağrılarak bir başkent planlaması yapıldığı tarihsel bir olgudur. Jansen planı olarak bildiğimiz planı yapan Alman plancı Jansen bir görüşme de Mustafa Kemal'e "bir şehir planını tatbik edebilecek kadar kuvvetli bir idareniz var mıdır?" diye sorar (Atay, 2012: 488).

Mustafa Kemal bu soru üzerine 1919'dan itibaren kazanılan bütün mücadelenin arkasındaki güce gönderme yaparak bir kent planını uygulamanın kolaylığına işaret eder. Ancak romanımızın ikinci kısmında ele alınan kent rantının doğurduğu kavgayı ve yol açtığı bozulmayı göz ardı ettiği tarihsel olarak ortaya çıkar. Ya da Yakup Kadri'nin romanının otuzuncu yılında yeniden yayınlanmasında koyduğu nota bakalım: "Ben, o zamanlar, bir gün gelip öleceğini aklımdan bile geçirmedim Atatürk'ün öncülüğü ve rehberliğiyle bu ideal Türkiye'ye yirmi yıl içinde varacağımızı umuyordum. Şimdi, o yirmi yıl üstünden bir yıl daha geçmiş bulunuyor. Fakat biz, sosyal, kültürel ve ekonomik devrim şartları bakımından, hâlâ romanımın ikinci bölümünde verdiğim ve karikatürünü yaptığım Ankara'nın içinde tepinip durmaktayız" (Karaosmanoğlu, 2004: 9).

Son cümle olarak Akşin'in bir tespitini tartışma konusu olarak koyabiliriz: "1950'den bugüne değin bütünsel kalkınma modeli terkedilmiş, yerine (örneğin Suudi Arabistan'ın da uyguladığı) "maddi kalkınma modeli" gelmiştir" (Akşin, 1989: 17).

Kaynakça

- Akı, N. (2001) *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, İstanbul: İletişim Yayınları, (ilk baskı 1960)
- Akşin, S. (1989) *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, (yayın yönetmeni Sina Akşin), İstanbul: Cem Yayınevi.
- Aktaş, Ş. (2014) *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atay, F. R. (2012) *Çankaya*, İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Bağcı, R. (2008) "Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Ankara Romanında Aydınlar", *Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi*, 19, 301-316.
- Baş, Y. (2015) "Bir (Kentsel) Ütopya Olarak "Ankara" Romanı", *METU JFA* 2015/2, 32, 2, 79-98.
- Baş, Y. (2017) "Ütopya ve Planlamanın Çelişkili Zeminini: Bütünlük Arayışı", *Toplum ve Demokrasi*, 11, 23, 75-102.
- Çavdar, T. (2007) *Türkiye'nin Yüzyılına Romanın Tanıklığı*, İstanbul: Yazılama Yayınları.
- Duru, B. (2017) "Mustafa Kemal döneminde Ankara'nın İmarı", *İcad Edilmiş Şehir: Ankara* (der. F. Cantek), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ekiz, C. (2018) "19. Yüzyıl Ütopyalarında Yönetim Düşüncesinin Gelişimi", *QUO VADIS SOCIAL SCIENCES Bildiri Kitabı*, FSCONGRESS, 52-65.
- Ergün, E. (2014) "Foucault'da İktidar-Mekân İlişkisi ve Üç Ankara Romanı Üzerinden Çözümlemesi", Sakarya Üniversitesi SBE yayınlanmamış doktora tezi.
- Güngör, B. (2016) "Söylem Analizinin Açılımları ve Romanda Bilgi İktidar İdeoloji", *Dedekorkut*, 2016/10, 108-114.
- Karaosmanoğlu, Y.K. (2004) *Ankara*, İstanbul: İletişim Yayınları. (21. Baskı)
- Karataş, E. ve Yıldız, İ. (2010) "Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun kadro dergisindeki yazıları ve kadro düşüncesinin Ankara romanına yansımaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14, 276-289.
- Naci, F. (2007) *Yüz Yılın Yüz Türk Romanı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Oğuz, O. (2013) "Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Ankara romanında beden", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 167-199.
- Özkırımlı, A. (1987) "Ankara Üzerine", *Ankara* (Y. K. Karaosmanoğlu), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Somuncu, S. (2015) "Ankara Romanına Yönelik Bir Söylem Çözümlemesi: Bilgi-İktidar-İdeoloji", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 13, 257-279.
- Yalçın Çelik, S. D. (2014) "Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Ankara Romanı Bağlamında Kemalist İdeoloji ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Bir Başkent İnşası", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 2, 1, 93-107, Haziran.
- Yiğitler, Ş. Ş. (2017) "Türk Romanlarında Mustafa Kemal ve Kemalizm", *Ayrıntı Dergi*, 20, Mart-Nisan, <https://ayrintidergi.com.tr/turk-romanlarinda-mustafa-kemal-ve-kemalizm/>

Araştırma Makalesi

Tangoya Sınıftan Bakmak, Arjantin'de Komünist Bir Şef: Osvaldo Pugliese

Umut KARAMOLLAOĞLU* ve Mine Dilan KIRAN**

ORCID ID: 0000-0003-0704-5167

ORCID ID: 0000-0001-7150-9312

*“Quiero trabajar junto a usted por la paz,
para que no repitamos las tragedias del pasado.
Lucharé. Hasta el final mismo, hasta el momento de mi muerte,
lucharé por la victoria humana.”*

*“Barış içinde bir arada çalışmayı istiyorum, bu sayede geçmişin trajedilerinin
tekrarlanmasını önleyebiliriz. Savaşacağım. İnsanlık için sonuna kadar, ölümüne
kadar savaşacağım.”*

Osvaldo PUGLIESE¹

Öz

Tango, Arjantin tarihi ve kültürünün önemli bir parçası olup aynı zamanda Arjantin siyasal tarihinden de etkilenmiştir. Osvaldo Pugliese ise tango müziğiyle Arjantin siyasetinin birbirini etkilediği dönemlerde kendi komünist kimliği ile tango müziğini birleştirerek mücadelesini sürdüren, Arjantin tango müziğinin önemli şeflerindendir. Bu nedenle bu çalışma kapsamında; Arjantin siyasal tarihi, Osvaldo Pugliese ile birlikte ele alınarak bu ilişkinin tango müziğine ve Pugliese'nin hayran kitlesinin belirleyici bir kısmı olan işçi sınıfına yansımaları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: tango, sınıf, müzik, sınıf kültürü, Arjantin

Makale gönderim tarihi: 20.04.2020 Makale kabul tarihi: 01.06.2020

* Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Tango Eğitmeni.

** Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Politika Doktora Öğrencisi.

¹ Pugliese, <https://www.daisakuikeda.org/sub/books/books-by-category/essays/onebyone.html>

Looking at Tango in a Class Perspective: A Communist Chef in Argentina: Osvaldo Pugliese

Abstract

Tango is an important part of Argentine history and culture. It is also influenced by the political history of Argentina. Osvaldo Pugliese, on the other hand, is an important conductor of Argentine tango music, who combined his communist identity with tango music during periods when the politics of Argentina were influenced by each other. For this reason, within the scope of this study, Argentine political history is examined together with Osvaldo Pugliese and the reflection of this relationship on tango music and on the working class, which is a defining part of Pugliese's fan base.

Keywords: tango, class, music, class culture, Argentina

Giriş

Piyanist, orkestra şefi ve besteci Osvaldo Pedro Pugliese, Arjantin tango müziğinin² en önemli figürlerinden birisidir. Orkestrası, şöhreti diğer tango orkestralarına kıyasla geç yakalasa da tartışmasız en başarılı orkestradır. En uzun soluklu sanatsal üretimde bulunan (en uzun yıl aralığında sahne alan, en uzun yıl aralığında eser üreten ve ilk kaydından 1968'e kadar grup üyelerinin çoğunu aynı şekilde koruyabilmiş, bu kadar sadık müzisyenlerle çalışabilmiş tek orkestradır) ve kendi stilini yaratmış olan Osvaldo Pugliese, aynı zamanda Komünist Parti üyesi bir komünist olarak tüm yaşamını işçi hakları için mücadeleye adanmış bir müzisyendir.³

² Metin içinde ve dipnotlarda tango parçalarının isimleri koyu renkle yazılmıştır.

³ Uzun müzik hayatı boyunca toplamda on kez politik görüşleri nedeniyle doğrudan farklı askeri cuntalar ya da pretoryan rejimin sivil hükümetleri tarafından hapsedilir. Hapisteyken orkestrası genellikle piyanistsiz sahne alır. Şefini hapse atmak dışında Pugliese Orkestrası farklı iktidar engelleriyle de baskı altına alınır. Performans saatinde tüm orkestrayı gözaltına alıp etkinlik saati sonrası orkestranın salınması ya da konserin gerçekleşeceği kabarenin sokaklarının polis kordonuyla kapatılması kolluk güçlerinin taktiklerinden bir kaçıdır. Cunta dönemlerinde performanslarının ortasında ışıkların bir anda açılıp, polisin salonda bulunan herkesi gözaltına alması gibi marjinal örnekler de yaşanır.

Tangonun Altın Çağı olan 1940 ve 1950'lerin başlarında çoğu büyük tango orkestranın nereye gitse kendilerini takip eden hayranları bulunur. Pugliese'nin hayran kitlesinin belirleyici bir kısmını ise işçi sınıfı oluşturur. Müziğin karakteri hayranların tavırlarıyla da paralellik gösterir. Troilo hayranları daha sakin, Fresedo hayranları daha romantiktir. D'Arienzo ve Pugliese hayranları ise neredeyse holigan ölçüsünde sevgilerini gösterir. Hayran oldukları orkestrayı nereye gitse takip ederler. Pugliese 1948 tarihli **Negracha** (Siyahi Kadın) eseri sonrasında işçi sınıfının yanında Afro-Arjantinlilerin de büyük desteğini alır (Lavocah, 2016: 70).

Ömrünün sonuna kadar bir komünist olarak yaşayan Pugliese, orkestrasını ortak biçimde yönetir.⁴ Orkestrasının elde ettiği geliri (Pugliese'ninki dahil) kendisi ve müzisyenleri arasında, katkılarına göre paylaştırır. İdeolojisi nedeniyle 1950'lerde birkaç yılını hapiste geçiren Pugliese, eserlerini hücresinde de yazmaya devam ederken hapiste olduğu dönemlerde onuruna piyanosunun üzerine kırmızı bir karanfil bırakılırdı (Lavocah, 2014: 56).

Her türlü devlet şiddetiyle, iktidar baskısıyla ve işkenceyle ömrü boyunca yaşanan ve bu mücadelelerden en sonunda galip olarak çıkabilen Pugliese, kariyerinin sonunda ironik bir şekilde ilahi bir mertebeye yükseltilir; bir koruyucu, bir aziz gibi görülür. Bu nedenle aziz (San Pugliese) olarak anılmaya başlar. Bir komünisti dinsel bir mertebeye ödüllendirmeye çalışmanın ironisini bir kenara bırakalım, toplumun her kesimi tarafından sahiplenilmesi oldukça önemlidir.

Bu nedenlerle çalışmada Pugliese'yi tanımak amacıyla bestelerini hangi siyasi atmosferde yaptığı ve müzik hayatını hangi politik şartlarda sürdürdüğü incelenecek ve bu bağlamda Pugliese'nin sınıfla olan bağı ortaya konacaktır. Darbeler ve darbe sonrası hükümetlerce Pugliese'ye uygulanan baskı, sansür ve yasaklar ele alınacaktır. Arjantin'de hâkim olan siyasi atmosferi anlamak için çalışmada ilk olarak Arjantin darbeler tarihine ve bu süreçte Pugliese'nin yaşadıklarına değinilecektir. Arjantin siyasal tarihi ve işçi sınıfı için önemli figürler olan Perón ve Pugliese ilişkisi incelenecek ve son kısımda Pugliese'nin Arjantin'deki konumu, dönemin siyasi atmosferi dışında kalmadan kendi stiline giden yolda Pugliese'nin müzikal evrimi irdelenecektir.

20. Yüzyıl Arjantin Siyasal Tarihinde Darbeler, Tango ve Osvaldo Pugliese

Arjantin, Amerika kıtasının keşfinin ardından Avrupalıların kolonileşmeye başlamasıyla İspanyol sömürgesi haline gelmiş bir ülkedir. 1530'larda Buenos Aires'e gelen İspanyollar tarafından ilk koloniler kurulur, 1800'lerin başında İngilizler tarafından gerçekleştirilen kısa süreli işgalin ardından 1816'da ise bağımsızlığını ilan eder. Arjantin bağımsızlığını ilan etmesinden günümüze kadar birçok darbeye maruz kalır; bu nedenle siyasi tarihi ağırlıklı olarak darbeler üstüne şekillenmiştir.⁵

⁴ Ücret ödenmesinde eşit bir sistem uygular. Bu bağlamda en fazla parayı bazen birinci bandoneon Osvaldo Ruggiero'nun aldığı dönemlerin olduğu da olur. Pugliese çoğunlukla genel kazancın %16,5'lik kısmını alır. Yaygın uygulama ise orkestra liderlerinin kazanılan parayı bölüştürmesi şeklinde değildir. Müzisyenlere parça başı iş karşılığı bir ödeme yapılır. Ücretin çok büyük bir kısmı da orkestra şefinde kalmış olur. Pugliese ise tüm kazancı eşit şekilde pay eder. Ancak burada bir kredi sistemi uygular. Beste ya da aranjman yapan müzisyene fazladan puan verip onlara kazanç oranlarını arttırma şansı sunar. Bu elbette orkestranın müzikal olarak gelişmesini de sağlayan bir yapıdır. Benzer şekilde müzisyenler provaya geç kalınması ya da provenin kaçırılması gibi durumlarda da puan kaybeder. Tam anlamıyla bir kooperatif gibi olan bu yapı nedeniyle çoğu müzisyen yirmi yıl yanında kalır. Kendisi hapisteyken bile orkestrası dağılmaz. Lavocah'ın sorduğu soru bu noktada çok önemlidir: "Başka hangi orkestra lideri altı ay hapisteyken dağılmadan birlikteliğini koruyabilirdi?" (Lavocah, 2016: 12).

⁵ Arjantin'in kolonileşme sürecinden bağımsızlık dönemine kadar geçen süre çalışma kapsamına alınmadığı için bu kısım bir paragraf ile özetlenmiştir. Bu kısma dair ayrıntılı bilgi için; Güneş Çelikkol'un *Direnişlerin Güney Kutbu* ve Marta E. Savigliano'nun *Tango; Tutkunun Ekonomi Politikası* kitapları incelenebilir.

Sömürge ülke ekonomisinden bağımsız bir çevre ülke ekonomisi haline gelen Arjantin ekonomisi, 19. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla yükselmeye başlar. 1880'li yıllarda başlayan bu hareketlilik diğer Latin Amerika ülkelerine olduğu gibi Arjantin'e de ağırlıklı olarak Avrupa'dan göç yaşanmasına neden olur (Özgenç, 2017: 6).

Ulus devletleşme sürecinin başında, 1904-1912 yılları arasında çoğunluğunu İtalyan ve İspanyolların oluşturduğu 1,5 milyon Avrupalı göçmen ülkeye göç eder ve Arjantin, on yıl içinde nüfusunun üçte birini göçmenlerin oluşturduğu bir ülke haline gelir. Sıfırdan bir ulus devletleşme yaşanırken göçmenlerin devlete aidiyetlerini inşa edip ülke üst-kimliği kabul etmesi sürecinde en az futbol kadar tam o yıllarda yeni yeni oluşmaya başlayan tango müziği/dansı da etkili olur. Ülkeye işçi olarak gelen göçmenler başta başkent Buenos Aires olmak üzere şehirlere yerleşir ve gettolarda yaşarlar. Bu çok kültürlü, fakir gettolar tangonun büyümesi için gerekli floryayı oluşturur ve tango, bir alt kültür olarak 19. yüzyıl sonunda doğar.⁶

Dans tarihine baktığımızda klasik balenin ya da yerel bir dans olan zeybeğin yaklaşık 600 yıllık geçmişleri varken tangonun çok daha yeni, modern zamanlarda hayat bulmuş bir dans olduğunu görürüz. 19. yüzyılın sonlarını işaret eden ve tangonun köklerine dair ilk bilinen bilgiler günümüzde tango literatürüne hakim durumdadır. Ancak sözlü tarihin büyük ölçüde tango tarihini şekillendirdiği gerçeğini bu noktada unutmamamız gerekir⁷. Bu nedenle tango tarihine dair anlatılanların çoğunda ünlü yazar Borges'in de muzdarip olduğu büyük bir bilgi kirliliği vardır (Borges, 2014: 147).

1880-1890 arası tarih sahnesine çıkıp şekillenmesi yaklaşık kırk yıl süren (1910-1920 arası) Arjantin tango önce Altın On Yıl'ını (1935-1943) ve devamında Altın Çağ'ını (1935-1952) yaşar ve 20. yüzyılın ortalarından itibaren ise bir anda devlet yasaklarına maruz kalır. Popüler kültürün o dönemlerde en önemli öğesi olan

⁶ Jorge Luis Borges'in tangonun çıkışını anlattığı "Tangonun Tarihçesi" metnindeki ifadeleri şu şekildedir: "Vicente Rossi, Carlos Vega ve Carlos Muzio-Sáenz Peña gibi titiz araştırmacılardan her biri tangonun kökenlerini kendine göre, başka başka anlatır. Öncelikle şunu söyleyeyim ki, bu araştırmacıların vardıkları tüm sonuçlara katılıyorum - hatta başkalarına da, tangonun bir de zaman zaman filmlerde gösterilen bir tarihçesi var. Bu duygusal versiyona göre tango Buenos Aires'in kenar mahallelerinde geçekundu semtlerinde doğmuş. İlk başlarda, iyi aileler tangoya karşı çıkmışlar, benimsememişler bu müzik türünü. ... Oysa benim anılarım (elli yaşımı doldurdum) ve birçok kişiyle konuşarak yaptığım araştırmalar kesinlikle bu tezi doğrulamıyor. Felicia ve La Morocha gibi tangoların yazarı José Saburido ile, Don Juan'ın yazarı Ernesto Poncio ile, La Viruta ve La Tablada'yı yazan Vicente Greco kardeşlerle, Palermo'nun bir zamanlar ki siyasi önderi Nicolas Paredes'le ve onun tanıdığı bazı balad şarkıcısı gaucha'larla uzun sohbetler yaptım. Rahatça konuşmalarını sağladım ve cevabı önceden belli olan sorular sormamaya özen gösterdim. Tangonun kökenlerine ilişkin sorularına verdikleri yanıtlar bölgeler, hatta ülkeler açısından çeşitlilik gösteriyordu: Uruguay'lı Saborido tangonun Montevideo'da doğduğunu savundu. Buenos Aires'li Poncio ise kendi mahallesini Retiro'da. Buenos Aires'in güneyinden olanlar Chile Sokağı'na, Kuzey'inden olanlara kötü şöhretli Temple Sokağı'na ya da Junin'e işaret ettiler. Bu uyuşmazlıklara karşın daniştığım kimselerin hepsi tangonun kökeninin genelevler olduğunda birleşiyordu. Aynı görüş birliği tangonun doğuş tarihi için de geçerli; 1880'le 1890 arası." (Borges, 2014: 147-148).

⁷ Metinde tango kültürünü oluşturan mitleri elemek açısından sadece çok net olan bilgilere yer verilmeye çalışılmıştır.

tangonun kimi zaman şarkı sözleri sansürlenir, kimi zamansa bir araya gelinerek icra edilen örgütsel bir eylem olarak tanımlanır ve tamamen yasaklanır. Araya bir otuz yıllık kesinti girer ve tango, bu yıllarda yer altına iner. Cuntaların ya da askeri hükümetler kontrolündeki sivil hükümetlerin 1980'lerde Arjantin siyasetinden tam anlamıyla çekilmesiyle ise tango yeniden yükselişe geçer. Bir yandan küreselleşmenin dünya kültürlerini geçiştirilmesi bir yandan da 1980'lerin sonlarından itibaren Arjantin'in neo-liberalizme eklenmesiyle devlet, tangoya yönelik tavrını tam ters bir rotaya çevirir ve tangoyu bir küresel meta olarak dünyaya pazarlamaya başlar. Tangoya dair değişen bu siyasetten Pugliese'de nasibini alır. 1985 tarihli Teatro Colón konseri sonrası devlet, Pugliese'ye her geçen yıl daha fazla sahip çıkmaya başlar ve 2005 yılı, doğumunun 100. yılı olması sebebiyle "Pugliese Yılı" ilan edilir.

Trajik Hafta, Asi Patagonya, 1930 Darbesi ve İspanya İç Savaşı'nın Arjantin Siyasetindeki Yeri

1919 - Semana Trágica (Trajik Hafta)

Ocak 1919'da Vasena metal işçilerinin grevine polis saldırmalarıyla çıkan çatışmalarda bir polis ölür. Polislerin işçilere misilleme yapmak için grevdeki dört işçi öldürmesiyle de genel grev ilan edilir. İlan edilen genel grevin ardından işçi mahallelerinde ayaklanmalar başlar ve sokak savaşları yaşanır. Başkan Hipólito Yrigoyen orduyu devreye sokar. Bir işçi cenazesi sırasında ordu ve polis tarafından kurulan pusu sonucu çocukların da dahil olduğu büyük bir grup öldürülür. Hükümetin işçi hareketine yönelik gözdağı amaçlı bu saldırısı Arjantin tarihinde yer alacak büyük bir katliama dönüşür. Bir haftada 800 işçi öldürülür, 50 bin kişi tutuklanır (Çelikkol, 2007: 81).

1920-1922 - Asi Patagonya (Patagonia Rebelde)

1919'da gerçekleştirilen ayaklanmadan bir yıl sonra yeni bir işçi ayaklanması gerçekleşir ve öncekinden daha ağır bir katliamla sonuçlanır. "Trajik Patagonya" ya da "Asi Patagonya" olarak adlandırılan bu isyanın kökeninde İngiliz şirketlerine ait yerlerde sendikal örgütlenme yürüten Antonio Soto ve bazı İspanyol anarşistlerin, göçmenler yasası kapsamında sınır dışı edilmesine karşı duyulan isyan vardır. Dönemin başkanı Yrigoyen kontrolünde bastırılan isyanın sonucunda kırkısalda 1.500 işçi ve sendika lideri kurşuna dizilir. Birçok çiftlik sahibi ve yakınları da çatışmalar sırasında hayatını kaybeder (Çelikkol, 2007: 81).

İşçi haklarının çok az, işveren avantajlarının çok fazla olduğu bir konjonktürde Pugliese'nin ilk politik çocukluk anılarından olan 1919 tarihli Semana Trágica boyunca babası Pugliese'nin dışarı çıkmasına izin vermez. Pugliese sokağın ortasında bir işçinin vurulmasını ve hatta ölü çocuğunu taşıyan işçileri kendi gözleriyle görür. 1930 darbesine varan süreçte kritik iki viraj olan Trajik Hafta ve Asi Patagonya hem Arjantin solunun marjinalleşmesine hem de Osvaldo Pugliese'nin komünist kimliğinin belirginleşmesine olan etkisi açısından oldukça önemlidir.

1930 Darbesi

1930 darbesi, 1853 yılında kabul edilen Anayasası'nın ardından modern Arjantin tarihinin ilk darbesidir. Büyük buhranın etkisi ve ekonominin kötüye gidişyle çatışma dönemi ortaya çıkar, bunun üzerine 6 Eylül 1930'da José Félix Uriburu ve örgütlediği askerler tarafından Hipólito Yrigoyen hükümetine son verilir (Çelikkol, 200: 83). Radikallerin temsilcisi olarak anılan Hipólito Yrigoyen'in yerine paramiliter milliyetçi bir örgüt olan Arjantin Yurttaş Lejyonu'nun kurucusu ve Mussolini hayranı emekli General José Félix Uriburu devlet başkanı olur (Gezgüç ve Uzun, 2017: 153).

1930 darbesi Arjantin için siyasi ve sosyo-ekonomik açıdan bir dönüm noktasıdır. Bu dönemden sonraki on yıl Arjantin için "Kötü Şöhretli On Yıl" (La Década Infame) olarak tanımlanır. Bu on yıl içerisinde Uriburu'nun başkanlığı 1932 yılına kadar sürer ve 1932'de General Agustín Pedro Justo başkan olur. Justo, 1932'den 1983'e kadar geçen elli üç yıldaki yirmi beş devlet başkanı arasında, seçimle iktidara gelen iki kişiden biri ünvanına sahiptir. Diğeri ise Juan Domingo Perón olacaktır (Gezgüç ve Uzun, 2017: 155).

Uriburu'nun başkanlık döneminde cunta yönetimi "Tanrı, Vatan ve Aile" sevgisini ön plana çıkartır. Faşizm/Nazizm yanlısı Uriburu kendi ideolojilerini topluma yukarıdan empoze etmeye çalışır ancak bu siyasal tutum işçiler üzerinde başarılı olmaz (Çelikkol, 2007: 85).

Kendisiyle yapılan bir röportajda 1930 darbesi sıralarında bir gün eve geldiğinde abisi Alberto ile babasının tartıştığını ve abisinin Uriburu darbesini desteklediğini anlatan Osvaldo Pugliese, "Ben babamın yolundan gittim." diyerek darbenin kendi kimliği üzerindeki inşa edici etkisini anlatır (Lavocah, 2016: 13).

1936 İspanya İç Savaşı

İspanya İç Savaşı, 1936 Temmuz'undan 1939 Nisan'ına kadar sürer ve Cumhuriyetçilerle Francisco Franco liderliğindeki Milliyetçiler arasında yaşanır.⁸ Seçimlerle gelen Cumhuriyetçi hükümeti kabul etmeyen, Hitler ve Mussolini'nin de desteklediği faşist General Francisco Franco önderliğinde, 17 Temmuz 1936'da İspanyol Fas'ında darbe yapılır ve iç savaş başlar. Cumhuriyetçilerle Milliyetçiler arasında üç yıl süren ve yaklaşık 1 milyon insanın hayatını kaybetmesine neden olan iç savaş 1939 yılında sonlandığında Franco iktidara gelir ve 1975 yılına kadar İspanya'yı yönetir (Yıldırımaz, 2018: 8).⁹ İspanya İç Savaşı Arjantin'de de oldukça yakından takip edilir. Özellikle İspanyol göçmenlerin ağırlıklı olduğu bölgelerde çatışmalar artar.

⁸ (Gezgin, UB.(2017). "İspanya İç Savaşı, Darbe, Direniş ve Tarih Yazımı" incelenebilir.

⁹ Bu dönemde komünistler Franco'ya karşı savaşta hem ülke içinde hem de enternasyonal anlamda ciddi mücadeleler verir (Salman, 2013: 147).

Osvaldo Pugliese bu çatışma ortamında, 1936 yılında Komünist Partiye katılır. Pugliese'nin politik kimliğinin oluşmasında bu dört olay (Trajik Hafta, Asi Patagonya, 1930 Darbesi ve İspanya İç Savaşı) oldukça etkili olur ve aktif şekilde hayatını ezilenlerin haklarını dürüst bir şekilde savunmaya adar.

Franco iktidarı Arjantin siyasal hayatında önemini neredeyse hiç kaybetmez. İleride değineceğimiz Juan Domingo Perón'un iktidarı kaybedip ülkeden kaçmak zorunda kaldığı süreçte Peron, Franco iktidarına sığınacak ve orada "Sürgündeki Devrik Lider" olarak Arjantin hükümetlerinin hissettiği bir gölge olacaktır.

1943 Darbesi ve Perón'un İktidara Gelişi

1930 Darbesi'nin ardından Uriburu, Justo ve Castillo başkanlıklarını geçirmiş olan Arjantin, "Kötü Şöhretli On Yıl" veya "Alçaklık Yılları" olarak tanımlanan yılların son döneminde (1943 yılında) yeni bir darbe ile karşı karşıya kalır (Çelikkol, 2007: 90). Ordu tarafından "Devrim" olarak nitelendirilen 1943 darbesi, içinde Perón'un da bulunduğu ve kendilerini Birleşik Subaylar Grubu (GOU) olarak adlandıran bir grup tarafından 4 Haziran 1943 yılında yapılır (Gezgüç ve Uzun, 2017: 156).

İşçi düşmanı ve muhafazakâr olarak tanımlanan Ramón Castillo hükümetinin darbe ile devrilmesinin ardından darbenin liderlerinden Arturo Rawson kendisini başkan ilan eder. Ancak Birleşik Subaylar Grubu (GOU) ile birlikte darbeyi düzenleyen Rawson kendisini başkan ilan ettikten sonra darbe içinde darbe ile GOU tarafından görevden indirilir ve Brezilya'ya büyükelçi olarak gönderilir (Çelikkol, 2007: 96).¹⁰

1943 Darbesini gerçekleştiren ve Ramón Castillo'yu deviren milliyetçi Birleşik Subaylar Grubu'nun (GOU) üyesi olan Juan Domingo Perón, Pedro Pablo Ramírez döneminde Arjantin siyasal hayatında aktif bir rol üstlenmeye başlar. Ramírez 1944 yılında bir iç darbe ile yerini daha ılımlı olan Edelmiro Julián Farrell'e bırakır. İki buçuk yıl iktidarda kalan Farrell döneminde Perón daha da güçlenir. Farrell kağıt üzerinde başkan konumuna düşer. Tüm ülke Çalışma Bakanı Perón'dan bahseder.

Çalışma Bakanı olduğu bu dönemde Perón, çalışma hayatına ve örgütlenmeye yönelik gerçekleştirdiği düzenlemelerle dikkat çeker. Sendikal örgütlenme ile ilgili kararnameleri, asgari ücret düzenlemesi, ücretlerin fiyat artışlarına göre yükselmesi gibi ücret düzeylerine yönelik gerçekleştirdiği değişiklikler, özellikle sendikaların ve işçilerin Perón'un yanında yer almasını sağlar. (Gezgüç ve Uzun, 2017: 157). Güçlenen Perón kendine bağımlı bir işçi konfederasyonu oluşturur (CGT - Genel İşçiler Konfederasyonu) ve bu konfederasyonun dışında kalan komünist ve diğer sol örgütlerin etkili olduğu sendikaları dışarıda bırakarak marjinalleştirir (Kök, 2011).

¹⁰ 1946 yılına kadar süren darbe iktidarlari döneminde üç asker başkanlık yapar. Rawson'un gönderilmesinin ardından Pedro Pablo Ramírez ve sonra Edelmiro Farrell başkanlığında devam eden Arjantin'de 1946 yılında yapılan seçimlerle başkan seçilen Juan Perón 1955 darbesine kadar görevde kalacaktır.

Perón'un artan popülerliği diğer generalleri rahatsız eder ve 23 Eylül 1945 Deniz Kuvvetleri Perón karşıtı bildiri yayımlayarak Perón'u istifaya zorlar. Perón'un istifası işçilerden tepki toplar ve gayri resmi olarak Perón'un tutuklanması üzerine 1945'te Perónizm güçlenerek Arjantin'in en büyük kitle hareketini yaratır. Buenos Aires'de Perón'un özgürlüğünü talep eden işçiler ile anti-Perónistler arası sokak çatışmaları başlar. Çatışmaların ardından Perón serbest bırakılır ve Arjantin seçime gider.

Şubat 1946'da ilk kez, 1951'de ise ikinci kez Juan Domingo Perón başkan seçilir. Perón'un yönetimi süresince işçiler güçlenir ve sendikalı işçi sayısı artar (Yarar, 2013). Bu dönemde ekonomik ve sosyal alanda Perón'un yaptığı düzenlemeler çalışanların hayat koşullarını iyileştirir ancak diğer yandan sendikaların bürokratik ve milliyetçi kurumlar haline gelmesine de yol açar (Çelikkol, 2007: 100).

1948 yılındaki anayasa değişikliği hem Perón'un yeniden seçilmesini sağlar hem de ülkedeki muhalefeti bastıracak zemini oluşturur. Bu süreçte ülkede sosyalist ve komünistlerle Perónistler arasında ciddi bir ayrım ortaya çıkar. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin etkisiyle de komünist ve sosyalist işçilerle Perónist işçiler arasındaki ayrım kutuplaşma noktasına gelir (Çelikkol, 2007: 100). 1950'lerde ekonominin kötüye gitmesiyle birlikte baskı rejiminin artması, kısıtlanan özgürlükler, kilise ile olan çatışma süreci Perón'a olan muhalefeti arttırırken burjuvazinin orduyu desteklemesi ile 1955 darbesi gerçekleşir (Yarar, 2013).

Perón, Pugliese ve Tango

1943'te yeni rejim ve göçmenlerden oluşan bir ülkede Perón, "dilini saflaştırılması" politikası izlemeye başlar. Tango parçalarının hemen hemen hepsinde bulunan *lunfardo* (Arjantin argosu) ahlaki boyutta sakıncalı olarak kabul edilip yasaklanır. 18 Haziran'da Resmi Radyo'da yasaklı *lunfardo* kelimelerinin listesi açıklanır. Tango'nun en klasik argosu *vesre*; iki heceli kelimelerde kelimelerin sırasının değiştirilmesiyle oluşan argo kelimeler (Tango yerine gotan demek gibi, 1999'dan beri dünya çapında popüler olan Gotan Project grubu da isminde bu *lunfardoyu* kullanır) yasaklanır.

Yasağın etkisi tango üzerinde yıkıcı boyutta olur. Bir anda Gardel kayıtlarının yüzde sekseni yasaklı hale gelir. Yasaktan iki gün önce kayda giren Troilo, **Fa-rolito de Papel**'in sözlerini değiştirip yeni kayıt yapmak zorunda kalır (Lavocah, 2016: 40). Söz yazarları ise yeni eserleri için resmi makamlardan onay almak zorunda kalır.

Uygulanan sansür müzikal dönemler özelinde tangoda yeni bir romantik akımın çıkmasına neden olur. Hayattan ve toplumsal sorunlardan bahsetmek artık mümkün değildir. Troilo'nun darbe öncesinde gitmeyi tercih ettiği yola tüm orkestralar mecburen direksiyon kırmak zorunda kalır. Çoğu söz yazarı ise sansür-

le uğraşma ve onay alma gibi bürokratik zorunluluklar sonucu motivasyonlarını kaybeder. Kaliteli sözlerin hızında ani bir düşüş yaşanır.¹¹

Darbe, tangonun kazandığı bütün ritmi yok eder ve tangonun Altın On Yıl'ına büyük bir darbe vurur. Tango için karanlık bir çağ başlar. Popüler kültürün asli ögesinin can damarı kesilir, bunun için halkın çeşitli alanlarda gruplaşması, bir araya gelmesi yasaklanır. Kabareler, café'ler (özellikle milongalar¹²) bundan etkilenir. Neredeyse 1983'e kadar tango bir yeraltı dansına dönüşür. Toplum genelinde popülerliğini de görece yitirir. Tango iktidar tarafından sınıfsal habitus pratiklerinden çıkarılır ve yok edilmeye çalışılır.

Süreç içinde yasakların kalkmaya başladığı ama sansürün devam ettiği dönemlerde milongalara izin verilmezken; halk dönemin evrensel popüler kültür müziği ve dansı olan rock'n roll ve swing'e yönlendirilir. Günümüzde Buenos Aires'de bazı milongalarda tandalar halinde swing ya da rock'n roll çalması tangonun yasak olduğu dönemlerden kalan bir miras, o dönemi yaşayanlar içinse o günlerden kalan bir alışkanlıktır.

Perón iktidara geldiği ilk günden itibaren sansürü uygulayabilmek için medya üzerinde tam bir kontrole ihtiyaç duyar. En önemli iletişim kanalı Radio Belgrano, Perón iktidara gelir gelmez 1946'da, bir aylığına kapanır ve sahibi bir yıl içinde kanalı devlete satmak zorunda bırakılır. 1948 yılında görece daha az popüler olan Radio El Mundo ve Radio Splendid'in de kaderleri aynı olur (Lavocah, 2016: 104).

Perón'a muhalif partiler ve bazı sendikalar onu diktatör olmakla suçlar ve bu suçlamanın da bir bedeli olur. Komünistler ve tüm muhalifler gibi Osvaldo Pugliese de etkilenir. Pugliese orkestrası üzerindeki baskı giderek artar. Patronlarının diğer kabarelere kıyasla burjuvazi ile yoğun ilişkisi olan Sans Souci kabaresinde bile polis, Pugliese'nin sahne almasını engeller. Perón tavrını iyice sertleştirir. Amacı sansür değil Pugliese'nin müzik hayatını bitirmek ve kamuoyunun onu unutmasını sağlamaktır.

¹¹ "1940'lar etkileyici ve yenilikçi orkestraların, mükemmel şarkı sözü yazarlarının güçlü bir şekilde yeniden canlanmasıyla bilinir. Genel etki daha ağırbaşlı, duraksamalı, "süslü" ve duygusaldı. Bu yıllar Arjantin'in, beraberinde refahı da getiren II. Dünya Savaşı sırasındaki tecrit politikasına rastlar. Fakat tango yapmak dikkat çekici bir şekilde durgunlaşmıştı (yerini Big Band caz tarzına ve "tropik" ritimlere bıraktı). Tango seyircisi, müzikal ve vokal denemeleri dinlemek için bir araya geliyordu. Bu müzikle dans etmek çoğu kez müzisyenlerin sanatına bir hakaret sayılıyordu, ki aynı zamanda müzik dans pistinde takip edilemeyecek kadar zordu. 1950'ler ve 1960'lar arasında tango çöktü. Tango tarihçileri ve hayranları arasında bunun nedenlerinin dahili mi (eyaletlerden yeni işçiler geldikçe folklorün canlanması, Perón'un radyo yayınına ilişkin ulusal politikaları, en ünlü tango müzisyenlerinin birlik duygusundan ve yenilikçi tekniklerden yoksun olmaları ve diğerleri), harici mi (Amerikanlaştırılma, televizyon, medyanın küreselleşmesi, ulusötesi kültürelçilik) yoksa her ikisi de mi olduğunu tartışırlar. Geçen kırk yıl, bir dönemselleştirmeye tabi tutulmamıştır ve tangonun iniş çıkışları (Anibal Troilo, Osvaldo Pugliese ve Astor Piazzola gibi) münferit besteciler ve müzisyenlerle ya da uluslararası yankılar bulan (1983'de Héctor Orezzoli ve Claudio Segovia tarafından hazırlanan *Tango Argentino* gösterisi gibi) dikkate değer olaylarla ilişkilendirilmiştir" (Savigliano, 1995:118).

¹² Milonga: İki anlamı vardır. İlk Afrika temelli ritimsel bir köke sahip müzik ve dans türüne verilen isimdir. Milonga Arjantin tangonun temeli ve vals ile beraber bir türüdür. İkinci anlamı ise dansçıların bir araya gelerek dans ettikleri organizasyonlara verilen isimdir. Yaygın olarak geceleri olsa da gündüzleri de düzenlenen milongalar mevcuttur. Metinde kelimenin ikinci anlamı kullanılmaktadır.

Pugliese 1948 yılını, “Tamamen silinmişim.” olarak hatırlar. Hiç iş bulamaz ve orkestrası piyanistsiz devam etmek durumunda kalır. Yıl sonunda stüdyoda kayda girmesi, radyoda yayınlanması ya da halka açık yerlerde sahne alması tamamen yasaklanır.¹³ Radyo yasağı 1953’e kadar sürer. Yasağın kalkması için arkadaşları Eva Perón’dan yardım istemeyi önerir. Pugliese “Yaptıklarım yanlış değil, yardım dilenmeyeceğim.” diyerek bu yardımı reddeder (Lavocah, 2016: 106).

O yıl yapılan kayıtlara baktığımızda eserlerin ne kadar güçlü eserler olduğunu görürüz. Orkestra üretkenliğinin zirvesindeyken uygulanan yasaklar tüm müzik ve tango severler açısından büyük bir kayıptır. Aşağıdaki tabloda o yıl yapabildikleri kayıtlar yer almaktadır. Bu parçaların yarısından fazlası çok üstün kalitedir.

Tablo 1. Pugliese’nin 1948 tarihli kayıtları.

Parça İsmi	Solist	Kayıt Tarihi
Patetico		06.04.48
Déjame en paz	Alberto Morán	06.04.48
Maleza	Alberto Morán	
Mentira	Alberto Morán	
Negracha		24.06.48
Boedo		14.07.48
Punto y coma		13.09.48
Dos que se aman	Alberto Morán	15.09.48
Derecho viejo		

Kaynak: (Lavocah, 2016: 107). Listeye ulaşmak için karekodu kullanabilir veya linkten¹⁴ ulaşabilirsiniz.

Artan baskıların sonucunda Pugliese en iyi solistlerinden birini kaybeder. Roberto Chanel 1948’de yaşanan iktidar baskılarının ardından kendisi ve ailesi için daha güvenli bir gelecek istediğini ifade ederek orkestradan ayrılır.¹⁵ Sonradan bu kararından pişman olur ve görece iktidar baskısı azaldığında geri dönmek ister ama Pugliese kesin bir dille reddeder.

¹³ Sadece Pugliese değil diğer komünist sanatçılar da devlet baskısıyla sıklıkla yüzleşir. Bir başka Arjantinli, ünlü gitarist Atahualpa Yupanqui benzer şekilde yıllar boyu iş bulamaz. Hapishanede işkence görürken sağ eline bir daktilo yerleştirip, üzerine oturarak küçük parmağını kalıcı şekilde kırarlar. Ancak ufak bir ayrıntıyı unuturlar, Yupanqui solaktır. Bazı akorlarda zorlansa da çalmaya devam edebilir. Sonrasında Paris’e kaçacaktır. Bu olayın ardından “Ellerini Düşün Maestro!” tehdidiyle Pugliese polis tarafından sindirilmeye çalışılır (Lavocah, 2016: 109).

¹⁴ <https://open.spotify.com/playlist/5Y6JugevqZuXv1dq6bVct?si=tYrCJlt3Sn6ccL8XhX2kig>

¹⁵ Süreç içerisinde Pugliese’nin bandoneonistleri arasında önemli yer tutan Jorge Caldara (Patético, **Pastoral ve Pasional**’ın bestecesidir) Radyo yasağının 1954’te kaldırılmasına rağmen ailesinin isteğiyle orkestradan ayrılır. Evine yapılan polis baskını da bu kararı almasında etkilidir. O sırada iki yaşında çocuğu vardır. Japonya’da bir orkestrada iş bulur ve ayrılır.

1949'da karnaval programı çerçevesinde çalmak üzere Pugliese, Club Atlanta ile anlaşır. O sırada Cordoba'da turda olan Pugliese telgraf ile Club Atlanta'dan yasaklı olduğu için José Basso ile anlaşmalarının haberini alır. Pugliese telgrafa yanıt olarak kontrat dahilinde çalmak istediğini ifade eder. Karnavalın başlamasından bir gün önce Perón'un Başkanlık Sarayı'na çağrılır ve yasağının kalktığını öğrenir. Sonuçta Basso ve Pugliese, iki orkestra beraber sahne alır. Yasağın kalkması Perón'la ilişkilerin düzelmesi anlamına gelmez. Hükümet kamuoyu bas-kısından bu kararı alır çünkü o sıralar orkestranın Uruguay'a yerleşme ihtimali dedikoduları dolaşmaktadır (Lavocah, 2016: 116).

1955 Darbesi

Perón 1946'da iktidara gelmesinin ardından önce kiliseye bağlılığını ilan eder ancak 1954 seçimlerinde kilise ile Perón'un arası açılır ve 1955 yılına geldiğimizde Perónizm ve kilise birbirine karşı düşmanca kamplaşmış durumdadır. (Çelikkol, 2007: 109). 16 Haziran 1955'de Deniz Kuvvetlerine bağlı ordu ile Perónist işçiler arasında çatışma ortamı oluşur. Sosyalist ve komünistler de işçileri değil darbecileri destekleyerek demokrasinin kurumsal yapısını bozduğu gerekçesi ile Perón'un istifasını ister. Çatışmalı sürecin sonunda 16 Eylül 1955 tarihinde ordu içinde denizciler yönetimi devralmak üzere harekete geçer ve 20 Eylül 1955'de Perón iktidarına son verilir. Perón istifa eder ve İspanya'ya sürgüne gönderilir (Gezgüç ve Uzun, 2017: 160). Ordu tarafından "Özgürleştirici Devrim" olarak adlandırılan darbenin ardından 1958 yılında gerçekleşen seçimlerle askeri yönetim iktidardan ayrılır.

1955 Yılı Atmosferinde, Pugliese ve Tango

1950'lerde Pugliese artık tanınmış, ünlü bir mahkûm statüsündedir. Hem yeni piyasaya çıkan eserleri/plakları hem de hapse giriş/çıkış haberleri işçi sınıfı tarafından yakından takip edilir. 1955 yılında, darbe öncesinde en uzun süreli mahkumiyetini yaşar. Altı ay süren bu mahkumiyette aranjman ve beste yapmaya devam eder. Bu dönem bestelediği **No Juegues A La Guerra**'yı (Savaş Oyunu Oynama) 1956'da kaydeder. **34 A Comer (Cuadro 9)** hapishanede bestelediği bir diğer eseridir (34 Kişilik Yemeğe... (9. Blok)). Pugliese bu garip parça ismi kendisine sorulduğunda "34 kişilik gruplar halinde yemek yememizi isterlerdi, bu konu hakkında konuşmaktan hoşlanmıyorum..." cevabını verir.

Ailesinin mahkûmiyetinin sonlanması için başlattığı kampanyaya işçiler de katılır. El broşürleri "Libertad al maestro Osvaldo Pugliese" (Maestro Pugliese'ye Özgürlük) söylemiyle basılır. Meşhur *El Tango Esta Preso* (Tango Hapiste) sloganı da bu sırada çıkar ve tüm şehre yayılır. Duvar yazılarına yazılan bu slogan Buenos Aires şehir merkezinin simgesi olan obeliskin dört tarafına da yazılır (Lavocah, 2016: 161,162). Darbenin hemen sonrasında ise Perón'un gidişinin ardından Pugliese özgürlüğüne kavuşur.

1956'da kendisi gibi komünist olan ve 1953-54 tarihleri arası Perón'un hapse attığı Ismael Spitalnik (beşinci keman olarak), Pugliese orkestrasına katılır. Spitalnik, Pugliese'nin yokluğundaki performanslarda simgeleşen kırmızı karanfili piyanonun üzerine bırakma geleneğinin 1956'da başladığını ifade eder. Bu sayede dinleyiciler ve dansçılar Osvaldo Pugliese'nin hapiste olduğunu anlarlar.

Perón sonrası Pugliese problemsiz şekilde iş bulabilir, radyoda yeniden çalabilir. Ama bu özgürlük ortamı 1957'de seçimlerin ardından komünistlere karşı başlatılan polis operasyonu ile yine kesilir. Pugliese evinde tutuklanır. Tutuklular bir gemiye bindirilir. Gemide bulunan eski piyanoyla Pugliese moralleri yüksek tutar hatta gemide bulunan radyoda kendi orkestrasını canlı olarak dinleme şansı olur. Orkestra Pugliese ismiyle anons edilirken kendisi o gemide, hapistedir. Bu gemideki tutukluluğunda yaşadıkları Pugliese'yi çok etkiler. Pugliese çok sarsılır ve doktor tavsiyesi ile bir yıl kadar (1957) çalışmaya ara verir. Manzi bu sürede zaman zaman onun yerine geçer. Hatta orkestranın klasikleri arasında yer alan **Pata Ancha**'nın stüdyo kaydında da piyanoda Manzi yer alır (Lavocah, 2016: 171).

1962 ve 1966 Darbeleri ve Perón'un Sürgünden Dönüşü "Affederim ama unutmam."

1962 Darbesi

1955 darbesinin ardından 1958'de gerçekleşen seçimlerle iktidara gelen Arturo Frondizi hükümeti ordu tarafından bir türlü benimsenmez¹⁶. Askerler tarafından komünist ve Perón destekçisi olarak görülen Frondizi, 1961 yılında generallerin yasakladığı Perónizmi serbest bırakır. Ancak Frondizi ve hükümeti yalnızca dört yıl varlığını sürdürebilir (Gezgüç ve Uzun, 2017: 160). 29 Mart 1962'de gerçekleşen darbenin ardından Frondizi tutuklanır ve senato aynı gün José María Guido'ya devredilir. Guido o gün Perónizmi yeniden yasaklar ve bir buçuk yıl sonra yapılacak olan seçimlere kadar iktidarda kalır (Çelikkol, 2007: 126).

1963 yılı sonlarında yapılan seçimlerde Arturo Umberto Illia başkan olarak seçilir. Perónistlerin yasaklanmış olan çalışmalarına izin verir ve 1965'te yapılan ara seçimlere katılmaları önündeki engelleri ortadan kaldırır. Bu politikalar Illia'nın ordu ile arasının açılmasına neden olsa da Perónistleri iktidara ulaştırır. Perón'un sürgünden dönmesi için CGT sendikası eylem ve grevler düzenlemeye başlar (Gezgüç ve Uzun, 2017: 165).

1966 Darbesi

1966'da özellikle Arjantin medyasının dönemin başkanı Illia'ya yönelik başlattığı olumsuz kampanya ve bazı medya kuruluşları ve grupların desteği ile dar-

¹⁶ Bu sırada çıkan tutuklama kararını haber alan Pugliese 20 gün kadar Córdoba'da saklanır. Pugliese bulunamayınca gözdağı amacıyla orkestra elemanları bir performansın ardından gözaltına alınır. Pugliese'nin yerini öğrenmeye çalışırlar. Bu olaylar nedeniyle Pugliese hayatı boyunca Córdoba şehrine minnet duyar (Lavocah, 2016: 173).

be söylentisinin yayılmasının ardından 28 Haziran 1966'da Juan Carlos Onganía yönetimindeki ordu hükümete istifa çağrısında bulunur ve yönetime el koyar (Gezgüç ve Uzun, 2017: 165). "Arjantin Devrimi" olarak adlandırılan 28 Haziran 1966 tarihli darbe ile ordu, ilk defa demokrasiye hızlıca dönme isteğinde olmaz. Bunun temel nedeni 1966 darbesinin büyük toprak sahipleri ile birlikte sol ve sağ siyasi tabandan destek gördüğü görüşüdür.

Bu desteğin etkisiyle de 1966 darbesinin ardından 1973 yılına kadar ülkeyi üç ayrı askeri diktatör yönetir ve önceki dönemlere göre oldukça sert tedbirler alınır. (Gök, 2018: 42).

Perón'un Sürgünden Dönüşü

1973 yılında yapılan seçimde Héctor José Cámpora "Cámpora Hükümete, Perón İktidara" sloganıyla girdiği seçimi kazanır ve 11 Mart 1973'te yapılan genel seçimde Perónist Partinin yüzde kırk dokuz oy alması ile Héctor José Cámpora başkan seçilir (Gezgüç ve Uzun, 2017: 170). Seçilen hükümet beklentileri yükseltir. Ancak bu beklentiler siyasal şiddeti engelleyemediği gibi suikastleri, fabrika işgallerini ve eylemleri de artırır.

Perónizmin geleneksel tabanını oluşturan işçi sendikalarındaki sağ eğilimse artmaya devam eder. Devrimci Perónistleri hareketten koparma/ayırıştırma çabası ise sol Perónizmin Perón'a duyduğu şüpheleri artırır. Sağ eğilimli sendikacılar ve solcular arasındaki kavga Perónistler arasında da yükselir. Perón'un ülkeye döneceği 20 Haziran 1973'te üç milyona yakın kişi Perón'u karşılamak üzere Ezeiza Havaalanı'na akın eder. Perón'un uçağı inmeden Ezeiza Havaalanı çevresinde sol kortejlerin olduğu bölgeye ateş açılır. Perón'un uçağı mecburen askeri üsse iner. Bu saldırının sonucunda 365 kişi yaralanır, 13 kişi hayatını kaybeder ve bu olay Arjantin siyasi tarihine Ezeiza Katliamı olarak geçer (Çelikol, 2007: 168). Sağ Perónistlerin sol Perónist grup Montoneroları hedef aldığı Ezeiza Katliamı sağ ve sol Perónistlerin arasındaki ayrılığın ciddi boyutlarda olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanır (Gezgüç ve Uzun, 2017: 172).

Perón, ülkeye dönüşünün ardından Eylül 1973'te yapılan seçimle yeniden başkan seçilir. Öncelikli olarak işçi hareketini birleştirmeyi ve askeri kurumlarla halkı barıştırmayı hedefler. Ancak bu noktada başarılı olamaz, artan protestoları kontrol altına almaya çalışır. Fakat başkanlığı uzun sürmez. İktidara gelmesi üzerinden bir yıl geçmeden Temmuz 1974'te hayatını kaybeder.

1973 yılında Perón yurda dönüşünü kutlamak için Buenos Aires'in simgesel merkezi olan obelisk civarında halka açık bir kutlama düzenler ve bu kutlamaya sahne alması için Osvaldo Pugliese'yi de davet eder. Perón performansın ardından başkanlık sarayı resepsiyonunda Pugliese'nin elini sıkar ve "Affetmeyi bildiğiniz için teşekkür ederim." der. Pugliese ise "Affederim ama unutmam." cevabını verir (Lavocah, 2016: 205).

1976 Darbesi

1974 yılında Perón'un hayatını kaybetmesinin ardından Perón'un yerine başkan yardımcısı ve aynı zamanda eşi olan Ísabel Perón geçer. Latin Amerika'nın ilk kadın başkanı olur. Ísabel Perón başkanlığı süresinde sağ görüşlü danışmanı José López Rega'nın etkisinde kalır. İşçi sınıfının mücadelesi yükselmeye devam ederken yaşanan enflasyon krizleri de hükümet ve sendikalar arasındaki gerilimi arttırır. Bu süreçte danışman José López Rega'nın desteklediği silahlı gruplar ülkedeki terör olaylarını ve ölüm timleri de cinayetleri daha etkili hale getirir (Gezgüç ve Uzun, 2017: 175).

1973 petrol krizinin ardından ülke ekonomisi toparlanamaz. Ekonomideki kötü gidişat ve şiddet eylemlerinin artışı komşu ülkelerdeki devrimci hükümet örneklerinin (Şili'de Allende, Küba'da Castro) Arjantin'de de kurulabileceği ihtimali ile birleşince ordu içinde endişe baş gösterir. Tüm bu süreç 24 Mart 1976'da askeri darbeyi de beraberinde getirir. Cunta darbe nedenlerini "Komünizmi durdurmak, kamu düzenini ve güvenliğini yeniden sağlamak ve ekonomiyi kurtarmak" olarak açıklar (Gezgüç ve Uzun, 2017: 176).

Darbe sonrası başlayan otokratik süreç "Kirli Savaş" olarak adlandırılır. Bu dönemde muhalif kesimin getirildiği toplama kamplarında yaklaşık beş yüz kadar bebeğin dünyaya geldiği ve biyolojik annelerinden zorla koparılıp kendilerini bekleyen askeri görevlilere satıldığı veya "politik açıdan uygun" ailelere verildiği bilinir (Mızrak, 2019: 384).

Darbenin ardından askeri iktidar, ülkedeki muhalif kesimleri bastırmak ve diktasını inşa edebilmek için ihraç, tutuklama, işkence, tecavüz ve yok etme yöntemleriyle yaklaşık üç yüz elliye bulan toplama merkezlerinde vatandaşların "kaybedilmesini" sağlar. Naziler tarafından geliştirilen gözaltında ölüm ve kaybolma tekniği "desaparecidos" (kayıplar) kavramı; cuntanın binlerce Arjantinliyi kaçırma ve işkence yöntemleriyle öldürüp inkar amacıyla kullandığı bir kavrama dönüşür (Mızrak, 2019: 382). Hava kuvvetleri "ölüm uçuşları" olarak adlandırdığı seferlerle ilaçlı insanları üzerlerinde sadece iç çamaşırlarıyla yarı baygın şekilde havadan okyanusa atarak "kaybeder".¹⁷

¹⁷ Edebiyat Profesörü Marguerite Feitlowitz işkence mağdurları ve Plaza Mayo Anneleri ile yaptığı görüşmelerin ardından yayınladığı Şiddet Sözlüğü (A Lexicon of Terror) isimli araştırmasında dönemde sistematik şekilde uygulanan işkencelerde kullanılan dili; hem işkence mağdurları hem işkenceciler hem de bürokrasi içinde işkence emri verenler ile işkencecileri ordu içinde yetiştirenler boyutlarında inceler. Ariel Dorfman'ın bu çalışmaya dair yorumu "Okuyun ve bir daha benzeri yaşanmaması için dua edin!" olur. Feitlowitz, yaptığı görüşmelerden, eski komutanların duruşma tutanaklardan ve insan hakları örgütlerine verilen ifadelerden yola çıkarak bir Şiddet Sözlüğü tablosu hazırlar.

"Gizli kamplarda işkenceciler, kodlanmış ifadeleri törenle tekrarlayarak öfkeyle kurbanlarıyla sürekli konuşurlar: "Siz yoksunuz... Hiç kimse değilsiniz... Biz Tanrınız." Var olmayan bir kişiye nasıl işkence yapılabilir? Hiç kimsenin dünyasında nasıl Tanrı olunabilir? Canlı bir varlık nasıl var olamaz? ... Dilin gücü tam olarak buradadır, yarattığı ve kelimelere yansıdığı gerçeklik sayesinde işkence hem dil ile artar hem de dil işkenceyi ritüelleştirmeye yardımcı olur. İşkenceciye "amaç" sağlarken işkence görene de "açıklama" sağlar çünkü "ikna" işkence için gerekli seviyelerden biridir. ... Her şeye gücü yeten Tanrı hakkında sürekli konuşmak, ölümlüleri tanrısal bir dokunulmazlıkla başkalarına eziyet edebileceklerine inandırabilir" (Feitlowitz, 2011: 57-58).

İşkencecilerin kullandıkları dilin kökleri Nazi retoriklerine dayanır. Ölü bedenlerinin parçaları kasti olarak birbirlerine karıştırılan cesetler başlarda NN (non nominatus - isimsiz) yazan mezarlara gömülür. Günümüzde yaygın olarak bu doktrin Gece ve Sis olarak bilinir (Noche y Niebla ya da Nacht und Nebel). Sonradan

1976 darbesinden sonra kayıplarının hesabını sormak üzere Arjantinli anneler alana çıkar. *Asociación Madres de Plaza de Mayo* örgütlenmesini kuran Arjantinli anneler, ilki cuntanın hâlâ iktidarda olduğu 1977 yılında olmak üzere, her perşembe günü öğleden sonra saat üç buçukta Mayıs Meydanı'nda (Plaza de Mayo) Başkanlık binasının karşısında bir araya gelerek kayıplarının hesabını sormaya başlar. Bu yönü ile devlet terörüne karşı ilk muhalif gücü oluştururlar (Genç Yılmaz, 2014: 56).

İngiltere ile yaşanan Falkland Krizi, Arjantin militarist yönetimlerinin uygulamalarının uluslararası boyutta tepkilere yol açması ve uzun yıllar demokrasiden uzak militarist baskılara maruz kalan toplumun giderek artan talepleri sonrasında Arjantin 1980'lerin ortalarında militarizm ve pretoryanizm hakimiyetinden kurtulabilir. Neoliberalizme eklenme sürecinin hemen başında 2001 krizini yaşayan Arjantin'de hâlâ 20. Yüzyılın başlarına, o parlak günlere duyulan umudu hem kamu bürokrasisinde hem de her toplumsal sınıfta gözlemek mümkündür.

Osvaldo Pugliese'nin Müziği, Stili ve Sendikası *Pugliese'nin Müziği ve Stili*

Genel olarak büyük tango orkestralarının herhangi birinden gelişim çizgileri bağlamında bahsettiğimiz zaman "orkestra kayıtlarının 1940'lı tarihli harika, 1950'lerdeki de ilginç ama muhteşem olmaktan uzak, daha çok mevcut müzikal seviyeyi muhafaza etmeye çalışırken 1960'lardakilerin ise vasat olduğu" genellemesini Osvaldo Pugliese için kullanamayız. Pugliese tam bir istisnadır. Kendisini diğer orkestralardan ayıran en temel özelliği de budur. Gelişmeye, müziğini ilerletmeye devam eder. 1970 tarihli kayıtları bile iz bırakır (**La Beba** (1972), **Ojos Negros** (1972), **Desde El Alma** (1979)). 1950'lerdeki çalışmalarında "seviye koruma"yı bırakın, müziği gözle görülür şekilde olgunlaşır. Üstelik Troilo'da gözlendiği gibi daha zor dans edilebilir bir hale de gelmeden. Çoğu Pugliese sever için 1950'ler zirve yıllardır (Lavocah, 2016: 33).

desaparecido adını alacak Gece ve Sis mitosu Arjantin'de ordu tarafından binlerce vatandaşın kaçırılması, işkence ve öldürülmesini reddetmenin bir yolu olarak icat edilir. Ne yaşayan ne ölü, arafta bir yerde kayıp ve sonsuza kadar yok binlerce insandan söz ediyoruz. Sanki kaderleri yok olmak. Doktrinin doğası gereği kamplarda dil bir işkence formu olarak kullanılır. Mahkûmlar iz bırakmadan yok olacakları için önce isimleri ellerinden alınır ve bir numara ile anılmaya başlanır. Gece gündüz gözleri bağlı şekilde kelepçeli, zincirlere bağlı sıkışık hücrelerde tutulan mahkûmlar "tubo" (tüp) dedikleri bu hücrelere girmeyi reddettikleri an öldürülürler.

İşkenceler çoğunlukla Hitler'in portresinin bulunduğu odalarda yapılır. Benzer şekilde Hitler'in ses kayıtları koridorlarda hapsedilenlere zorla dinletilir. Mahkûmlara uzun süreler boyunca vajina, anüs, göbek, gözler, burun ve kulaklara elektrik verilerek işkence edilir. Kafalarına plastik poşetler geçirilen mahkûmlar tam boğulacakları anda poşet çıkarılarak hayata döndürülürler. Kalbi durma eşiğinde olan mahkûmları, kamp doktorları ilaç verip daha fazla işkence edebilmek için kurtarırlar. Bu sırada da hep aynı söz kalıplarını kullanırlar. "Dünya kadar zamanımız var. Sen yoksun. Hiç kimse değilsin. Hiç var olmadın. Seni aramaya geleceklerini mi düşünüyorsun? Var olduğunu artık kimse hatırlamıyor bile! ..."

Araştırmadaki tabloda yer alan terimlerden bazıları ve anlamları ise şu şekildedir: *Traslador*: Ölümüne götüren, posta. *Asado*: Tam çevirisi 'barbekü/mangal yapmak'. Kullanımı: Cesetlerin yakılması işlemi. *Avenida de felicidad*: Mahkum tüplerinden/hücrelerinden işkencehaneye giden yol. *Comida de pescado*: Okyanusa atılarak mahkûmların balıklara yem olmaları. *Huevara*: ESMA'daki ses izolasyonunun yumurta kartonlarıyla sağlandığı işkencehane" (Feitlowitz, 2011: 57-66).

1950'ler darbe sonrası tangonun gerilediği dönemdir. Bir anda bıçak gibi kesilir tüm gelişim. Beste yapan sayısı azalır, kayıt yapan orkestralar yok denecek kadar azalır, eski ünlü café ve kabareler kapanır. Tango baskılanır, genç nüfus rock'n roll'a yönelir. 1960'larda dans eden sayısı yok denecek kadar azalır. Pugliese ise 1961'de Don **Agustín Bardi**, 1965'de **Orlando Goñi**, 1966'da **La Mariposa**, 1969'da **A Evaristo Carriego**'yu kaydederek bu gelişmelerin aksine müzikal gelişimini sürdürür.

Hikâyenin başında ise bir sürü başarısız girişimin ve deneyim kazandığı farklı orkestra üyeliklerinin ardından Pugliese 1939 yılında kendi orkestrasını bir araya getirmeyi başarır. Kemancı Jaime Tursky orkestranın sahne alacağı ilk işi ayarladığında Pugliese siyasi faaliyetleri nedeniyle hapistedir. Anlaşmanın yapıldığı 11 Ağustos tarihinden beş gün önce hapisten salınır. Prova ile geçen beş günün ardından orkestrası ile ilk kez Café El Nacional'de sexteto (altılı) olarak sahne alır. İlk stüdyo kaydı ise 1943 yılında bir klasik olan **Farol** ve **El Rodeo** eserleridir.

Stilinin Şekillenmesi, Etkilendiği Müzisyenler

Pugliese'nin repertuarını oluşturmada iki ana etkenden söz edebiliriz. İlki "Tangonun ABC'si" olarak onurlandırdığı üç müzisyendir: bandoneonist ve besteci Eduardo Arolas, piyanist Agustín Bardi ve besteci Juan Carlos Cobián. Pugliese bu üç ismin eserlerini ve müzikal yollarını temel alır. Arolas'ın (**Derecho Viejo** ve **La Cachila** eserlerini Pugliese 1945'de kaydeder) muhteşem melodik müziği hem sert hem de enerjik bir yapıya sahiptir. Daha çok şehri yansıtır. Bardi ise (Pugliese, **El Rodeo**'yu 1943'de, **Gallo Ciego**'yu 1959'da kaydeder) eserlerinde Buenos Aires'den ziyade kırsalın etkisinde kalır. Daha romantiktir, O'na göre Arjantin *pampaları* tangonun ilk kökenlerine bir göndermedir. Cobián ise kırsal ile kent arasında bir köprüdür (Lavocah, 2016: 35). Pugliese senfonikleşme ve dans harici de dinlenecek müziği icra etme fikrini Cobián'dan alır.

Pugliese'nin müziği öğrenmesi ve ileride kendi stilini geliştirmesinde ikinci ve en önemli etken de Julio De Caro ve kardeşleridir. Pugliese müzikal anlamda De Caro'yu geliştirecek ve ona bir karakter kazandıracak olsa da kariyerinin sonunda dahi ona olan minnetini asla unutmaz.¹⁸

1910'larda, De Caro'dan önce, tüm tango müzisyenler aynı anda aynı notaları ve ezgiyi çalarlar (Arjantinli müzisyenler bu tarza "tutti" der). De Caro'nun tango tarihindeki önemi ise; her enstrümanın öne çıkması için gerekli boşlukları bırakarak yarattığı yeni yorumlama şeklidir. Birbirini takip eden ve sık sık yer

¹⁸ Julio De Caro bir röportajında Pugliese'yi ruhani oğlu olarak gördüğünü ifade etse de hayatlarının çok uzun yıllarını dargın geçirirler. Bunda Julio De Caro ve Pugliese'nin bir belediye meclis üyesine tangoya resmi destek istemek için ziyaret etmelerinde yaşanan bir olay etkili olur. Tam uzlaşma sağlandığında De Caro yok yerden "Elbette Pugliese'de ideolojisini ve komünist faaliyetlerini bir kenara bırakacak." teminatını verir. Pugliese sinirlenip De Caro'nun üzerine yürür, Belediye Meclis Üyesi ikisini ayırır ve ikili bu olayın ardından uzun yıllar küs kalır.

değiştiren bandoneon ve keman sololarıyla yapılan aranjmanlar bugünden bakıldığında sıradan gözükse de o dönem için oldukça sıra dışıdır. Pugliese de kendi aranjmanları ve bestelerinde bu fikri daha da ileri taşır.

Julio De Caro ve kardeşleri Emilio De Caro, Francisco De Caro ile Pedro Maffia ve Pedro Laurenz “Decarean” olarak anılan okulun/ekolün kurucusu ve ilk temsilcileridir. Okulun klasiklerinden **Mala Junta** (1943) ve **Amurado** (1944) birer Laurenz klasiği olması dışında Pugliese repertuarı için stilin gelişimi bağlamında önem taşır. Tango müziğini daha zengin ve kompleks kılan bu ekol, karmaşık müzikal formlarıyla tangonun en ilgi çekici orkestralarını etkiler. Bu akımın en önemli şefleri ise Pugliese’nin yanında Anibal Troilo, Astor Piazzolla, Horacio Salgan ve Pedro Laurenz’in kendisidir.

De Caro tüm kompleks orkestraların tam anlamıyla temelidir. Müzik evrildikçe, bu ekolün üyelerinin eserlerinde ritim yumuşar ve daha melodik hal alırken var olan karmaşık yapı müziğin heyecanını korumasını mümkün kılar. Bu noktada Alfredo De Angelis, Miguel Caló ve Carlos Di Sarli benzeri bir melodiye teslimiyetten ziyade melodinin kompleks formlarla müziği zenginleştirmesinden bahsetmekteyiz. Parça içinde enstrümanların sık sık öne çıkarak yer değiştirmesi müzikal cümleler arasındaki duygusal değişimlerin de marjlarını arttırır.

La Yumba (1946) - Metal İşçilerinin Ritminden Tango Adımlarına...

Pugliese’nin en önemli eseri olan **La Yumba** Pugliese’yi ve onun müziğini anlamamızı sağlayan bir prototip gibidir. Pugliese bu parça ile De Caro etkisinden sıyrılıp kendi stilini inşa edeceği fikirlerinin temelini atar. Bu stil 1950'lere geldiğimizde olgun bir hal alır. “Çok özgün ve emsalsiz bir marcato kullanır. Pugliese kendisini Julio De Caro’nun mirası ve 4x4’lük ritmi ile özdeşleştirse de gerçekte De Caro’nun müziğini alıp ona bir hümanizm elbisesi giydirmiştir” (Lavocah, 2014: 56).

Şarkıya ulaşmak için karekodu kullanabilir ya da linkten²⁰ ulaşabilirsiniz

¹⁹ Kemancı Julio De Caro’nun (1899-1980) babası Milano konservatuarında eğitmandir. Sesi metalikleştiren, “stroh violin” ya da “violin cornet” denilen, kemanın sesinin daha çok çıkması için gramofon benzeri bir yükselticinin bağlı olduğu kemani kullanması karakteristik özelliğidir. Adını taşıyan *Decarean* ekolün ya da okulunun kurucusudur. Tango müzik tarihinde ilerleyen üç farklı saç ayağından birinin temelini oluşturur.

²⁰ <https://open.spotify.com/track/6B11DcP8IV8vq720QEfC9B?si=557GJYvnTvmNpj7GuU8pug>

Müzik ve bu bağlamda kent sosyolojisinde, herhangi bir sanatın mevcut köklerinde yer alan “kent-kırsal ayrımı” o sanatın temel paradigmalarını ve duygularını belirleyen asli faktörlerden biridir. Müzikte de seslerin/tonların karşılıklı ilişkilerinin belirlenmesinde ve bize yansıtılan duygu bağlamında kent- kırsal ayrımı hayatidir. Dönemin tango müzisyenleri, çoğunlukla şehirden ve özellikle Buenos Aires’in çok kültürlü, göçmen ağırlıklı yapısından etkilenirler. Tango kentin müziğidir, onun sosyolojik yapısını yansıtır, onun sınıflarını yansıtır. Elbette tangonun kırsalla büyük bir bağı vardır. Özellikle daha ilkel formlarında çok daha bariz olan *pampa* vurgusu/hasreti Tango Altın Çağı’nda azalsa da mevcudiyetini bir ölçüde sürdürür.

“Pugliese müziğini yumba (“jum-ba” olarak okunur) sözcüğüyle anlatır. Yumba sözcüğü, piyano ve kontrbas önderliğinde tüm orkestranın güçlü bir atağıyla gelen birinci ve üçüncü vuruşları (“jum” sesi) ve bunları takip eden ikinci ve dördüncü vuruşlarda duyulan, adeta bir karın gurultusunu andıran piyanonun bas oktavlarını (“ba” sesi) anlatır. Şu şekilde: BİR iki ÜÇ dört” (Lavocah, 2014: 56).

Bu, kesinlikle kente dair bir müziktir. Şehrin ve fabrikalarının merhametsiz ve mekanik seslerini yansıtır. Pugliese metal işçilerinin çalışırken çıkardıkları seslerin **La Yumba**’yı bestelerken kendisine esin kaynağı olduğundan söz eder. Büyük metal fabrikaları o dönemin teknolojisinde, bulunduğu mahallede sürekli yüksek ses çıkarır. Bunu, tren istasyonlarına ya da raylarına yakın yaşayanların aşına oldukları o ritmik güçlü seslere benzettirler (Lavocah, 2016: 89).

Müzisyenler Sendikası ve Yerel Plak Şirketi Kurması **Müzisyenler ve Sanatçılar Sendikası** **(Sociedad de Músicos y Artistas Afines)**

İki abisi gibi kulaktan, notasız enstrüman çalmayı öğrenen Pugliese, küçük-lüğünde kemanla tanışır. Babasının eve piyano bulup getirdiği ve “Bu evde çok fazla kemancı var.” dediği gün piyanoya yönelir. Okulu bırakıp konservatuara başlar. 1936 yılında ise **Carnaval De Mi Barrio**, **Inspiración** ve **Charlemos** gibi ünlü tangoların bestecisi Luis Rubinstein’in yeni açtığı müzik ve sanat okuluna (PAADI - Primera Academia Argentina de Interpretación) katılır. Roberto Rufino ve Alberto Podesta’da da bu okulun öğrencileri arasındadır.

PAADI’deyken bandoneonist Manuel Arcos ile beraber bir müzisyenler sendikası kurmaya karar verir. Kabareler ve gece kulüplerindeki ağır çalışma koşulları ve güvencesizlik (uzun çalışma saatleri (18.00’den 06.00’ya kadar), izin yapmadan her gün aralıksız çalışma mecburiyeti, düşük ücretler ve fazla müzisyen arzı konforuyla yaşanan hesapsız kovulmalar ve hepsinin sonucu olan yüksek işsizlik) müzik emekçilerinin temel problemleridir. Gece çalışabilmek için iş arayan müzisyenlerin ileri geri yürüdükleri ünlü Corrientes Caddesi boyunca elden bildirir

dağıtan Pugliese kısa zamanda çok fazla müzisyenin sendikaya katılımını sağlar. Ardından kabarelerde grevler başlar. Grevlerin ardından gerçekleşen müzakere-lerin sonucunda çalışma saatleri azaltılır ve haftalık tatil hakkı elde edilir. Bu başarıya rağmen Pugliese'nin iş bulması giderek zorlaşır ve "sorun çıkaran" olarak damgalanır (Lavocah, 2016: 234).

Stentor: Pugliese'nin Kendi Plak Şirketini Kurma Denemesi

Pugliese ilk plak şirketi Odeon ile yaptığı ilk anlaşmada çoğu yeni müzisyenin yaptığı hatayı yapar ve sözleşmeyi tamamen okumaz. Plak çıktıktan sonra gelirin yüzde 4'ünü alabilen Pugliese ve orkestrası diğer orkestraların yüzde 6 hatta 7 bile aldığını öğrenir. Bu haksızlığa karşı eli kolu bağlanmış olan Pugliese o günlerde niyetlendiği yerel bir plak şirketi kurma hayalini anca 1960'da gerçekleştirebilir (Lavocah, 2016: 49).

1960'da bazı arkadaşlarıyla Stentor isimli kendi plak şirketini kurar. EMI (Odeon) ve Sony (RCA Victor) hegemonyasına karşı yerel şirket kurma girişimini ilk olarak Troilo, TK firması ile 1950'lerde dener. Kullanılan materyallerin kalitesizliği sonucunda TK tango piyasasında güzel anılar bırakmaz.

Stentor'un başarısız olması için elbette Arjantin hükümeti elinden geleni ardına koymaz. 1961'de orkestra turdayken Pugliese telefonla Stentor ofisinin polis baskınına uğradığı haberini alır. Master kayıtlar dahil tüm ekipmanların parçalandığını ve tüm basılı plaklara el konulduğunu öğrenir.

Bu el konulan albümlerden biri Euro Records tarafından *El Eslabón Perdido - Kayıp Halka* adıyla 2002'de basılır. Albümde Pugliese'nin Fidel Castro için bestesi olan **Milonga Para Fidel** de yer alır. Bu parçayı Domuzlar Körfezi çıkarmasının ardından besteler ve kendi stüdyosunda gizlice kaydeder. 1961'de parçanın notaları basılıp yayınlanınca polis tüm baskıları toplar, kurtulan bir iki kayıttan birini Pugliese Küba ziyareti sırasında Castro'ya armağan edecektir. Bu kaydın gün yüzüne çıkması ise Pugliese'nin vefatının ardından gerçekleşir (Lavocah, 2016: 186).

Sonuç Yerine

Çalışmada ortaya çıkmıştır ki; Tango Arjantin siyasi tarihinden oldukça etkilendirilmiştir. Bununla birlikte Pugliese'nin hem tangoya hem de Arjantin işçi hareketine katkısı oldukça fazladır. Arjantin siyasi tarihindeki konumu (bir dönem yasaklanıp daha sonraki dönemlerde ise yüceltilmesi) ülkenin farklılaşan siyasi yapısını da ortaya koyar. Bununla birlikte Pugliese'nin politik kimliği danstan uzaklaşmamış, aksine Pugliese politik kimliğini tango ile birleştirmiştir. Tangoda bestelerini yaparken işçi sınıfından kopmaması, kendi orkestrası ve diğer orkestralar için örgütlülüğü esas almasıyla Pugliese, diğer orkestra şeflerinden farklılaşır. Çalışmada ortaya koymaya çalıştığımız çaba ise; günümüzde popüler kültür içerisinde varlığını devam ettiren tangonun, ortaya çıktığı Arjantin topraklarından günümüze kadarki gelişimi sürecinde yadsınamaz Pugliese etkisini anlatmaktır.

Oswaldo Pugliese Eserleri, Hayatı ve Dönemin Önemli Olayları Tablosu

Tarih	Dönüm Noktası Olan Eserleri	Oswaldo Pugliese'nin Hayatı	Dönemin Önemli Olayları
1905		İtalya göçmeni yoksul bir ailenin çocuğu olarak 1905'de Buenos Aires'de doğar.	
1916			Hipólito Yrigoyen Yrigoyen başkan seçilir. Enflasyonla mücadele için asgari ücret politikası uygulamaya başlar.
1919			Semana Trágica
1920-1922			Asi Patagonya
1926		1926'da Recuredo'yu besteler ve böylece müzik çevrelerinde fark edilir. Ancak başarı daha sonra gelecektir.	
1930			Ekonominin kötüye gidişi karşısında ortaya çıkan çatışma döneminde 6 Eylül 1930'da José Felix Uriburu ve örgütlediği askerler tarafından Hipolito Yrigoyen görevden alınır ve Arjantinlilerin deyişyle "Alçak On Yıl" başlar.
1935		D'Arienzo patlaması. Tango Altın Çağı başlar.	
1936		Müzisyenler ve Sanatçılar Sendikası'nı (Sociedad de Músicos y Artistas Afines) kurar.	İspanya İç Savaşı, Arjantin'de de oldukça yakından takip edilir.
1939		"Bir sürü denemenin ardından 1939'da orkestrasını bir araya getirip kurabilir. 1968'e kadar bu müzisyenler ekibi neredeyse aynı kalır.	
1943	Farol	Orkestranın sahne almaya başlamasından tam 5 yıl sonra ilk stüdyo kaydı.	- Arjantin için İkinci Dünya Savaşı'na girip girmeme tartışmaları ve artan yolsuzluklar, kötüleşen ekonomi bu nedenle oluşan hükümet içi tartışmalar 1940'ların başında daha da belirginleşmesi darbe sürecinde de etkili olur. Albay Juan Perón'un içinde bulunduğu milliyetçi kurmaylar "Ulusal Devrim" yaparak yönetimi ele geçirir. Arjantin savaşta tarafsızlık politikasını sürdürür. -Darbenin ardından lunfardo içeren tango parçalarına sansür uygulanmaya başlar.
1944	- Recuerdo - Amurado		

1945	- Yuyo Verde - Maleza - Rondando tu Esquina - El Abrojito - Mentira	Pugliese ve orkestrası 1945'te bir filmde yer almak için davet alır. Filmin yönetmeni sözlerini kendi yazdığı bir tangoya dair Pugliese'nin beste yapmasını ve filmde bu parçanın yer almasını ister: Mirando la lluvia. Hükümet bunu duyduğunda eğer Pugliese filmde yer alırsa filmi yasaklamakla yönetmeni tehdit eder. Yönetmen mecburen çok daha az popüler birine besteyi yaptırır. Ancak film kaderinden kaçamaz. Yayınlanmasının beşinci gününde çıplak bir kadının filmde yer alması gerekçesiyle film yine hükümet arafından yasaklanır (Lavocah, 2016: 97).	Arjantin, Japonya ve Almanya'yla diplomatik ilişkilerini sonlandırıp iki ülkeye de savaş ilan eder. Birleşmiş Milletler'e kurucu üye olarak katılır. Perón tutuklanır, tepkiler üzerine serbest bırakılır.
1946	- Fuimos - Sin Lágrimas - La Yumba	-Müzikal anlamda "Pugliese stili"nin başlangıcı. - Yıl sonunda stüdyoda kayda girmesi, radyoda yayınlanması ya da halka açık yerlerde sahne alması tamamen yasaklanır.	Perón başkan seçilir. Halka maaşlarda artış ve sosyal güvenlik caatlerinde bulunur. "Evita" ismiyle bilinen karısı Eva'yı işçi ilişkileri sorumlusu yapar.
1947	- Sin Palabras - N... N...		
1948	- Patético - Negrecha		
1950	- De Floreo - Vieja Recova - Y Mientes Todavía		
1951	Pasional		Perón ezici bir çoğunlukla tekrar başkan seçilir.
1952	- La Tupungatina - Ahora No Me Conocés - Si Sos Brujo	- "Pugliese stili"nin olgunlaşması. - Tango Altın Çağı'na sona erer.	Eva Perón kanserden ölür, Perón'a destek azalmaya başlar.
1953	Chiqué	Pugliese'nin radyoya çıkma yasağı kaldırılır.	
1954	- Nueve de Julio - Te Aconsejo Que Me Olvides		
1955	- Emancipación - Esta Noche De Luna - Cascabelito	Pugliese 6 ay boyunca hapsedilir.	Arjantin'de binlerce kişinin öldüğü iç savaş sonrası ordu darbe ile iktidara gelir. Perón görevinden istifa eder ve Paraguay üzerinden İspanya'ya kaçar. İspanya'da sürgün hayatı yaşar.

1956	- A Mis Compañeros - Remembranza - Nochero Soy	
1957	Pata Ancha	
1958	- La Bordona - Dicha Pasada	
1959	- Gallo Ciego - La Cumparsita (Si Supieras)	"Orkestra Ağustos 1959'da dört aylık SSCB ve Çin Halk Cumhuriyeti turuna çıkar. Üç ayda, SSCB'de 8 şehirde ve kalan bir ayda da Çin'de 28 şehirde sahne alır. Tur 10 Ağustos Moskova konseriyle başlar. Kızıl Ordu Tiyatrosu'nda 5000 kişi önüne çıkarlar. En büyük ilgiyi ise Ermenistan'da Dinamo futbol stadyumunda 50.000 kişiden görürler.
1960	Un Lamento	Stentor - Pugliese yabancı sermayecen bağımsız bir plak şirketi kurar.
1961	Don Agustín Bardi	
1962		- Arjantin'de darbe sonrası Arturo Frondizi'nin sivil hükümeti devrilir. - Küba Füze Krizi.
1963	El Adiós	
1964	Será Una Noche	
1965	Orlando Goñi	1. Japonya Turu
1966	La Mariposa	Arjantin'de General Juan Carlos Onganía darbe sonrası yönetimi devralır ve tüm siyasi partileri susturur.
1968		1968'de, Pugliese'nin hasta olduğu ve bu yüzden orkestra için iş ayarlayamadığı bir dönemde Pugliese'nin altı ana müzisyeni sextet olarak beraber çalışmaya başlar. Çok geçmeden maestrodan ayrılırlar. Ayrılıkları arkadaşça olsa da bu korkunç bir darbe olmalı; bu grup içinde 1939'dan beri onunla olan ilk bandoneonisti Osvaldo Ruggiero, kontrbasçısı Alcides Rossi (Esas kontrbasçısı olan Aniceto Rossinin oğlu) ve ayrıca kemancısı Oscar Herrero yer alır. Bu ayrılık orkestranın kalbini söküp alır (Lavocah, 2014: 297).
1969	- El Marne - A Evarista Corriego	

1970	Lágrimas	
	- La Beba	
1972	- Ojos Negros	
1973	Zum	Perónist parti Mart'ta seçimleri kazanır. Terör olayları artar. Ezeiza Katliamı. Perón Eylül ayında tekrar başkan olur.
1974		Perón ölür, artan terör olaylarında yüzlerce kişi ölür. Grevler ve gösteriler patlak verir.
1975		Arjantin'de enflasyon %300'e yükselir.
1976		General Jorge Videla Cuntası İsabel Perón'u devirir, yönetimi devralır. Meclis feshedilir. Rejim karşıtları tutuklanır. 10000'lerce kişi kaybolur.
1979	2. Japonya Turu	
1980	Latin Amerika Turu (Meksika, Peru, Kolombiya)	
1982		General Leopoldu Galtieri'nin Falkland Adaları'na asker çıkarmasıyla Falkland Savaşı başlar. İngiliz güçleri Haziran ortasında adayı geri alır. 700 Arjantinli çatışmalar sırasında hayatını kaybeder.
1983		Arjantin sivil yönetime döner, radikal Raúl Alfonsin başkan olur. İnsan haklarını ihlal eden askeri liderler yargı karşısına çıkarılır.
1984	Pugliese Küba'yı Ziyaret eder.	
1985		Darbelerin ardından görece normalleşmenin yaşandığı yıllarda Pugliese'ye 80. doğumgünü için Latin Amerika'nın en önemli opera binası olan Teatro Colón'da bir konser ayarlanır. Son parça olan La yumba için, yıllar boyunca onunla birlikte çalmış ve içlerinde 1939 orkestrasından bir emektar olan Osvaldo Ruggiero'nun da bulunduğu birçok müzisyen Pugliese'ye sahnede eşlik eder. Toplamda bandoneon sayısı 10 müzisyene ulaşır. Don Osvaldo beş kere ayakta alkışlanır. Konser günü tiyatro işçileri son dakika grev kararı alır. İşçiler grev nedenlerini Pugliese'ye açıklamak için yanına geldiklerinde Pugliese "tüm hayatım boyunca işçiler için mücadele verdim ve bugün olanları anlayamıyorum, gerçekten" cevabını verir. Konser sekiz gün sonra yapılabilir (Lavocah, 2016: 211).
1989	Piazzolla ile beraber Amsterdam konseri	
1995	Son performansını icra eder. Artan sağlık sorunları nedeniyle 90 yaşında hayata gözlerini yumar.	
2005		100. doğum gününde Arjantin'de "Pugliese Yılı" ilan edilir.

Kaynakça

- Borges, J.L. (2014) *Evaristo Carriego* (çev. Peral Bayaz Charum), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelikkol, G. (2007) *Direnişlerin Güney Kutbu*, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Feitlowitz, M. (2011) *A Lexicon of Terror: Argentina And The Legacies of Torture*, New York: Oxford University.
- Gezgüç, G.M ve Uzun, T. (2017) "Arjantin Siyasi Tarihinde Askeri Darbeler", *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6, 2, 150-183.
- Genç Yılmaz, A. (2014) "Toplumsal Hareketin Kalbinde Bir Yeni Özne: Anneler Türkiye'de Cumartesi Anneleri ve Arjantin'de Mayıs Meydanı Anneleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz" *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2, 3, 51-74.
- Gezgin, U. B. (2017) "İspanya İç Savaşı, Darbe, Direniş ve Tarih Yazımı" https://dunyalilar.org/ispanya-ic-savasi-darbe-direnis-tarihyazimi.html/#_ftn4
- Gök, N. (2018) *Sebeup Ve Sonuçlarıyla Bir Kısır Döngü: Darbeler. Arjantin, Brezilya, Şili Ve Türkiye Üzerine Bir İnceleme*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Kök, G. (2010) "Arjantin'in Yakın Tarihi ve Perónizmin Mirası" <http://haber.sol.org.tr/bizimamerika/arjantin-in-yakin-tarihi-ve-Peronizmin-mirasi-28097> (24.03.2020).
- Lavocah, M. (2016) *Tango Masters: Osvaldo Pugliese*, Londra: Milonga Press.
- Mızrak, D. (2019) "Arjantin'in Kayıp Çocukları" Vakasının Hakikat Hakkı Çerçevesinde İncelenmesi", *Ankara Barosu Dergisi*, 1, 364-396.
- Özgenç, K.B. (2017) 20. Yy. Başından I. Dünya Savaşına Dek Arjantin, Buenos Aires Üniversitesi.
- Savilgiano, M. E. (1995) *Tango Tutku'nun Ekonomi Politikası* (çev. Serdar Aygün), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Salman, B. (2003) *İspanya'da II. Cumhuriyet ve İç Savaş (1936-1939)*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi.
- Yarar, A. (2013) "Arjantin'de Juan Domingo Perón Dönemi" <http://politikaakademisi.org/2013/09/18/arjantin-de-juan-domingo-Peron-donemi/> (24.03.2020).
- Yıldırım, S. (2018) "İç Savaş Öncesi ve Sonrasında İspanya'da Devlet ve Sınıflar", *Aurum Sosyal Bilimler Dergisi*, 3,1, 1-19.

Araştırma Makalesi

Emeğin Özneleşmesi Bağlamında Türkiye’de Politik Rock’un Gelişimi

Mehmet Atilla GÜLER* ve Serter ORAN**

ORCID ID: 0000-0001-6910-2134 ORCID ID: 0000-0001-5845-7562

“Music is life”¹

Horacio El Negro Hernandez

Öz

Rock müzik, modern çağın baskın sesi olarak tanımlanabilir. Bugün içeriğine bakılmaksızın hayatın her alanında rock müziğin sesine, armonisine, tınısına denk gelmek mümkündür. Ortaya çıktığı dönemde sadece gençliğin başkaldırısı olarak değerlendirilse de cazdan R&B’ye, klasik müzikten hip-hop’a kadar oldukça geniş bir yelpazeden etkilenen rock müzik zaman içerisinde önemli ölçüde politikleşmiştir. Bunun yanında rock müzik, nesiller arası geçişkenliğe sahip bir müzik türüdür. Örneğin ilk ortaya çıktığı dönemde Pink Floyd, Led Zeppelin gibi bugün kült hale gelmiş grupları dinleyen jenerasyonun bir hatta iki jenerasyon sonrası dahi aynı grupların müziğinden hem benzer hem de farklı anlamlar çıkarabilmektedir. Jenerasyonlar arası bu geçiş, zamanla rock müziğin orta ölçekli bir isyandan pazarlama aracı haline gelmesine de zemin hazırlamıştır. Çevresel, kültürel ve toplumsal değişimlerin/dönüşümlerin rock müziği başlangıçtaki amacından farklı bir noktaya taşıyarak sosyal dönüşümlere neden olduğu da söylenebilir. Bu çerçevede rock müziğin bu dönüşümlerin yansıması olduğu unutulmamalıdır. Çalışmada bu tartışmalarla ilişkili olacak şekilde Türkiye’de politik rock’un gelişimi emeğin özneleşmesi bağlamında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: rock müzik, politik rock, işçi sınıfı, Anadolu Pop

Makale gönderim tarihi: 30.04.2020 Makale kabul tarihi: 20.06.2020

* Dr, Karamanoğlu Mehmedbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, atillaguler@kmu.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Bülent Ecevit Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, serter.oran@beun.edu.tr

¹ “Müzik hayattır.”

Development of the Political Rock in Turkey in the Context of Subjectivation of Labour

Abstract

Rock music can be defined as the dominant voice of the modern age. Today, regardless of the content, it is possible to coincide with the sound, harmony and timbre of rock music in all areas of life. Rock music, which was influenced by a very wide spectrum from jazz to R&B, from classical music to hip-hop, was significantly politicized over time, although it was considered only as the revolt of youth during its emergence. In addition, rock music has inter-generational transmittance. For example, when listening to cult bands such as Pink Floyd and Led Zeppelin at the time of its emergence, it can derive both similar and different meanings from the music of the same groups even after one or two generations. This transition between generations also paved the way for rock music to become a marketing tool from a medium-scale riot over time. It can also be said that environmental, cultural and social changes/transformations have brought social transformations by moving rock music to a different point from its original purpose. In this context, it should be remembered that rock music is a reflection of these transformations. In this study, development of political rock in Turkey were examined in the context of subjectivation of labour in relation to these discussions.

Keywords: rock music, political rock, working class, Anatolian Pop

Giriş

Frith (1984:60), rock müziği biçim, içerik ve etki açısından pop müzikten daha iddialı bir müzik türü olarak değerlendirir. Bunun nedeni, rock müzisyenlerinin hem yıkıcı bir anlayışı temsil etmeleri hem de karmaşık özel rüyaları ve hisleri gerçekleştirmiş olmalarıdır. Rock müzik, dinleyicilerine kendini işleyecek ve hemen tüketilecek bir his olarak sunulmuş, 1960'lı yıllarda yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümlerin etkisiyle bu müzik türünün temelleri kökleşmiştir. Bir müzik türü olarak rock, 1960'lı yıllarda müziğe yaratıcı ve kültürel bir söylem kazandırmıştır. Bennett'a göre (2009:476-477), bu söylemin merkezinde rock müziğin ciddi bir müzik türü olması ve bu müziği icra eden müzisyenlerin tıpkı yazar, şair, ressam gibi sanatçı kabul edilmeleri anlayışı yer almaktadır. Bennett'in altını çizmiş olduğu bu inanç 1960'lı yıllarda popüler müziğin yönünü keskin biçimde değiştirmiştir. Örneğin Beatles'ın yakalamış olduğu büyük ticari başarının ardından Jimi Hendrix, The Doors gibi sonradan kült haline gelen müzisyen ve grupların ortaya çıkması müzisyenliğin önemine vurgu yapılırken bu vurgu zamanla rock kültürünün anahtarı haline gelmiştir. Frith (1981), farklı bir çalışmada rock müzisyenlerinin özellikle karşıt kültürel hareketin hem öncüleri hem de sözcüleri olduklarını öne sürerken, 1970'li yıllara gelindiğinde Led

Zeppelin, Deep Purple, Eagles gibi grupların tahmin edilenin üzerinde bir başarı yakalamasının özellikle politik rock'un kültürel değerlerle pekişmesine de zemin hazırladığını belirtmiştir.

Diğer politik müzik türlerinin aksine, rock müziğin kökleri popüler müziğe dayanmaktadır. Farklı bir anlatımla rock müzik, müzisyenlerin gündelik hayatlarından ya da gerçeklerinden kaynağını alarak kentin sesleri olarak yankı bulmaktadır (Gillet, 1970). Rock müzik esas itibarıyla ortaya çıktığı dönemde genç kuşağın duygularını, hırslarını, öfkesini yansıtan bir tür olarak doğmuştur. Regge'ye göre (1994:91), rock müzik bu kuşağın normatif ve konformist olan her şeye karşıtlık, varoluşsal koşullara direnç ve olumsuzluğunu simgelemektedir. Buna göre, rock müziğin her bir notasında öfke, yabancılaşma, kaygı, korku yer alırken, toplumun içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasal belirsizliklere de her daim gönderme vardır.

Türkiye'de rock müziğin ortaya çıkışı 1950'li yılların sonlarına rastlamaktadır. Dönemin baskıcı rejiminin bir yansıması olarak Deniz Harp Okulu öğrencileri tarafından kurulan orkestranın müzik yapmasının yasaklanması, rock müziğin politikleşme sürecinde ilerleyen yıllarda yaşayacağı dönüşümün habercisi olmuştur. 27 Mayıs Askeri Darbesinin ardından yaratılan görece özgürlük ortamı müzikal anlamda da gözle görülür gelişmelere zemin hazırlamıştır. Tülay German'ın başını çektiği politikleşme süreci 1961 Anayasası ve sonrasında özellikle emek alanındaki önemli kazanımlarla birlikte *Anadolu Pop* olarak da bilinen, yerli folk ezgi ve armonilerinin batı enstrümanları ile icra edilmeye başlandığı bir süreci beraberinde getirmiştir. German'ın ardından Moğollar, Cem Karaca, Barış Manço gibi isimlerin öncülüğünü yaptığı akımı iyiden iyiye belirginleşmiştir. 12 Mart 1971 Muhtırasının hem müzikal hem de politikleşme açısından daha ilerici ve yenilikçi (progressive) bir görünüm kazanan rock müzikte bu dönemde işçi sorunlarını merkeze alınmaya başlanmıştır. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin Türkiye'yi emek ve emeğin kazanımları üzerinde yıkıcı etkisi rock müziği de şekillendirmiştir. Yeniden politikleşme ancak emek örgütlerinin yeniden yükselişe geçtiği *Bahar Eylemleri* ve ardından yaşanan gelişmelerle gerçekleşebilmiştir. Günümüz koşullarında değerlendirildiğinde Türkiye'de sayıları az da olsa politik rock yapan müzisyenler vardır. 1960'lı yıllardan bu yana her ne kadar yapılan müziğin nesnesi değişmiş olsa da politik rock müziğin özü korunmaya devam etmektedir.

Bir sosyal tarih çalışması olarak Türkiye'de politik rock müzik ve rock kültürünün gelişimini örnek olaylar üzerinden tartışmayı amaçlayan bu çalışmada öncelikle müzik ve müzik sosyolojisi üzerinden kuramsal tartışmalara yer verilip, bu kuramların müzik üzerindeki belirleyiciliği tartışılmış, sonrasında mevcut kuramlar üzerinden Türkiye'de politik rock kavramı, süreç, tarihi olaylar ve kişiler üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışmanın Türkiye ile ilgili bölümüne geçmeden önce, genel anlamda müziğin taşıdığı anlamı sorgulamakta yarar vardır.

Müzik Nedir, Ne Değildir?

Müziğin herkes tarafından kabul görmüş bir tanımı ya da ortak paydada buluşmuş özellikleri var mıdır? Bu noktada matematikten sonra müzik için de evrensel dil tanımı ortak görüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun altında müziğin ulusal sınırları aşarak insanları etkili gücüyle bir araya getirdiği düşüncesi yatmaktadır (Dave, 2014). Benzer şekilde Quine (2013), müziğin evrenselliğine vurgu yaparak, doğum yerimizin önemi olmadan müziğin aynı köklere ve aynı yere dayanan on iki notadan meydana geldiğini öne sürmektedir. Attali ise (1985), meseleye biraz daha felsefi ve tarihi açıdan yaklaşarak farklı yüzyıllar arasındaki dönüşüme dikkat çekmektedir. Attali'ye göre (1985:3), *müzik sesler ve armoni arasında özerktir ve yeni bir buluştur, belirsiz ve kırılğan, görünüşte ikincil öneme sahip gündelik hayatı işgal etmiştir. Bugün müzik neredeyse para da oradadır, bazı ülkelerde müziğe kitap okumaktan, içmekten daha çok para harcanmaktadır.*

Müziğin evrenselliği konusu özellikle müzik sosyolojisi ve müzik kuramları içerisinde tartışmalı bir konudur. Farklı bir anlatımla müzik üzerine çalışan, araştırma yapan her teorisyen, bilim insanı, araştırmacı müziğin evrenselliği üzerine farklı görüşlere sahip olabilmektedir. Ayas'ın aktardığına göre (2019:58), sosyal antropolog ve etnomüzikolog Alan Merriam müziği belirli bir kültürü oluşturan toplumun ortak değer, tutum ve inançları tarafından şekillenen insana özgü davranışsal süreçlerin bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Görüldüğü üzere Merriam burada bir toplumun temel kalıplarına vurgu yaparak ses, armoni, melodi gibi kavramları devre dışı bırakmaktadır. Yine Ayas'ın aktardığına göre (2019:58), Richard Peterson müziğin özellikleriyle içinde yaratıldığı toplumun özellikleri arasında güçlü bir bağ olduğuna dikkat çekerek çoğu zaman bu bağın nasıl kurulduğunun gösterme zahmetine katlanılmadığını iddia etmektedir. Meyer ise (1956), müziğin evrensel olmadığını, dil ve diyalektiğin her daim farklılıklar gösterebileceğini öne sürerek (akt. Dave 2014), Merriam ve Peterson gibi müzikal anlamın toplumsal kültüre bağlı olarak değişeceğini belirtmektedir. Her türlü farklı görüş ve teoriye rağmen Alan Merriam gibi etnomüzikologlar müziğin ve müzikal anlamın toplumsal kültür ve toplumsal tarihle ayrılmaz bir bütünlüğe sahip olduğunu ve bir arada değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Neticede bu çalışmanın da konusunu oluşturan politik rock incelendiğinde eserlerde toplumsal kültüre ve toplumsal tarihe sıklıkla atıf yapılmaktadır.

Müzikten Popüler Müziğe Geçiş

Önceki bölümde müziğin dili ve tanımlanması konularından bahsedilmişti. Tanımlardan hareketle müzik ve kültür, özellikle de popüler müzik sıklıkla bir arada kullanılmaktadır. Bu bölümde ana hatlarıyla müziğin nasıl popüler müzik formuna eriştiğine değinilecektir. Kuşkusuz müzik sosyolojisi içerisinde konuya en derinlikli eğilenlerin başında Theodor Adorno gelir. Adorno, henüz 1940'lı yıl-

ların başında kaleme aldığı makalesinde popüler müzik konusunda belirleyici bir tutum sergilemektedir. Yine de Adorno’nun görüşlerinden önce popüler müziğin ne olduğunu açıklamak gerekmektedir.

Ayas (2019:206), popüler müziğin, müzikle uğraşan herkes için sorunlu bir kategori olduğunu dile getirerek konuya şu şekilde yaklaşmaktadır:

“Popüler sözcüğü ilk anda belli sosyolojik çağrışımlara yol açmakla birlikte, aslında son derece belirsizdir. Örneğin popüler müziği çok-ça yapıldığı gibi toplumun belirli kesimiyle ilişkilendirmek yanlıştır, çünkü toplum içinde işçilerden köylülerden, orta sınıftan bahsettiğimiz gibi bahsedebileceğimiz ‘popüler’ diye bir kategori yoktur. Popülerlik bir kültürel ürünün tüketilme sürecinde oluşan bir özelliktir. Dinleyicilerin ya da kültürel ürünlerin bir özelliği değildir. Bu nedenle popüler müzik kategorisini kullandığımızda, birbirinden çok farklı özelliklere sahip ve çok farklı gruplar tarafından dinlenen müzikleri tek bir kategoriye sokmuş oluruz.”²

Adorno (1941), popüler müzik konusunda oldukça net bir tutum sergilemiş ve popüler müziği kültür endüstrisinin bir parçası olarak görmüştür. Buna göre popüler müzik, kapitalist rejimin baskın çıkarlarını dolaylı olarak destekleyen duygusal durumları oluşturarak mevcut sosyal gerçekliği değerlendiren bir fenomendir. Adorno (1941), ünlü çalışmasında popüler müziğin toplumsal eleştiri olarak sanatın kurtarıcı gücünü içermesinin olanaksızlığı üzerinde durarak popüler müziği farklı şekillerde eleştirmektedir. Buna göre ilk aşamada popüler müzik yeni hiçbir şey üretmeyen, yeni bir şeyin ortaya çıkmasının mümkün olmadığı standart bir yapıdır. Diğer yanda bu standartlaşmayla birlikte mevcut endüstri insanlarda pasif dinleyiciler yarattığını ve eserler arasında ilişkilerden kopuk bir durum yaratıldığını öne sürmektedir. Adorno, popüler müziği mükemmel şekilde uzlaşma vaadi olarak öne sürerek, insanları sosyal düzenle uzlaştırdığını belirtmektedir.

Attali (1985:30), Adorno’nun bu yaklaşımından hareketle müzik üretimini işlevsel olarak bir düzen yaratılması ve söz konusu düzenin meşrulaştırılarak sürdürülmesi şeklinde ele almaktadır. Attali (1985), bunu popüler müzik ve politik rock’un sömürgeleştirilmesine bağlamaktadır. Attali’ye göre (1985:109), 1960’lı yılların cazı, siyasi bir çıkışı olmayan bir şiddetin sığınağıysa, bunu saf bir ideolojik ve teknik iyileşme izlemiştir, Hendrix’in yerini Steve Howe, Eric Clapton’un yerini Keith Emerson almıştır. Politik rock müziğin Bourdieu’nün “kültürel sermaye” ve “kültürel üretim alanı” içinde incelenmesi gerektiği düşünülmektedir.

² Burada popüler kültür kavramı dikkati çekmektedir ancak bu çalışmanın konusuna girmediğinden bahsedilmeyecektir. Buna karşılık popüler kültürün de tartışmalı bir kavram olduğunu belirtmekte fayda vardır.

Çünkü kültürel alan, çağdaş kültürel süreçleri analiz etmede kapsamlı bir teorik çerçeve sunmaktadır. Bourdieu (2015), ünlü eseri *Ayrım*'da kültürel alanın bireyler olarak farklı sosyal varlıklar tarafından işgal edilen bir konum alanı olarak tanımlamaktadır. Buna göre bu varlıklar, farklı kaynakların birikimi, dağılımı, tanıma, yüksek değerlendirme birikimi ve dağılımı üzerinde sürekli mücadele halindedir. Kültürel alanın özgülüğü doğrudan sosyal varlıklara değil üretilen eserlere verilmektedir. Bourdieu'nün yaklaşımından yola çıkarak aslında popüler müziğin bir mücadele aracı olduğunu söylemek mümkündür.

Modern kapitalizm koşulları altında çalışan sınıflar büyük ölçüde üretim araçlarından yoksundur ve siyasi olarak da güçsüz bir konumda olduklarından ötürü sisteme rıza göstermek durumunda kalmaktadır. Ayas'a göre (2019: 219) insanların sisteme boyun eğmek zorunda kalmaları, sistemi kabul ettikleri anlamına gelmez. Her fırsatta insanlar bir başkaldırı eylemi içinde olurlar, dolayısıyla da popüler kültür aslında tek yönlü bir tahakküm alanı olmayıp tıpkı Bourdieu'nün mücadele alanları/tahakküm paradoksunda olduğu gibi aynı zamanda bir mücadele alanıdır.

Gramsci, tahakküm ve mücadele alanları arasındaki ilişkiye hegemonya üzerinden yaklaşır. Buna göre hâkim sınıflar sadece iktidarı sadece fiziki güçle elde etmez, fikirlerin de denetim altına alınması gerekmektedir. Bu denetim de hegemonya yoluyla sağlanır. Ne var ki hegemonik ilişkilerin var olduğu toplumlarda karşı duruş, direniş de var olmuştur. Gramsci'nin deyiimiyle bağımlı sınıflar tam olarak tahakküm altına alınmadığı gibi söz konusu hegemonik düzeni de ortadan kaldırmak için kendi mücadele alanlarını yaratır (Forgacs, 2015).³ Söz konusu mücadele alanının, sisteme başkaldırının, sistem eleştirisinin yansımaları politik rock müziğin her döneminde var olmuştur. Bu durum somut örnekleriyle ilerleyen bölümlerde tartışılacaktır. Tartışma, sonraki bölümde açıklanan yöntem temelinde yapılacaktır.

Yöntem

Bill Haley ve Cometler tarafından 1954 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) yayınlanan *Rock Around the Clock* şarkısı rock müziğin başlangıç tarihi olarak kabul edilmekle birlikte bu türün geçmişinin ağırlıkla folk'a dayandığı bilinmektedir. Bu durum bir alt tür olarak politik rock'un gelişimi açısından ayrıca geçerlidir. Bu bağlamda, politik rock'a ilişkin bir çözümleme yapmadan önce bu tür üzerinde folk müziğin etkisinden söz etmek gerekir.

Ortaya çıktığı dönemde yükselen Elvis Presley ile özdeşleşecek şekilde daha çok eğlence odaklı bir yaklaşımın belirginleştiği rock müzik, kısa süre içerisinde politikleşmiştir. Bu durum, ABD örneğinde folk türünde çizilen politik hatla doğ-

³ Forgacs'ın eseri Gramsci'nin 1916-1935 yılında kaleme aldığı yayınlarının derlemesidir, Forgacs eseri sadece yayına hazırlamıştır. Bu nedenle atıf, Forgacs'a yapılmıştır.

rudan ilişkilidir. Dunaway (1987: 269), politik müziğin geçmişini ABD’de 1730’lu yıllarda kullanılan seçim şarkılarına dek götürür. Bununla birlikte yazara göre müziği asıl politikleştiren işçi hareketinin yükselişidir. Bu çerçevede müzik, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ABD’de sendikal örgütlenmenin gelişimine bağlı olarak işçi sınıfının karşılaştığı ekonomik ve sosyal adaletsizliklerin protestosunda bir araç olarak kullanılmıştır. Bu dönemde sınıf hareketi ile müzik arasında kurulan ilişki ağırlıklı toplumca çok bilinen dini ezgilerin üzerine yeni sözlerin yazılması, bunların eylemlerde söylenmesi ve daha sonra bantlara kaydedilerek işçiler arasında dağıtılmasıyla sağlanmıştır. ABD örneğinde sınıf-müzik ilişkisi ayrıca bu ülkede bilinen işçi eylemlerine bağlı olarak da şekillenmiştir. Haymarket Katliamı (1886), sekiz saatlik işgünü talebini öne çıkartan şarkıları popüler hale getirirken 1892’deki Homestead Çelik Grevi ile 1894 Pullman Grevi, *After The Ball*’un üretilmesini sağlamıştır. Benzer şekilde 1897’deki ilk madenci grevi ise *Miner’s Lifeguard* şarkısını beraberinde getirmiştir (Dunaway, 1987: 274 ve 281).

ABD’de politik müziğin gelişiminde 1929 Buhranının özel bir önemi vardır. Buhranın merkez ülkesi olan ABD’de 1930’lu ve 1940’lı yıllar hem sol muhalefet hem de sol kültür açısından bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, belirtilen dönemde ünlü etnomüzikolog Charles Seeger’in yaptığı çalışmalar önem taşımaktadır. Seeger, geçmişte sınıf mücadelesinin gündelik hayatını anlatmak⁴ için kullanılan folk’u *sınıf mücadelesinin bir silahı* olarak değerlendirmiştir (Davis, 1988: 9-11). ABD’de 1930’ların sonundan başlayıp 1960’lara kadar devam eden dönem, folk’un sınıf merkezli politik yaklaşımının yükseldiği bir süreci ifade eder. Bu sürecin öncü isimleri ise Woody Guthrie ve Pete Seeger’dir.

⁴ Çalışmada gündelik hayat, politik rock’un konularından biri olarak ele alınmış ve bu konu Lefebvre’nin yaklaşımı ekseninde tartışılmıştır. Lefebvre, (1958) gündelik hayatı yabancılaşmayla açıklar. Lefebvre, Marksizm’in temel sorununun işçi sınıfının gündelik hayatının gerçekleştirilmesi olduğunu savunur. Yazar gündelik hayatı bir köyde, fabrikada ya da kentin genelinde belirginleşen insani ve toplumsal ilişkiler bütünü olarak tanımlar. Gündelik hayat, çalışmayı, boş zamanı ve aileyi içerir. Bunlar arasında asıl belirleyici olan çalışmadır. Çalışma karşısındaki tutum, gündelik hayatın çalışma dışı alanını da biçimlendirir. Bu üç birim arasındaki kopukluk, yabancılaşmanın kaynağını oluşturur. Yazara göre gündelik hayatın en önemli açıklayıcısı belirsizliktir. Gündelik hayat ayrıca çelişkiler üzerine kuruludur. Gündelik hayat, kamusal bilinç, sınıf bilinci ve bir ulusa mensup olma düşüncesi gibi politik yapılarla da ilişkilidir. Lefebvre (1961), toplumsal sınıfların, sınıf pozisyonlarına göre farklılaşan gündelik hayat deneyimleri olduğunu belirtir. Tüm bu nitelikleri gündelik hayat üzerine verilen sanat eserlerinin oldukça geniş bir alana yayılmasına neden olmuştur. Lefebvre’ye göre gündelik hayat, müzik, sinema, tiyatro, mimari başta olmak üzere çeşitli sanat dalları içerisinde ele alınabilmektedir. Gündelik hayatla ilgilenen bir sanat dalı, kaçınılmaz şekilde onun eleştirisi üzerine inşa edilecektir. Bu bağlamda, gündelik hayatın eleştirisi çoğu zaman onun değersizleştirilmesi biçiminde gerçekleşmektedir. Yazara göre gündelik hayatın sanattaki en önemli iki yansıması Charlie Chaplin filmleri ile Bertolt Brecht tiyatrosudur.

Guthrie, şarkıları yaşayanlar ve ölenler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Buna göre ölen şarkılar, işçilere günün birinde patron olabileceklerini anlatırken yaşayanlar ise insanın kendisinden ve çalışmasından onur duymasını sağlamaya yarar.⁵ Bu temelde Guthrie şarkılarında ücret, çalışma süreleri, sendikal haklar ve grev başta olmak üzere işçi sınıfının sorunlarını ele almıştır. *Hard Work, Union Prayer, Union Maid, Union Burying Ground*, Guthrie'nin en bilinen çalışmalarını oluştururken Guthrie ayrıca *Struggle* (1976) adıyla doğrudan sınıf mücadelesini merkeze alan bir albüm de yapmıştır. Pete Seeger, Guthrie'nin ardından politik türde bir gelişim çizgisi izleyen folk'un ikinci önemli ismidir. Guthrie çalışmalarında ağırlıklı savaş karşıtlığını öne çıkartmakla birlikte bunun yanında doğrudan sınıfı merkeze alan çalışmalarda da bulunmuştur (Makal, 2018: 593-594).

Guthrie ve Seeger ile belirginleşen politik hattı rock müzik ile bütünleştiren isim Bob Dylan'dır. Dylan'ın çalışmaları 1960'lı yıllar boyunca Joan Baez, Phil Ochs, Tom Paxton, Gordon Lightfoot ve Judy Collins gibi isimleri de etkilemiştir (Kutluk, 2018: 87). Dylan ve izleyicileri bir yandan folk'un sınıf merkezli yapısından etkilenirken diğer yandan eserlerinde Vietnam Savaşı (1963-1973) başta olmak üzere ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeler doğrultusunda savaş karşıtlığı ve hak ihlalleri gibi konuları işlemişlerdir (Güler, 2016: 729).⁶ Bu noktada Greenwich Hareketine ayrıca değinmek gerekir. Dylan ve Baez öncülüğünde örgütlenen hareket, 1960'lı yıllarda savaş karşıtlığını ve kapitalist sistemin eleştirisini merkeze alarak çok sayıda müzisyenin bu konuları işlemesine öncülük etmiştir (Scaruffi, 2007: 21). 1960'ların sonuna gelindiğinde bu yapı 1968 Hareketinde⁷ ve Woodstock Festivalinde karşıtlığını bulmuştur.⁸

⁵ Türkiye'de Cem Karaca'nın 1970'li yıllarda müziğe benzer şekilde yaklaştığı söylenebilir. Karaca (1979), müziğinde halkın değerleri doğrultusunda bir çizgi izlemenin önemine ve yoz müzik olarak adlandırdığı düzenin dışında kalmanın gerekliliğine dikkat çekerek bunun dışında kalan eserleri *afyon şarkıları* olarak yorumlamıştır.

⁶ ABD'de savaş karşıtı hareket, ekonomik ve siyasal çıkarların, insan hakları ihlalleri pahasına gerçekleştirilmesinin reddi üzerine inşa edilmiştir. Bu ülkede hak ihlalleri ise sivil hak hareketi bağlamında tartışılmıştır. Ülkedeki siyahilerin toplumsal yaşamın farklı alanlarında yaşadıkları sorunlara karşı bir tepki olarak ortaya çıkıp gelişen bu hareket 1960'larda Martin Luther King ismiyle simgeleşmiştir. Hareket, zaman içerisinde ülkedeki toplumsal eşitsizliklerin geneli karşısında politik bir duruş halini almıştır (Zweig, 2012: 213).

⁷ Berlin'den başlayarak Paris'e ardından sırasıyla kapitalizmin diğer gelişmiş ülkelerine ve nihayet gelişmekte olan ülkelere yayılan 1968 Hareketi, dünya genelinde öğrencilerin öncülüğünde bir gelişim çizgisi izlemiştir. Zaman içerisinde özellikle Avrupa ülkelerinde işçi örgütleri de eylemlere destek vermiştir. Hareket, genel anlamda İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan ekonomik, sosyal ve siyasal yapının eleştirisi üzerinden yükseliş göstermiştir. Bunun yanında Vietnam Savaşı, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) Prag'ı işgali ve Martin Luther King suikastı, 1968 Hareketini etkileyen diğer gelişmeler olarak sıralanmaktadır. Hareket, toplumsal kimliklerle özdeşleşen yeni sorunların gündeme gelmesini sağlarken bu temelde kültür alanında da önemli bir dönüşüm yaşanmıştır (Birchall, 2010: 68-69; Yıldırım, 2013: 69-71). Bu noktada özellikle müzik, toplumsal hareketlerin sorunlarını ve taleplerini ifade edebilecekleri en yalın araçlardan biri haline gelmiştir. Rolling Stones, Beatles, Pink Floyd, Deep Purple ve Black Sabbath, 1968 Hareketiyle ve ardından gelişen hareketlerin taleplerinin müzikte karşılık bulduğu grupların başını çekmiştir.

⁸ 15-18 Ağustos 1968 tarihleri arasında ABD'nin New York eyaletindeki Woodstock kasabasında *barışın ve müziğin üç günü* sloganıyla düzenlenen festival, bir eğlence faaliyet olmanın ötesinde çok sayıda genç eylemci için politik bir tartışma alanı olmuştur (Fiori ve Burgoyne, 1984: 265). Bu bağlamda Woodstock, müzik tarihinde olduğu kadar barış ve özgürlük tarihinde de yer etmiş bir örgütlenmedir (Makal, 2018: 591).

1968 Hareketi ile Woodstock Festivalinin ardından bunların yanına kimlik hareketlerinin yükselişi de eklenmiş ve özellikle toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile çevre ve kentleşme sorunları rock müzikte ana konular arasına girmiştir.⁹ 1970'lere gelindiğinde sınıf merkezli politik şarkıların sayısı geçmiştekine göre belirgin şekilde azalmış, bu yılların sonundan itibaren ise işçi sınıfı dünya genelinde politik rock'tan neredeyse tamamen dışlanmış ve kimlik temelli şarkılar belirgin şekilde öne çıkmıştır (Dunaway, 1987: 288; Davis, 1988: 17).

Yukarıda açıklandığı gibi dünyada politik rock'un gelişimi bir dizi ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel gelişmeye bağlı olarak şekillenmiştir. Aynı durum Türkiye için de geçerlidir. Bu bağlamda hem ulusal hem de uluslararası gelişmelerin Türkiye’de politik rock’un biçimlenmesi üzerinde etkili olduğuna kuşku yoktur. Bununla birlikte, her ülkede bu müzik türünün gelişimi aynı dönemlerde gerçekleşmeyebilmekte ve aynı aşamaları kaydetmeyebilmektedir. Bu temelde politik rock'un gelişiminin farklı ülkelerde kendine özgü yanları olduğu açıktır. Buna karşılık konuyla ilgili olarak evrensel düzeyde kabul görmüş unsurların da var olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de politik rock'un gelişimine ve bu gelişimde sınıfın özneleşmesine odaklanan bir çalışmada evrensel olanla ulusal olanın birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Bu düşünceden hareketle altmış yıla yaklaşan bir döneme yayılan politik rock eserlerini sınıflandırırken ağırlıklı evrensel konular kullanılmış, bunların dönemselleştirilmesi noktasında ise ulusal gelişmeler öne çıkartılmıştır. Bu çalışmada Türkiye’de politik rock'un gelişimi, 1964-2020 yılları arası dönemi kapsayacak şekilde ele alınmıştır. Başlangıç tarihinin 1964 olarak belirlenmesi, bu yıl düzenlenen Balkan Melodileri Festivalinde *Burçak Tarlası* ile birincilik kazanan Tülay German'ın belirtilen eserinin Anadolu Pop olarak adlandırılan ve rock müziğin bir alt türü olarak biçimlenen çizginin başlangıç noktasını oluşturmasıdır.

Yukarıdaki açıklamalardan hareketli politik rock'un dönemselleştirilmesi i) Anadolu Pop Yılları (1964-1974); ii) Progressive rock'un yükselişi ve sınıfın merkezileşmesi (1975-1980); iii) 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve müziğin dönüşümü (1980-1987); iv) Yeniden politikleşme ve sınıfın görelî özneleşmesi (1987-2002); v) İktidar değişikliği ve Irak Savaşı (2002'den günümüze) biçiminde yapılmıştır. Belirlenen konular ise işçi sınıfı, yoksulluk ve eşitsizlik, gündelik hayat, hak ihlalleri, savaş karşıtlığı, çevre ve kentleşme sorunları, toplumsal cinsiyet eşitsizliği,

⁹ 1970'lerin başında feminist hareketin yükselişiyle birlikte kadınlar hem icracı hem de özne olarak rock müzikte daha çok görünür hale gelmiştir. Bu süreçte kadın vokallerin yanında popüler rock gruplarında da kadın müzisyenler çalışmaya başlamıştır. Buna karşılık rock müzik 1990'lı yıllara gelindiğinde dahi hala erkek egemen bir müzik türü olmayı sürdürmüştür (Carr, 1992: xii). Çevre ve kentleşme sorunlarını merkeze alan toplumsal hareketlerin ve bunları dile getiren politik rock şarkılarının temel talebi ise kapitalist düzende geçerli olan ve bu iki alanda belirgin sorunlara neden olan büyüme anlayışının sorgulanmasıdır.

sağ siyaset¹⁰, yaşama hakkı ihlalleri ve feodalitedir. Bu dönemlere ve konulara uygun politik rock şarkıları incelenirken bu türde çalışmalarda bulunan popüler şarkıcı ve grupların yanı sıra alternatif olarak sayılabileceklerin diskografileri de incelenmiştir. Diskografiler, konuyla ilgili en güvenilir kaynaklar arasında kabul edilen Discogs'tan elde edilmiştir.

Türkiye'de Politik Rock

Türkiye'de müzik, Cumhuriyetin ilanından 1950'li yılların ikinci yarısına kadar geçen süreçte devlet merkezli bir gelişim izlemiştir. Bu bağlamda, Batılılaşma düşüncesi ekseninde önce Klasik Türk Müziği eğitimi kaldırılmış (1926), daha sonra geçici bir süreyle de olsa radyolarda Türk Müziği yayını yasaklanmıştır. Aynı dönemde Batı müziğinin ülkede gelişimini sağlayacak konservatuar ve orkestraların kurulması desteklenmiştir. Ancak yasaklama politikası uzun süreli olmamış, 1937 yılından itibaren Halkçılık ilkesi temelinde Türk Halk Müziği derleme çalışmaları başlatılmıştır (Özbek, 1991: 140-143).

Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) çatısı altında yürütülen derleme çalışmaları, 1943 yılından itibaren Türkiye'de ileride politik müziğin gelişimine yön verecek bir boyuta taşınmıştır. Bu durumun gerekçesi, belirtilen dönemde Ruhi Su'nun Batı müzik tekniğini kullanarak yaptığı türkü yorumlarından oluşan bir radyo programına başlamasıdır. 1945 yılına kadar devam eden bu programla ve izleyen dönemde yaptığı çalışmalarında Ruhi Su, 1960'lı yıllarda politik rock'un bir altı türü olan Anadolu Pop'u ortaya çıkartan müzisyenleri en çok etkileyen isimlerden biri olmuştur (Canbazoglu, 2009: 21).¹¹

Türkiye'de rock müziğin pratik düzeyde icrası, 1955 yılında Durul Gence'nin öncülüğünde Deniz Harp Okulu öğrencileri tarafından kurulan bir orkestrayla başlamıştır. Orkestra, onu takip edecek olan diğer örneklerle benzer şekilde yabancı rock müzik şarkılarının aynen çalınmasına yönelik bir yaklaşımı benimsemiştir. Buna karşılık sıkı bir disiplinle yönetilen Deniz Harp Okulunda böyle

¹⁰ Rock müzik, politik anlayış bakımından genel olarak sol bir temele oturmakla birlikte ABD örneğinde olduğu gibi *Redneck Rock* olarak adlandırılan sağ temelli bir yaklaşımın da olduğu bilinmektedir. Buna karşılık Dunaway (1987: 285), belirtilen türün ülkedeki popülerliğinin oldukça düşük olduğunu belirtir. Bu durumun temel nedeni, yirminci yüzyılın genelinde yükselen politik konuların belirtilen müzik türü ile uyumlu olmamasıdır.

¹¹ Belirtilen programın ardından 1940'lı yıllar boyunca çok sayıda operada rol alan Ruhi Su, 1952 yılında Türkiye Komünist Partisi üyesi olduğu gerekçesiyle beş yıl hapis cezası almış ve yurt dışında zorunlu sürgüne gönderilmiştir. Sürgün sonrası iş bulmakta zorlanan Ruhi Su bir süre müzikten uzak kalmış, 1960 yılından itibaren İstanbul'da çeşitli kulüplerde çalışmaya başlamıştır. 1962 yılında ilk plağı yayınlanan Ruhi Su, bu tarihten itibaren Tülay German, Cem Karaca, Esin Afşar, Hümeysra gibi isimlere verdiği derslerle birlikte kendi ekolünü yaratmaya başlamıştır. Su, çalışmalarında halk türkülerini özünü bozmayacak şekilde Batılı tekniklerle yorumlayıp evrensel bir düzeye ulaşmayı amaçlamıştır. 1975'te Dostlar Korosu'nu kuran Ruhi Su, *Ellerinde Pankartlar ve Sabahın Sahibi Vart* türkülerindeki politik içerik nedeniyle hedef haline gelmişlerdir. 12 Eylül 1980 Darbesinin ardından yönetimin kısıtlamaları nedeniyle yurtdışında tedavi olması engellenen Ruhi Su, 1985 yılında hayatını kaybetmiştir (Canbazoglu, 2009: 342-344).

bir orkestranın kurulması komutanlar tarafından hoş karşılanmamış ve grubun çalışmaları yasaklanmıştır. Orkestra üyelerinin çoğu bu nedenle müziği bıraksa da bir bölümü Somer Soyata ve Arkadaşları adı altında konserler vermeyi sürdürmüşlerdir (Erkal, 2013: 60; Dilmener, 2014: 31-32).

Türkiye'de rock müziğin tarihsel gelişimi açısından ikinci önemli gelişme, 1961 yılında Erol Büyükburç'un *Little Lucy/One Way Ticket* adlı şarkılarının yer aldığı ilk taş plağının yayınlanmasıdır. Özellikle *Little Lucy* ile büyük bir popülerlik kazanan Büyükburç, aynı dönemde kapsamlı bir Anadolu turnesi gerçekleştirerek *Anadolu'ya açılan ilk müzik sanatçısı* unvanını almıştır (Meriç, 2006: 31).

Anadolu Pop Yılları (1964-1974)

1964 yılı, Türkiye'de genel anlamda rock müziğin ve özel anlamda politik rock'un gelişimi açısından bir dönüm noktasıdır. Bu tarihte düzenlenen Balkan Melodileri Festivali için Türkiye Müzisyenler Sendikası¹² tarafından geniş bir orkestra ile birlikte Erol Büyükburç, Tanju Okan ve Tülay German'ın gönderilmesine karar verilmiştir. Tülay German, bu festivale *Burçak Tarlası*'nın yerli folk öğelerinin Batı enstrümanlarıyla bütünleştirilmiş bir düzenlemesiyle katılarak birinci olmuştur. German'ın sağladığı başarı, Türkiye'de politik rock'un bir alt türü olarak Anadolu Pop'un başlangıç tarihi kabul edilir.¹³

Anadolu Pop'un ortaya çıkışı ve gelişimi, 27 Mayıs 1961 Askeri Darbesinin ardından yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerden önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu bağlamda, 1960'lı yıllar boyunca dünyada politik rock'un yükselişiyle benzer şekilde Türkiye'de de Anadolu Pop'un öne çıkmasında bir dizi ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmenin etkili olduğu söylenebilir. Bu noktada 1961 Anayasası ile benimsenen sosyal devlet anlayışı ilk önemli gelişmeyi oluşturur. Bunun ya-

¹² 1951 yılında kurulan Türkiye Müzisyenler Sendikası'nın faaliyet alanı, 1961 Anayasasının kabulü ile birlikte önemli ölçüde genişlemiştir. Bu dönemde ayrıca ulusal düzeyde altı, bölgesel düzeyde ise üç müzisyen ve sahne sanatçısı sendikası daha kurulmuş, bunlardan ulusal düzeyde faaliyet gösterenler 1976 yılında kurulan Tüm Müzik ve Sahne İşçileri Sendikasına katılmışlardır. Bu sendikanın faaliyetleri 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ile 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanununun kabulü ile işkolları bakımından boşluğa düşünce 1983 yılında sendika kapatılmıştır. 1989 yılında kurulan Müzik ve Sahne Sanatçıları Sendikası, kapatılan bu örgütün devamı niteliğindedir. Belirtmek gerekir ki Türkiye Müzisyenler Sendikası'ndan başlayarak kurulan örgütlerin tümüne bu çalışmada konu edinilen popüler isimler değil, çoğunlukla restoran, gece kulübü, disko vb. yerlerde ağır koşullarda çalışan müzik emekçileri üye olmuşlardır. Türkiye'de popüler sanatçıların örgütlenmesi, 1980'lerin ortasından itibaren telif hakkı sorununun gündeme gelmesiyle gerçekleşmiştir. Bu çerçevede 1986 yılında Türkiye Musiki Eserleri Sahipleri Meslek Birliği (MESAM) kurulurken bunu Musiki Eserleri Sahipleri Grubu Meslek Birliği (MSG-1999) ve Müzik Yorumcuları Meslek Birliği (MÜYORBİR-2001) izlemiştir. Adlarından da anlaşılacağı gibi bu örgütler sınıf temelinde değil mesleki düzeyde faaliyet yürüten çıkar birlikleridir.

¹³ *Burçak Tarlası*'nı izleyen süreçte German'ın sağladığı başarının arkasındaki isim Erdem Buri'dir. Uzun yıllar caz müzikle uğraşan ve bu alanda uzmanlık derecesinde bilgi sahibi olan Buri, German'ın Ruhi Su ile çalışmasını sağlayarak onun müziğine toplumsal bir bakış açısı getirmiştir (Canbazoğlu, 2009: 55).

nında 274 sayılı Sendikalar Kanunu ile 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanununun kabul edilmesinin ardından işçi sendikalarının yükselişi önem taşıyan bir diğer gelişmedir. 1965 yılında Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) meclise girmesiyle parlamentoda ilk kez sosyalist düşüncenin temsil edilmesi, Devrimci İşçi Sendikaları'nın (DİSK) kurulması, sol hareketlerin yükselişi, toprak reformu tartışmaları ve Cumhuriyet Halk Partisi'nde ortanın solu düşüncesinin gelişmesi bu dönemde yaşanan diğer gelişmeler olarak öne çıkmaktadır (Güler, 2016: 735).

Anadolu Pop, dar anlamda yerli folk öğelerinin Batı enstrümanlarıyla bütünleştirilmesi yoluyla rock türünde gelişmiş özgün bir müzik akımı olarak tanımlanabilir (Meriç, 2006: 61). Buna karşılık geniş anlamda bir değerlendirme yapıldığında bu müzik türünün iki farklı niteliğinin önem taşıdığı söylenebilir. Bunlardan ilki, bu müzik türünde politik niteliği ağır basan çalışmaların öne çıkmasıdır. Bu bağlamda, 1964-1975 yılları arasında oldukça popüler hale gelmiş *Burçak Tarlası*, *Yarının Şarkısı*, *Fabrika Kızı*, *Emrah*, *Anayasso*, *Namus Belası*, *Obur Dünya* ve *Yaz Gazeteci Yaz* gibi şarkılar, Anadolu Pop'taki politik tavrın en önemli örneklerini oluşturmaktadır.¹⁴ Anadolu Pop ayrıca doğduğu ve yükselişe geçtiği dönem itibarıyla ülkedeki ana akım müziğe muhalif olarak gelişmiş bir türdür. Gerçekten Anadolu Pop, Türkiye'de 1960'lı yılların ikinci yarısında İlham Gencer, Fecri Ebcioğlu ve Sezen Cumhuri Önal gibi isimlerin öncülüğünde gelişen ve yabancı şarkıların Türkçe sözlerle söylenmesi anlamına gelen aranjman akımı karşısında gelişmiş özgün bir yaklaşımı temsil eder (Dilmener, 2014: 86).

Tülay German'ın *Burçak Tarlası* ile Balkan Melodileri Festivali'nde sağladığı başarı Anadolu Pop'un başlangıcı kabul edilmekle birlikte bir süre bu yeni müzik türü için herhangi bir adlandırmaya gidilmemiştir. 1969 yılına gelindiğinde Moğollar, gerçekleştirdikleri kapsamlı Anadolu turnesi sırasında önemli deneysel çalışmalarda bulunmuş ve bunların ardından 1970'te grubun bas gitaristi Taner Öngür, yaptıkları müziği *Anadolu Pop* olarak adlandırarak bu türün başlangıcının *Burçak Tarlası*'na dek uzandığını belirtmiştir. (Meriç, 2006: 41).

1964-1971 yılları arasında Anadolu Pop içerisinde yayınlanmış politik şarkılarda genel olarak üç konuya odaklanıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki feodalitedir.¹⁵

¹⁴ Bu durum, Anadolu Pop türünde verilen eserlerin tümünün politik nitelikte olduğu anlamına gelmez. Anadolu Pop içerisinde yapılmış, politik bir nitelik taşımayan çok sayıda çalışma olduğu bilinmektedir. Öte yandan, Anadolu Pop türünde verilen eserler içerisinde öne çıkan ve sonraki nesillere devrolan çalışmaların ağırlıklı politik bir nitelik taşıdığı unutulmamalıdır (Güler, 2016: 735).

¹⁵ İncelenen dönemde yapılan çalışmalarda feodal düzene ilişkin sorunların ele alınması tesadüf değildir. Bu durumun gerekçesi, Türkiye'de o yıllarda henüz 1950'li yıllarda başlayan kentleşme sürecinin tamamlanmamış olmasıdır. Türkiye'de kentleşme oranı ancak 1975 yılında yüzde 53'e ulaşmış ve ilk kez kent nüfusu kır nüfusunun önüne geçmiştir. Bunun yanında aynı dönemde 1961 Anayasası ile başlayan demokratikleşme süreci kentlerde tartışmalara rağmen sürse de kırsal kesimde beklenen dönüşüm gerçekleşmemiştir.

Tülay German’ın Burçak Tarlası (1964) ile başlayan bu süreç Cem Karaca’nın¹⁶ Apaşlar ve Kardaşlar ile yaptığı çalışmalarla devam etmiştir. Bu bağlamda *Emrah* (1967), *Zeyno* (1969) ve *Dadaloğlu* (1970) feodal düzenin eleştirisini temel alan Anadolu Pop örneklerini oluşturmaktadır. Bunun yanında Tülay German tarafından yayınlanan *Yarının Şarkısı* (1965) ile Cem Karaca-Apaşlar çalışması *Bu Son Olsun* (1969) gündelik hayat eleştirisi temelinde daha iyi bir gelecek özleminin konu alındığı şarkıları oluşturmaktadır.

Anadolu Pop’un doğuş yıllarında politik açıdan işçi sınıfına odaklanan tek çalışma 1970 yılında Alpay tarafından seslendirilen *Fabrika Kızı*’dır. Şarkının yazarı Ayanoğlu’na göre kitlelere ulaşmanın yolu üretenleri ya da üretenlerin hayatını anlatmaktır. İkinci yolu seçtiğini belirten Ayanoğlu, *Fabrika Kızı*’nı, Marksizm’in bir tarifi nitelendirir (Meriç, 2016: 57). Dilmener (2014: 157), *Fabrika Kızı*’nı *kadın, emek ve sömürü üzerine o güne kadar yazılmış en güzel şarkı* olarak değerlendirir. *Fabrika Kızı*, o güne dek bireysel sorunlar ve aşk ilişkileri dışında başka bir öznesi olmayan popüler müziğin yüzünü ilk kez sınıfa döndüğü örnektir (Meriç, 2016: 57).

12 Mart 1971 tarihinde askerler tarafından verilen Muhtıra, Anadolu Pop’un politikleşmesi bakımından önemli bir dönüm noktasıdır. Muhtıra ile Adalet Partisi iktidardan uzaklaştırılıp Nihat Erim’in Başbakanlığında bir *reform* hükümeti kurulmuş, asker destekli bu yeni hükümetin asıl icraatı ise yükselen sol hareketlerin kontrol altına alınması olmuştur. Gerçekten hükümet Balyoz Harekâtı ile bu hareketleri baskılamak için yine bu dönemde TİP kapatılmış, DİSK’in faaliyetleri sınırlandırılmış, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan idam edilmiştir. Muhtıranın etkileri 1973 yılında yapılan genel seçimlerin ardından Bülent Ecevit liderliğindeki CHP’nin birinci parti olmasıyla birlikte aşama aşama azalmıştır.

Muhtıra, Türkiye’de ekonomik, sosyal ve siyasal alanı olduğu gibi kültür-sanat faaliyetlerini etkilemiş ve politik rock ile uğraşan isimler bu süreçte bir süre gelişmeleri izlerken daha sonra öncekinden çok daha hızlı bir politikleşme aşamasına geçmişlerdir. Bu dönemde ülke genelindeki sağ-sol çatışmasının da etkisiyle Anadolu Pop içerisinde politik niteliği bir önceki döneme göre çok daha güçlü çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Muhtıra, Anadolu Pop ile uğraşan isimlerin hızla politikleşmesine ve bu müzik türünde eser verenlerin çoğunun sol örgütlerle doğrudan ilişki kurmaya başlamalarına neden olmuştur (Kahyaoğlu, 2003: 86).

¹⁶ Çalışmanın Cem Karaca ile ilgili bölümleri, aksi bir kaynak belirtilmedikçe Güler, 2016 ve Güler, 2018’den alınmıştır.

¹⁷ *Yarının Şarkısı*, 1965 yılında TİP’in seçim propagandasında *Bir umut olmalı gözlerinde senin/Gözlerimde benim yarına erişen/Bir yarın olmalı, başka türlü bir şey/Bir aydın, bir güzel yarına varmalı* sözleriyle kullanılmış, aynı dönemde German ve Buri TİP’in çalışmalarına doğrudan katkı sunmuştur. Buna karşılık ikilinin 1966 yılında Fransa’ya taşınmasıyla bahsi geçen ortaklık sona ermiştir (Kahyaoğlu, 2003: 64).

1971-1974 yılları arasını kapsayan bu süreçte ana konu, bir önceki dönemden farklı olarak feodal yapının eleştirisi değil yoksulluk ve eşitsizliktir. Bu örneklerde doğrudan işçi sınıfı merkeze alınmamakla birlikte bunların konuları ile sınıfın sorunları arasında belirgin bir ilişkinin var olduğu söylenebilir. *Acı Doktor* (Cem Karaca ve Kardaşlar-1971), *Adaletin Bu Mu Dünya?* (Selda Bağcan-1971), *Obur Dünya* (Cem Karaca ve Moğollar-1973), *Nem Kaldı* (Selda Bağcan-1974), *İnce İnce Bir Kar Yağar* (Edip Akbayram-1974), *Garip* (Edip Akbayram-1974), *Bir Ayrılık Bir Yoksulluk Bir Ölüm* (Ersen ve Dadaşlar-1974), *Yaz Gazeteci Yaz* (Selda Bağcan-1975) ve *Anayasso* (Selda Bağcan-1975), yoksulluk ve eşitsizlik konulu şarkılardan öne çıkan örnekleri oluşturur. Bunun yanında Muhtıranın ardından gerçekleşen yaşama hakkı ihlalleri de *Vurulmuşum* (Fikret Kızılok, 1971), *Mahpus-hanelere Güneş Doğmuyor* (Selda Bağcan-1971) ve *Darağacı* (Fikret Kızılok-1975) şarkılarında dile getirilmiştir.

İncelenen dönemin en ünlü politik şarkısı ise kuşkusuz Cem Karaca ve Moğollar tarafından 1974'te yayınlanan *Namus Belası*'dır. *Namus Belası*, sınıf merkezli olmayan, devrimci bir karakter taşımayan ancak 12 Mart Muhtırasına karşı açık tepki içeren bir örnek olarak değerlendirilmektedir (Kahyaoğlu, 2003: 87). Bu bakımdan *Namus Belası*, Türkiye'de toplum için sanat anlayışında yeni bir aşama olarak görülmektedir (Aya, 1998: 96).

1971-1974 dönemi ayrıca Anadolu Pop içerisinde sol akımlar kadar olmamakla birlikte milliyetçi-muhafazakâr düşünceyi temel alan çalışmaların görüldüğü bir süreci oluşturur. Bu bağlamda Barış Manço, *Hey Koca Topçu* (1973) ve *Estergon Kalesi* (1974) gibi eserleriyle milliyetçi-muhafazakâr kesimden büyük ilgi görmekle birlikte açık bir politik tercihte bulunmamıştır (Canbazoglu, 2009: 42). Benzer şekilde Grup Dönüşüm öncülüğünde Anadolu Pop'un karşısına koyulmaya çalışılan ve öze dönüşün gerçek örneği olarak nitelendirilen Ulusal Türk Müziği düşüncesi de başarılı olamamıştır (Meriç, 2006: 246).

Progressive Rock'un Yükselişi ve Sınıfın Özneleşmesi (1975-1980)

Türkiye'de 1970'lerin ikinci yarısı CHP'nin genel seçimlerde birinci parti olduğu ve DİSK'in gücünün belirgin şekilde arttığı bir dönemi ifade eder. Bu dönemde ayrıca sol siyaset parlamenter düzeyde olduğu kadar özellikle büyük kentlerde parlamento dışında da önemli ölçüde güç kazanmıştır. 1977 yılına kadar devam eden bu süreç, 1 Mayıs 1977 tarihinde Taksim'deki kutlamalar sırasında yapılan katliamın ardından ve ardından gelen dini temelli katliamlarla ardından yeni bir evreye taşınmıştır. Çorum, Kahramanmaraş ve Malatya'da Alevi vatandaşlara yönelik olarak gerçekleştirilen katliamların ardından sol içinde bölünmeler keskinleşirken aynı zamanda yeni bir politik çatışma hattı kurulmuştur. İncelenen dönemde sermaye sınıfı ise Uluslararası Para Fonu (UPF) ve Dünya Bankası (DB) tarafından salık verilen politikalar uyarınca sınıf mücadelesinin *disipline edilmesi* konusunda açık bir irade beyanında bulunurken bu beyan 24 Ocak 1980 Kararla-

rıyla nesnelleştirilmiştir (Akça, 2018: 29).

Özetlenen ekonomik, sosyal ve siyasal koşullar altında Türkiye'de politik rock'ta işçi sınıfının özneleştiği yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemde verilen eserlerde geçmiştekinden farklı olarak öne çıkan yaklaşım Anadolu Pop değil progressive rock'tur.¹⁸

Türkiye'de progressive rock yönünde arayışların belirginleşmesi, dünya ile hemen hemen aynı zamanda ve benzer şekilde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, halihazırda Anadolu Pop ile uğraşmaları nedeniyle Moğollar, Cem Karaca, Barış Manço, Erkin Koray ve Fikret Kızılok gibisi isimler, müzikte ilerici arayışlar konusunda tecrübelidir. Bu isimlerin yanına özellikle 1970'lerin ikinci yarısından itibaren yenileri eklenmiştir. Anadolu Pop'ta olduğu gibi Türkiye'de progressive rock yönündeki öncü çalışmalara da Moğollar imza atmıştır. Grubun 1970 tarihli *Ternek/Haliç'te Güneşin Batışı* plağı, bu bakımdan ilk örnek olarak öne çıkar. Bunu izleyen süreçte Moğollar, Fransa'da *Danses et Ryhtmes de la Turquie D'hier A'Aujourd'hui* (*Dünden Bugüne Dans ve Ritimlerle Türkiye*) albümünü yayınlamıştır. Bu albümde grubun geçmişte yaptığı Anadolu Pop türündeki şarkıların yanında *Ağrı Dağı Efsanesi*, *İlgaz* ve *Günebakan* gibi progressive rock örnekleri de yer almıştır (Dilmener, 2014: 191-192). Bu albüm, Moğollar'a aynı yıl *Academie Charles Cros Grand Prix di Disque* ödülünü kazandırmıştır. Bu dönemde Moğollar, politik unsurları doğrudan kullanmaktan çok müzikte ilerici bir yaklaşımı benimsemiştir.¹⁹

Türkiye'de progressive rock türünde politik nitelikli eserlerin öne çıkmasının, 1975 yılında Cem Karaca-Dervişan²⁰ ortaklığının kurulmasıyla başladığı söylenebilir. Esasen bu ortaklık, ülkemizde politik rock açısından gelinmiş en ileri noktayı da işaret etmektedir. Moğollar döneminde politik vurgusu güçlenen Cem Karaca, Dervişan ile birlikte hem müziğini hem de müziğindeki politik karakteri yeni bir noktaya taşımıştır. Bu durumda ülkedeki politik kutuplaşmanın keskin-

¹⁸ Prog rock veya prog olarak da bilinen progressive rock, ilk olarak 1960'ların sonunda İngiltere'de ortaya çıkmış ve 1970'lerin ikinci yarısında altın çağını yaşamış bir müzik türüdür. Progressive rock, genç müzisyenlerin yeni müzik enstrümanlarını denemeleriyle ve çeşitli müzik türlerini özgün biçimde geliştirmeleriyle popüler hale gelmiştir. Özellikle erken dönem progressive rock eserlerinde rock, blues, klasik müzik, folk ve caz unsurlarının bileşimi söz konusudur. Buna ek olarak progressive rock türünde çalışan müzisyenler, edebiyat ve tiyatro başta olmak üzere çeşitli sanat dallarıyla da etkileşimde bulunmuşlardır. Erken dönem progressive rock'un öncüleri Moody Blues Soft Machine, The Nice ve Pink Floyd biçiminde sıralanırken 1970'li yıllara gelindiğinde bunlara Genesis, Emerson Lake and Palmer, King Crimson, Yes, Renaissance, Caravan, Jethro Tull ve Camel gibi yeni gruplar eklenmiştir. Bu çeşitlilik içerisinde progressive rock, aynı dönemde yaşanan politik gelişmelerden de etkilenecek dünya genelinde en çok dinlenen müzik türlerinden biri haline gelmiştir. Ancak 1970'lerin sonunda Pink Floyd, Genesis ve Yes başta olmak üzere öncü gruplarda yaşanan dönüşüm, progressive rock'un altın çağının sona ermesine neden olmuştur (Romero ve Taylor, t.y.).

¹⁹ Politik bir nitelik taşımamakla birlikte 1970'lerin son döneminde Barış Manço-Kurtalan Ekspres tarafından yayınlanan *Yeni Bir Gün* ve Hardal'ın 1980 tarihli *Nasıl? Ne Zaman?* albümlerinin de oldukça başarılı progressive rock örnekleri olduğunu belirtmek gerekir. Erkin Koray'ın *Elektronik Türküler* (1974) albümü de kısmen progressive rock türünde verilmiş başarılı örnekler arasında yer alır.

²⁰ Dönemsel olarak değişim göstermekle birlikte Dervişan'ın öne çıkan üyeleri Uğur Dikmen (klavye), Taner Öngür (elektro gitar), Hami Barutçu (bas gitar) ve Sefa Ulaştır (davul) olarak sıralanabilir.

leşmesi kadar gerek Cem Karaca'nın gerekse de Dervişan'ın üyelerinin sol kimlikleriyle öne çıkmaları etkili olmuştur. Bunun yanında Dervişan'ın üyeleri müzikal açıdan döneminin en başarılı isimleri arasında yer almaktadır (Canbazoglu, 2009: 133).

1975-1978 yılları arasını kapsayan Cem Karaca-Dervişan dönemi müziğinin öznesi işçi sınıfıdır. Belirtilen dönemin ilk ürünü 1975 yılında yayınlanan *Tamirci Çırağı*'dir. Sözü ve müziği Cem Karaca'ya ait olan *Tamirci Çırağı*, Cem Karaca'nın uzun süredir görece düşük düzeyde yürüttüğü sol söylemin derin bir vurguyla somutlaştığı ilk örnektir (Aya, 1998: 107). *Tamirci Çırağı*'nda doğrudan üretim ilişkilerine ve bunun sonuçlarına odaklanılır. Bu bakımdan şarkıda, imkânsız bir aşk hikayesi anlatılırken aynı zamanda bunun sınıfsal boyutu da ortaya konulmuştur. Yine 1975 yılında Cem Karaca, *Mutlaka Yavrum/Kavga* plağını yayınlayarak politik söylemini iyiden iyiye sertleştirmiştir. *Daha mutlu bir Türkiye özleminin* merkeze alındığı *Mutlaka Yavrum*, bugün dahi en çok bilinen politik rock şarkılarından biri durumundadır. Cem Karaca ayrıca bu şarkıyı Filistin Kurtuluş Örgütü ile dayanışma adına Arapça sözlerle yeniden kaydetmiştir. 1976 yılında *Beni Siz Delirttiniz ve İhtarname* ile güçlü politik vurgusunu sürdüren Cem Karaca aynı yıl içerisinde merkezine işçi sınıfını aldığı *Parka*'yı da yayınlamıştır. *Parka*'da yaşama hakkı elinden alınan bir siyasal öğrencisinin hikayesi anlatılırken bunun yanında öğrencinin sınıfsal kimliğinin kuşaklar arasındaki sürekliliği de vurgulanmıştır.

1977 yılında Cem Karaca-Dervişan ortaklığıyla Türkiye'de politik rock'un en önemli albümü olarak kabul edilen *Yoksulluk Kader Olamaz* ortaya çıkmıştır. Bu albüm, Cem Karaca-Dervişan'ın *Tamirci Çırağı* ile başlayan, hem müzikal hem de politik yolculuğunun en önemli ürünüdür. Albüm, Dervişan'ın gitaristi Taner Öngür'ün deyimiyle *istim üzerinde* oldukları bir dönemde yapılmıştır. Bu dönem, Cem Karaca-Dervişan'ın hem farklı sol örgütlerin çalışmalarına katkı sundukları, hem de bu nedenle hedef haline geldikleri bir dönemde yapılmıştır. Tamamı politik şarkılardan oluşan *Yoksulluk Kader Olamaz* albümünde öznesi işçi sınıfı olan üç şarkı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Can Yücel'in aynı adlı şiirinden Taner Öngür'ün bestelediği *İşçi Marşı*'dır. O güne dek ağırlıkla politik açıdan olması gerekeni değil mevcut durumu anlatan Cem Karaca-Dervişan, *İşçi Marşı*'nda bundan farklı olarak bir gelecek hayalini öne çıkartmıştır. Aynı albümde yer alan *Maden Ocağının Dibinde*'de, *Tamirci Çırağı* ile benzer şekilde üretim ilişkilerine ve bunların neden olduğu çelişiklere odaklanılmıştır. Maden işçilerinin en önemli tarihsel ve güncel sorunlarına, yaşama haklarının ellerinden alınması konu alınmıştır. Albüme adını veren *Yoksulluk Kader Olamaz*'da ise bir kamu emekçisinin gözünden geçim sıkıntısı başta olmak üzere dönemin yaşam koşulları somutlaştırılmıştır. Bunların yanında, aynı albümde yer alan *Mor Perşembe*, dönemin yoksulluk ve eşitsizlik görünümünü ortaya koyması bakımından işçi sınıfına yakın bir çalışma olarak değerlendirilebilir.

Cem Karaca-Dervişan ortaklığı 1977 yılının son aylarında yayınlanan bir plakla sona ermiştir. Enternasyonal bir tavrın benimsendiği 1 Mayıs Marşı ile *Durduramayacaklar Halkın Coşkun Akan Selini* şarkılarının yer aldığı plak, 1970’li yıllarda sol hareketler içerisinde sloganlaşma niteliği en yüksek olan iki çalışmayı oluşturmaktadır. 1 Mayıs 1977 katliamının ardından Cem Karaca, sözü ve müziği Sarper Özsan’a ait olan 1 Mayıs Marşı’nı, gelirini Türkiye İşçi Köylü Partisi’ne bırakmak üzere yeniden düzenlemiştir.²¹ Dönemin koşulları içerisinde 1 Mayıs Marşı, *devrimci gençlerin slogan türküsü* haline gelmiştir (Dilmener, 2014: 249-250). Aynı plakta yer alan *Durduramayacaklar Halkın Coşkun Akan Selini*, Bertolt Brecht’in sözlerinden uyarlanıp Sarper Özsan tarafından bestelenmiştir. Bu şarkıda kamu otoritesinin emek karşıtı yaklaşımı merkeze alınmıştır.

Dervişan döneminin sona ermesinin ardından Cem Karaca, Edirdahan ismiyle yeni bir grup kurmuştur. Cem Karaca-Edirdahan dönemine ait tek kayıt *Safnaz* albümüdür. Albüme adını veren *Safnaz*, işçi sınıfının gündelik hayat deneyimlerine odaklanan bir çalışmadır. Bu şarkıda 1970’lerin Türkiye’sinde yaşamını sürdürmeye çalışan bir emekçi ailesinin hikayesi anlatılmaktadır. Safnaz’ın babası Kasım, tek amacı kızının iyi bir eğitim almasını sağlamak olan bir kapıcıdır. Babasının tüm çabalarına karşın Safnaz eğitimi sürdüremez ve henüz 14 yaşındayken sendikasız, sigortasız ve iş güvencesinden yoksun şekilde bir fabrikada çalıştırılır ve daha sonra uğradığı cinsel istismar sonucu evden kovulur.

Edip Akbayram, 1970’lerin ikinci yarısında progressive rock türünde işçi sınıfını merkeze alan çalışmalar konusunda öne çıkan ikinci isimdir. Akbayram, 1977 yılında *Aldırma Gönül*, *Kıymayın Efendiler* ve *Adiloş Bebe* gibi yoksulluk ve eşitsizlik temeli üzerine inşa ettiği müziğine 1979 yılında Nazım Hikmet’in *Memleketimden İnsan Manzaraları* kitabının bir bölümünden bestelenen *Gidenlerin Türküsü’nü* ekleyerek işçi sınıfını özneleştirmiştir. Ayrıca Selda Bağcan da 1977 yılında Aşık Mahsuni Şerif’in ünlü eseri *Yuh Yuh*’u yayınlarak bu alana önemli bir katkıda bulunmuştur.

İncelenen dönemde işçi sınıfını merkeze almamakla birlikte progressive rock’ta politik yaklaşımı merkeze alan bir diğer önemli isim de Fikret Kızılok’tur. Kızılok’un 1977 yılında yayınlanan *Not Defterimden* albümü, bu bakımdan Türkiye’de yapılmış özgün çalışmalardan birini oluşturmaktadır. Kızılok, aynı dönemde müzik yaptığı diğer isimlerle karşılaştırıldığında müziğe daha akademik bakmıştır. Bu bağlamda Kızılok, yerel olanı evrensele taşıırken kendine has bir yaklaşım geliştirmeye ve deneysel çalışmalarda bulunmaya özen göstermiştir. Albümün 1960’lı ve 1970’li yılların koşullarında şekillendiğini belirten Kızılok o yılları *dünyayı değiştirme umudunu taşıdıkları, ilerici ve halkçı bir yaklaşımı be-*

²¹ Sarper Özsan, 1 Mayıs marşını 1974 yılında Ankara Sanat Tiyatrosu’nda Maksim Gorki’nin *Ana* romanından Bertolt Brecht tarafından aynı adla uyarlanan tiyatro oyunu için yazmıştır. Kısa süre içerisinde popülerleşen marş, ilk olarak Ruhi Su ve Dostlar Korosu tarafından kaydedilmiştir.

nimsedikleri bir süreç olarak değerlendirmiştir (Canbazoglu, 2009: 121 ve 124). Not Defterinden, bu açıklamalara tam anlamıyla uygun bir çalışmadır. Geçiş noktaları dışında Nazım Hikmet'in şiirlerinin bestelenmesinden oluşan albümün geneline kapitalist düzenin eleştirisi hakimdir.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Müziğin Dönüşümü (1980-1987)

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, Türkiye'de ekonomik, sosyal ve siyasal alanda gerçekleştirilen değişimlere bağlı olarak kültür-sanat alanında geçmiştekenden tamamen farklı bir yapının oluşmasına neden olmuştur. 24 Ocak 1980 Kararları ile başlatılan, emeğin bireysel ve toplumsal maliyetini asgariye indirmeyi hedefleyen neo-liberal dönüşüm süreci, darbenin ardından alabildiğine hızlandırılmıştır. Bu bağlamda, 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile emek-sermaye ilişkileri sermaye sınıfı lehine yeniden düzenlenirken siyasal alan ise yasaklar ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu ile dönüştürülmüştür. Tüm bu yapı 1982 Anayasası ise en üst düzeyde güvence altına alınmıştır. Darbeyle şekillenen yeni ekonomik, sosyal ve siyasal yapının temel nitelikleri şu şekilde sıralanabilir: i) Anayasa, bir önceki dönemin aksine hak ve özgürlükler üzerine değil, kısıtlamalar ve yasaklamalar üzerine kurulmuştur; ii) Parlamento, yasaklı partilerin ve kişilerin dışında, cunta rejimi tarafından izin verilmiş kişi ve kurumlardan oluşmaktadır; iii) Yargı organı, iktidarın denetimi altındadır; iv) Üniversitelerde tek merkezli bir yapı kurulmuştur; v) Basın hem piyasalaşmış, hem de idari açıdan denetim altına alınmıştır; vi) Grev başta olmak üzere sendikal faaliyetler kısıtlanmış ve sendikaların siyasetle ilişkileri yasaklanmıştır (Kongar, 1995: 22-23).

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ile birlikte örgütlü emek siyasal karar alma süreçlerinden dışlanmış ve ekonomik açıdan disiplin altına alınmıştır. Darbenin ardından bir tutarlılık ilişkisi içerisinde gerçekleştirilen yeniden yapılanma süreci, neo-liberal düzenleme biçimi bağlamında sınıf temelli siyasetin ortadan kaldırılması üzerine inşa edilmiştir (Yalman, 2013: 24). Yapılan ilk seçimlerde (1983) iktidara gelen Anavatan Partisi (ANAP), söylem düzeyinde liberal demokrasiden yana bir tavır benimse de eylemsel bakımdan cunta rejimi tarafından belirlenen anlayışı olabilecek en üst düzeyde kurumsallaşmıştır. Neo-liberal anlayış, çok küçük sapmalar dışında izleyen yıllarda iktidara gelen tüm partiler tarafından sürdürülmüştür (Akça, 2018: 36-37). Bu bağlamda, 1980 yılından günümüze kadar geçen süreç piyasalaşma, özelleştirme, esnekleştirme, güvencesizleştirme ve borçlandırma sıralamasıyla ilerleyen bir neo-liberal dönüşüm sürecini işaret etmektedir.

Cunta rejimi, ekonomik, sosyal ve siyasal yeniden düzenlemeler temelinde kültür-sanat alanını da ihmal etmemiş²², bu çerçevede 1970'lerin ikinci yarısında ortaya çıkmaya başlayan arabesk, 1980'lerin ana akım müzik türü haline getirilmiştir. Bu süreçte bir yandan arabesk müzik giderek popülerleşirken diğer yandan geçmişte popüler türde eser veren isimlerin müzikleri de arabeskleşmiştir (Özbek, 1991: 185-186). 1983 yılında ANAP'ın iktidara gelmesi ve Turgut Özal'ın başbakan olmasının ardından arabesk, devlet nezdinde itibaren gören bir müzik türü haline gelmiş ve darbe öncesinde kısmen gecekondulaşma, köyden kente göç ve dışlanmışlık gibi sorunları da anlatan arabesk keskin bir dönüşüme girmiştir. Bu dönemin arabeski, milliyetçi-muhafazakâr unsurların öne çıkartıldığı, köy-kent ilişkisini bireysel boyutla sınırlayan ve daha çok eğlence odaklı yaklaşımın benimsendiği bir içeriğe sahiptir (Meriç, 2006: 75). Zaman içerisinde politik, kültürel ve ticari bir gerçeklik haline gelen arabesk, 1980'li yıllar boyunca nüfusun en yoksul kesimlerinin yaşadığı bölgelerde katılım gösterilebilen tek kültür-sanat etkinliği haline gelmiştir. Arabesk, zaman içerisinde sinemayı ve yazılı basını da etkileyerek büyük bir kültürel gerçeklik haline gelmiştir (Kongar, 1995: 232)

Özetlenen koşullar altında 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin politik rock üzerinde çok sayıda etkisinin olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, 1970'li yıllarda politik rock ile uğraşan isimlerin *sakıncalı* hale gelmesidir. Bu açıklamanın en belirgin örneği Cem Karaca'dır. Darbeden kısa bir süre önce uzun bir turne için Almanya'da bulunan Cem Karaca ile Selda Bağcan hakkında cunta rejimi tarafından bu ülkede katıldıkları 1 Mayıs gösterileri nedeniyle dava açılıp yakalama kararı çıkartılmış, Selda Bağcan bu nedenle kırk gün gözaltında tutulmuştur. Almanya'da bulunan Cem Karaca'ya ise yurda dön çağrısı yapılmış ancak bu çağrıya yanıt vermemesi üzerine Karaca, 6 Ocak 1983 tarihinde Yılmaz Güney ile birlikte vatandaşlıktan çıkartılmıştır.

Cem Karaca, Almanya'da bulunduğu dönemde de işçi sınıfını merkeze alan eserler vermeyi sürdürmüştür. Burada yaptığı çalışmaların temeli ülkedeki yabancı düşmanlığı üzerine kuruludur. Bu bağlamda, darbeden önce yayınlanan Hasret albümündeki *Alamanya* ile 1982 tarihli *Bekle Beni* albümündeki *Alamanya Berbadı* bu yaklaşımın en belirgin örnekleridir. Karaca ayrıca 1984 yılında tamamı Almanca sözlerden oluşan *Die Kanaken* adlı bir albüm yapmıştır. Tematik nitelikteki bu albümde Cem Karaca, Türkiyeli işçilerin gerek üretim noktasında ve gerekse de toplumsal yaşamın genelinde yaşadıkları dışlanmayı konu edinmiştir (Tireli, 2016: 49).

²² Dilmener (2013), bu bakımdan 27 Mayıs 1960 Darbesi ve 12 Mart 1971 Muhtırası ile 12 Eylül 1980 Darbesi arasında bir ayrıma gider. Buna göre ilk iki darbenin alanı siyasetle sınırlı kalırken üçüncüsü ulaşabileceği alanların tümünü değiştirme hedefiyle yola çıkmış ve bunda da başarılı olmuştur.

1980'li yıllar, önceki dönemde rock türünde eser veren isimlerin müziğinde dönüşüme de neden olmuştur. Selda Bağcan, yine politik nitelikte olmakla birlikte şarkıların düzenlemelerinde geleneksel unsurlara daha fazla ağırlık vermeye başlamıştır. Edip Akbayram ise Dostlar adlı grubuyla progressive rock'a yakın eserler vermeyi sürdürürken *Çırak Aranıyor* örneğinde olduğu gibi yoksulluk ve eşitsizlik sorununu merkeze almıştır. Fikret Kızılok, 1983 tarihli *Zaman Zaman* albümüyle 1980'li yıllarda oldukça popüler hale gelen yeni müzik türüne daha yakın sayılabilecek bir çalışmaya imza atmıştır.²³ Bu yıllar ayrıca Türkiye'de politik rock açısından bir kopuş dönemidir. Kopuşun temel gerekçesi, cunta rejiminin kültür-sanat alanında geçmişte kurulan hiçbir bağı kabul etmemesi ve bu alanı tümenden yeniden düzenlemesidir. Bu çerçevede politik müzik yapan isimlerin bir bölümünün çalışmalarına yurt dışında devam etmek zorunda kalırken, bir bölümünün de TRT'ye çıkmaları yasaklanmıştır. Bu koşullarda 1980'li yıllarda rock müzik icra eden gruplarla 1970'lerdekililer arasında bir bağlantı kurulamamıştır (Ela ve Güler, 2016: 5).²⁴

Yukarıdaki açıklamanın istisnası Bulutsuzluk Özlemi'dir. Grup, adını Mümtaz Soysal'ın Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın 1972 yılında idam edilmelerinin ardından yazdığı makalesinde geçen, *gençlerin sonlarının böyle olması bulutsuzluk özelemlerinden kaynaklandı, böyle olmamalıydı* sözlerinden almıştır (Zileli, 2004). 1985 yılında kurucu kadrosu şekillenen Bulutsuzluk Özlemi, Nejat Yavaşoğulları'nın öncülüğünde 1986 yılında grupla aynı ismi taşıyan albümle bir-

²³ *Yeni müzik*, Anadolu Pop ile benzer şekilde Türkiye'nin özgün koşullarında gelişmiş bir akımdır. 1977 yılında kurulan Yeni Türkü, bu türün öncüsü olarak kabul edilir. Adını şair Yaşar Miraç'ın bu dönemde yayınladığı aynı adlı dergiden alan grubun kurucu üyeleri Derya Köroğlu ve Selim Atakan'dır. Daha sonra Zerrin Atakan'ın da solist olarak katıldığı Yeni Türkü, 1979 yılında *Buğdayın Türküsü* adlı albümü yayınlamıştır. Yeni müzik, 1970'li yıllarda Şili başta olmak üzere Latin Amerika ülkelerinde yükselen ve Inti Illimani ve Victor Jara gibi politik müzik yapan isimlerin geliştirdikleri türün Türkiye'deki bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Pablo Neruda, Nazım Hikmet, Can Yücel, Kemal Burkay ve Yaşar Miraç gibi ilericiler şairlerin eserlerinin bestelendiği albüm, Darbenin ardından uzun süre yasaklanmış ve ancak 2013 yılında yeniden basılabilmektedir. Bu müzik türü kısa süre içerisinde popüler hale gelmiş, Grup Gündoğarken (1982), Ezginin Günlüğü (1983) ve Çağdaş Türkü (1985) bu alanın öncü grupları olmuştur. Ayrıca 1980 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nde kurulan Mozaik de progressive rock ile yeni müzik arasında sayılabilecek eserlerle bu türün gelişimine büyük bir katkı sunmuştur. Bunlar içerisinde Yeni Türkü, Çağdaş Türkü, Ezginin Günlüğü ve Mozaik, 1980'li yıllar boyunca yaptıkları şarkılarla 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin ardından politik açıdan oldukça güçlü eserlere imza atmışlardır. Yeni müzik türünün gelişimi açısından yaşanan bir diğer önemli gelişme 1982 yılında Fikret Kızılok ve Bülent Ortaçgil tarafından Çekirdek Sanatevi'nin kurulmasıdır. *Biz şarkılarımızı pazarlamayız* sloganıyla yola çıkan Kızılok ve Ortaçgil, 1989 yılına kadar faaliyetleri devam eden Çekirdek Sanatevi çatısı altında yeni müzik türünde eserler veren isimler için ortak bir platform oluşturmuştur. Çekirdek Sanatevi'nde yapılan kayıtlardan bazıları şu şekildedir: *İstanbul'da Bir Amerikalı* (Erkan-Oğur-1982), *Perdesiz Gıtarada Arayışlar* (Erkan Oğur-1983), *Çekirdek Sanatevi Resitali* (Yeni Türkü-1984), *Çekirdek Resitali* (Doğan Canku-1985), *Çekirdek Sanatevi Kayıtları* (Grup Gündoğarken-1985), *Çekirdek Dinletisi* (Ezginin Günlüğü-1986), *Pencere Önü Çiçeği* (Fikret Kızılok ve Bülent Ortaçgil 1986).

²⁴ 1980'lerin ikinci yarısı Türkiye'de rock ve hatta metal müziğin yükselişe geçtiği bir dönemi işaret eder. Whisky, Devil, Pentagram ve Egzotik Band, bu dönemde öne çıkan gruplardan bazılarıdır. Ancak bunlar rock müziğin politik boyutuyla ilgilenmemişler, rock müziğin hangi dille icra edilmesi gerektiğini tartışmışlardır (Dilmener, 2014: 314-315). Sıralanan grupların çalışmaları Pentagram dışında sıralanan uzun sürmemiştir. Pentagram, 1992 tarihli Fly Forever albümüyle birlikte savaş karşıtlığı başta olmak üzere politik konuları da şarkılarında işlemeye başlamıştır.

likte Türkiye’de politik rock’ta yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. Bulutsuzluk Özlemi bu albümdeki *Ekmek Aslanın Ağzında* ve *Güneye Giderken* şarkılarıyla yoksulluğa ve eşitsizliğe vurgu yaparken bunun yanında iki yeni politik sorunu da Türkiye’de politik rock içerisinde ilk kez gündeme getirmiştir. Bunlardan ilki, *Kimse Barıştan Söz Etmiyor* şarkısıyla somutlaşan savaş karşıtlığı, ikincisi ise *Bulutsuzluk Özlemi* şarkısında vurgulanan çevre ve kentleşme sorunlarıdır.

Yeniden Politikleşme ve Sınıfın Göreli Özneleşmesi (1987-2002)

12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin ardından getirilen siyasal yasaklar, cunta rejiminin ve ardından gelen Başbakan Turgut Özal’ın karşı çıkmasına rağmen 6 Eylül 1987 yılında gerçekleştirilen referandumla kaldırılmıştır. Referandumun ardından Türkiye’nin kısmi bir demokratikleşme sürecine girdiği ve politik temsiliyetin çeşitlendiği söylenebilir. Referandumun ardından Süleyman Demirel Doğru Yol Partisi’nin (DYP), Bülent Ecevit ise Demokratik Sol Parti’nin (DSP) başına geçerek yeniden aktif siyasete dönmüştür.

Referandumdan bir yıl sonra yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimini Turgut Özal kazanırken gölge liderliğini yürüttüğü ANAP, 1989 yerel seçimlerini kaybetmiştir. Yerel seçimlerden birinci parti olarak çıkan Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP), siyasetteki ana aktörlerden biri haline gelmiştir. Esasen SHP’nin kökleri, 1980’lerde sosyal demokrasi alanında yürütülen tartışmalara dayanmaktadır. 1983 yılında kurulan Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP), partinin başkanı Erdal İnönü için getirilen yasaklar nedeniyle bu yıl düzenlenen genel seçimlere katılamasa da sonraki yıl yapılan yerel seçimlerde ANAP’ın ardından ikinci parti olmuştur. 1986 yılında Halkçı Parti ile gerçekleşen birleşme sonucu SHP’nin kurumsal kimliği ortaya çıkmıştır. 1989 yerel seçimlerinde sağlanan başarının partiyi iktidar alternatifi haline getirdiği belirtilse de yerel yönetimlerdeki başarısızlık bu partinin etkinliğini giderek azaltmış ve SHP, 1995 yılında CHP’ye katılmıştır (Kömürcü, 2010: 263-266).

İncelenen dönemde yaşanan bir başka önemli politik gelişme de 1989 yılında gerçekleşen Bahar Eylemleridir. Kamu kesiminde örgütlü işçilerin 2821 ve 2822 sayılı kanunlarla getirilen kısıtlamaları protesto ettikleri bu eylemler ülke genelinde grev dışı eylemlerle kendisini gösterirken işçi sınıfından gelen asıl büyük eylem aynı yılın sonunda örgütlenen Zonguldak Büyük Madenci Grevi ile doruk noktasına ulaşmıştır. Darbenin ardından kapatılan DİSK 1992 yılında yeniden kurulurken 1990’ların başından itibaren fiili örgütlenme hakkını kullanan kamu emekçilerinin ilk üst örgütü olan Kamu Emekçileri Sendikası (KESK) da yasal bir statü kazanmıştır. Bu anlamda 1987-1995 yılları arası süreç, yoğun ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerin yaşandığı bir süreci işaret ederken aynı dönemde yaşanan siyasal istikrarsızlık 1994 krizini beraberinde getirmiştir. Krizin ardından kabul edilen 5 Nisan 1994 Kararları, neo-liberal süreklilik ilişkisinin belirgin bir örneği niteliğindedir (Kongar, 2006: 425-426). Bu süreçte yoksulluk, işsizlik,

ücret eşitsizliği ve sosyal güvenliğe erişim gibi sorunlar yeniden gündeme gelmeye başlamıştır (Akça, 2018: 38).

Sıralanan tüm bu gelişmeler politik müziği etkilerken bunların yanında Cem Karaca'nın Türkiye'ye dönmesi ve vatandaşlık haklarının iade edilmesi (1987) ile Moğollar'ın yeniden müziğe başlaması (1993) gibi gelişmeler, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin ardından kopan bağın kısmen de olsa kurulmasına yardımcı olmuştur. Bu dönemde ayrıca Ankara, İstanbul ve Bursa başta olmak üzere ülkenin farklı kentlerinde kurulan gruplar yeni gelişen kültür-sanat ortamının katkısıyla albümlerini yayınlatabilir hale gelmişler ve dolayısıyla rock müzikle uğraşanların sayısı büyük bir artış göstermiştir. Bu bağlamda, referandum ve izleyen dönemde yaşanan ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel gelişmeler politik rock açısından yeni bir dönemi başlatmıştır. Yeni dönemde politik rock'u ortaya konulan eserler bakımından dört başlıkta incelemek mümkündür: i) Darbe eleştirisi ve yaşama hakkı ihlalleri; ii) Savaş karşıtlığı ile çevre ve kentleşme sorununun yükselişi; iii) Yoksulluk, eşitsizlik, gündelik hayat ve sınıfın yeniden gündeme gelmesi; iv) Yeni sorun alanları.

Darbe Eleştirisi ve Yaşama Hakkı İhlalleri

1988 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle cunta rejiminin başındaki Kenan Evren'in görev süresinin sona ermesinin politik rock üzerindeki ilk etkisi, Evren'in Cumhurbaşkanlığı döneminde her türlü eleştirinin baskı altına alındığı 12 Eylül 1980 Darbesi üzerine yapılan şarkıların yayınlanmaya başlaması olmuştur. Bu bakımdan öne çıkan örnekler, Mozaik'in 1990 tarihli *Plastik Aşk* albümündeki *Bindokuzyüzseksenbir* ve Emekli Albay Hilmi Ertunç şarkıları, Bulutsuzluk Özlemi'nin *Acil Demokrasi* (1989) adlı çalışması, Cem Karaca'nın yeni nesille tanışmasını sağlayan *Raptiye Rap Rap*'ı ve Kramp'in *Lan N'oldu* (1993) adlı şarkısı biçiminde sıralanabilir.²⁵

1987-2002 döneminin başında politik rock içerisinde öne çıkan bir diğer konu da yaşama hakkı ihlalleridir. Bu konuyu merkeze alan şarkıları iki grupta incelemek gerekir. İlk grupta, 12 Eylül 1980 Darbesinin ardından cunta rejimi tarafından öldürülen isimler için yapılan çalışmalar yer alır. İkinci grupta ise 1990'lı yıllar boyunca gerçekleşen aydın cinayetleri ardından yapılan şarkılar konumlanırlar.²⁶ İlk gruptaki şarkılar için öne çıkan isim, 1980 yılında yaşı büyütülerek idam edilen Erdal Eren'dir. Eren'in ardından yapılan iki şarkıdan *Büyük* (Edip Akbay-

²⁵ 12 Eylül 1980 Darbesi, 2000'li yıllarda da politik rock içerisinde konu edilmiştir. *Masal* (Duman-2002), *Darbe* (Mor ve Ötesi-2006) ve *Akşamüstü* (Haluk Levent-2006) bu açıklamayı örnekleyen çalışmalardır.

²⁶ Bunların yanında, Bulutsuzluk Özlemi'nin *Şili'ye Özgürlük* (1989) ve Mozaik'in *Bir Adam Öldü* (1990) adlı çalışmalarında ise 1973 yılında Şili'de yaşanan darbenin ardından gelişen yaşama hakkı ihlalleri konu edilmiştir. *Şili'ye Özgürlük*'te Pinochet liderliğindeki cunta rejiminin toplu katliamlarına vurgu yapılırken *Bir Adam Öldü*'nün öznesi ise darbenin ardından bir stadyumda işkence edilerek öldürülen ünlü müzisyen Victor Jara'dır.

ram-1988) ve 17 (Teoman-2000) söz etmek mümkündür.²⁷ 1991 yılında yayınlanan Edip Akbayram şarkısı *İlhan’a Özlem*’de ise darbenin ardından 7 Kasım 1980 tarihinde dövülerek öldürülen yazar İlhan Erdost’un hikayesi anlatılır.

Türkiye’de 1990 yılında Muammer Aksoy, Çetin Emeç, Bahriye Üçok ve Türran Dursun’un öldürülmeleriyle başlayan aydın cinayetleri, 1992’de Musa Anter ve 1993’te Uğur Mumcu cinayetleriyle devam etmiştir. Bu süreçte yaşanan en büyük katliam ise 2 Temmuz 1993 tarihinde Sivas Madımak Otel’inde gerçekleştirilmiştir. 33 yazar ve aydının öldürüldüğü bu katliamın ardından Türkiye’de politik rock içerisinde yapılmış ağıt niteliğinde yapılmış çalışmalar mevcuttur. Bunlardan ilki ve en çok bilineni Moğollar’ın yeniden bir araya gelmesinin ardından yaptığı ilk albümde yer alan *Issızlığın Ortasında*’dır (1994). Bunun yanında *Türküler Yanmaz* (Edip Akbayram-1994) ile *Hitler’in Köpekleri* (Rashit-1994) ve *Manası Yok* (Duman-2002) da Sivas Katliamı için yazılmıştır.²⁸ Öte yandan Fikret Kızılok, 1995 yılında Uğur Mumcu anısına, onun yazılarını merkeze alan, *Vurulduk Ey Halkım* adlı tematik bir albüme de imza atmıştır.

Savaş Karşıtlığı ile Çevre ve Kentleşme Sorunlarının Yükselişi

1987-2002 yılları arası dönem ayrıca politik açıdan bir önceki dönemde Bulutsuzluk Özlemi ile başlayan, savaş karşıtlığı ile çevre ve kentleşme sorunlarının çok daha güçlü bir şekilde konu edinilmeye başlandığı bir süreci ifade eder. Bu dönemde savaş karşıtlığı bakımından iki örneğin öne çıktığı söylenebilir. Bunlardan ilki, Irak’ın 1990 yılının yaz aylarında Kuveyt’i işgal etmesinin ardından ABD öncülüğünde Birleşik Krallık, Fransa, Suudi Arabistan, Suriye ve Mısır ortaklığında 17 Ocak 1991-28 Şubat 1991 tarihleri arasında yürütülen Körfez Savaşı’dır. Yaşar Kurt’un 1994 tarihli *Sokak Şarkıları* albümünde yer alan *Haydi Erkekler Savaş* ile *Korku*, doğrudan bir Körfez Savaşı anlatısı niteliğindedir. Benzer bir durum Kesmeşeker’in *Mister Brown* (1995) şarkısı için de geçerlidir. Bunların yanında Pentagon’un *Fly Forever* (1992), *No One Wins the Fight* (1992), *Anatolia* (1997) ve *1000 in the Eastland* (1997) şarkıları da doğrudan Körfez Savaşı’nı anlatmamakla birlikte, bu dönemde yaşanan gelişmeleri Ortadoğu coğrafyasının geçmişiyle ilişkilendiren güçlü çalışmalar olarak öne çıkmaktadır.²⁹ İkinci olarak, 1990’ların ilk yarısında yaşanan Bosna Savaşı, Türk politik rock’unda vurgulanan bir başka konu olmuştur. 1991 yılında SSCB’nin dağılmasının ardından Yugoslavya’dan

²⁷ Teoman ayrıca 2006 tarihli *İki Çocuk* adlı şarkısında Erdal Eren’in idamını teatral bir yaklaşımla ele almıştır. Benzer şekilde daha önce söz edilen, Duman’ın *Masal* ve Mor ve Ötesi’nin *Darbe* şarkılarında da Erdal Eren’in hukuka aykırı şekilde idam edilmesine dikkat çekilmektedir.

²⁸ Türkiye’de politik rock içerisinde Sivas Katliamını konu alan, yakın zamanda yapılmış çalışmalar da mevcuttur. Demirhan Baylan’ın *Bildiğin Şeyler’i* (2008), Duman’ın 2013 tarihli *Köpekleri* ile Adamlar’ın 2014 yılında yayınlanan *Utanmazsan Utanmam* adlı şarkısı bu açıklamayı örneklemektedir.

²⁹ Pentagon, yaptığı müzik itibarıyla bir trash metal grubudur. Buna karşılık grubun kurulduğu tarihten itibaren etkileşimde bulunduğu çevre, katkı verip gelişimine yön verdiği diğer gruplar ve katıldığı organizasyonlar itibarıyla rock müzik konulu bir çalışmada ele alınmasında sakınca görülmemiştir.

ayrılan Bosna-Hersek, 1992'de düzenlenen bir referandumla bağımsızlığını ilan etmiştir. Buna karşılık Yugoslav ordusu önce Saraybosna'yı bombalayarak sivilleri öldürmüş, daha sonra Srebrenitsa'da bir katliam gerçekleştirmiştir. 3 yıl süren savaş 1995 yılında sona ermiştir. Türkiye'de Bosna Savaşı konusunda eser veren tek isim Haluk Levent'tir. Levent'in *Bosna* (1993) ve *Ölmesin Çocuklar* (1996) şarkılarında doğrudan bu savaş konu alınır. *Ölmesin Çocuklar*'da ayrıca Irak Savaşı'na da değinilmektedir.³⁰

Çevre ve kentleşme konusunda 1987-2002 yılında politik rock içerisinde öne çıkan eserleri üç grupta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki, *Sahibi Geldi* (Cem Karaca-1990) ve *Şehir* (Mor ve Ötesi-1997) ile örneklendirilebilecek, kentleşmeye ve kent yaşamına dair sorunları öne çıkartan eserlerdir. İkinci grupta Haluk Levent'in *Gökova* (1993) ve *Eller Eller* (1997) gibi, güncel çevre sorunlarını merkeze alan çalışmalar yer alır. Üçüncü ve son grupta ise çevre ve kent sorunun yanına nükleer enerji karşıtlığını da ekleyen, bu sorunlara daha evrensel bir yaklaşım geliştiren çalışmalar vardır. Türkiye'de bu çalışmaların öncü ismi Moğollar grubunun bas gitaristi Taner Öngür'dür. Öngür, 1992 yılında *Alarm* albümüyle ve aynı adlı şarkısıyla bu bakımdan oldukça özgün bir çalışmaya imza atmıştır. Çevre sorunları, grubun yeniden bir araya gelmesinin ardından Moğollar müziğinde de önemli bir yere sahip olmuştur. Grup, Öngür'ün *Alarm* şarkısını yeniden söylerken, bunun yanında *Bu Dünya Bizim* (1994) ve *Ölüler Altın Takar Mı?* (1998) gibi çalışmalara imza atmıştır.

Yoksulluk, Eşitsizlik, Gündelik Hayat ve Sınıfın Yeniden Özneleşmesi

1990'lı yıllar, Türkiye'de politik rock içerisinde 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin ardından gündemden çıkan yoksulluk ve eşitsizlik konusunun yeniden gündeme geldiği bir süreci de ifade eder. Bu durum, 24 Ocak 1980 Kararlarından başlayarak giderek derinleştiren emek karşıtı gelişmelere bir tepki olarak değerlendirilebilir. Cem Karaca'nın *Yiyin Efendiler* (1990) ve Moğollar'ın *Dinleyiverin Gari* (1994) bu bakımdan öne çıkan çalışmaları oluştururken Rashit, 1999 yılında yayınlanan *Telaşa Mahal Yok* albümündeki *Şark Cephesi* ve *Paran Yoksa Öl* şarkılarıyla yoksulluk ve eşitsizliği merkeze alan çalışmalarda bulunmuştur. Özlem Tekin'in *Herkes Şanslı Doğmuyor* (1999) adlı şarkısı da yoksulluk ve eşitsizlik temeline oturan bir başka çalışma olarak değerlendirilebilir. Yavuz Çetin'in *Cherokee* (2001) adlı kült çalışmasıyla Demirkan Baylan'ın 2003 yılında yayınlanan *Anlamlı Hatalar* albümündeki *İnanıyorum Sana* ve *İyi Günler* şarkılarında da yoksulluk ve eşitsizlik konularına değinilmektedir.

³⁰ Haluk Levent 2010 yılında yayınlanan *Karagöz ve Hacivat* albümünde *Srebrenitsa* Katliamı'nı konu alan *Srebrenitsa* adlı bir şarkı yapmıştır.

Türkiye’de politik rock’ta gündelik hayat, progressive çalışmaların yükseliş yıllarıyla benzer şekilde 1990’larda yeniden konu edilmeye başlanmıştır. Bu noktada siyasal yasakların kalkmasının ardından kısa süre içerisinde yeniden başbakan olan Süleyman Demirel’e yönelik hicivlerin özel bir yeri vardır. *Süleyman* (Barış Manço-1992) ve *Demirbaş* (Fikret Kızılok-1995) bu bakımdan öne çıkan çalışmalardır. Fikret Kızılok ayrıca *Ninni* (1995) ile dönemin Türkiye’sinin genel bir eleştirisini de ortaya koymuştur. MFÖ, *Aganna Rüşvet* albümünde (1992) borsa mağdurlarını anlatan *Borsazede* ile dönemin İstanbul’unda yerel yönetimlerden kaynaklanan sorunları dile getiren *Belediye Nerede* şarkılarına imza atmıştır. 1987-2002 döneminde gündelik siyaset ile ilişkilendirilebilecek bir diğer çalışma da Haluk Levent’in *Susurluk Kazasını* ve kaza sonrası ortaya dökülen kirli ilişkileri konu alan şarkısı *Kamyoncunun Türküsü*’dür (1999).

Toplumsal sorunların ve bunların bireyler üzerindeki etkilerinin dolaylı şekilde anlatımı, 1990’ların ikinci yarısından itibaren politik rock’ta gündelik hayat anlatısında gözlemlenen bir başka eğilimdir. Esasen geçmişte MFÖ böyle bir yönetime başvurmuş olmakla birlikte belirtilen tarihten itibaren bu bakımdan yeni bir yaklaşımın öne çıktığı söylenebilir. Mor ve Ötesi, 1996 yılında yayınlanan *Şehir* albümünden başlayarak benzer bir yaklaşımı benimsemiştir. Özellikle grubun 2001 tarihli *Gül Kendine* albümünün geneli ve bu albümde yer alan *Doğru-Yanlış*, gündelik hayattan kaynaklanan toplumsal sorunların dolaylı şekilde anlatıldığı, politik gelişmelerin bireysel düzeydeki etkilerinin öne çıkarıldığı çalışmalar olarak dikkati çekmektedir. Mavi Sakal’ın *Balta* (1998) adlı çalışması da bu konuya örnek verilebilir.

1987-2002 yılları arası dönem, Türkiye’de politik rock içerisinde işçi sınıfının yeniden özneleştiği bir dönem olarak nitelendirilebilir. Ancak bu özneleşme 1975-1980 dönemindekinden oldukça farklıdır. Yeni dönemde, farklı sanatçılar ve gruplar tarafından yapılmış, öznesi işçi sınıfı olan yirminin üzerinde şarkının varlığından söz etmek mümkündür. Bu dönemde işçi sınıfını merkeze alan ilk eser, Cem Karaca’nın sürgünden döndükten sonra yaptığı ilk albümünde yer alan *Almancılar*’dır (1987). Bu şarkı ile Cem Karaca, Almanya’da bulunduğu yıllarda yaptığı çalışmaların devamı niteliğinde sayılabilecek şekilde bu kez ülkesine geri dönenlerin yaşadıkları sorunlara odaklanmıştır. Aynı dönemde Barış Manço, *Ahmet Beyin Ceketi* (1980) ile politik bir endişe taşımaksızın merkezinde emeğin ve emekçinin yer aldığı bir çalışmaya imza atmıştır. Cem Karaca, 1990 yılında *Kâhya Yahya* ile geçmişteki örneklerden oldukça farklı bir işçi şarkısı yazmıştır. Bu yıl düzenlenen Kuşadası Altın Güvercin Müzik Festivali’nde birincilik kazanan, sözleri Cem Karaca’ya, müziği ise Cahit Berkay’a ait olan *Kâhya Yahya*’nın oldukça ilginç bir hikayesi vardır. Cahit Berkay, hazırladığı melodinin üzerine Cem Karaca’dan *Tamirci Çırağı’nın tornistanı* sözler yazmasını istemiş ve ortaya

Kâhya Yahya çıkmıştır.³¹ Cem Karaca ayrıca 1992 yılında Niyazi Köfteler ile küreselleşme ve post-modernizm eleştirisine girerken aynı zamanda bu şarkıda, işler kesat örgütlenmeli/yola düşüp Ankara'ya gitmeli eyvah/ekonomi liberal hay Allah sözleriyle 1990 yılında gerçekleşen Zonguldak Büyük Madenci Grevine de vurgu yapmıştır.

1990'lı yıllar, kurulduğu tarihten itibaren milliyetçi-muhafazakâr siyasete yakın dursa da hiçbir zaman doğrudan politik nitelikli eserler vermemiş olan Mazhar-Fuat-Özkan'ın (MFÖ) da farklı yaklaşım benimsediği bir süreci ifade eder. MFÖ, 1992 tarihli *Aganna* Rüşvet albümündeki *Rüşvet* şarkısıyla Erkin Koray'ın *Memurum Ben* (1999) ve Bülent Ortaçgil'in³² *Memurun Şarkısı* (1999) eserleriyle yakın içeriğe sahip olarak kabul edilebilecek bir çalışmaya imza atmıştır. MFÖ'nün aynı albümde yer alan *Telif Hakkı* şarkısının konusu ise sanat emekçilerinin telif konusunda yaşadıkları sorunlardır.

İncelenen dönemde Bulutsuzluk Özlemi, bir önceki dönemde yaptıkları çalışmalarındaki yoksulluk ve eşitsizlik vurgusunu aşarak doğrudan işçi sınıfını merkeze alan iki çalışmaya imza atmıştır. Bunlardan ilki olan *Kaportacı*'da (1993), *Tamirci Çırağı*'ndakine benzer bir sınıf hikayesi anlatılırken *Harran Ovası*'nda (1998) ise tarım emekçilerinin sorunları, gündelik hayat, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, sağlık sorunlar, hayat pahalılığı gibi faktörler üzerinden dile getirilmiştir.

Kesmeşeker, 1990'lı yıllarda genelde politik rock, özelde ise işçi sınıfını merkeze alan çalışmalar bakımından özgün bir oluşumu işaret eder. Grubun dönem boyunca yaptığı albümlerin geneline muhalif bir hava hakimdir. Bunun yanında Kesmeşeker, savaş karşıtlığı, hayat pahalılığı, kentleşme gibi sorunları şarkılarına taşıyan bir gruptur. Benzer şekilde işçi sınıfı da Kesmeşeker şarkılarının özneleri arasındadır. Bu bağlamda, *Ekmegin Emrindeyim* (1993) ile Osman Bey örneği üzerinden çalışma hakkına dair bireysel sorunlar dile getirilmiştir. Öte yandan *Feridun Bey*'de (1997) ise Türkiye ekonomisinin neo-liberalleşme süreci bir emekli memur üzerinden anlatılmaktadır.

Ayna, 1990'lı yıllarda politik rock bakımından ayrıksı bir örnek olarak öne çıkmaktadır. Grup, *Ceylan*'dan (1996) başlayarak milliyetçi bir söylemle Anadolu rock'a yakın bir çizgide müzik yaparak ülke genelinde büyük bir popülerlik kazanmıştır. *Kızıroğlu* (1998), bu açıklamanın en bilinen örneğidir (Canbazoglu, 2009: 3000-301). Ayna'nın bir diğer özelliği de Barış Manço'nun *Ahmet Beyin Ceketi*

³¹ Cem Karaca, konserlerinde Kâhya Yahya'nın hikayesini şöyle anlatmıştır: *Geçenlerde tanıdık bir yüz gördüm; bizim tamirci çırağı. Rastladığımda bir otelin kapısında kahyalık yapıyordu. O güne dek adını bilmiyordum, sordum, öğrendim: Yahya'yım.* Meriç (2006: 414) Kâhya Yahya'yı sivri uçları temizlenmiş, modern Tamirci Çırağı olarak nitelendirir.

³² Esasen Bülent Ortaçgil'in yaptığı müziğin doğrudan rock olarak nitelendirilmesi mümkün değildir. Ortaçgil, gerek 1970'lerin sonlarındaki ve gerekse de Çekirdek Sanatevi'ndeki çalışmalarından başlayarak daha çok yeni müzik olarak adlandırılan türe daha yakın durmuştur. Buna karşılık Ortaçgil, yaptığı müziğin genel itibarıyla Cem Karaca ve Moğollar dönemiyle simgeleşen 1970'lerin müziğiyle oldukça yakın olduğunu belirtmiştir (Çınar, 2018: 75).

adlı çalışmasıyla benzer şekilde politik bir endişe taşımamakla birlikte öznesi işçi sınıfı olan şarkılar yapmasıdır. *Garibim* (1998) ve *Gelincik* (1999) bu açıklamayı somutlaştıran örneklerdir. Bu şarkılarda anlatılan, kentin varoş kesimlerinde yaşayan işçilerin gündelik hayatlarıdır.

Rashit, aynı dönemde yükseliş gösteren diğer örneklerden farklı olarak toplumsal sorunları dolaylı değil doğrudan bir anlatımla ele almıştır. 1993 yılında kurulan Rashit, 1994 yılında amatör şekilde kaydedip dağıtımını kendi imkanlarıyla gerçekleştirdikleri *Kangren* albümündeki *İnsan Pazarı* şarkısının sözleriyle yapacağı müziğin sinyallerini vermiştir: *Kadıköy’de her sabah saat beş suları, yıllardan beri kurulur insan pazarı*. Rashit, hiçbir zaman çok popüler hale gelmeyen, albümleri çok satmayan ancak özellikle İstanbul-Kadıköy’de çok bilinen bir grup olarak yoluna devam etmiştir. Rashit’in öznesi işçi sınıfı olan şarkılar açısından ayırt edici özelliği, kamu emekçilerini anlatanlar bir kenara bırakılırsa Türkiye’de ilk kez beyaz yakalı emekçilerin sorunlarını merkeze alan çalışmalar yapmış olmalarıdır. Grubun 1999 yılında yayınlanan *Telaşa Mahal Yok* albümü, bu açıdan oldukça özel bir deneyimi işaret eder. Rashit bu albümde *Rutin Hayat* ile emekçilerin gündelik hayatının tekdüzeliğini anlatırken *Ne Yaparsan Yap*’ın merkezinde ise emekçinin yaşamını sürdürebilmesinin koşulunun sorunlar karşısında sessiz kalması olduğu vurgulanmıştır. *Altıdan Dokuza* şarkısının odak noktası günlük çalışma süresinin yaşamın geri kalanı üzerindeki belirleyiciliğidir. Grup, *Niye Böyle* şarkısında ise insanların neden çalışmak zorunda olduğunu sorgulamıştır. Rashit’in *Adam Olmak İstemiyorum*³³ albümü de bir öncekiyle benzer şekilde tümünden muhalif niteliklere sahip bir çalışmadır. Albümde yer alan 2001 Yazı şarkısında, o yıl yaşanan krizin emekçiler üzerindeki etkileri güvencesizlik ve belirsizlik temelinde irdelenmektedir. Bundan farklı olarak *Küreselleşme Dehşeti*’nde de ise küreselleşmiş kapitalizm koşullarında çevre ülkelerde çalışan emekçilerin karşılaştıkları sorunlar dile getirilmektedir.³⁴

Açıklananlara ek olarak 1990’ların ikinci yarısında ve 2000’li yılların başında işçi sınıfını merkeze alan bir gruptan daha bahsetmek gerekir. 1996 yılında, 1960’ların sonunda aynı adla popüler hale gelen grubun üyelerinin izin vermesi sonucu kurulan Haramiler, 1998 ve 2002 yılında yaptıkları iki albümde balıkçılık sektöründe çalışan emekçileri anlatan iki çalışmaya yer vermiştir. Bu bağlamda, *Balıkçının Öyküsü*’nde (1998) çalışma koşulları, *Suna Gelin*’de (2002) ise gündelik hayat deneyimleri öne çıkartılmıştır. Haramiler ayrıca 2002 yılında yayınlanan albümlerinde Alpay’ın kült işçi şarkısı *Fabrika Kızı*’nı yeniden yorumlamıştır.

³³ Albüm, 2003 yılında yayınlanmış olmakla birlikte 2001 Yazı başta olmak üzere odaklandığı sorunlar bakımından 1987-2002 yılları arası döneme ilişkin bir içeriğe sahip olduğundan bu bölümde ele alınmıştır.

³⁴ *Küreselleşme Dehşeti*, politik rock bakımından çok boyutlu bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Burada değinilen sınıf merkezli söylemin yanı sıra çevre sorunları, küreselleşme karşıtı eylemler ile moda ve silah tekellerinin eleştirisi bu şarkıda anlatılan sorunlar arasında yer alır.

Politik Rock'ta Yeni Sorun Alanları: Hak İhlalleri ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği

1987-2003 yılları arasında Türkiye'de politik rock'ta belirginleşen iki yeni sorun alanı hak ihlalleri ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğidir. Hak ihlalleri konusunda özellikle cezaevlerindeki ağır koşullar öne çıkmaktadır. *Bayram Görüşmesi* (Bulutsuzluk Özlemi-1989) ile başlayan eleştiri süreci Haluk Levent'in 1998 tarihli *Yine Ayrılık* albümünde yer alan *Hâkim Amca*, *Gülün Bittiği Yer* ve *Hiçe Açılan Kapılar* şarkılarıyla devam etmiştir. Bunların yanında *Bi'sey Yapmalı* (Moğollar-1996), *Seni Görmem Lazım* (Bulutsuzluk Özlemi-1998) ve *Normal* (Bülent Ortaçgil-1998), 1990'lı yıllar boyunca Türkiye'de yaşanan hak ihlallerinin genelini merkeze alan çalışmalar arasında dikkati çekmektedir.

İncelenen dönemde Türkiye'de politik rock'ta yaşanan en önemli gelişmelerden biri, kadın rock vokallerinin ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini konu alan yaklaşımın yükselişidir. Bu durum, büyük ölçüde 1988 yılında kurulan ve üyelerinin tamamı kadınlardan oluşan Volvox'un gelişimiyle ilgilidir. Volvox, bir albüm yayınlamamış olsa da kadrosunda yer alan Şebnem Ferah, gruba sonradan dahil olan Özlem Tekin ve Buket Doran ile rock müzikte yeni bir yaklaşımın kapısını aralamıştır. Esasen 1987-2003 yılları arasında doğrudan toplumsal cinsiyet eşitsizliğine odaklanan tek çalışma Özlem Tekin'in *Duvaksız Gelin* (1995) adlı şarkısıdır. Ancak gerek Şebnem Ferah ve gerekse de Özlem Tekin, 1990'ların ikinci yarısında yaptıkları albümlerle, şarkılarının içeriğinde politik öğelere yer vermeseler de kadın-erkek ilişkilerini ele alış biçimleri ve ortaya koydukları güçlü profil bakımından toplumsal cinsiyetin politik rock'ta giderek önem kazanmasını sağlamışlardır. İlk albümü bu isimlerden daha geç yayınlanmış olmakla birlikte Aylin Aslım da yine bu temelde değerlendirilebilir.

İktidar Değişikliği ve Irak Savaşı (2002'den Günümüze)

Türkiye'de 2000'li yıllarda yaşanan en önemli politik gelişme kuşkusuz 2002 yılının Kasım ayında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidara gelmesidir. AKP, Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin en büyük ekonomik bunalımı olarak nitelendirilen 2001 Krizinin ardından gelişen koşullarda bu başarıyı sağlamıştır. Bu bağlamda, AKP'nin üç unsuru eklemleyerek iktidara geldiği belirtilmektedir. Bunlar; UPF ve DB yönelimli neo-liberal anlayışın kabulü, yeniden dağıtımda bu yaklaşımı temel alan sosyal programların uygulanması ile muhafazakarlık merkezli iç ve dış siyaset biçiminde sıralanmaktadır (Akça, 2018: 48). AKP iktidarında geçmişteki neo-liberal hükümetlerden farklı olarak kolektif yaklaşımın yerini bireyciliğin aldığı, toplumsal yeniden üretimde piyasanın rolünün vurgulandığı, UPF-DB yaklaşımıyla uyumlu bir reform sürecinin uygulandığı ve muhafazakâr söyleme dayalı bir sosyal politika rejimi kurulmuştur (Yücesan-Özdemir, 2013: 119-122). Bu temelde AKP, sosyal politika bakımından muhafazakâr yaklaşımın bir yansıması olarak emek-sermaye çatışmasından çok sınıfsız bir toplum anlayışına

yönelmiştir. Açıklanan koşullarda sosyal politika açısından toplumsal risklerin karşılanmasını sağlayan üç kurumdan (devlet, piyasa, aile) piyasanın ve gerektiğinde ailenin öne çıktığı, devletin ise ancak seçici şekilde nüfusun en yoksul ve düşkün kesimlerine yönelik sosyal yardımları uyguladığı yeni bir dönem başlamıştır (Koray, 2015: 33 ve 45).

AKP’nin iktidara gelmesinin ardından 2003 yılından günümüze kadar geçen süreçte yaşanan ve politik rock açısından belirleyici olan bir diğer gelişme 20 Mart 2003 tarihinde başlayan, dolaylı etkileriyle 18 Aralık 2011 tarihine kadar süren, çok önemli bölgesel sorunlara neden olan Irak Savaşı’dır. ABD öncülüğünde çok sayıda devletin katılımıyla gerçekleşen savaş, uzunca bir süre dünyada ve Türkiye’de politik rock’ta işlenen konuların başında gelmiştir. Türkiye’de siyasal iktidarın ABD’nin yanında savaşa katılma yönünde bir tutum benimsediği bu dönemde politik rock’ta dile getirilen karşı çıkış ayrıca önemlidir

Irak Savaşına karşı Türkiye’de politik rock türünde gelen tepkiler, savaşın henüz başlamadığı ancak başlayacağını kesinleştiği 2003 yılının Ocak ayında Mor ve Ötesi öncülüğündeki bir girişimle başlamıştır. Sözü ve müziği Mor ve Ötesi’ne ait olan *Savaşa Hiç Gerek Yok* adlı şarkısı çok sayıda rock müzik şarkıcısının ve grubunun katılımıyla seslendirilmiştir. Mor ve Ötesi’nin müziğindeki savaş karşıtı tavır 2004 yılında yayınlanan *Dünya Yalan Söylüyor* albümüyle sürmüştür. Albümde yer alan *Yardım Et* doğrudan savaş karşıtı bir niteliğe sahipken *Cambaz*’da ise ana akım medyanın savaş sırasında takındığı tutum eleştirilmiştir. Bunların yanında *Çölde Gökyüzü* (Moğollar-2004), *Corc Buş* (Haluk Levent-2004), *Özgürlüğün Ülkesi* (Duman-2005) ve *Felluce & Bağdat* (Bulutsuzluk Özlemi-2006) Türkiye’de politik rock’ta Irak Savaşı karşıtlığı konulu çalışmalar arasında sıralanabilir. 2003 yılından günümüze dek geçen süreçte ayrıca İsrail’in Filistin üzerindeki insanlık dışı uygulamaları da politik rock’ta konu edilmiştir. *Filistin* (Haluk Levent-2010) ve *Nakba* (Mor ve Ötesi-2010) bu açıklamaya örnek olarak verilebilir. Bunların yanında Rashit’in 2013 tarihli *Savaş Boyaları* adlı çalışmasında ise savaş karşıtlığı konusu genel olarak işlenmektedir.

İncelenen dönemde Türkiye’de politik rock’ta öne çıkan ikinci konu çevre ve kentleşme sorunlarıdır. Bu süreçte uygulanan inşaat merkezli büyüme politikası nedeniyle bu sorunların derinleşmesinin belirtilen konudaki eserlerin gelişimini tetiklediği söylenebilir. Bu bağlamda, *Dönmen Lazım* (Haluk Levent-2004), *Plastik Çiçekler ve Böcekler* (Redd-2009), *İstanbul Sular Altında* (Ogün Sanlısoy-2011), *Geçmişin Yüğü* (Pentagram-2012), ve *Yersiz Göksüz Şehirler* (Redd-2019) çevre ve kentleşme sorunlarını belirginleştiren çalışmalar arasında sayılabilir. Bunların yanında Moğollar, 2009 yılında Nazım Hikmet’in *Bulutlar Adam Öldürmesin* şiirini besteleyip ek sözlerle ABD’deki Three Miles Island Kazasına (1979) ve Çernobil Faciasına (1986) dikkat çekerek enerji karşıtı çalışmalarına bir yenisini eklemiştir.

2003 yılından günümüze kadar geçen süreç içerisinde Türkiye’de politik rock’ta merkezi yere sahip olan bir diğer konu ise gündelik hayattır. Daha önce vurgulandığı gibi 2001 yılında yayınlanan *Gül Kendine* albümüyle bu yönde bir hat çizmeye başlayan Mor ve Ötesi, 2000’li yıllar boyunca bu yaklaşımını sürdürmüştür. Uyan (2004), Serseri (2004), Parti (2006) ve Şirket (2006) bu bakımdan grubun öne çıkan çalışmalarıdır. Duman’ın *Rezil* (2009), *İyi de Bana Ne* (2009) ve *Sınana Sınana* (2013) şarkıları da gündelik hayat konulu çalışmalar içerisinde değerlendirilebilir. Bu konudaki şarkılara *Tuzak* (Teoman-2004), *Dön Evine* (Ogün Sanlısoy-2006), *Modern Zaman* (Peyk-2006), *Don Kişot* (Redd-2009) ve *İnsanlık* (Şebnem Ferah-2009) da eklenebilir. Bunların yanında Kurban, 2010 tarihli *Sahip* albümünün genelinde tepki düzeyi oldukça güçlü gündelik hayat konulu çalışmalara imza atmıştır.

Bir önceki dönemle benzer şekilde yaşama hakkı ihlalleri de 2003 yılından bugüne dek geçen sürede öne çıkan bir diğer konuyu oluşturur. Bu noktada öne çıkan isim, 2007 yılında katledilen Hrant Dink’tir. Arto Tunçboyacıyan ve Yaşar Kurt’un 2009 yılında yayınlanan *Nefrete Kine Karşı* albümü Dink’in anısına yapılmıştır. Bunun yanında Redd’in *Özgürlük Sirtından Vurulmuş* (2009) adlı şarkısında da Hrant Dink’in öldürülmesi anlatılmaktadır. Mor ve Ötesi tarafından yapılan iki şarkı da yine yaşama hakkı ihlalleri üzerine kurulmuştur. *Festus’ta* (2010) koluk kuvvetlerince öldürülen Nijeryalı Festus Okey’in hikayesi anlatılırken *Melekler Ölmez* (2016) ise 10 Ekim 2015 tarihinde Ankara’da IŞİD terörü nedeniyle yaşama hakları ellerinden alınan 109 kişi için yazılmış bir ağıttır. Son olarak *Acının Şarkısı*’nda (Peyk-2011) ise yaşama hakkı ihlalleri genel anlamda ele alınmaktadır.

1987-2003 yılları arasında belirginleşen toplumsal cinsiyet eşitsizliği, 2003 yılından itibaren büyük bir gelişme göstermiştir. İlk olarak, başta Şebnem Ferah olmak üzere kadın rock şarkıcılarının hem popülerliği hem de sayıları artmıştır. Bunun yanında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin konu alındığı şarkıların sayısı da artmıştır. Belirtilen dönemde bu konuda öne çıkan şarkı Aylin Aslım’ın 2005 tarihli *Güldünya* adlı çalışmasıdır. 2003 yılında bir akrabası tarafından tecavüz edilen, daha sonra kardeşi tarafından aşiret kararı ile öldürülen Güldünya Tören’in hikayesinin anlatıldığı bu şarkıyı Şebnem Ferah’ın çalışmaları izlemiştir. Ferah, 1980’li yıllarda Sezen Aksu tarafından seslendirilen, sözleri Aysel Gürel’e, bestesi Onno Tunç’a ait olan *Ünzile* şarkısını 2007 tarihli *Onno Tunç Şarkıları* albümünde yeniden yorumlamıştır. *Birileri Var* (2013) ve *Sözde Namus* (2018), Şebnem Ferah’ın şarkıları arasında toplumsal cinsiyet eşitsizliği vurgusunun güçlü şekilde hissedildiği diğer çalışmalardır. Bu dönemde ayrıca ilk kez erkek sanatçılar da bu konuyu merkeze alan şarkılar yapmışlardır. *Töre* (Haluk Levent-2006) ve *%100 Maço* (Rashit-2018) bu açıklamanın öne çıkan örnekleridir.

Yoksulluk ve eşitsizlik, 2003 yılından günümüze kadar geçen dönemde de Türkiye’de politik rock’ta tartışılmaya devam etmiştir. Moğollar’ın 2004 yılında yayınlanan *Yürüdük Durmadan* albümündeki *Açların Gözbebekleri* ve *Hortumcu*

Dayı şarkılarıyla başlayan bu süreç *Kürar* (Çilekeş-2005) ile devam etmiştir. Zardanadam, bir önceki dönemdeki Rashit örneğine benzer şekilde gerek yoksulluk-eşitsizlik ve gerekse de sınıf merkezli şarkılar bakımından özgün bir örnek tir. *Özgürlüğü pazarda arayan eşitliği mezarda bulur* sözleriyle hatırlanan *Benim Yolum Ayrı*, grubun yoksulluk ve eşitsizlik konulu çalışmasıdır. Diskografisinde yalnızca 2009’da yayınlanan *Güzel Günler* albümü bulunan *Düşbaz’ın Tanrı ve Çocuklar ile Yaşamak* şarkılarının konusu da yoksulluk ve eşitsizliktir. Peyk, *Don Kafa* (2011), *Kare Kafa* (2014) ve *Köleler ve Kilitler* (2015) şarkılarında bu konuyu işlerken Ogün Sanlısoy’un *Çal* (2015) şarkısı da yoksulluk ve eşitsizlik konusunda yapılmış diğer çalışmalardır.

2003 yılından bugüne kadar geçen uzun dönem, Türkiye’de politik rock’ta sınıf merkezli çalışmaların sayısının bir önceki döneme göre azaldığı bir süreci işaret etmektedir. Gerçekten hemen hemen yakın bir süreyi içeren 1987-2003 yılları arasında öznesi işçi sınıfı olan şarkıların sayısı yirminin üzerindeyken 2003’ten bu yana aynı temele sahip onyediyi aşkın şarkı tespit edilebilmiştir. Bu noktada Zardanadam, Bajar, Rashit, Moğollar, Düşbaz ve Kesmeşeker öne çıkarken Yaşar Kurt ile Peyk’in de birer çalışması sınıf merkezli olarak değerlendirilmiştir.

Zardanadam’ın sınıf merkezli çalışmalarından ilki olan *Güce Tapanlar* (2005), sermaye eleştirisi üzerine kuruludur. Bu bağlamda şarkıda, emeğin sermaye karşısında nasıl bir duruş göstermesi gerektiği, *onlar güce tapanlar, üçe alıp beşe satanlar/vermeden almak uğruna, dünyayı böyle yapanlar* sözleriyle sorgulanmıştır. İkincisi, *Tembellik Hakkı*’nda (2006) bu kez çalışma yaşamı ile çalışma dışı yaşam arasında çelişki ortaya konulmuştur. Bu bakımdan *Tembellik Hakkı*, kısmen gündelik hayatla da ilişkilidir. Son olarak *Tozduman* (2015) da tıpkı *Güce Tapanlar* gibi bir sermaye eleştirisidir. Bu şarkıda işsizlik durumundaki yalnızlaşma anlatılmıştır.

Bajar, incelenen dönemde sınıf merkezli şarkılar bakımından öne çıkan gruplardan bir diğeridir. Grubun 2009 tarihli *Yaklaş* albümündeki iki şarkıya bu noktada değinmek gerekir. Bunlardan ilki olan *İşportacı*’da çalışan bir çocuğun hikayesi anlatılırken *Amele*’de ise bir inşaat işçisinin dilinden neden herkese ev yapan bir emekçinin kendi evine sahip olamadığı sorgulanmıştır. Bajar’ın 2012 yılında yayınlanan *Hoşgeldin* albümünde de yine iki şarkının öne çıktığı söylenebilir. *Betbeyaz*, beyaz yakalı işçilerin ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan karşı karşıya kaldığı baskıları somutlaştırırken *Yalandan da Olsa*’da ise kadın, mavi yakalı işçi, müzik emekçisi gibi farklı sınıf profillerine değinilmiştir.

Rashit, 2003 yılından itibaren incelenen yeni dönemde de hem politik rock üretimini hem de zaman zaman işçi sınıfını özne almayı sürdürmüştür. *Potlatçh*’da (2006), yaşam koşullarını düzeltmek ve dikey bir hareketlilik talebi olan işçi sınıfı mensuplarının esasen nasıl bir güvencesizlik ve belirsizlik riski altında olduğunu belirtmektedir. *Tüketiciyim* (2006) şarkısında ise çalışma-tasarruf-tüketim ilişkisi ve bunun neden olduğu çelişkiler incelenmiştir.

Düşbaz, yoksulluk ve eşitsizlik gibi sınıf merkezli şarkılarda da öne çıkan bir gruptur. Hicivli bir tarza sahip olan *Sevgili İşçi Kardeşlerimiz* (2009), Türkiye’de geçmişten günümüze var olan ekonomik, sosyal ve siyasal örgütlenmenin emek karşıtı niteliğini ortaya koymuştur. Düşbaz ayrıca yine 2009 yılında Aşık İhsanî’nin 1970’li yıllarda büyük bir üne sahip olan *Balta*’sını yeniden yorumlayarak odun kırıcı İlyas’ın hikayesini anlatmıştır.

Kesmeşeker’in 2011 yılında yayınlanan *Doğdum Ben Memlekette* albümünde işçi sınıfını özneleştiren iki çalışmanın bulunduğu söylenebilir. Bunlardan ilki olan *Herşey Sermaye İçin Sevgilim*’de piyasa mekanizmasının işleyişinin kentli emekçiler üzerindeki olumsuz etkilerine odaklanılmıştır. *Metin Kurt Yalnızlığı*’nda anlatılanlar ise bu çalışmanın genelinde incelenen şarkılardan oldukça farklıdır. Kesmeşeker’in vokalisti Cenk Taner bu şarkıda 1970’li yıllarda Galatasaray’da top koşturan ünlü futbolcu Metin Kurt’un hikayesinin sınıfsal boyutunu merkeze almıştır. Kurt, futbolculuğunun yanında çalıştığı alandaki sendikalaşma ve örgütlenme talepleriyle ortaya çıkmış, bu alanda oldukça aykırı olarak görülmüş ve yalnızlaştırılmış bir isimdir. Kesmeşeker’in şarkısı da Kurt’un sıralanan bu özellikleri üzerine kuruludur.

İncelenen dönemde politik rock’ta işçi sınıfını merkeze alan bir diğer çalışma da Yaşar Kurt’un *Dokuz Altı Yolları* (2011) adlı şarkısıdır. Efkân Şeşen’in 1996 tarihli çalışmasını yeniden yorulanmış hali olan bu şarkıda bir kamu emekçisinin yaşam koşulları *savrulmuşuz odalara, bahara dağlara hasret/şu gördüğün döner koltuk, sanki ömrü törpüleyen rulet* sözleriyle somutlaştırılmıştır. Çalışma kapsamında Türkiye’de politik rock’ta işçi sınıfının özneleştirdiği son örnek, Peyk’in *Göçük* (2014) adlı şarkısıdır 13 Mayıs 2014’te Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en büyük iş kazasında yaşama hakkı elinden alından 301 madencinin ardından yazılan bu şarkıda madende hayatını kaybeden bir baba ve oğulun hikayesi öne çıkarılmıştır.

Türkiye, 2013 yılının Haziran ayında bu bölümde dile getirilen sorunların tümünü ve bunların eleştirisini içeren bir eylemler dizisine sahne olmuştur. 31 Mayıs 2013 gecesi Taksim Gezi Parkı’na yapılması planlanan Topçu Kışlası inşaatını protesto etmek amacıyla Taksim Dayanışması tarafından düzenlenen eylemin polis şiddetiyle karşılaşması, İstanbul’dan başlayarak Türkiye geneline yayılan bir protesto sürecinin gelişmesini beraberinde getirmiştir. Başlangıçta çevre ve kentleşme sorunu temelinde bir bakış açısının öne çıktığı Gezi Parkı Eylemleri zaman içerisinde yeni sorun alanlarını da kapsayacak şekilde gelişmiştir. Doğrudan demokrasi talebinin öne çıktığı Gezi Parkı Eylemleri, benzerleri 2008 Krizinin ardından Yunanistan (Öğrenci İsyanları), ABD (Wall Street’i İşgal Et) ve İspanya (Öfkeli) gibi ülkelerde görülen örneklerin benzeri niteliğinde değerlendirilebilir. Genelde müzik ve özelde rock müzik, gerek eylemler sırasında ve gerekse de sonrasında eleştiri ve taleplerin dile getirilmesi bakımından önemli bir araç olmuştur. Bu noktada politik rock içerisinde öne çıkan Gezi Paykî Eylemleri konulu eserler *Eyvallah* (Duman-2013), *Herşeyin Farkındayım* (Bulutuz-

luk Özlemi-2013), *Özgür Olduğunda Marmara* (Cenk Taner-2013), *Yürüyor Sokak* (Peyk-2014), *Sen Taştan* (Yüzyüzeyken Konuşuruz-2014), *Ağaç* (Ogün Sanlısoy (2015), *Onbeş* (Ogün Sanlısoy-2015), *Bu Böyle Gitmez* (Zardanadam-2015), *Taksim* (Rashit-2018), *İkibinonüç* (Yüzyüzeyken Konuşuruz-2018) ve *Hayat Geçerken* (Bulutsuzluk Özlemi-2019) biçiminde sıralanabilir.

Sonuç

Müziğin evrensel bir dil oluşturduğuna kuşku yoktur. Buna karşılık müzik türleri içerisinde rock, evrenselleşme düzeyi belki de en güçlü olan türlerden biridir. Rolling Stones, Beatles, Pink Floyd, Led Zeppelin gibi bir bölümü bugün artık çoktan dağılmış olmasına, bir bölümü de üretimde bulunmamasına rağmen farklı nesiller tarafından dinlenmekte ve anlaşılmaktadır. Bunun yanında, müzik ve tarih arasında kaçınılmaz bir bağın bulunduğu bilinmektedir. Çalışmada rock müziğin evrenselliği ile bu müzik türünün sosyal tarih ile olan bağı, Türkiye’de işçi sınıfının özneleşme süreçlerini inceleyecek şekilde ele alınmıştır. Bunun yanında politik rock’ta işlenen farklı konulara da ayrıca değinilmiştir.

1950’lerin ilk yıllarında ABD’de ortaya çıkan rock müzik, köken itibariyle bundan çok daha uzun bir geçmişe sahiptir. Bu bağlamda, ortaya çıktığı yıllarda daha çok eğlence odaklı bir yaklaşımın popüler hale geldiği rock müzik, bu türün geçmişle olan bağının derinleşmesi sonucunda kısa sürede politik bir nitelik kazanmıştır. ABD örneğinde 1930’lu yıllarda itibaren folk’ta sağlanan birikimle birlikte 1960’lı yıllara dek sınıfın özneleştiği bir dönem deneyimlenmiştir. Bu süreçte sınıfı merkeze alan şarkıların yanında yoksulluk ve eşitsizlik ile gündelik hayat konularını işleyen çalışmalar da öne çıkmıştır. Gündelik hayata dair anlatı, Lefebvre’nin de belirttiği gibi sosyal ve politik açıdan sınıfa yaslanır. Benzer bir durum yoksulluk ve eşitsizlik için de söz konusudur. Dolayısıyla bu üç konunun politik rock’ta aynı dönemlerde yükselişe geçmesi tesadüf değildir. 1960’lara gelindiğinde Vietnam Savaşı başta olmak üzere ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerin etkisiyle savaş karşıtlığı ve sivil hak ihlalleri, politik rock’un yeni konuları haline gelmiştir. 1968 Hareketini izleyen süreçte buna toplumsal cinsiyet eşitsizliği, çevre ve kentleşme gibi yeni sorunlar eklenmiştir.

Rock müziğin doğuşu ve politikleşmesi Türkiye’de de hemen hemen aynı tarihlerde gerçekleşmiştir. 1950’lerin ikinci yarısında önce eğlence odaklı bir yaklaşımla rock müzik yapan gruplar ortaya çıkmış, Anadolu Pop’un doğuşu ile birlikte politik rock yönünde ilk adımlar atılmıştır. Buna karşılık, doğuş ve gelişimdeki yakın zamanlılık politik rock’ta belirginleşen temalar açısından aynı değildir. Bu noktada ulusal düzeyde yaşanan gelişmeler önem kazanmaktadır.

1964 yılında Tülay German ve *Burçak Tarlası* ile başlayan Anadolu Pop yıllarında feodalite baskın şekilde işlenen bir konuyken bunu yoksulluk ve eşitsizlik izlemiştir. 12 Mart 1971 Muhtırasının etkisiyle yaşama hakkı ihlalleri kısmen öne çıkarken bu dönemde işçi sınıfını özneleştiren tek çalışma *Fabrika Kızı* olmuş-

tur. Bu dönemde ayrıca sol anlayıştan beslenen Anadolu Pop'un karşısına aynı türde milliyetçi-muhafazakâr çizgideki eserler çıkartılmışsa da bunlar başarılı olmamıştır.

Progressive rock dönemi, Türkiye'de rock müziğin en politik olduğu yılları işaret eder. Bu dönemde işçi sınıfı açık şekilde özneleşirken bu durum iki şekilde gerçekleşmiştir. İlk olarak, sınıfın üretim-tüketim ilişkileri bağlamında kısmen gündelik hayatla da ilişkilendirilebilecek bir anlatısı yapılırken ikinci olarak daha enternasyonal bir tavrın benimsendiği çalışmalar da öne çıkmıştır. Bu yıllarda yine sınıfa içkin olacak şekilde yoksulluk ve eşitsizlik anlatısı da yükselişe geçmiştir.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, ekonomik, sosyal ve siyasal amaçlarının yanında kültürel açıdan da büyük bir dönüşümü hedeflemiş ve bunda başarılı olmuştur. Bu bağlamda, Cem Karaca örneğinde görüldüğü gibi geçmişle kurulan bağ koparılırken politik rock büyük bir durgunluk dönemine girmiştir. Her ne kadar bu dönemde Cem Karaca, Almanya'da, buradaki Türkiyeli işçilerin sorunlarını anlatan çalışmalar yapsa da bu eserler Türkiye'de yasaklandığından yankı bulamamıştır. Belirtilen dönemin tek istisnası Bulutsuzluk Özlemi'dir. Grup, çevre ve kentleşme sorunları ile savaş karşıtlığı konularında başlayan politik anlatısını izleyen dönemlerde güçlendirerek sürdürmüştür.

Yeniden politikleşme, progressive rock döneminin ardından politik rock'ta işçi sınıfının özneleştiği bir başka dönemdir. Bu noktada progressive rock dönemi ile benzer şekilde bu dönemde de işçi hareketinin ve sol siyasetinin yükselişine dikkat çekmek gerekir. Bu dönem ayrıca askeri darbe eleştirisi, yaşama hakkı ihlalleri, çevre ve kentleşme sorunları ile savaş karşıtlığının iyiden iyiye gündeme gelmesi, sınıfla birlikte yoksulluk ve eşitsizlik ile gündelik hayatın yeniden tartışılması bakımından önemlidir. Öte yandan bu dönemde ayrıca politik rock'ta toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile hak ihlalleri gibi iki yeni sorun alanı gündeme gelmiştir. Bu noktada iki konunun politik rock'un ABD deneyimiyle karşılaştığında yirmi yıllık bir gecikmeyle işlenmeye başlandığını belirtmek gerekir. Belirtilen dönemde Rashit'in çalışmaları emeğin özneleşmesi bakımından oldukça önemlidir.

Türkiye'de 2002 yılından günümüze dek geçen süreçte öne çıkan ilk konu şüphesiz savaş karşıtlığıdır. Gerçekten *Savaşa Hiç Gerek Yok*'tan başlayarak bu konu temelinde oldukça güçlü çalışmalar yapılmıştır. Yaşama hakkı ihlalleri, çevre ve kentleşme sorunları ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği de bu dönemde de politik rock'un öznesi olmaya devam etmiştir. Sınıf merkezli çalışmaların sayısının bir önceki döneme göre azaldığı bu dönemde sınıfa yaslanan yoksulluk ve eşitsizlik ile gündelik hayat konularına olan ilgi ise sürmüştür. Zardanadam ve Bajar, bu dönemin öne çıkan gruplarıdır. Bu dönemde ayrıca Gezi Parkı Eylemleri ile özdeşleşecek şekilde politik rock'ta çoklu bir anlatı biçimi popülerleşmiştir.

Türkiye’de politik rock’un gelişim sürecinde emeğin özneleşmesi, bazı dikkat çekici noktalar üzerinden daha anlamlı hale gelmektedir. Beş dönem temelinde yapılan incelemenin üç aşaması, işçi sınıfının farklı düzeylerde de olsa özneleştiği süreçleri işaret etmektedir. Bu dönemlerde sınıf merkezli şarkıların yanından yoksulluk ve eşitsizlik ile gündelik hayatı merkeze alan çalışmaların sayısı da artmıştır. İkinci olarak, sınıfın özneleştiği dönemler niteliksel açıdan birbirinden oldukça farklıdır. Örneğin, 1987-2002 yılları arasındaki politikleşme işçi sınıfı bakımından büyük bir düşüşün ardından gerçekleştiğinden buradaki anlatı, progressive rock dönemi kadar güçlü değildir. Bunun yanında bahsi geçen dönemde neo-liberalizmin etkileri gözlemlendiğinden politik konuların ele alınış biçimi de farklıdır. Üçüncüsü, 1987 yılından günümüze dek geçen süreçte politik rock’ta emeği özneleştiren Rashit, Zardanadam, Bajar gruplar çoğunlukla bu müzik türünün alternatif olarak değerlendiren isimlerdir. Bu bağlamda, 1975-1980 yıllarındaki Cem Karaca örneği gibi popüler bir politik figürden söz etmek mümkün değildir. Son olarak, evrensel örneklerin aksine Türkiye’de politik rock içerisinde işçi sınıfının eylem ve grev gibi kolektif deneyimlerini anlatan çalışmaların sayısı yok denecek kadar azdır. Cem Karaca’nın 1 Mayıs Marşı bir kenara bırakılırsa, 15-16 Haziran 1970 Direnişi, Tarih Olayları, Zonguldak Büyük Madenci Grevi gibi konular hiçbir çalışmada doğrudan işlenmemiştir. Altmış yıla yaklaşan bu sürecin dinamik bir şekilde incelenmesi, bu çalışmanın yazarları tarafından sürdürülecektir.

Kaynakça

- Adorno, T. (1941) "On Popular Music", *Studies in Philosophy and Social Science*, 9, 1, 17-48.
- Akça, İ. (2018) "1980 Sonrası Türkiye’de Hegemonya Projeleri ve Otoriterizmin Değişen Biçimleri", *Yeni Türkiye’ye Varan Yol Neoliberal Hegemonyanın İnşası* (der. İ. Akça, A. Bekmen ve B.A. Özden), İstanbul: İletişim Yayınları, 27-68.
- Attali, J. (1985) *Noise: The Political Economy of Music*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Aya, G. (1998) *Bir Cem Karaca Kitabı*, İstanbul: Ada Müzik.
- Ayas, G. (2019) *Müzik Sosyolojisi, Kuramsal Bir Giriş*, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bennett, A. (2009) "Heritage Rock: Rock Music, Representation and Heritage Discourse", *Poetics*, 37, 1, 474-489.
- Birchall, I. (2010) "Fransa 1968: Bütün İktidar Hayal Gücüne", *Devrim Provaları* (der. C. Barker), İstanbul: Yordam Kitap, 15-72.
- Bourdieu, P., (2015) *Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi* (çev. D. Fırat ve G. Berkkurt), Ankara: Heretik Yayınları.
- Canbazoglu, C. (2009) *Kentin Türküsü: Anadolu Pop-Rock*, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Carr, G.G. (1992) *She’s A Rebel: The History of Women in Rock & Roll*, Washington: Seal Press.
- Dave, N. (2015) "Music and the Myth of Universality: Sounding Human Rights and Capabilities", *Journal of Human Rights Practice*, 7, 1, 1-17.
- Davis, R.G. (1988) "Music from the Left", *Rethinking Marxism*, 1, 4, 7-25.
- Dilmener, N. (2013) "12 Eylül’le Kendimizi Popçulara Teslim Ettik", <http://bianet.org/biamag/yasam/149890-dil->

mener-12-eylul-le-kendimizi-popculara-teslim-ettik (29.04.2020)

- Dilmener, N. (2014) *Bir Varmış Bir Yokmuş-Hafif Türk Pop Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dunaway, D.K. (1987) "Music and Politics in the United States", *Folk Music Journal*, 5, 3, 268-294.
- Ela, E.D. ve Güler, M. A. (2018) "Müziğin İzinde: Türkiye'de 1980'den Günümüze Rock Müzik ve Sosyal Haklar", *Yayınlanmamış Makale*.
- Erkal, G.E. (2013) *Türkiye Rock Tarihi I Saykodelik Yıllar*, İstanbul: Esen Kitap.
- Fiori, U. ve Burgoyne, M. (1984) "Rock Music and Politics in Italy", *Popular Music*, 4, 1, 261-277.
- Forcags, D. (2015) *Gramsci Kitabı*, Seçme Yazılar 1916-1935 (çev. İ. Yıldız), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Frith, S. (1984) "Rock and the Politics of Memory", *Social Text*, 3, 9/10, 59-69.
- Frith, S. (1981) "The Magic that Can Set You Free: Ideology of Folk and the Myth of Rock", *Popular Music*, 1, 2, 159-168.
- Gillet, C. (1970) *The Sound of the City: The Rise of Rock and Roll*, Londra: Souvenir Press.
- Güler, M. A. (2016) "1970 'li Yıllarda Türkiye İşçi Sınıfını Cem Karaca Şarkıları ile Okumak", *Çalışma ve Toplum*, 13, 2, 725-756.
- Güler, M.A. (2018). *Belki Gerçek Yapmaya Cem Karaca'nın Hayatı, Müziği ve Yalnızlığı*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kahyaoğlu, O. (2003) *And Dağları'ndan Anadolu'ya Devrimci Müzik Geleneği: Sıyrılıp Gelen Grup Yorum*, İstanbul: neKitaplar.
- Karaca, C. (1979). "BBC Türkçe Arşiv Odası-Cem Karaca", <https://www.youtube.com/watch?v=OAeJpcD0xyQ> (29.04.2020)
- Kongar, E. (1995) *12 Eylül Kültürü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kongar, E. (2006) *21. Yüzyılda Türkiye*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Koray, M. (2015) "AKP Dönemi: Neo-liberalizm, Neo-Muhafazakarlık, Neo Popülizm Beşiğinde Sallanan Sosyal Devlet ve Sosyal Politika", *Himmet, Fitrat, Piyasa: AKP Döneminde Sosyal Politika* (der. M. Koray ve A. Çelik), İstanbul: İletişim Yayınları, 11-54.
- Kömürcü, D. (2010) "Türkiye Merkez Solunda Farklı Bir Deneyim: SODEP", *Tarabya Çalışmalar 20. Yıl Armağan Kitabı* (der. A.V. Turhan vd.), İstanbul: Marmara Üniversitesi Nihad Sayar Eğitim Vakfı Yayınları, 247-270.
- Kutluk, F. (2018) *Müzik ve Politika*, İstanbul: h20 Yayınları.
- Lefebvre, H. (2012) *Gündelik Hayatın Eleştirisi I* (çev. I. Ergüden), İstanbul: Sel Yayıncılık. (Eserin orijinali 1958'de yayınlandı)
- Lefebvre, H. (2013) *Gündelik Hayatın Eleştirisi II* (çev. I. Ergüden), İstanbul: Sel Yayıncılık. (Eserin orijinali 1963'te yayınlandı)
- Makal, A. (2018) "İnsan Hakları/Sosyal İnsan Hakları, Sosyal Mücadeleler ve Müzik", *Çalışma ve Toplum*, 16(2), 579-616.
- Meriç, M. (2016) *100 Şarkıda Memleket Tarihi*, İstanbul: Ağaçkakan Yayınları.
- Meriç, M. (2016) *Pop Dedik! Türkçe Sözlü Hafif Batı Müziği*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meyer, S.E. (1956) *Emotion and Meaning in Music*, Chicago: University of Chicago Press.
- Özbek, M. (1991) *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Quine, O. (2013) "The Conversation: Grammy Award Winning Singer Angélique Kidjo on African Resilience", <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/music/features/the-conversation-grammy-award-winning-singer-ang-lique-kidjo-on-african-resilience-her-own-made-up-9011251.html> (29.04.2020)
- Regev, M. (1994) "Producing Artistic Value: The Case of Rock Music", *The Sociological Quarterly*, 35(1), 85-102.

- Romero A. ve Taylor, D. (t.y.) "Progressive Rock History", <http://progressiverockcentral.com/resources/progressive-rock-history/> (29.04.2020)
- Scaruffi, P. (2007) *History of Rock Music* (1951-2000), Lincoln: iUniverse Inc.
- Tireli, M. (2016) *Cem Karaca ve Die Kanaken*, Ankara: Atlas Yayınları.
- Yalman, G. (2013) "AKP Döneminde Söylem ve Siyaset: Neyin Krizi?", *İktidarın Şiddeti AKP'li Yıllar, Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar* (der. S. Coşar ve G. Yücesan-Özdemir), İstanbul: Metis Yayınları, 23-46.
- Yücesan-Özdemir, G. (2013) "AKP'li Yıllarda Sosyal Politika Rejimi: Kralın Yeni Elbisesi?", *İktidarın Şiddeti AKP'li Yıllar, Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar* (der. S. Coşar ve G. Yücesan-Özdemir), İstanbul: Metis Yayınları, 117-138.
- Zileli, I. (2004) "Nejat Yavaşoğulları İle Söyleşi", <http://www.irmakzileli.com.tr/2003/08/02/nejat-yavasogullari-ile-soylesi/> (29.04.2020)
- Zweig, M. (2012) *Amerika'nın En İyi Saklanan Sırrı: İşçi Sınıfı Çoğunluktur* (çev. H. Çelik), İstanbul: h20 Kitap.

Araştırma Makalesi

Türkiye'de Genç İşsizliğin Görünümü ve Özellikleri Üzerine İnceleme

Serdar ACUN*

ORCID ID: 0000-0001-7627-9894

Öz

İşsizlik Türkiye ekonomisinin en önemli sorunlarından biri olagelmıştır. 2000'li yıllarda yaşanan yerel ve küresel ekonomik krizlerle birlikte sürekli artış gösteren işsizlik, 2015 yılından itibaren çift hanelerin üzerine çıkmıştır. İşsizlikteki artışla beraber 15-24 yaş aralığındaki işsizliği ifade eden genç işsizliği de sürekli artmıştır. Verilere bakıldığında genç işsizliği oranları toplam işsizlik oranlarının çok üzerinde seyretmiştir. Bu farklılık emek piyasası açısından gelecekte daha da ağırlaşacak sorunları ifade etmektedir. Çalışma verileri 2004-2018 yılları TÜİK hanehalkı işgücü anketleri mikro veri setlerinden derlenirken çalışmada genç işsizlerin cinsiyet ve eğitim seviyesi gibi kişisel özelliklerinin yanı sıra aradıkları meslek türleri, daha önce iş deneyimi olup olmadığı ve iş deneyimi olanların neden işten ayrıldığı ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Gençlerde eğitim seviyesi arttıkça işsizliğin nasıl değiştiği ve cinsiyet ayrımına göre işsizlik oranlarının nasıl farklılaştığı ele alınmıştır. Çalışmada genç işsizler içinde kadınların payının 2004 yılından 2018 yılına kadar sürekli yükseldiği, aynı dönemde üniversiteli genç işsizlerin sayısının giderek arttığı ve toplam genç işsizler içindeki payının da buna paralel yükseldiği, gençlerin aradıkları mesleklerde eğitim seviyesine göre önemli değişiklikler gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye emek piyasası ile verilen eğitim arasındaki uyumsuzluk nedeniyle artan eğitim seviyesinin işsizliği azaltıcı yöndeki etkisinin sınırlı kaldığı çalışmada ortaya çıkan önemli sonuçlardan bir diğerini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: işsizlik, genç işsizliği, eğitim.

The Study on the Appearance and Characteristics of Youth Unemployment in Turkey

Abstract

Unemployment has become one of the most important problems of the Turkish economy. Unemployment, which has steadily increased with the local and global economic crises of the 2000s, has risen above double digits since 2015. So youth unemployment, which refers to unemployment in the 15-24 age range, has steadily increased. When the data are analyzed, youth unemployment rates are well above the total unemployment rates. This difference represents the problems that will become more severe in the future for the labor market. In this study, the personal characteristics of unemployed young people, such as gender and education level, are discussed. Besides, how unemployment changes as education levels among young people increase, and how unemployment rates differ with respect to gender discrimination are taken. The study also includes information about the types of occupations unemployed young people are looking for, whether they have previous work experiences or not, and why those with work experiences leave their jobs. The data of this study is gathered from micro data sets of TurkStat household labour force surveys for 2004-2018. In this study, it is concluded that the share of women among young unemployed people increased from 2004 to 2018, the number of college youth unemployed increased steadily from 2004 to 2018, and the share of young unemployed people increased in parallel with this, and the young people showed significant changes in their occupations according to their education level. Another important result of the study is that the increasing level of education due to the mismatch between the Turkish labour market so the education provided has limited impact on reducing unemployment.

Keywords: unemployment, youth unemployment, education

Giriş

Son 20 yılda Türkiye ekonomisinin karşı karşıya kaldığı yerel ve küresel ekonomik krizler Türkiye emek piyasasında önemli yapısal sorunlara neden olmuştur. Özellikle krizlerle beraber artan işsizlik oranları kriz sonrası dönemlerde eski seviyelerine inmemiştir. Ayrıca kriz sonrası dönemlerde yaşanan yüksek büyüme rakamlarına rağmen işsizlik oranlarının çift haneli rakamlara çıkması Türkiye ekonomisinde istihdamsız büyüme sorununu tekrar tartışmaya açmıştır. Diğer yandan 2008 küresel krizi ve sonra Avrupa'yı saran borç krizi genç işsizlik sorununun boyutlarını daha da artırmıştır. Yunanistan, Portekiz, İspanya gibi ülkelerde zaman zaman genç işsizlik oranları yüzde 50 ve üstü seviyelere yükselmiştir (OECD). Bu rakamlar genç işsizliğinin giderek artan bir sorun olarak politika yapımcılarının ve uygulayıcılarının önüne konmuştur. Türkiye açısından da benzer sorun özellikle son 20 yılda hissedilir hal almıştır.

Özellikle 2000'li yılların ortasıyla beraber artan üniversite sayısı, Türkiye'de yüksek öğrenime erişimi geçmişe göre kolaylaştırmıştır. Artan eğitilmiş nüfus ile birlikte Türkiye emek piyasasında emeğin yapısında önemli dönüşümler gerçekleşmeye başlamıştır. Ancak Türkiye emek piyasası bu dönüşüme yeterince hızlı cevap verememektedir. Bu durumda işsizlik, eksik istihdam, kayıt dışı çalışma gibi sorunları beraberinde getirmektedir. Genç iş gücünde bu dönüşüm sonucu ortaya çıkan sorunlardan yapısı gereği daha fazla etkilenmektedir. Artan eğitim seviyesi genç iş gücünün emek piyasasından beklentilerinde de önemli değişimlere neden olduğu düşünülmektedir.

Son yıllarda yapılan çalışmalar bu soruya cevap arama gayreti içerisinde olmuştur. Ancak çalışmalarda Türkiye'de ki genç işsizlerin yaş, cinsiyet, aradıkları meslek, önceki iş deneyimleri gibi durumları detaylı bir şekilde ortaya konmamıştır. Bu çalışmada Türkiye'deki genç işsizlerin 2004-2018 yılları arasında iş beklentilerinin, eğitim seviyelerinin nasıl değiştiği sorusuna cevap aranmaktadır. Çalışmada değişen eğitim yapısının genç işsizlerde cinsiyet ayrımına göre nasıl etki ettiği ve eğitime erişimin kolaylaşmasının genç işsizlerde iş arama süresine etkisi incelenmiştir. Ayrıca genç işsizlerin aradıkları meslek türleri, daha önce iş deneyimi olup olmadığı ve iş deneyimi olanların neden işten ayrıldığı sorularına cevap aranmıştır. Çalışma genç işsizlerin 2004-2018 yılları arasındaki durumunu detaylı bir şekilde ortaya koymaya çalışmıştır.

Çalışmanın 2. Kısımında genç işsizliği ile ilgili çalışmalardan literatür taraması yer almaktadır. Üçüncü kısımda Türkiye'de yapılmış çalışmaların bir derlemesi sunulmuştur. Çalışmanın 4. Kısımında ise TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketleri mikro veri setlerinden kullanılarak 2004-2018 yılları arasında Türkiye'de genç işsizliğin nasıl değiştiği ortaya konmuştur. Son bölümünde ise çalışmadan ortaya çıkan sonuçlar yer almıştır.

Genç İşsizliği İle İlgili Yazın Taraması

Genç işsizliğinde son dönemlerde meydana gelen artışlarla birlikte yeniden üzerine düşünülmesi ve tartışılmasının önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Yazında genç işsizliğine ilişkin bir çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalarda genç işsizliğini ortaya çıkaran makro ve mikro faktörler irdelenerek genç işsizliğini azaltmaya yönelik çeşitli politika önerileri sunulmuştur.

O'Higgins tarafından yapılan çalışmada genç işsizliğinin yetişkin işsizliğine göre daha fazla olduğu ancak genç işsizliğinde meydana gelen değişimlerin yetişkin işsizliğiyle de ilişkili olduğu ifade edilmiştir. O'Higgins'e göre artan işsizlik oranları ile birlikte uzun dönemli işsizliğin de artacağı bunun da işgücü piyasasında iş bulma olanaklarının daraldığı fikrini doğuracağı ve gençlerin ya işgücü piyasasına çıkışının aksamasına ya da çıkmaları durumunda iş bulma olanaklarının normal dönemlere göre daha zor olacağını vurgulamıştır. O'Higgins genç işsizliğinin altında toplam talep, genç çalışanların ücretleri ve gençlerin işgücü büyüklüğü gibi nedenlerin yattığını ifade etmiştir(O'Higgins, 1997).

O'Higgins (1997) toplam talepte meydana gelebilecek bir azalmanın emek talebini de azaltacağını bu durumda gençlerde ve yetişkinlerde işsizliğin ortaya çıkacağını belirtmiştir. Gençlerin toplam talepteki azalıştan daha fazla etkilenmesinin sebepleri analiz edildiğinde karşımıza, gençlerin işten ayrılma olasılıklarının yetişkinlere göre daha fazla olması çıkmaktadır. Gençlerin işi bırakırken karşılaşacağı maliyet yetişkinlere göre daha azdır. Yetişkin bir bireyin ev bakımı, deneyim ve ücret gibi nedenlerle karşılaşacağı maliyet ise genç bireyden daha fazladır. Blanchflower (1996) ABD ile ilgili yaptığı çalışmada gençlerin emek piyasasında uzun süreli işlerde çalışmadan önce 7 veya 8 farklı iş deneyimledikleri sonucuna ulaşmıştır. Ücretler de, genç işsizliğini etkileyen bir diğer faktördür. Genç işçilerin ücretleri yetişkinlere göre daha yüksek olduğundan firmalar tarafından yetişkin işçiler daha fazla tercih edilecek ve genç işsizliği artacaktır. Diğer yandan düşük ücret ise genç işçinin işinden tatmin düzeyini etkileyecek ve işini bırakabilecek veya işsiz ise bulduğu işteki düşük ücretten kaynaklı işe başlamayacaktır.

Milli gelir ile genç istihdamı arasında ilişki olduğuna ilişkin bir çok çalışma yazında mevcuttur. Matsumoto vd. (2012) yaptıkları çalışmada milli gelirden yaşanan değişimin genç işsizliği ile negatif yönlü ilişkide olduğunu, milli hasıladan yaşanan sert dalgalanmaların genç istihdamında hasar yaratacağını ifade etmiştir. Kriz dönemlerinde ortaya çıkan şokların genç istihdam piyasasının esnekliğine bağlı olarak etkiler bıraktığı bazı çalışmalarda yer almıştır (O'Higgins, 2012; Choudhry vd., 2012). Özellikle kriz dönemlerinde yaşanan iflas ve küçülme ile birlikte emek talebinde yaşanan azalma işsizliği arttırmaktadır. Genç istihdam piyasası ise daha kırılgan ve güvencesiz olduğu için krizden yetişkinlere göre daha fazla etkilenmektedir. İLO (2013) yaptığı çalışmada kriz dönemleri ve sonrasında uygulanacak olan genişletici maliye politikalarının işsizliği azaltacağını, doğal olarak da genç işsizliğinde de gerilemeye etki edeceğini belirtmiştir.

Moser (1986) ise yaptığı çalışmada kriz dönemlerinde gençlerin daralan iş piyasasında iş bulma olasılıklarının deneyim ve işi çabuk bırakma eğilimlilerinden dolayı daha az olduğu sonucuna ulaşmıştır. Özellikle kriz dönemlerinde talepte yaşanan daralmayla beraber iş olanakları azalmaktadır. Bu durum da, gençlerin işleri gönüllü olarak bırakma eğilimlerinde düşüşe neden olmakta. Ancak, bu eğilimin yine de yetişkin işçilerden daha yüksek olduğu belirtilmektedir. Scarpetta vd. (2010) ekonomik kriz dönemlerinde geçici iş sözleşmelerinden dolayı, gençlerin daha hızlı bir şekilde işten çıkarıldığını ifade etmişlerdir. Artan genç işsizliği ile birlikte eğitimi tamamlayan gençlerin işgücü piyasasına çıkması, kriz dönemlerinde azalan işgücü talebiyle beraber düşünüldüğünde genç işsizliğini daha da artırmaktadır. Yine kriz dönemlerinde ortaya çıkan emek piyasasındaki girişlerin zorluğu ve gençlerin dışlanma riski özellikle düşük vasıflı gençleri daha fazla etkilemektedir (Choudhry vd., 2012). Normal dönemlerde emek piyasasına uyum sağlayanların kriz dönemlerinde krizin etkilerinden daha az etkilendiği

ancak, gençlerin hem deneyim hem de geçici iş sözleşmeleri nedeniyle krizden daha hızlı etkilendiği görülmektedir. (Quintini ve Manfredi, 2009).

Kriz dönemlerinde emek piyasasında yaşanan şokların gençler açısından kayıp nesil olma riskini arttırdığını ifade eden Scarpetta vd. (2010), oluşabilecek kalıcı zararlara karşı etkili istihdam politikaları uygulanması ve gençlere yönelik sosyal güvenlik kurumlarının işlevsel hamleler yapması gerektiğini vurgulamışlardır. Krizi dönemlerinin gençleri daha fazla etkilediği sonucuna ulaşan Choudhry vd. (2012) gençler için istihdama yönelik eğitimlerin artması ve işe yerleştirmede daha verimli yapıların olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Gerekli önlemlerin alınmaması halinde genç işsizliğin giderek artacağını ve içinden çıkılması çok daha zor sosyal sorunlarla ülkelerin karşılaşacağını vurgulamışlardır.

Genç işsizliğin oluşmasında veya artmasında yukarıda sıralanan makro sorunlar dışında mikro etmenler de etkilidir. Bu etmenler; eğitim, cinsiyet, çalışanın engellilik durumu, çalışma eğilimi ve emek piyasasına gençlerin önemli bir kısmının ilk defa giriyor olmasıdır. (O'Higgins, 2001).

Cinsiyete göre yapılan analizlerde krizlerin erkeklere göre kadınları daha fazla etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde kadın istihdam piyasasının krizden etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca krizin, genç istihdam piyasasındaki etkilerinin 5 yıl sürdüğü en derin etkilerinin ise 3. ve 4. yılda meydana geldiği sonucuna varılmıştır (Choudhry vd., 2012). Kadınlarda iş gücüne katılım oranı genel olarak erkeklere göre daha düşüktür. İş gücüne katılımı etkileyen en önemli faktörlerden biri de eğitim seviyesidir. Ancak kadınlarda eğitime katılım oranı da genellikle erkeklere göre daha azdır. Bu durum, kadınların karşılaştıkları iş fırsatlarının niteliği ve niceliği açısından erkeklere göre daha dezavantajlı olmasına neden olmaktadır (O'Higgins, 2001).

Gençlerin iş gücünün fazla olması da işsizliği etkileyen önemli bir faktördür. Bu faktör aslında uzun dönemde iki yönlü çalışmaktadır. İlk dönemde artan genç işgücü emek piyasası tarafından yeterince emilemediğinde işsizliğe neden olmaktadır. İkinci dönemde bu artan işsizlik, işgücü piyasasında iş arayanların iş arama isteğini kırarak ve gençler işgücü piyasasından çekilecektir. Bu ilk durumda işsizlik artacak ikinci durumda görünürde işsizlik azalacak ancak umudunu kaybetmiş gençlerde artış olacaktır.

Gençlere temel iş becerilerini kazandıran mesleki eğitimin, genç işsizliğinin azalmasında önemli rol oynadığı ayrıca kapsamlı iş güvenlik sisteminin de gençlerin işsiz kalırken yaşayacağı olumsuz etkileri dengelediği ifade edilmiştir (Breen, 2005). Yapılan diğer bir çalışmada düşük oranda eğitime katılımın, maddi yoksunluğun ve çocuklukta yaşanan davranış sorunlarının kişinin işsizliğe karşı duyarlılığını arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Greegg, 2001). Başka bir çalışma ise eğitimin, genç işsizliği açısından önemli bir etken olduğu ifade edilmiş ancak tek başına eğitimin işsizliği azaltmayacağı vurgulanmıştır. Çalışmada eğitilmiş gencin iş bulmasıyla beraber işsiz kalan diğer gençlerin eğitim seviyelerini veya biri-

kimlerini artıracığını bu durumda eğitimin yarattığı olumlu etkinin sonlanacağı vurgulanmıştır. Çalışma, artan eğitimin ancak artan iş sayısı ve uygun iş eşleştirme programlarıyla yararlı olabileceğini belirtmiştir (Clark ve Summers, 1982). Eğitimin işgücü piyasası açısından önemli olduğu genel kabul görmekle birlikte nasıl bir eğitim tartışması işgücü piyasası açısından fikir birliğine varılmayan konulardandır. Tartışmalar genellikle eğitimin meslek eğitim mi, genel eğitim mi, yoksa iş başı eğitim mi olması gerektiği üzerinden yürümektedir (Mendes ve Sofer, 2004; Hanushek vd., 2011; Becker, 1962; Lazear, 2009; Dietrich, 2012).

Dünyada gelişen olanaklar ve eğitime ulaşmada yaşanan iyileşmelerle birlikte üniversite mezunu sayısında artış yaşanmaktadır. Yaşanan bu artış bazı ülkelerde emek piyasasında yeterince iş olanağının olmaması nedeniyle sorun oluşturabilmektedir. Yaşanan bu sorunun çözümü için üniversite eğitimi ile emek piyasasındaki ihtiyaçların örtüşebileceği çeşitli programlar oluşturma zorunluluğu genç işsizliği azaltmak açısından önemlidir (Biavaschi vd. 2012).

Türkiye’de Genç İşsizliği Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Türkiye’de genç işsizliğinin nedenleri ve sonuçları üzerine yazında son yıllarda önemli çalışmalar yer almaya başlamıştır. Türkiye için 1998-2014 yılları arasındaki verilerle yapılan çalışmada da, ekonomik büyümenin genç işsizliği ile ilişkisi ele alınmıştır. Çalışmada büyümenin kısa dönemde genç işsizliği ile negatif yönlü ilişkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani yurtdışı milli hasıla arttığında genç işsizliği ise azalacaktır. Diğer yandan enflasyonun ve yüksek eğitim seviyelerinin ise uzun dönemde genç işsizliğini azaltıcı etki yaptığı sonucuna ulaşılmıştır (Bayrak ve Tatlı, 2016). Benzer bir sonuç Çodur ve Bölükbaş (2014) tarafından yapılan çalışmada da bulunmuştur. 2008 krizinin tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de istihdam piyasasına olumsuz yansıdığı bu olumsuz yansımanın genç işsizliği üzerinde daha sert etkileri olduğuyla ilişki çalışmaları da yazında mevcuttur (Torun ve Arica, 2011, Sanal, 2010). Diğer bir çalışmada da artan genç işsizliğin gelir kaybını tetiklediği bunun da yoksulluğu arttırdığı ifade edilmiştir. Çalışmada artan yoksullukla beraber işsizliğin de arttığı bunun da istihdam piyasası açısından çözümünü daha da zorlaştırdığı belirtilmiştir (Bayraktar ve İncekara, 2013).

Taşcı ve Tansel (2005) yaptıkları çalışmada gençlerin yetişkinlere göre daha fazla işsizlikle karşılaştıklarını ancak gençlerin işsiz kalma süresinin yetişkinlere göre daha az olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmada genç kadınların genç erkeklere göre daha fazla işsizliğe maruz kaldığı sonucu da elde edilmiştir. Çalışmada evli genç erkeklerin iş bulma ihtimalinin evli olmayan genç erkeklere göre daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer yandan bölgesel analize göre doğu ve güneydoğuda yaşayan genç erkeklerin işsizlik tehdidiyle diğer bölgelere göre daha fazla karşı karşıya kalma ihtimali olduğu vurgulanmıştır. Bunun sonucu olarak çalışmada genç erkeklerin başka bölgelere göç ederek iş bulmaya çalıştığı belirtilmiştir.

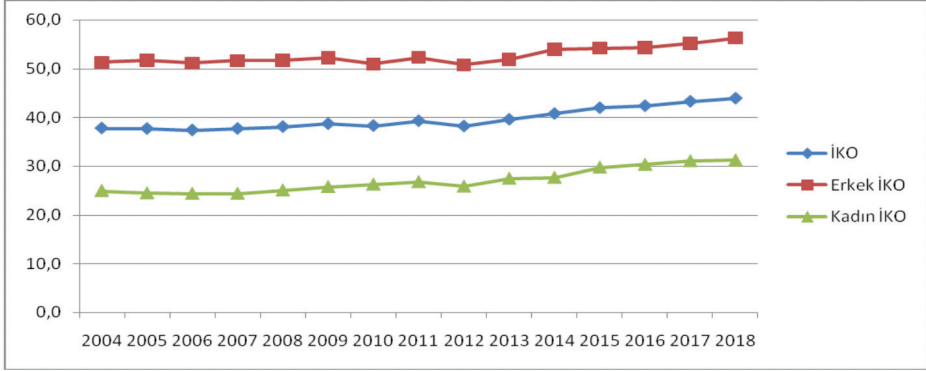
Türkiye'de genç işsizliği tetikleyen önemli nedenlerden biri de, okulda alınan eğitimin, genci istihdam piyasasına hazırlayamamasıdır. Bu sorunun, eğitimden işe geçiş aşamasını önemli oranda zorlaştırdığı da ortaya konmuştur (Kaya, 1999). Kadınlarda da eğitim seviyesinin artışının genç işsizliğini artırdığı çalışmalar da mevcuttur. Taşçı ve Tansel (2005) yaptıkları çalışmada üniversiteli genç kadınların işsizlik tehlikesiyle diğer eğitim seviyelerine göre daha fazla maruz kaldığı sonucuna ulaşmıştır. Türkiye'de yüksek eğitilmiş gençler arasında genç işsizliğinde yükseliş gözükmemektedir. Bu artışın iki önemli nedeni sıralanırsa; Türkiye emek piyasasının, yüksek eğitilmiş gençleri kapsayacak iş olanaklarını yaratması ve verilen eğitimin Türkiye'de emek piyasasının taleplerine uygun olmamasıdır (Alkan, 2015). Benzer bir sonucu ifade eden Ercan (2007) da Türkiye eğitim sitesi ile istihdam piyasasının koordineli işlemesi gerektiğini belirtmiştir. Çünkü; verilen eğitim ile istihdam piyasasının talepleri arasında uyumsuzluk mevcuttur. Yapılan diğer bir çalışmada, gençlerin istihdam piyasasında iş bulmasının zorlaşmasının Türkiye açısından normal eğitim süreleri dışında giderek artan eğitim süresi, kayıt dışı istihdam ve yaşadıkları sosyo-psikolojik sorunlar nedeniyle piyasadan çekilme gibi sorunlar yarattığı ileri sürülmüştür (Işık, 2016).

Türkiye'de Genç İşsizlerin Özellikleri

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye İstatistik Kurumu tarafından düzenli bir şekilde yapılan Hane halkı İşgücü Araştırması'nın 2004-2018 yılları arasında ki mikro veri setleri kullanılarak Türkiye'deki genç işsizlerin; cinsiyet, eğitim, aradıkları iş, iş arama süreleri, iş aramadan önceki durumları, iş deneyimi olup olmadığı ve iş deneyimi varsa eskiden yaptığı işin özellikleri incelenmiştir. Çalışmada kullanılan veriler yazar tarafından mikro veri setlerinden derlenmiştir.

15-24 yaş aralığında yer alan bireylerin Türkiye geneli işgücüne katılım oranını gösteren grafiğe göre 2004 yılında yüzde 37,8 civarında olan gençlerin işgücüne katılımı 2018 yılında küçük dalgalanmalarla birlikte yüzde 44 seviyesine yükselmiştir. Aynı dönemde 15 ve yukarı nüfus içinde işgücüne katılım oranı ise yüzde 46,3'ten yüzde 53,6'ya yükselmiştir. Genç nüfusun 2004 yılında toplam işgücü içindeki payı yüzde 20 iken 2018 yılında yüzde 18'e gerilemiştir.

Bunun yanında 2004-2018 yılları arası cinsiyet ayrımına göre analiz edildiğinde ise genç erkeklerin işgücüne katılım oranının 2004 yılında yüzde 51,3 iken 2018 yılında yüzde 56,3'e yükseldiği söylenebilir. Aynı dönemde genç kadınların işgücüne katılımı da yüzde 37,8'den yüzde 44'e yükseldiği görülmektedir.

Grafik 1. 15-24 Yaş Aralığındaki Gençlerin İşgücüne Katılım Oranları

Kaynak: TÜİK HHİA mikro verilerinden yazar tarafından hesaplanmıştır

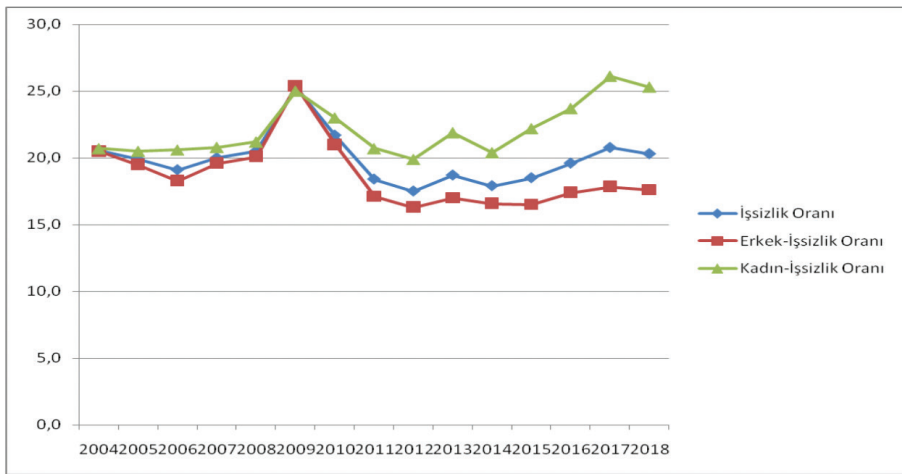
Bu süreçte genç kadınların iş gücüne katılımında ki oransal değişim, genç erkelere göre daha fazla olmuştur. Bu farkın bir kısmı kadının güçlenmesi strateji planı, toplumsal cinsiyet eşitliği ulusal eylem planı gibi çalışmalar ile birlikte demokratik kitle örgütlerinin cinsiyet eşitliğine yönelik yaptıkları kampanyaların kadının emek piyasasındaki pozisyonunda değişime neden olmasıyla açıklanabilir. Bu noktada ILO tarafından 2013-2018 yılları arasında yapılan “kadınlar için daha çok ve daha iyi işler” projesi kapsamında 10 bin kadın iş ve meslek danışmanlığı hizmeti alıp istihdam piyasasına çıkması hedeflendiği, söz konusu tespiti destekler nitelikte örnek olarak gösterilebilir (Kadınlar İçin Daha Çok ve Daha İyi İşler, 2019).

Diğer yandan çalışmanın getirisinin çalışmamaya göre daha fazla olması kadınlarda işgücüne katılım oranını arttırmaktadır. Artan eğitim seviyesi ile birlikte kadınların verimliliğinde yaşanan yukarı yönlü hareket ve kadınların yapacakları işlerde yaşanan çeşitlilik kadınların alacağı ücretlerde artışa neden olmakta, bu artış da çalışma isteğini yansıtarak kadınların işgücüne katılımı artırmaktadır. Ekonomik olmayan ancak toplumsal ve kültürel yapıdaki geleneksel ilişkiler ise iş gücüne katılımı negatif yönlü etkileyen diğer önemli etkidir. Son dönemde yaşanan artış ise ekonomik etkenlerin kültürel ve toplumsal etkenlerden daha baskın olduğu sonucuna ulaşmamızı sağlamaktadır (Gürsel vd.,2011).

Bunun yanında 2004-2018 yılları arasındaki genç işsizliğin seyri Grafik 2’de gösterilmektedir. Grafiğe göre 2004 yılında genç işsizliği yüzde 20,6 iken bu oran 2009 yılında küresel ekonomik krizin etkileriyle yüzde 25,3’e yükselmiş daha sonra azalarak 2012 yılında yüzde 17,5’e gerilemiştir. Devamında ise yükselmeye başlayan genç işsizlik oranı 2018 yılında yüzde 20,3 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde 15 yaş üstü nüfusun genel işsizlik oranı ise yüzde 10,8’den yüzde 11’e yükselmiştir. Genel işsizlik oranı özellikle 2009 yılında önemli bir yükseliş

kaydetmiş ve yüzde 14 seviyesine ulaşmıştır. Verilerde de ortaya çıktığı üzere genç işsizliği genel işsizlik oranlarının çok üstünde seyretmektedir. Bu farklılığın bir kısmını gençlerin daha güvencesiz ve esnek çalışmaları, işten diğer yaş gruplarına göre daha rahat vazgeçebilmeleri gibi faktörlerle açıklayabiliriz. Çalışanın deneyimi ise genç işsizliğini açıklamaya yarayan diğer bir faktördür. İşverenler aynı ücret seviyesinde çalışmak isteyen dışarıdaki gençlere göre deneyimli olan içerdeki işçiyi çalıştırmayı tercih etmektedir (Yavuzaslan vd., 2017). Bu tercihe yeni alınacak işçinin yeterli verimliliğe ulaşması için ortaya çıkacak iş başı eğitim, işe alışma vb. gibi maliyetlere işverenin katlanmama isteği yön verebilmektedir.

Grafik 2. Genç İşsizlik Oranları

Kaynak: TÜİK HHIA mikro verilerinden yazar tarafından hesaplanmıştır

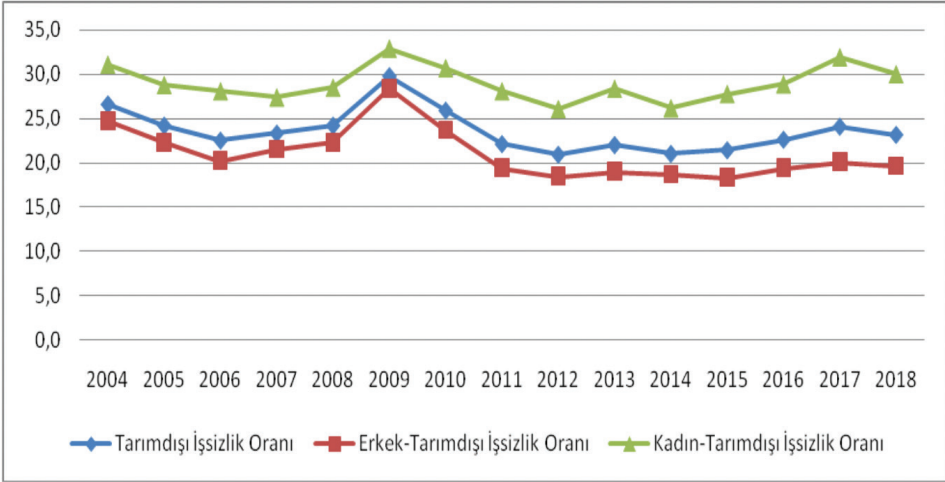
Genel değerlendirmenin yanında genç işsizliğini cinsiyet ayrımına göre genç işsizliği incelediğimizde ise ele alınan dönem içerisinde genç erkeklerde işsizlik oranının gerilediği görülmektedir. Buna karşın genç kadınlarda ise aynı dönemde işsizlik oranı yüzde 20,7'den yüzde 25,3'e hızlı bir şekilde yükselmiştir. Ayrıca 2018 yılındaki genç kadın işsizlik oranı, 2009 yılındaki işsizlik oranında üzerindedir. Kadınlarda yaşanan bu artış sadece oransal değildir. Derlenen verilere göre 2009 yılında 379 bin genç kadın işsizken 2018 yılında 459 bin genç kadının işsizdir. Bu durumdan hareketle hem genç erkeklerde hem genç kadınlarda 2009 yılında genç işsizliğinin önemli bir artış kaydetmiş olduğu, ancak genç erkeklerdeki oransal artışın genç kadınlara göre daha fazla olduğu görülmektedir.

Gelinen aşamada tarım dışı genç işsizliğini incelediğimizde genç işsizlik oranlarına göre daha yüksek seviyeyle karşılaşılmaktadır. Analiz edilen dönemin başında tarım dışı genç işsizlik oranı yüzde 26,6 iken 2018 yılında bu oran yüzde 23,1 olarak gerçekleşmiştir. Tarım dışı işsizlik oranlarına cinsiyet farklılığına göre

bakıldığında erkeklerde 2004 yılından 2018 yılına gerileme meydana geldiği görülürken kadınlarda ise söz konusu oran gerilemiş ancak bu gerileme genç erkeklerde meydana gelenden daha az olmuştur.

Kadınlarda tarım dışı işsizlik oranındaki azalışın erkeklerle göre daha az olmasının sebepleri arasında Türkiye’de yaratılan işin niteliği önemli bir faktördür. Kadınların özellikle sanayi istihdamı içindeki payının erkeklerle göre azlığı ve sanayide yaratılan işlerin daha ziyade erkeklerle yönelik olması bu açıklamaya ışık tutabilir. Genç kadınların iş gücüne katılım oranındaki değişim erkeklerinkine göre daha fazladır. Ancak Türkiye’de, kültürel ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığının emek piyasasına yansımalarının sonucu olarak kadınlar erkeklerden daha zor iş bulmaktadır. Bu durum da kadınlarda ki işsizlik oranının erkeklerden daha fazla olmasına neden olabilmektedir.

Grafik 3. Tarım Dışı Genç İşsizlik Oranları

Kaynak: TÜİK HHİA mikro verilerinden yazar tarafından hesaplanmıştır.

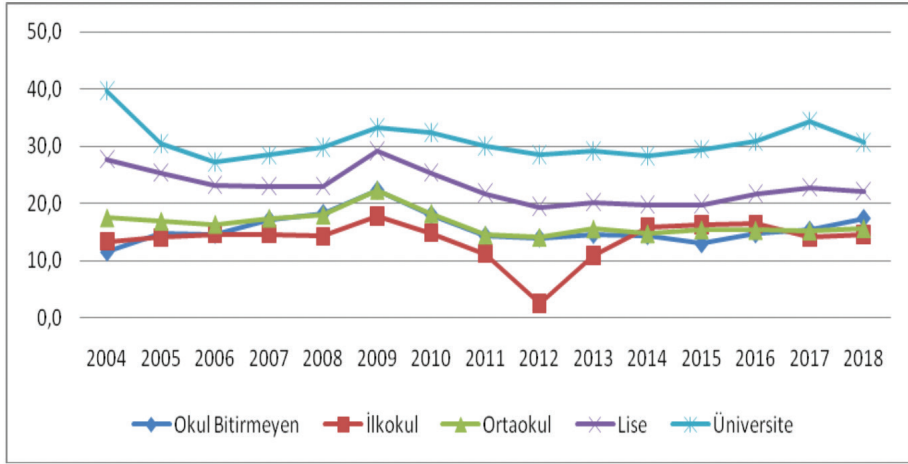
Türkiye’de Genç İşsizliğin Eğitime Göre Durumu

Genç işsizliğin değişen yapısını anlamamıza eğitime ile işsizlik arasındaki ilişki yardımcı olmaktadır. Grafik 4’te eğitim seviyelerine göre genç işsizliğini verileri yer almaktadır. Söz konusu grafikten de anlaşılabileceği üzere üniversite mezunu gençlerdeki işsizlik oranı diğer eğitim seviyelerine göre daha fazladır. Bu noktada şuna dikkat çekilebilir, 2004 yılından 2018 yılına üniversite mezunu gençler arasında işsizlik azalmıştır. Ancak bu azalmaya rağmen üniversite mezunu gençlerde ki işsizlik oranı 2018 yılında yüzde 30,6’dır. Bu sonuçtan hareketle işgücü piyasasında yer almaya karar veren her üç üniversite mezunu gençten biri işsiz olduğu görülebilir. Ortaokul ve lise mezunu gençlerdeki işsizlik oranlarına bakıldığında da 2004 yılından 2018 yılına azalma görülmektedir. İlkokul

mezunlarında çeşitli dalgalanmalarla birlikte 2004 yılına göre 2018 yılında küçük bir artış yaşanmıştır. Eğitim seviyelerine göre genç işsizliğinin arttığı tek grup herhangi bir okul bitirmeyenlerdir. 2004 yılında bu grupta işgücüne katılan gençlerin yüzde 11,6'sı işsizken 2018 yılında bu oran yaklaşık 6 puanlık bir artışla yüzde 17,4'e yükselmiştir.

Eğitim seviyelerine göre genç işsizliğine ve işgücüne oransal değil de, kaç kişi oldukları şeklinde bakıldığında; 2004 yılında 340 bin civarında üniversite mezunu genç, işgücündeyken 2018 yılında bu rakamın 930 bin civarına yükseldiği sonucuna ulaşılmaktadır. Aynı dönem de üniversite mezunu genç işsiz sayısı da 137 binden 237 bin seviyelerine yükselmiştir. Vurgulanan bulgularda da yansıtıldığı üzere Türkiye emek piyasasının üniversite mezunu gençlere yeterince iş yaratamadığı gerçeği net bir şekilde görülmektedir. Öte yandan ele alınan süreçte değişen eğitim sistemi de diğer eğitim seviyelerindeki genç işsizliğini ve gerçekleşen oranları etkilediği düşünülmektedir. Örneğin; 2004 yılında ilkokul mezunu gençler 15-24 yaş aralığındaki işgücünün yaklaşık yüzde 32'si iken, 2018 yılında bu oran yüzde 2 civarına gerilemiştir.

Grafik 4. Eğitim Seviyesine Göre Genç İşsizlik Oranları

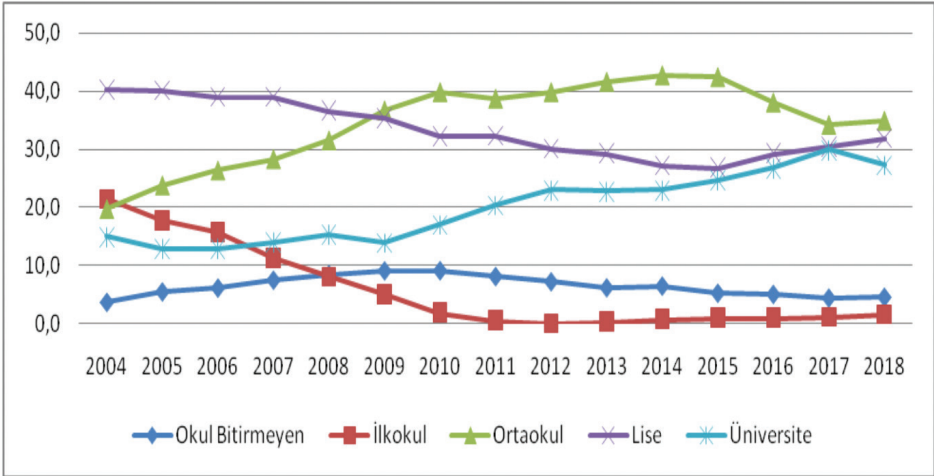
Kaynak: TÜİK HHIA mikro verilerinden yazar tarafından hesaplanmıştır.

Bu azalışta ilk başta 8 yıllık zorunlu eğitim ve daha sonra ise 12 yıllık kesintisiz eğitimin önemli bir etken olduğunu ifade edebiliriz. Söz konusu etkinin önemli ölçüde, 15-24 yaş aralığında ilkokul seviyesini etkilediği görülmektedir. Buna karşın okul bitirmeyenler, ortaokul ve lisedeki etkisi ise daha sınırlı olmuştur. Örneğin; okul bitirmeyen gençlerin 2004 yılında işgücü içindeki payı yüzde 6 civarındayken 2018 yılında yüzde 5 civarlarına inmiştir. Ortaokul mezunu gençlerde ise çok az bir yükseliş olmuş ve 1 puanlık artış ile yüzde 4 civarına yükselmiştir. Lise mezunu gençlerin işgücü içindeki payı ise aynı dönemde neredeyse

değişmeyerek yüzde 2 civarında seyretmiştir. Üniversite mezunu gençlerin payı ise aynı dönemde önemli değişiklik yaşamış ve işgücü içindeki payı yüzde 7,5'ten yüzde 18'e yükselmiştir. Üniversitelilerdeki bu artıştaki etkili olan faktörler arasında 2007 yılından itibaren üniversite eğitime ulaşımın giderek gösterilebilir.

Grafik beşte ise genç işsizlerin 2004-2018 yılları arasında eğitim durumlarına göre dağılımı yer almaktadır. Söz konusu grafik, incelendiğinde eğitim sisteminde yaşanan dönüşümün genç işsizlikteki dağılımı da net bir şekilde etkilediği söylenebilir. Örneğin 2004 yılında genç işsizlerin; yüzde 40'ını lise mezunları, yüzde 21 civarını ise ilkokul mezunları oluştururken bunları ortaokul mezunları yüzde 20 civarıyla takip etmektedir. Genç işsizler içinde 2004 yılında üniversite mezunlarının oranı ise yaklaşık yüzde 15'tir.

Grafik 5. Genç İşsizlerin Eğitim Seviyelerine Göre Dağılımı

Kaynak: TÜİK HHİA mikro verilerinden yazar tarafından hesaplanmıştır.

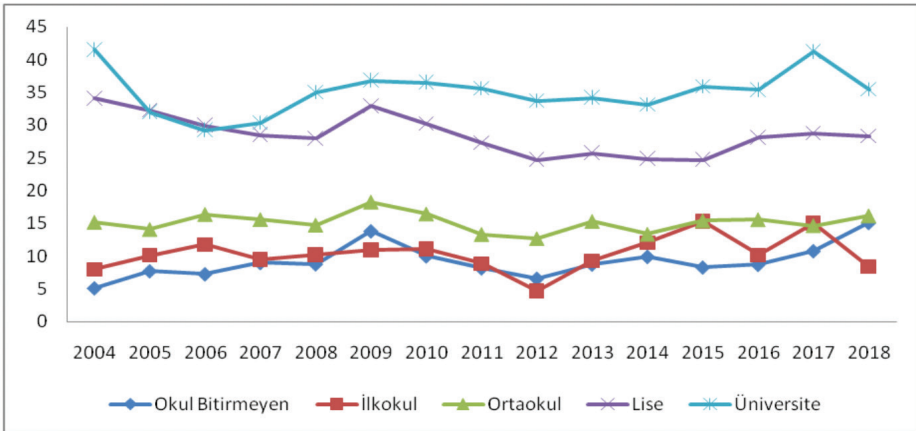
2018 yılına gelindiğinde ise ortaokul mezunu genç işsizlerin payı, genç işsizler içinde en fazladır. Buna karşın ilkokul mezunu genç işsizlerin payı ise yüzde 1 seviyelerine gerilemiştir. Geçen süre zarfında üniversite mezunu genç işsizlerin toplam genç işsizler içindeki payı ise yüzde 27 seviyelerine yükselmiştir. Lise mezunlarının payı da bu dönemde azalmıştır. Okuma yazma bilmeyen genç işsizlerinin payı ise aynı dönemde yükselmiştir. Genç işsizlerin eğitim seviyelerine göre dağılımının yıllar içinde değişimi de emek piyasamızdaki değişimin yönü açısından ipuçları vermektedir. Buna göre değişen eğitim sistemi, genç işsizlikteki dağılımı da önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle üniversite mezunu genç işsizlerinin payının toplam içinde de yükselen ivemeye sahip olması, üniversite eğitiminin yarattığı beklentiler ve emek piyasasının buna uygunluğuna ilişkin soru işaretlerini artırmaktadır. Özellikle artan üniversite sayısı ile birlikte işgü-

cünün niteliğinin aratacağına yönelik beklentilere yöneltilen en önemli eleştirilerden birisi Pisa Eğitim Direktörü Andreas Schleicher tarafından dile getirilmiştir. Schleicher, Türkiye'de üniversite sayısının arttığını ancak yapılan testler ve hazırlanan raporlarda bu artışın niteliği etkilemediğini hatta öğrencinin kendisini yanlış bilgilerle donattığını bu durumun da emek piyasası ile eğitim arasında uyumsuzluğa neden olduğunu belirtmiştir (Sputnik, 2019).

Genç işsizliği ve eğitim ilişkisiyle ilgili bir diğer önemli parametre de cinsiyettir. Kadınların erkeklere göre daha zor işgücüne katıldığı, işsizlik olgusuyla daha fazla karşı karşıya geldiği Türkiye emek piyasasının yıllardır süren önemli sorunları arasında yer almaktadır. Genç işsizliği ile cinsiyet ilişkisine dair çıkarımlara, yukarıda grafikler yardımıyla yer verilmiştir. Ancak geline aşamada kadın ve erkeklerde eğitim seviyesi değiştikçe işsizlik oranlarının nasıl değiştiği, cinsiyete göre farklılık olup olmadığı, varsa nedenlerinin detaylı bir şekilde ele alınması da yararlı olacaktır. Bu noktada aşağıda yer alan grafikte genç kadınların eğitim seviyelerine göre genç işsizlik oranları yer almaktadır.

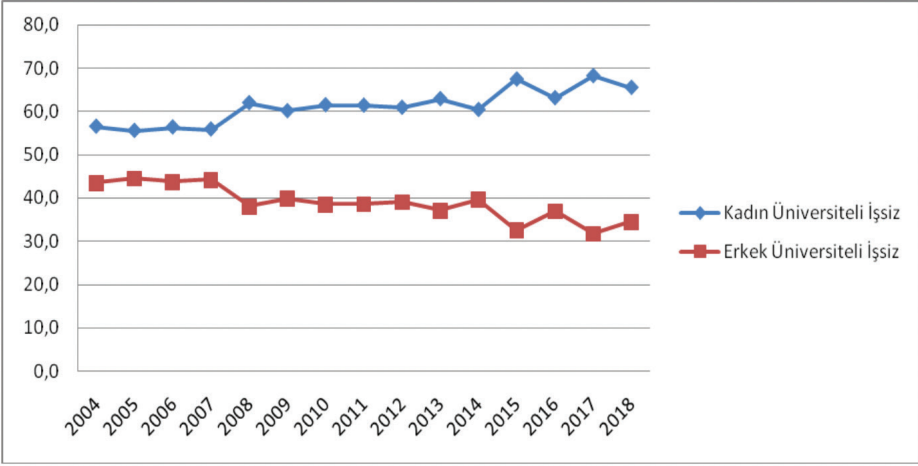
Grafik 6'ya göre kadınlarda 2005 ve 2006 yılları hariç üniversite mezunlarının işsizlik oranları, diğer eğitim seviyelerine göre daha fazladır. Bunla beraber kadınların, lise eğitim seviyesindeki işsizlik oranının da üniversite mezunlarından sonra ikinci sırada olduğu görülmektedir. Lise altı seviyedekiler için ise çeşitli dalgalanmalarla birlikte bir birine yakın işsizlik oranları gerçekleşmiştir. Hem kadınlarda hem erkeklerde üniversite mezunlarının işsizlik oranları diğer eğitim seviyelerine göre daha fazladır.

Grafik 6. Kadınlarda Eğitim Seviyesine Göre Genç İşsizlik Oranları

Kaynak: TÜİK HHİA mikro verilerinden yazar tarafından hesaplanmıştır.

TÜİK verilerine göre kadınlarda, 2004 yılından 2018 yılına ortaokul ve üstü eğitim seviyelerinde işgücüne dahil olan kişi sayısı artmıştır. Özellikle üniversite mezunu kadınların daha fazla emek piyasasına çıkışı, yıllar itibarıyla sürekli artmıştır.

Grafik 7. Üniversite Mezunu Genç İşsizlerin Cinsiyete Göre Dağılımı

Kaynak: TÜİK HHİA mikro verilerinden yazar tarafından hesaplanmıştır.

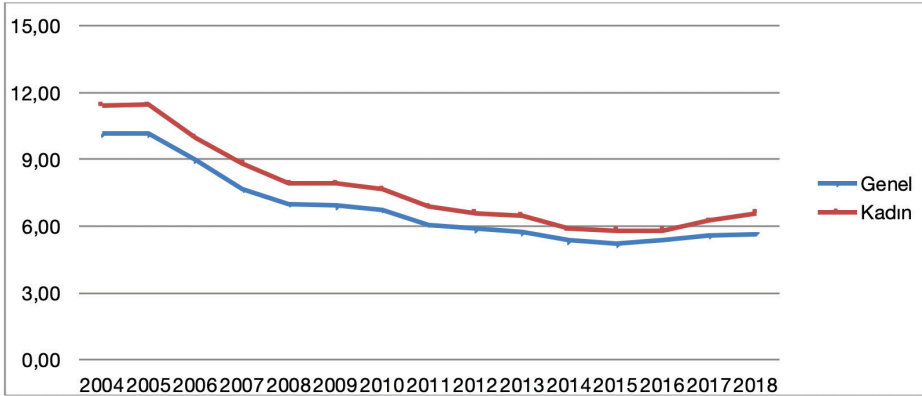
Grafik’7 de net bir şekilde görüldüğü üzere 2004 yılında, üniversite mezunu genç işsizlerin yüzde 56,5’i kadın iken, yüzde 43,5’i erkektir ki benzer şekilde 2018 yılına doğru gidildiğinde kadınların payı çok daha fazladır. Analiz edilen dönemin son yılı olan 2018’de üniversite mezunu genç işsizlerin yüzde 65,6’sı kadınlarken yüzde 34,4’nü erkekler oluşturmuştur. Grafikte 2008 yılıyla beraber önemli bir değişim gözükmemektedir. 2008 yılına kadar benzer şekilde ilerleyen rakamlar, 2008 yılında hem küresel ekonomik krizin etkisi hem de 2007 yılıyla beraber üniversiteye erişimin kolaylaşmasıyla birlikte önemli bir değişim göstermiştir. Özellikle kriz dönemlerinde hem erkeklere göre daha güvencesiz çalışan kadınların daha kolay işten çıkarılması, hem krizin etkisiyle aileye katkı amaçlı iş gücü piyasasına çıkış, bu değişimi kadınlar açısından açıklayan bazı olgulardır. Diğer yandan değişen eğitim yapısı kadınların daha fazla işgücü piyasasına çıkmasını artırmakta ancak, işgücü piyasasının bu çıkışı kapsayamaması da 2008 sonrası üniversiteli genç işsizlerde kadınların payının artışıyla açıklayan diğer bir nedendir. İstihdamın durumu da artan eğitim seviyesinin kadınların işgücüne katılımını olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmamızı sağlamaktadır. 2004 yılında istihdam edilen genç kadınlar içinde üniversite mezunlarının oranı yüzde 9 iken, 2018 yılında bu oran yüzde 25 seviyesine çıkmıştır. Yıllar içinde ortaya çıkan bu durum, eğitime erişimin daha da kolaylaşması ile birlikte kadınların ortalama eğitim süresinin giderek artmasını sağlamıştır. Eğitimde süresinde yaşanan artış kadın işsizliğinde ve istihdamında önemli bir dönüşüm yaratmıştır.

Türkiye'de Genç İşsizlerin Ortalama İşsizlik Süreleri ve Aradıkları Meslekler

İş arama sürelerine göre genç işsizliğini incelediğimizde ortalama iş arama süresinin genç işsizlerde azaldığı görülmektedir. 2004 yılında genç işsizlerde ortalama iş arama süresi on ay civarındayken 2015 yılında bu süre 5,22 ay civarına inmiştir. 2015 yılından itibaren ise hafif bir yükseliş olmuş ve 2018 yılında gençlerin ortalama iş arama süresi 5,64 ay olmuştur. Genç kadınlarda da benzer bir eğilim gözlenmektedir. 2004 yılında 11,43 ay civarında olan iş arama süresi 2015 yılında 5,78 ay civarına gerilemiş daha sonra da 6,5 ay civarına yükselmiştir. Aşağıda yer alan grafikte net bir şekilde göstermektedir ki genç kadınların ortalama iş arama süresi genç erkeklere göre daha fazladır.

Bu durumun bir kısmı Türkiye emek piyasasının genç kadınlara sağladığı olanakların genç erkeklere göre daha az olmasıyla açıklanabilir. Diğer bir açıklama ise kadınlara yaratılan iş olanaklarının azlığı kadınların iş deneyimi elde etme ihtimallerini azaltmakta bu da iş arama süresinin uzamasına neden olabilmektedir. Ayrıca iş gücüne katılan genç kadınlar içinde üniversite mezunlarının payının giderek artması da işsizlik süresinin uzamasına neden olabilmektedir. Üniversite mezunu kadınların ücret, meslek gibi beklentileri diğer eğitim seviyelerine göre daha fazla olmakta bu durumda işsizlik süresini uzatan diğer bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

Grafik 8. Ortalama İş Arama Süresi

Kaynak: TÜİK HHİA mikro verilerinden yazar tarafından hesaplanmıştır.

Genç işsizlerin eğitim, cinsiyet ve iş arama sürelerine göre dağılımının dışında ne tür iş aradıklarının analizi de söz konusu sorunu anlamamız açısından önemlidir. Aranılan meslek ile çalışacak sektör arasındaki ilişki ve bu alanlarda yaşanan değişim emek piyasasında da köklü değişimlere neden olmaktadır. 2004 yılında istihdamda olan gençlerin yüzde 30,2'si tarım ve hayvancılık sektöründe çalışırken, bu oran 2018 yılında ise yüzde 16,6'ya gerilemiştir. Bu azalmanın

temel nedeni 2001 krizinden Türkiye tarımının hızlı çözülüşüdür. Çalışılan meslekte bize fotoğrafın başka bir boyutunu göstermektedir. 2004 yılında çalışan gençlerin yüzde 24,9 niteliksiz işlerde çalışırken, 2018 yılında bu oran yüzde 20'ye gerilemiştir. Toplam istihdamın mesleğe göre durumunu aynı dönemde incelediğimizde 2004 yılında yüzde 12,2'si nitelik gerektirmeyen mesleklerde istihdam edilirken 2018 yılında bu oran yüzde 14,6'ya çıkmıştır. Görüldüğü üzere gençlerde nitelik gerektirmeyen mesleklerde çalışma oranı azalırken, toplam istihdamda ise nitelik gerektirmeyen mesleklerde çalışma oranı ise artmaktadır. Profesyonel meslek, tekniker, teknisyen, büro elemanı ve hizmet ve satış elemanı olarak çalışanlar 2004 yılında genç istihdamının yüzde 33,6'sına denk gelirken, bu mesleklerde çalışanların oranı 2018 yılında yüzde 46,6'ya çıkmıştır. Benzer bir artış toplam istihdamda da meydana gelmiştir ancak gençlerin bu gruptaki mesleklerde istihdam oranındaki artışın nispeten daha fazla olduğu vurgulanabilir. Gençlerde nitelikli meslek istihdamı ve daha fazla nitelikli iş arayışında yaşanan artış gençlerin emek piyasasında tuttuğu yerde önemli bir dönüşümün olduğunu ortaya koymaktadır. Gençlerde artış trendinde olan eğitim seviyesi ve gelişen teknoloji ile birlikte küresel emek piyasalarında yaşanan değişim, Türkiye emek piyasasında yapısal bir dönüşümü zorunlu kılmaktadır. Ancak rakamlarda ortaya çıkan tablo Türkiye emek piyasasının yaşanan bu dönüşüme hem mesleki hemde sektörel olarak yeterince cevap vermediği yönündedir. Bu uyumsuzlukta genç işsizliğindeki artışın devam edeceğini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Aşağıda yer alan Tablo 1, genç işsizlerin aradıkları mesleklerin yıllar itibariyle dağılımını göstermektedir. Buna göre işsiz genç yıllar itibariyle en fazla iş aradığı meslek grubunu, hizmet ve satış elemanı oluşturmaktadır. Meslek sınıflandırmasına göre hizmet ve satış elemanı sınıflandırmasında; satış elemanları, koruma hizmeti verenler, rehber, otobüs şoförü, barmen, aşçı, temizlik işi yapanlar, kuaför ve güzellik uzmanları, çocuk bakımı gibi hizmetler verenler yer almaktadır (TÜİK). Bu grupta iş arayanlar 2004 yılında toplam genç işsizlerin yüzde 19,5'i iken yıllar itibariyle çeşitli dalgalanmalarla 2018 yılının sonunda genç işsizlerin yüzde 30,4'üne ulaşmıştır. Aynı dönemde büro elemanı olarak iş arayanların oranı ise yüzde 21,9'dan yüzde 14,9'a gerilemiştir. Artan üniversite mezunu sayısı ile paralel olarak profesyonel meslek arayanların oranında artış meydana gelmiştir. TÜİK profesyonel meslekleri; mühendis, öğretmen, doktor, hemşire, veteriner, muhasebeci, bankacı, avukat gibi meslekler olarak sınıflandırmaktadır. Aranan meslek tablosu detaylı incelediğinde sanayide mavi yakalı olarak çalışması beklenen sanatkârlar ve ilgili işlerde çalışanlarla tesis, makine operatörü ve montajcılar olarak iş arayanların oranında önemli oranda azalma görülmektedir. İki mesleği arayanların toplamı 2004 yılında yüzde 25,5 iken 2018 yılında bu oran yüzde 15'e gerilemiştir. Burada ki azalmanın bir kısmını, artan eğitim seviyesiyle birlikte değişen beklentilerle açıklayabiliriz. Azalmanın bir kısmını ise sanayi istihdamındaki artışın, hizmetler sektöründeki artışın çok gerisinde kalmasıyla da

açıklayabiliriz. 2014 yılında toplam istihdamın yüzde 20,5'i sanayi istihdamıyken 2018 yılında bu oran yüzde 20'ye gerilemiştir. Aynı dönemde hizmetler sektörünün toplam istihdam içindeki payı 4 puanlık artış ile yüzde 55'e yükselmiştir. Bu durum da net bir şekilde göstermektedir ki hizmetler sektörü sanayi sektörüne göre daha fazla iş olanağı yaratmaktadır. Bu da gençleri hizmetler sektöründe iş aramaya yönelten etkenlerden bir diğeridir. Herhangi bir nitelik gerektirmeyen işleri arayan gençlerin oranı ise kriz dönemlerinde önemli oranlarda artış göstermiştir. Kriz dönemlerinde özellikle daralan iş olanaklarıyla birlikte gençler içinde yaşamını idare etmek için her türlü işi yapma ihtiyacı doğmakta bu da nitelik gerektirmeyen işleri arayan oranını artırmaktadır. Nitelik gerektirmeyen işleri arayanların oranı diğer yıllarda yüzde 11-yüzde 13 bandında hareket etmiştir.

Genç işsizlerde cinsiyet ayrımına göre aranan meslek dağılımını incelediğimizde kadınlar ile erkeklerde önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Kadınlarda profesyonel meslek arayışı yıllar içinde önemli oranda artmıştır. Bir başka ifadeyle 2004 yılında yüzde 18 civarında olan genç kadın işsizler içinde profesyonel meslek arayanların oranı yüzde 26'lara çıkmış daha sonra yüzde 23'e gerilemiştir. Erkeklerde ise bu oran 2004 yılında yüzde 7,5 iken 2018 yılında yüzde 9,66 şeklinde gerçekleşmiştir. Kadınlarda hizmet ve satış elemanı olarak iş arama da yıllar itibarıyla yukarı yönlü olmuş ve 2004 yılında yüzde 14 iken 2018 yılında yüzde 30'a yükselmiştir. Erkeklerde de aynı dönemde benzer oranlar ortaya çıkmıştır. Kadın ve erkek arasında sanayi istihdamında ki meslekleri ifade eden; tesis, makine operatörü ve sanatkârlar ayrımında önemli bir farklılık mevcuttur. Kadınlar içinde bu meslekleri arayanların oranı 2004 yılında yaklaşık yüzde 9 iken 2018 yılında yüzde 2 civarına inmiştir. Erkeklerde ise yüzde 33'den yüzde 24'e gerilemesine rağmen kadınlara göre çok yüksektir. Bu veri de kadınların sanayi sektöründe iş bulmasının daha zor olduğu sonucuna ulaşmamızı sağlamaktadır.

Diğer yandan nitelik gerektirmeyen işlerde iş arayan kadınların oranı yüzde 6 civarındayken erkeklerde bu oran yüzde 17 civarındadır. Kadınlarda işgücüne katılım ile eğitim arasındaki pozitif yönlü ilişki düşünüldüğünde artan eğitim seviyesi daha nitelikli iş aramayı da pozitif yönlü etkilemektedir.

Özellikle üniversite mezunu kadınların aradıkları mesleklere bakıldığında bu durum daha net ortaya çıkmaktadır. Örneğin 2018 yılında üniversite mezunu kadınların yüzde 90'ını profesyonel, tekniker ve teknisyenlik ile büro elemanı olarak iş aramakta iken erkeklerde bu oran yüzde 80 civarındadır. Genç kadınların yüzde 8'i ise hizmet ve satış elemanı olarak iş aramaktadır. Diğer mesleklerde iş arayan genç kadınların oranı ise yüzde 2 civarındadır.

Tablo 1. Genç İşsizlerin Aradıkları Meslekler

	Yöneticiler	Profesyonel meslek mensupları	Teknisyenler, teknikerler ve yardımcı profesyonel meslek mensupları	Büro hizmetlerinde çalışan elemanlar	Hizmet ve satış elemanları	Nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünleri çalışanları	Sanatkarlar ve ilgili işlerde çalışanlar	Tesis ve makine operatörleri ve montajcılar	Nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar
2004	1,6	11,2	9,1	21,6	19,5	0,2	18,1	7,4	11,4
2005	1,3	10,5	8,3	21,5	20,9	0,2	19,3	7,6	10,4
2006	1,4	10,5	8,5	20,9	23,1	0,3	17,0	7,8	10,6
2007	0,6	9,3	10,8	21,3	21,2	0,4	16,0	6,0	14,3
2008	1,1	7,5	10,2	20,5	21,8	0,2	16,5	6,1	16,1
2009	0,8	7,0	9,4	18,6	23,0	0,2	16,5	7,1	17,4
2010	0,8	7,6	9,8	19,9	28,2	0,3	14,2	6,5	12,8
2011	0,8	9,1	10,3	21,5	25,8	0,2	14,7	5,9	11,7
2012	0,9	10,8	9,9	18,3	28,1	0,4	14,0	5,4	12,1
2013	0,6	11,6	9,1	17,8	30,0	0,1	11,2	5,5	14,1
2014	0,6	11,5	9,7	17,0	28,5	0,5	12,2	5,4	14,6
2015	0,6	12,3	10,5	15,7	30,8	0,5	11,8	4,3	13,6
2016	0,8	14,1	10,7	15,8	30,0	0,4	11,6	4,7	11,9
2017	0,4	16,9	11,0	16,4	29,3	0,2	11,0	3,9	10,9
2018	0,6	15,6	10,5	14,9	30,4	0,2	10,6	4,4	12,8

Kaynak: TÜİK HHİA mikro verilerinden yazar tarafından hesaplanmıştır.

Aranan meslekler Türkiye emek piyasası açısından önemli bir dönüşümü de ortaya çıkarmaktadır. Özellikle 2008 krizinden itibaren imalat sanayinde kapasite kullanım oranı gerilemiş ve şu ana kadar 2007 seviyelerini bir daha yakalayamamıştır. Bu durum da sanayi sektöründe bir gerilemenin olduğunu göstermekte ve doğal olarak yaratılan iş olanaklarının daha az olmasına neden olmaktadır. 2004 yılında toplam istihdamın yaklaşık yüzde 20'si sanayi istihdamı oluşturmakta iken 2018 yılında bu oran küçük bir azalışla yüzde 19,7'ye gerilemiştir. Aynı süreçte hizmetler sektörü toplam istihdamın yüzde 46'sına karşılık gelirken, söz konusu oran 2018 yılında yüzde 55'e yükselmiştir. Elde edilen bulgular istihdamda hizmetler sektörünün artan etkisini de ortaya koymaktadır. Bu değişim de, işsizleri iş olanakları daha fazla olan hizmetler sektöründe iş arayışına yöneltmektedir ki bu durum genç işsizlerde aranan mesleklerdeki değişimde de net bir şekilde görülmektedir.

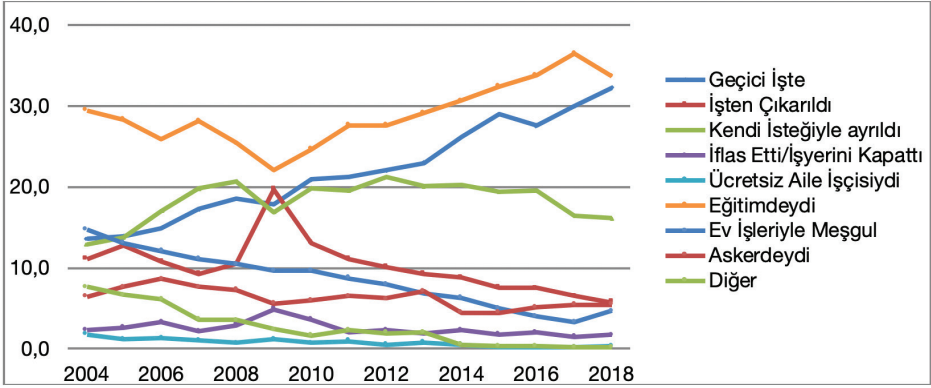

Türkiye'de Genç İşsizlerin İş Aramaya Başlamadan Önceki Durumu

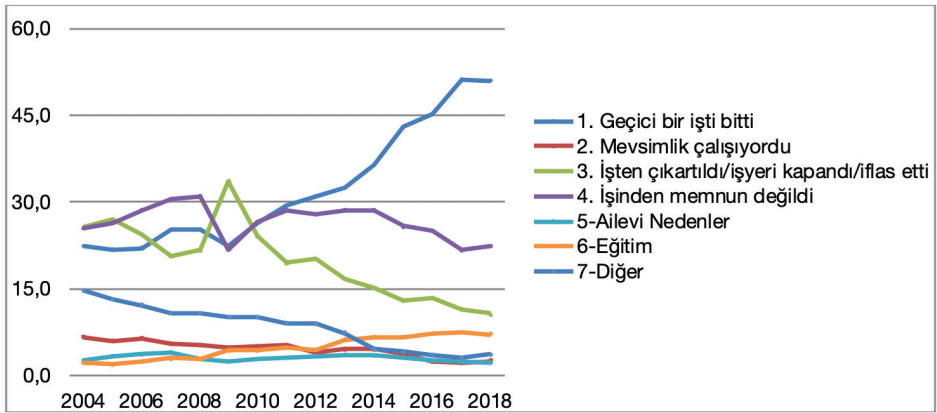
Hane halkı anketlerinde işsizlere sorulan 'İş aramaya başlamadan önceki durumunuz neydi?' sorusu işsizlerin önceki durumunu anlamamız açısından önemlidir. Grafik 9'a göre geçici bir işte çalışıp iş bittiği için işten çıkarılan gençlerin oranında önemli bir artış gözlenmektedir. Bir başka ifadeyle 2004 yılında genç işsizlerin yaklaşık yüzde 13'ü geçici bir işte çalışıp işten çıkarılan iken 2018 yılında bu oran yaklaşık 20 puanlık bir artış ile yüzde 32'ye yükselmiştir. Yaşanan bu artış Türkiye emek piyasasında ortaya çıkan yapısal dönüşüm hakkında önemli bir ipucu vermektedir. Zira Türkiye emek piyasasındaki esnekleşme hamlelerinin geçici işlerle hayata geçirildiği bu noktada çıkarılabilecek sonuçlardan bir tanesidir. Mevcut grafiği incelemeye devam edersek 'iş aramadan önce eğitimdeydim' diyenlerin oranında da çeşitli dalgalanmalarla birlikte artış mevcut olduğu görülebilir. 2008 krizi döneminde eğitimde olanların payında bir azalma meydana gelmiş daha sonra ise eğitimde olanların payı artmıştır.

Genç kadınlarda da eğitimde olanların payı 2004 yılından 2018 yılına çeşitli dalgalanmalara rağmen yatay seyretmiş ve yüzde 40 olarak gerçekleşmiştir. Geçici bir işte çalışan ve iş bittiği için işten çıkarılanların oranı genç kadınlarda 2004 yılında yüzde 7 iken 2018 yılında yüzde 25'e yükselmiştir. Bu artışın bir bölümünü 2008 yılıyla birlikte kadın ve genç istihdamını artırmaya yönelik uygulanan teşviklerle açıklayabilir. 2008 yılında 5763 kanunla "İşsizlik Sigortası Kanunu'nda" yapılan değişiklikle her yaştan kadının istihdamı ile 18-29 yaş aralığında istihdam edilen her yeni çalışanın sigorta priminin kademeli olarak devlet tarafından karşılanması bu uygulamalardan bir tanesidir. Bu uygulama beş yıl için planlanmış ancak 2011 yılında düzenleme yapılarak süresi 2015 yılına kadar uzatılmıştır. Diğer bir yanıyla da aynı süreçte yaşanan kısa çalışma ve çağrı usulü çalışma gibi esnek çalışma tartışmaları da kadınlar açısından daha fazla işgücüne katılımı birlikte iş deneyiminin artmasını da ifade etmektedir. Çünkü toplumsal ve kültürel olarak kadına yüklenmiş olan aile içi işler nedeniyle kadınların esnek çalışılan işleri tercih etme olasılığının daha yüksek olduğu gözlenmektedir (Özer, 2017). Özellikle 2008 yılındaki küresel krizin etkilerini azaltmaya yönelik kamunun aldığı önlemler, geçici işlerin artışında rol oynayan etkenlerden bir tanesi olarak belirtilebilir.

Genç işsizlerin, iş deneyimi açısından durumu ele alındığında TÜİK anket sonuçları yukarı yönlü bir hareketin olduğunu işaret etmektedir. 2004 yılında genç işsizlerin yüzde 54,4'ü herhangi bir işte daha önce çalıştığını belirtmiştir. Bu oran yıllar itibariyle artmış ve 2018 yılında yüzde 85,1'e ulaşmıştır.

Grafik 9. Genç İşsizlerin İş Aramaya Başlamadan Önceki Durumu

Kaynak: TÜİK HHİA mikro verilerinden yazar tarafından hesaplanmıştır.

Grafik 10. Daha Önce Herhangi Bir İşte Çalışan Genç İşsizlerin İşten Ayrılma Nedenleri

Kaynak: TÜİK HHİA mikro verilerinden yazar tarafından hesaplanmıştır.

Yukarıda yer alan grafik daha önce herhangi bir işte çalışan genç işsizlerin işten ayrılma sebeplerini göstermektedir. 2004 yılında genç işsizlerin yüzde 22,4'ü geçici bir işi iş bitti cevabını verirken 2018 yılında bu oran yüzde 51'e yükselmiştir. Bu artış, emek piyasasında son dönemlerde oluşan işlerin daha çok geçici iş olduğu gerçeğini tekrar göz önüne sermektedir. Geçmişte herhangi bir iş deneyimi olanların işten ayrılmasında artan eğitim olanaklarının etkisinde grafikte gözlenmektedir. 2004 yılında eğitim nedeniyle işinden ayrılanların oranı yüzde 2,2 iken 2018 yılında bu oran yüzde 7,2'ye çıkmıştır. Gençlerin eski işlerinden memnun olmadığı için işinden ayrılması da diğer önemli noktalardan biridir. 2004 yılında işinden memnun olmayıp işi bırakanlar yüzde 25,5 iken 2009 yılında bu oran yüzde 21,9'a gerilemiş daha sonra tekrar yükselerek 2014 yılında yüzde 28,6'ya çıkmıştır. 2015 yılından itibaren azalan bu oran, 2018 yılında yüzde

22,5 olarak gerçekleşmiştir. Kriz dönemlerinde azalan iş olanaklarının etkisiyle işinden memnun olmadığı için işten ayrılanların oranı azalırken, genişleme döneminde bu nedenle işinden ayrılanların oranı artış göstermektedir.

Sonuç

Türkiye'de 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri sonrası IMF eliyle yürütülen ekonomik program çerçevesinde tarım sektörünün istihdam piyasasındaki payını azaltan kararlar alınmıştır. IMF programıyla birlikte alınan kararlar ve yasaklar sonucu tarımın getirisinin giderek azalması ile birlikte milyonlarca köylü şehirlere yeni bir göç dalgası başlatmıştır. Bu dalga sonucu ortaya çıkan emek arzına yeterince cevap veremeyen istihdam piyasasında işsizlik sıçrama yaşamıştır. Bu sıçramayla 2000'li yıllarda kriz öncesine göre işsizliğin daha yüksek bir seviye de tutunmuştur. Bu durumun nedenlerinden bir tarımdan kentlere yönelime yeterince cevap verebilecek herhangi bir planlamanın olamamasıdır.

Son yıllarda işsizlikte yaşanan artış genç işsizliğinde direk etkilemiş ve yüzde 20'nin üzerine çıkarmıştır. Yaşanan bu yukarı yönlü harekette gen işsizlik sorununun daha detaylı ele alınmasının önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Genç işsizliği detaylı bir şekilde analiz ettiğimizde gençlerin yetişkenlere göre işsizlik sorunuyla daha fazla karşılaştığı görülmektedir. Gençlerin yetişkinlere göre daha az deneyime sahip olması, daha güvencesiz çalışması gibi etkenler yaşanan en küçük olumsuzlukta ilk vazgeçilecek çalışan olarak gençleri öne çıkarmaktadır. Genç işsizliği içerisinde ise genç kadınlar genç erkeklere göre daha fazla işsizlik sorunuyla karşılaşmaktadır. Özellikle eğitilmiş genç kadınlar, genç işsizler içinde önemli bir toplama karşılık gelmektedir. Bu durumun nedenlerinden biri de Türkiye emek piyasasının kadına yönelik iş yaratmadaki geleneksel sıkıntısıdır.

Eğitim sistemimizde yaşanan değişimler de genç işsizliğini etkileyen önemli diğer bir etken olarak çalışmada öne çıkmaktadır. Özellikle son yıllarda artan eğitilmiş genç nüfusa emek piyasası yaratılan yeni işlerin daha çok niteliksiz, esnek ve verilen eğitimle uyumsuz olmasından dolayı gerekli karşılığı veremekte bu durum da genç işsizler içinde üniversiteli genç işsizlerin oranının artış göstermesine neden olmaktadır. Son yıllarda hükümet tarafından açıklanan desteklerin daha çok inşaat sektörüne yönelik olması ve bu sektörde yaratılan işlerin artan eğitimle uyumsuz olmasında sorunun politika yapıcılardan kaynaklı bir kısmını ifade etmektedir. Diğer yandan artan eğitim seviyesi gençlerin beklentilerinde değişime neden olmakta özellikle üniversite mezunları, okudukları bölüme göre iş bulmak istemektedir. Bu durum da boş iş pozisyonlarıyla nitelik ve beklentiler arasında uyumsuzluğa neden olmaktadır. Genişleme dönemlerinde bu durum, genç işsizlerde memnun olmadığı için işi bırakma eğilimini güçlendirmektedir. Ancak, daralma sürecinde yaşanan açık iş pozisyonu darlığı ise bu eğilimi azaltmaktadır.

Son 15 yılda siyasilerin popülist eğilimleri sonucu Türkiye'de 77 olan üniversite sayısı 2018 yılında 206'ya çıkmıştır. Bu kontrolsüz artışla birlikte verilen eğitim ile emek piyasasının uyumu en önemli sorunlardan bir tanesidir. Örneğin, verilen eğitimin emek piyasasının mevcut ihtiyaçlarını karşılamaması genç işsizlik ve işsizlik sorunu daha da ağırlaştırmaktadır.

Özellikle bu uyumsuzluk aranan meslek sorusuna verilen cevaplarla da net bir şekilde gözlemlenmektedir. Gençler daha çok hizmetler sektöründeki mesleklerde çalışmak istemektedir. Sanayi sektörünün temel meslekleri olan makine operatörü, sanatkarlık gibi meslekleri arayanların oranı giderek azalmaktadır. Eğitim seviyesi artıkça mühendis, öğretmen, doktor, hemşire, veteriner, muhasebeci, bankacı, avukat gibi meslekleri arayanların oranı da artmaktadır. Özellikle bu meslekleri arayanlar hem genç işsizliğinde hem de genel işsizler içinde daha uzun işsizlik süresiyle karşılaşmaktadır.

Çalışmada ortaya çıkan önemli diğer bir sonuç ise geçici iş kavramının Türkiye emek piyasasında önemli bir yer tuttuğudur. Özellikle son yıllarda hükümetler tarafından istihdamı arttırmaya yönelik desteklenen geçici işler ilk etapta olumlu etki bıraksa da bireylerin giderek işsiz kalmalarının en önemli nedeni olmuştur. 2004 yılında geçici işlerden dolayı işsiz kalan gençlerin oranı yaklaşık yüzde 22 iken 2018 yılına gelindiğinde yüzde 51 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Elde edilen bulgular, geçici işlerin yarayı kısa süreliğine iyileştirdiğini ancak daha sonra işsiz kalmanın önemli bir nedeni olduğu gerçeğini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Politika yapıcılar geçici çözümler yerine gençleri istihdamda sürekli tutacak işlerin yaratılması için önlemler almalıdır.

Son olarak bölgelere göre analiz edilen veriler, genç işsizliğinin, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde diğer bölgelere göre daha büyük sorun olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bölgelerde 2018 yılında toplam işsizlerin yaklaşık yüzde 35'ni genç işsizler oluşturmaktadır. Sadece bu veri bile bölgesel olarak genç işsizliğinin detaylı bir analizin yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

Kaynakça

- Alkan, I. (2015) "The Problematic Of Youth Unemployment In Turkey", *EY International Congress on Economics II Growth, Inequality and Poverty*, Ankara, Turkey.
- Bayrak, R. ve Tatlı, H. (2016)", Short and Long Term Analysis of Some Factors Effecting Youth Unemployment in Turkey", *Theoretical & Applied Economics*, 23(3), 229-242
- Bayraktar, S. ve İncekara, A. (2013) "Türkiye'nin genç işsizlik profili. *Çalışma İlişkileri Dergisi*", 4 (1), 15-38.
- Becker, G. S. (1962) *Human Capital: A Theoretical And Empirical Analysis with Special Reference to Education*, University of Chicago press.
- Bivaschi, C., Eichhorst, W., Giulietti, C., Kendzia, M. J., Muravyev, A., Pieters, J., ... ve Zimmermann, K. F. (2012). Youth unemployment and vocational training. Now Publishers Inc.
- Blanchflower, D. (1996) *Youth Labour Markets In 23 Countries: A Comparison Using Micro Data* (No. dp0284), Centre for Economic Performance, LSE
- Breen, R. (2005) "Explaining Cross-National Variation In Youth Unemployment: Market And Institutional Fac-

- tors", *European Sociological Review*, 21(2), 125-134.
- Choudhry, M.; Marelli, E.; Signorelli, M. (2012) "Youth unemployment and the impact of financial crises", *International Journal of Manpower*, 33(1), 76-95.
- Clark, K. B. ve Summers, L. H. (1982) "The Dynamics of Youth Unemployment", *The Youth Labor Market Problem: Its Nature, Causes, and Consequences*, University of Chicago Press, 199-234.
- Çondur, F., ve Bölükbaş, M. (2014) "Türkiye'de İşgücü Piyasası ve Genç İşsizlik-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", *Amme İdaresi Dergisi*, 47(2), 77-93
- Dietrich, H. (2012) "Youth unemployment in Europe", *Theoretical considerations and empirical findings. Available at: library. fcs. de/pdf-files/id/ipa/09227. pdf.* (7/11/2019)
- Ercan, H. (2007) *Youth Employment in Turkey*, International Labour Office.
- Fougère, D., Kramarz, F., ve Pouget, J. (2009) "Youth Unemployment and Crime in France", *Journal of the European Economic Association*, 7(5), 909-938.
- Gregg, P. (2001) "The impact of youth unemployment on adult unemployment in the NCDS", *The Economic Journal*, 111(475), 626-653.
- Günaydın, D. ve Çetin, M. (2015) Genç İşsizliğin Temel Makroekonomik Belirleyicileri: Ampirik Bir Analiz. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 17-34.
- Gürsel, S., Uysal, G., & Acar, A. (2011). Toplumsal Değerler Kadınların İşgücüne Katılmalarına Engel , *BETAM Araştırma Notu* 11/115.
- Hanushek, E. A., Schwerdt, G., Woessmann, L., ve Zhang, L. (2011) "General Education, Vocational Education and Labor-Market Outcomes Over the Lifecycle", *Journal of Human Resources*, 52(1), 48-87.
- ILO (2013) Global Employment Trends for Youth 2013: A generation at risk (Geneva). http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_212423.pdf (5.11.2019)
- Işık, V. (2016) "Türkiye'de Genç İşsizliği Ve Genç Nüfusta Atalet", *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5(11), 130-145.
- Kadınlar İçin Daha Çok ve Daha İyi İşler: Türkiye'de İnsana Yakışır İş için Kadınların Güçlendirilmesi (2019), <http://esitizberaberiz.org/proje-hakinda-2/>, 30 Kasım
- Kaya, A. A. (1999). Türkiye'de genç işsizliği ve istihdam sorununa çözüm olarak meslekî eğitim. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (15), 45-56.
- Lazear, E. P. (2009). Firm-specific human capital: A skill-weights approach. *Journal of political economy*, 117(5), 914-940.
- Matsumoto, M. ve Hengge, M., Islam, I. (2012) Tackling the Youth Employment Crisis: A Macroeconomic Perspective, Employment Working Paper No. 124 (Geneva, ILO).
- Mendes, S., ve Sofer, C. (2004). Apprenticeship versus vocational school: a comparison of performances. in: Catherine Sofer (ed.), *Human Capital Over the Life Cycle*, chapter 6, Edward Elgar Publishing.
- Mroz, T. A. ve Savage, T. H. (2006) "The Long-Term Effects of Youth Unemployment", *Journal of Human Resources*, 41(2), 259-293.
- OECD, <https://data.oecd.org/unemp/youth-unemployment-rate.htm> (01/07/2019)
- O'Higgins, N. (1997) "The Challenge of Youth Unemployment", *International Social Security Review*, 50(4), 63-93
- O'Higgins, N. Youth unemployment and employment policy: A Global Perspective. Geneva, *International Labour Office*, 2001
- O'Higgins, N. (2012), "This time it's different? Youth labour markets during 'The Great Recession'", *Comparative Economic Studies*, 54(2), 395-412.

- Okafor, E. E. (2011), "Youth unemployment and implications for stability of democracy in Nigeria", *Journal of Sustainable Development in Africa*, 13(1), 358-373.
- Quintini, G. and T. Manfredi (2009), "Going Separate Ways? School-to-Work Transitions in the United States and Europe", OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 90, OECD Publishing.
- Özer, M. (2017) "Ataerkil Kapitalist Çalışma Yaşamından Kadın Tanıklıkları", *Çalışma ve Toplum*, 54(3), 1397-1424
- Sanal, E. (2010) "Küresel Ekonomik Kriz İle Dünyada ve Türkiye'de Artan Genç İşsizliği", *Toprak İşveren Sendikası Dergisi*, 88, 1-11.
- Scarpetta, S., A. Sonnet and T. Manfredi (2010), "Rising Youth Unemployment During The Crisis: How to Prevent Negative Long-term Consequences on a Generation?", OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 106, OECD Publishing.
- Sputnik (2019) Erişim Adresi: <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201908271040017826-pisa-egitim-direktoru-turk-ogrencilerin-karmasik-sorunlar-karsisinda-cozme-becerilerinin-olmadigini/>, 21 Ekim.
- Torun, M. ve Arıca, F. (2011) "2008 Global Ekonomik Kriz'in Genç İşsizlik Açısından Değerlendirilmesi." *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(1), 163-178.
- Tasci, H. M. ve Tansel, A. (2005) "Youth Unemployment Duration in Turkey", *METU Studies in Development*, 32(2), 517-537.
- Yavuzaslan, K., Damar, Ö., Sönmez, B., Özdaş, B., Uyar, N., ve Akılotu, E. (2017) "Türkiye'de Genç İşsizliğinin, İşsizlik Histerisi Hipotezi Çerçevesinde Yapısal Kırımlar Testi ile Analizi", *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 21-32.

Araştırma Makalesi

Mahalle Bağlamında Genel Toplulukçu Yeterlilik Ölçeğinin Geliştirilmesi, Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması

Fatma YILDIRIM*, **İnci ÖZGÜR İLHAN**** ve **Duru KUZUGÜDENLİOĞLU*****

ORCID ID: 0000-0001-6989-4194 ORCID ID: 0000-0002-6031-5739 ORCID ID: 0000-0003-0902-8299

Öz

Bu yazıda özgün olarak Türkçede geliştirilen Mahalle bağlamında Genel Toplulukçu Yeterlilik Ölçeğinin (TY-m Ölçeği) psikometrik özelliklerini içeren geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinin sonuçları sunulmuştur. Toplulukçu yeterlilik (Bandura, 1997), “belirlenen bir hedefi gerçekleştirmek için gereken eylemliliği örgütleyip yürütmede bir grubun kendi kaynaklarına olan ortaklaşmış inancı” olarak tanımlanmıştır. Toplumsal hareketlerde bir topluluğun yeterlilik inancı ne kadar yüksekse hedefe ulaşma olasılığı o kadar yüksektir. Yirmi altı madde içeren ölçek iki ayrı örneklemde uygulanmıştır: ilk uygulama uygun-kolayda yöntemiyle ulaşılabilen 405 kişiyle ve ikinci uygulama Ankara Çankaya Belediyesi sınırları içinde birbirine komşu dört mahalleden adresleri sistematik seçkisiz örnekleme yöntemi ile belirlenen 394 kişiyle yapılmıştır. TY-m Ölçeğinin iç tutarlılığı (iki uygulamadaki Cronbach alfa katsayıları 0,95 ve 0,97) ve test-tekrar-test uygulamasında güvenilirlik katsayısı ($r = 0,65$) olarak belirlenmiştir. Yapı geçerliliği çalışmasında Dayanışma ve Sürdürme-Yılmama olarak adlandırılan iki faktörlü yapının toplam varyansın yüzde 66,4’ünü açıkladığı görülmüştür. TY-m toplulukların davranışlarının motivasyonel boyutunun değerlendirilmesinde 18 yaş ve üstünde kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçektir. Geliştirilen toplulukçu yeterlilik ölçeği mahalle için olsa da, iş yerleri, sendikalar, meslek örgütleri ve sosyal ilişki ağlarını içeren başka kuruluşlara, köyler, aktivist gruplar ve internet üzerinden kurulan sosyal ağlar gibi tanımlı topluluklara uyarlanabileceği öngörülmüştür.

Anahtar Kelimeler: toplulukçu yeterlilik, ölçek geliştirme, geçerlik, güvenilirlik

Makale gönderim tarihi: 30.12.2019 Makale kabul tarihi: 09.06.2020

* Sorumlu yazar, Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, yildirimfatma@yahoo.com

** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, ilhan@medicine.ankara.edu.tr

*** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı

Development, Validity and Reliability Study of the General Collective Efficacy Scale in the Neighbourhood Context

Abstract

In this paper, results of the validity and reliability analyses and psychometric properties of the originally developed General Collective Efficacy Scale in the Neighbourhood Context (CE-n) have been presented. Collective efficacy (Bandura, 1997) has been defined as “a group’s shared belief in its conjoint capabilities to organize and execute the courses of action required to produce given levels of attainments”. The higher efficacy belief of a community in social movements, the higher is the probability to reach the aim. The 26-item scale was applied in two separate samples: the first application was carried out in a convenience sampling of 405 individuals and the second application was performed in a sample of 394 individuals whose addresses were determined using systematic randomized sampling method. Internal consistency of the CE-n Scale (Cronbach alfa coefficients in the two applications) were found as 0.95 and 0.97, and test-retest reliability correlation coefficient was found as 0.65. The two-factor solution, namely Solidarity and Persistence-Perseverance, explained 66.4% of the total variance. The CE-n Scale is a valid and reliable scale which can be used in 18+ years old individuals for the evaluation of the motivational dimension of community behaviours. Although the collective efficacy scale we developed is for neighbourhood application, it can be adapted for use in definite social groups such as work place, trade unions, professional organizations and social networks of various institutions, villages, activist groups and social networks established on internet.

Keywords: collective efficacy, scale development, validity, reliability

Giriş

Toplumsal hareketlerin ve topluluklar içi ilişki dinamiklerinin araştırılmasında psikolojik boyut gözden ırak tutulmamalıdır. Güncel anlayışta psikoloji insanın duygu, düşünce ve davranışlarını bireysel düzeyde ele alıyor görünse de, insanın bir birey olarak toplum/topluluk içindeki davranışı, o toplulukla kurduğu ilişki ve toplulukların davranışları sosyal psikolojinin araştırma konusudur. Benzer şekilde bireyin ruhsal iyilik halinden söz edilebildiği gibi toplumun iyilik halinden de söz edilebilir; bu ikisi birbirinden ayrı ele alınamaz (Özgür İlhan, 2018: 11-18). Bu yazının konusunu oluşturan “toplulukçu yeterlilik” kavramı, toplumsal hareketlerin motivasyonel boyutunu açıklamakla birlikte sosyal iyilik halini de tanımlamaktadır (Bandura, 1998; Keyes, 1998).

Toplulukçu yeterlilik kavramı sosyal bilişsel kuram çerçevesinde geliştirilmiştir. Sosyal bilişsel kuramın temel kabulü insanın edimselliği/tasarıfudur (human agency). Edimsellik bireyin özerkliği anlamına gelmediği gibi, insan davran-

nışının doğrudan çevrenin etkileri sonucu oluştuğu anlamına da gelmez. İnsan topluluk içinde etkin bir öznedir, insanın bu hali topluluğun etkinliğini oluşturur. Bu etkinlik içinde insan çevresini, çevresi de insanı üretir. Bu yazının konusunu oluşturan “toplulukçu yeterlilik-collective efficacy” kavramı, toplumsal bağlamda bireylerin edimlerini ve eylemlilik motivasyonunu açıklamak için önerilmiştir. Toplulukçu yeterlilik (Bandura, 1997), belirlenen bir hedefi gerçekleştirmek için gereken eylemliliği örgütleyip yürütmede bir grubun kendi kaynaklarına olan ortaklaşmış inancı olarak tanımlanmıştır.

Öncelikle yine Bandura’nın geliştirmiş olduğu özyeterlilik (self-efficacy) tanımının üzerinde durmak toplulukçu yeterliliğin açıklanmasını kolaylaştıracaktır. Özyeterlilik, “kişinin çevresinde olup bitenler üzerinde etkili olabilecek biçimde bir edimi başlatıp sonuç alıncaya kadar sürdürebileceğine olan inancı” olarak tanımlanmıştır. Belirli bir sorunun çözümüne yönelik bir davranışla ilgili karar verme sürecinde çözüme ilişkin hedefin belirlenmesi, hedefe yönelik çözüm yollarının gözden geçirilmesi, örgütlenmesi, engellerin öngörülmesi, son olarak da ulaşılan çözüm yolunun denenmesi gerekir. Herhangi bir eylemde hedefe ulaşmayı, yani başarıyı, belirleyen en önemli psikolojik etmen, sosyal bilişsel kurama göre, özyeterlilik (Bandura, 1989; Bandura, 1994; Bandura, 1997; Bandura ve Adams, 1977). Önceki başarılı deneyimler, kişisel olarak benzer özellikleri taşıyan diğer insanların başarı örnekleri, çevreden gelen olumlu geribildirimler ve olumlu duygu durum özyeterlilik inancını besleyen kaynaklardır. Özyeterliliğin yüksek olması halinde başarısızlıklar, bireysel yeteneksizliklere ya da eksikliklere değil, kullanılan yöntemlerin yanlışlığına bağlanır. Özyeterliliğin alt boyutları “başlama”, “yılmama”, “sürdürme çabası/ısrar” olarak belirlenmiştir (Yıldırım ve Özgür İlhan, 2010: 304,307).

Bireysel özyeterlilikte olduğu gibi, topluluğun yeterlilik inancı ne kadar yükseğe hedefe ulaşma olasılığı da o kadar yüksektir. Topluluğun yeterlilik algısının temeli, o topluluğu oluşturan bireylerin, sorunları çözme ve değişimi sağlamada kendisini sorumlu ve etkili birer özne olarak görmesidir. Toplulukçu yeterlilik, bir grup ya da topluluğun ilişki dinamiklerinin belirlediği bir durumdur ve topluluk üyelerinin birbirleriyle olan etkileşimi ve eşgüdümü temelinde oluşur. Etkileşim, sosyal grup içindeki akrabalık, iş arkadaşlığı, vb. bağlardan farklı olarak iletişimi, bir topluluğun özgül amaçlarında ortaklaşmasını, topluluk içinde bireylerin birbirinden etkilenmelerini ve yeni öğrenmeleri ilgilendirir. Topluluğun yeterlilik inancı, tek tek bireylerin özyeterlilik düzeylerinin toplamından fazlası ya da eksiği olabilir; bu, topluluk üyelerinin etkileşimi ve eşgüdüm düzeyine bağlıdır (Bandura, 1997). Eğer üyeler arasında etkileşim yeterli değilse ya da her bir üyenin topluluğa katkısı doğru biçimde örgütlenip yönlendirilemiyorsa, üyelerin bireysel özyeterliliklerinin yüksek olması toplulukçu yeterlilik inancını yükseltmez. Bireysel özyeterliliği yüksek olan topluluk üyesinin topluluğa ilişkin yeterli-

lik inancının yüksek olması, topluluğun karar alma ve eylemlilik süreçlerine daha fazla katılmasını ve katkısının önemsenmesine olan inancı pekiştirir. Bireylerin içinde bulunduğu topluluğun yeterliliğine olan inancı ve topluluğun geleceğine ilişkin düşünceleri, eldeki kaynakların nasıl kullanacağını ve yakın vadede sonuç alınamayan eylemlerin sonrasında topluluğun ısrar ve kararlılığını belirler. Bandura (1997) toplulukçu yeterliliğin küçük gruplar düzeyinden başlayarak mahalleler, tüm kurum ve kuruluşlar, bunun daha da ötesinde tüm toplum düzeyinde ele alınabileceğini belirtmiştir ve bu kavramı sosyal değişimin psikolojik bağlamdaki temel koşulu olarak önermiştir. Bunun ötesinde politikacılar ve toplum ilişkisinde politik yeterlilik inancını da tanımlamıştır.

Toplulukçu yeterlilik kavramının geçerliliği üzerine yapılan alan çalışmalarında en sık rastlanılan değerlendirme aracı Sampson vd.'nin (1997) geliştirdiği "Neighborhood Collective Efficacy Scale (Mahalle Toplulukçu Yeterlilik Ölçeği)"dir. Sampson (2003), kentler içinde "mahallelerin (*neighborhood*)" artık kişiler arası yakın ve güçlü bağları içeren sosyal yapılar olmadığını, bununla birlikte mahallelerde hala güven ilişkisi ve informal sosyal kontrol işleyişinin geçerli olduğunu belirtmiştir (Sampson, 2003). Buna göre toplulukçu yeterlilik kavramını "sosyal bağlılık-social cohesion- ve güven" ve "informal sosyal kontrol" alt boyutları ile tanımlamıştır. Bu çerçevede özellikle mahalle temelinde suç davranışının ele alındığı, genç ve çocukların davranışlarının kontrolü üzerine oluşturulmuş bir toplulukçu yeterlilik ölçeği geliştirilmiştir (Sampson vd., 1997). Amerika Birleşik Devletlerinin Chicago eyaletinin metropol mahallelerinde yapılan ve bu ölçeğin kullanıldığı alan taramasında yoksulluk, etnisite, göç öyküsü, işsizlik, yaş, aile yapısı, ev sahipliği gibi değişkenlerin bireylerin davranışları üzerindeki etkisinde toplulukçu yeterliliğin bir aracı değişken olduğu gösterilmiştir. Ohmer (2006), Sampson'ın (1997) toplulukçu yeterlilik tanımını "mahallede toplulukçu yeterlilik" olarak adlandırdıktan sonra "örgütsel toplulukçu yeterlilik - *organizational collective efficacy*" tanımını önermiştir. Buna göre örgütsel toplulukçu yeterlilik, bir örgütün ya da grubun problem çözme becerileriyle ilgili algısı ve üyelerinin yaşamlarını iyileştirme yetisi olarak tanımlanmıştır. Carroll vd.'nin (2005) "toplulukçu eylemlilik inancı - belief in collective action", "kaynakların kullanımı - use of resources", "çaba - effort", ısrar - persistence" ve "tersliklerle yüzleşme ve vaz geçmeme olarak alınabilecek-confronting opposition and discouragement" olarak adlandırdığı beş boyut üzerinden geliştirdikleri "toplulukçu yeterlilik ölçeği" (*Community Collective Efficacy Scale*) kavramın özgün tanımına daha yakın görünmektedir. Bu çalışmada da daha çok Carroll vd.'nin (2005) geliştirdiği ölçekten yararlanılmıştır.

Toplulukçu yeterliliğin grup ve topluluk düzeyinde ve bireysel iyilik hali ile ilgili olumlu çıktıları gözlenmiştir (Vassilev vd., 2018). Görgül çalışmalarla toplulukçu yeterliliğin sağlık ve iyilik hali ile ilişkisi gösterilmiştir. Toplulukçu yeterlilik ve genel sağlık göstergeleri arasındaki ilişkileri irdeleyen alan çalışmalarında,

toplulukçu yeterliliğin ruh sağlığıyla ilgili koruyucu bir etmen olduğuna ilişkin bulgular vardır. Benight (2004) yüksek düzeyde toplulukçu yeterliliğin, sel ve yangın gibi felaketler yaşayan insanlarda ruh sağlığını koruyucu etkisi olduğunu bildirmiştir. Roos vd. (2013) Güney Afrika'da yaptıkları bir çalışmada toplulukçu yeterliliğin aidiyet duygusunu, aidiyet duygusunun da ruhsal iyilik halini belirlediğini göstermişlerdir. Bu araştırmalarda Sampson vd.'nin (1997) önerdiği toplulukçu yeterlilik ölçeğinin kullanıldığını da belirtmek gerekir.

Toplulukçu yeterliliğin tanımı üzerine yapılan nitel çalışmaların bir meta-sentezinde (Vassilev vd., 2018) bu kavramın daha çok mahalle düzeyinde ele alındığı ve topluluğun ortak iyiliği adına işlediği görülmüştür. Bu çalışmalara göre tanışıklık (*familiarity*), güven ilişkileri, aidiyet duygusu, ortak bir geçmişe sahip olmak, eşitsizlikler ve güç ilişkileri, fiziksel çevre içinde ortak kullanım alanlarının varlığı, grup kimliği, liderlik, sosyal normlar, kişisel yakın ilişkiler, sosyal destek gibi değişkenlerin toplulukçu yeterlilikle ilişkisi kurulmuştur. Buna göre Bandura'nın özgün tanımından sonra yapılmış olan görgül nitelikteki çalışmaların toplulukçu yeterlilik tanımını daralttığı eleştirisi yapılmıştır. Sonuç olarak, toplulukçu yeterliliğin iki temel koşulu olarak sürekli etkileşim ve ortak amaçların gerçekleştirilmesi süreci üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmada, konuyla ilgili yapılan pek çok çalışmada olduğu gibi, toplulukçu yeterlilik mahalle (*neighbourhood*) biriminde ele alınmıştır. Kentlerde mahalleler, paylaşılan fiziksel çevrenin yanı sıra ekonomik yapı, yoksulluk, göç öyküsü, etnisite, kültürel özellikler gibi sosyal değişkenler açısından homojen özellikler gösteren toplulukları barındırır. Mahalle düzeyinde yakın ya da uzak topluluk içi ilişkiler ve etkileşimin görece sürekliliği söz konusudur. Krieger (1997), insanların yaşadığı koşulların mahalle düzeyinde paylaşılması söz konusu olduğu için yaş, cinsiyet ve etnisitenin mahallelerdeki dağılımının da sosyoekonomik eşitsizliklerle ilişkili olduğu gerekçesi ile sosyal sınıfların mahalle temelli olarak tanımlanmasını önermiştir. Genel sağlık, ruhsal bozukluklar ve madde kullanım sorununun sosyal boyutunu konu alan epidemiyolojik çalışmalarda sosyal ilişkilerin mahalle temelinde ele alınması geçerli bir yöntem olarak görünmektedir (Friedman vd., 2007; Echeverría vd., 2008; Ivert ve Levander, 2014; Kearns vd., 2015). İyilik hali ve sağlıkta eşitsizlikler konulu çalışmalar için mahallenin bir kategori olarak ele alınabileceği savunulmuştur. Türkiye'de Antalya'da sağlıkta eşitsizlik üzerine yapılan bir alan çalışmasında (Belek,1999), Boratav'ın (1995) İstanbul ve Türkiye genelini temsil eden alan çalışması sonucu ortaya koyduğu sosyal sınıf tanımlarının mahalleye karşılık geldiği görülmektedir. Türkiye'de sosyal değişimi zorlayan ve hala ülke gündeminde bulunan kentsel dönüşüm projeleri mahalle temelinde işletilmektedir. Ayrıca alan araştırmalarının sınırları belirlenmiş olan mahalle birimlerinde yapılması uygulamada kolaylıklar içermektedir. Bu çalışmada da tüm bunlar göz önünde bulundurularak mahalleler sosyal birimler olarak alınmıştır.

Bu yazıda özgün olarak Türkçede geliştirilen Mahalle bağlamında Genel Toplulukçu Yeterlilik Ölçeğinin (TY-m Ölçeği) geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinin sonuçları sunulmuştur. Geliştirilen toplulukçu yeterlilik ölçeği mahalle için olsa da, iş yerleri, sendikalar, meslek örgütleri ve sosyal ilişki ağlarını içeren başka kuruluşlara, köyler, aktivist gruplar ve internet üzerinden kurulan sosyal ağlar gibi tanımlı topluluklara uyarlanabileceği öngörülmüştür.

Yöntem

Örneklem ve İşlem

Birinci çalışma örnekleme

Toplulukçu Yeterlilik Ölçeğinin 43 maddelik ilk hali çeşitli sosyoekonomik düzeyden kolayda örnekleme yöntemi ile ulaşılan gönüllü katılımcılarda (s=415) uygulanmıştır. Kayıp verilerin çok olduğu olgular çıkarıldıktan sonra analizler 405 katılımcıdan elde edilen veriler üzerinden yapılmıştır. Katılımcıların 246'sı (yüzde 60,7) kadın, 157'si (yüzde 38,8) erkektir; 2 kişi cinsiyetini belirtmemiştir. Katılımcıların yaş ortalaması ($\pm$ standard sapma) $38,6 \pm 13,2$ 'dir (yaş aralığı: 17-87). Öğrenim düzeyi lise ve altında olanların oranı yüzde 36,6 (148 kişi), yüksekokul ve üzerinde öğrenim düzeyi olanların oranı ise yüzde 63,4 (256 kişi) bulunmuştur; bir kişi öğrenim durumunu bildirmemiştir. Altmış iki kişi (yüzde 15,3) gelir getiren bir işte çalışmadığını belirtmiş, 343 kişi (yüzde 84,7) emekli ya da halen çalışmakta olduğunu bildirmiştir.

Birinci çalışma işlemi

Katılımcılara geliştirilen Mahalle bağlamında Genel Toplulukçu Yeterlilik Ölçeğinin (TY-m Ölçeği) 43 maddelik bir ölçek taslağı ve demografik bilgi formu UCLA Yalnızlık Ölçeği, Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği ve Yaşam Doyumu Ölçeği bir arada verilmiştir. Demografik bilgi formu daima ilk sırada olmak üzere diğer ölçek formları birinden diğerine sırası değiştirilerek (sıra etkisi ve yorgunluk etkisini bertaraf etmek üzere) katılımcılara zarflarla birlikte verilerek uygulama gerçekleştirilmiştir. Test-tekrar-test güvenilirlik çalışması için, birinci uygulamada katılımcılardan ilk ölçek uygulamasından 2-4 hafta sonra ölçekler tekrar ulaşılabilen 178 kişiye geliştirdiğimiz Mahalle bağlamında Genel Toplulukçu Yeterlilik Ölçeğinin (TY-m Ölçeği) verilerek uygulama yapılmıştır.

İkinci çalışma örnekleme

Ölçeğin ikinci uygulaması Ankara Çankaya Belediyesi sınırları içinde birbirine komşu dört mahallede (Aşıkpasha, Bademlidere, Bağcılar, Boztepe) yürütülen Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenen "Kentsel Çevre ve Ruh Sağlığı" (proje no. 12B3330018) adlı bir alan araştırması kapsamında yapılmıştır. Bu çalışmada TY-m Ölçeğinin 26 maddelik formu adı geçen dört mahalleden sistematik seçkisiz örneklem yöntemiyle ad-

resleri belirlenen toplam 418 kişiye verilmiştir. Kayıp veriler çıkarıldıktan sonra analizler 394 kişiden elde edilen veriler üzerinde yapılmıştır. Katılımcıların 270'i (yüzde 68,5) kadın, 118'si (yüzde 29,9) erkektir; 6 kişi cinsiyetini belirtmemiştir. Katılımcıların yaş ortalaması ($\pm$ standard sapma) $41,5 \pm 12,9$ 'dur (yaş aralığı:17-75). Öğrenim düzeyi lise ve altında olanların oranı yüzde 75,2 (296 kişi), yüksekokul ve üzerinde öğrenim düzeyi olanların oranı ise yüzde 23,1 (91 kişi) bulunmuştur; yedi kişi öğrenim durumunu bildirmemiştir. İki yüz elli üç kişi (yüzde 64,2) gelir getiren bir işte çalışmadığını ya da emekli olduğunu belirtmiş, 114 kişi (yüzde 28,9) halen çalışmakta olduğunu bildirmiştir; 27 kişi (yüzde 6,9) bu soruya yanıt vermemiştir.

Sosyodemografik özelliklerin mahallelere göre dağılımı Tablo 1'de verilmiştir; karşılaştırmalar ki-kare testi ile yapılmıştır. Anlamlı çıkan farkların mahallelerin ikili karşılaştırmaları yapılarak hangi mahalleden kaynaklandığı da yine ki-kare testi ile araştırılmıştır. Buna göre, Boztepe örnekleminin öğrenim düzeyi diğer üç mahalle örnekleminde anlamlı derecede daha düşük bulunmuştur. Bademlidere örnekleminin öğrenim düzeyi Boztepe'den anlamlı olarak yüksek bulunsa da Aşıkpaşa ve Bağcılar'ın öğrenim düzeyinden anlamlı olarak düşük bulunmuştur. Boztepe örnekleminde oturulan konut diğer üç mahalleden anlamlı düzeyde farklı olarak gecekondur tipindedir. Aşıkpaşa örneklemini, diğer üç mahalleden anlamlı düzeyde daha yüksek oranda apartman dairesinde oturmaktadır.

Tablo 1. Sosyodemografik Değişkenlerin Mahallelere Göre Dağılımı

	Aşıkpaşa n (yüzde)	Bademlidere n (yüzde)	Bağcılar n (yüzde)	Boztepe n (yüzde)	χ^2	p
Cinsiyet						
Kadın	119 (64,3)	37 (72,5)	31(62,0)	83 (81,4)	10,687	0,014
Erkek	66 (35,7)	14 (27,5)	19 (38,0)	19 (18,6)		
Öğrenim durumu						
İlköğretim veya altı	32 (17,3)	17 (34,0)	7 (14,3)	64 (62,1)	85,473	0,001
Orta	92 (49,7)	27 (54,0)	22 (44,9)	35 (34,0)		
Üniversite	61 (33,0)	6 (12,0)	20 (40,8)	4 (3,9)		
Çalışma durumu						
Çalışmıyor	106 (57,9)	75 (36,0)	26 (60,5)	85 (91,4)	35,541	<0,001
Çalışıyor	77 (42,1)	25 (12,0)	17 (39,5)	8 (8,6)		
Evin tipi						
Apartment	168 (91,3)	34 (66,7)	37 (84,0)	37 (84,0)	224,7	<0,001
Gecekondur	16 (8,7)	17 (33,3)	3 (19,6)	3 (19,6)		

p<0.05

Yapılan ANOVA analizinde, mahalle örneklemelerinin yaş ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($F=1,494$, $p=0,216$).

Ayrıca mahallelerin gelirleri asgari ücretin (net 773 TL) katları olarak alınıp ANOVA analizi ile karşılaştırılmış anlamlı çıkan farklar için post-hoc analizi Tukey testi ile yapılmıştır. Aşıkaşa Mahallesinin gelir düzeyi (asgari ücretin 4,47 katı) diğer üç mahallenin gelir düzeyinden (Bademlidere: 3,46, Bağcılar: 2,80, Boztepe: 1,75) istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($F=17.636$, $p<0.001$).

İkinci çalışma işlemi

Katılımcılara birinci çalışmanın sonuçlarına göre karar verilen 26 maddelik Mahalle bağlamında Genel Toplulukçu Yeterlilik Ölçeği (TY-m Ölçeği) ve demografik bilgi formu zarflarla birlikte verilmiştir.

Kapsam ve görünüş geçerliliği çalışması

Geliştirilen Mahalle bağlamında Genel Toplulukçu Yeterlilik Ölçeği (TY-m Ölçeğinin kapsam ve görünüş geçerliliği değerlendirmeleri-analizleri birinci çalışmada yapılmıştır.

Bireysel özyeterlilik ölçeklerinin, genel özyeterlilik (Yıldırım ve Özgür İlhan, 2010) veya ihtiyaca göre göreve özgül özyeterlilik (Bandura, 2006: 307-338) olarak yapılandırılması önerilmiştir. Toplulukçu yeterlilik ölçekleri için de aynı öneri geçerlidir. Bu çalışmada geliştirilen ölçek özgül bir sorun alanını tanımlamamıştır; dolayısıyla “genel toplulukçu yeterlilik ölçeği” olarak sınıflandırılabilir. Bağlam olarak “mahalle” alınmıştır. Ölçeğin farklı bağlamlar ve sorun alanlarına uyarlanabileceği öngörülmüştür.

Başlangıç olarak toplulukçu yeterlilik (collective efficacy) ile ilgili yazın gözden geçirildikten sonra ölçek maddeleri oluşturulmuştur. Ölçek maddelerinin oluşturulmasında Bandura'nın (2006: 307-338) önerdiği, paylaşım, çatışma çözme, sorumluluk alma, güven, birlikte karar alma, zorluklarla baş etme gibi anlamlar içeren “Ailede Algılanan Toplulukçu Yeterlilik” olarak başlık attığı örnek ölçek maddelerinden, Carroll vd.'nin (2005) ve Pethe'nin (2002) geliştirdiği toplulukçu yeterlilik ölçeklerinden yararlanılmıştır. Carroll vd.'nin (2005) Amerikan toplumunda bir yerleşim yerinde (870 hane) yerel olarak internet üzerinden kurulan bir sosyal ağ üzerinde toplulukçu yeterlilik üzerine geliştirdikleri 17 maddelik ve dört faktörden oluşan (Çatışma Çözme, Gelişme, Birleşik Hareket ve Toplumsal Hizmetler) ölçeğin tümünün güvenilirliği (Cronbach alfa=0,90) yüksek bulunmuştur ve ölçeğin dört faktörlü yapısının varyansın yüzde 63'ünü açıkladığı bildirilmiştir. Pethe'nin (2002) Hindistan toplumu için geliştirdiği toplulukçu yeterlilik ölçeği, güvenilirliği yüksek (Cronbach alfa=0,92) bulunmuştur.

Tüm hazırlık işlemi üç aşamada gerçekleştirilmiş olup, birinci aşamada araştırmacılar birbirinden bağımsız olarak ölçek madde havuzu geliştirmiş, ikinci

aşamada üç araştırmacı bir araya gelerek ölçek maddelerini gözden geçirmiş ve son olarak da oluşturulan taslak, alanında uzman psikiyatrist, klinik psikolog, sosyal psikolog ve sosyologdan oluşan dokuz kişilik yargıcı grubuna sunulmuştur. Maddeler, amaca uygunluk, açıklık, anlaşılabilirlik ve hedef kitleye uygunluk açısından değerlendirilmiştir. Böylelikle 43 maddelik bir ölçek taslağı oluşturulmuştur. Yanıtlar, likert tipi “hiç katılmıyorum” ile “tümüyle katılıyorum” arasında değişen beşli derecelendirme ve kendini değerlendirme formunda yapılandırılmıştır.

Birinci çalışmadaki uygulamanın sonunda katılımcılardan açık uçlu bir soruyla görüş ve önerilerini içeren yazılı geribildirim alınmıştır. Katılımcılardan en sık gelen geri bildirim, birçok maddenin benzer içerikte olması ve ölçeğin fazla uzun olması üzerine olmuştur. Buna göre içerik olarak çok benzer bulunan maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Ayrıca madde-toplam korelasyonu 0,4’ün altında olan maddeler de ölçekten çıkarılmıştır. Böylece ölçekte kalan 26 madde üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. İkinci çalışmada da bu 26 madde esas alınarak uygulama ve analizler yapılmıştır.

Ölçüt geçerliliği çalışması

Ölçeğin ölçüt geçerliliğini belirlemek amacıyla, birinci çalışmada UCLA Yalnızlık Ölçeği, Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği ve Yaşam Doyumu Ölçeği kullanılmıştır ve Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Türkçede toplulukçu yeterlilik yapısına yakın içerikte bir ölçek bulunmadığından, bu yapıya en yakın olduğu düşünülen adı geçen ölçekler kullanılmıştır.

UCLA (The University of California, Los Angeles, Loneliness) Yalnızlık Ölçeği (3. Versiyon) (Russell,1996) bireyin algıladığı yalnızlık derecesini belirleyen 20 maddelik bir likert tipi kendini değerlendirme ölçeğidir. Türkçede yapı ve ölçüt geçerliliği gösterilmiş, iç tutarlılığı yüksek (Cronbach alfa=0,90) bir ölçektir (Durak ve Şenol Durak, 2010). Ölçekten alınan puan 20-80 arasında değişebilir, puanın yükselmesi yalnızlık düzeyinin yüksek olduğunu ifade etmektedir.

Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği özgün olarak Zimet vd., (1988) tarafından geliştirilmiş, aile, arkadaş ve özel bir insandan alınan desteği öznel olarak değerlendiren, toplam 12 maddelik, yedili likert tipi bir kendini değerlendirme ölçeğidir. Türkçe formunun geçerliliği ve güvenilirliği (Cronbach alfa: 0,80-0,95) Eker vd., (2001) tarafından gösterilmiştir. Toplam puan 12-84 arasında olabilir. Puanların yüksek olması algılanan sosyal desteğin yüksek olduğunu gösterir.

Yaşam Doyumu Ölçeği (Diener vd., 1985) yaşam doyumunu ölçmek amaçlı 5 maddeden oluşan, yedili derecelendirmeli likert tipinde bir kendini değerlendirme ölçeğidir. Durak vd. (2010) Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik (Cronbach alfa: 0,81-0,89) çalışmasını yapmışlardır. Toplam puan 1-35 arasında değişebilmektedir; ölçekten alınan puanın yükselmesi yaşam doyumunun yükseldiğine işaret eder.

Yapı geçerliliği çalışması

Her iki uygulamadan elde edilen verilerle ölçeğin yapı geçerliliği önce açım-
layıcı faktör analizi temel bileşenler yöntemi ile ayrı ayrı sınanmış, açım-
layıcı ve doğrulayıcı faktör analizlerinde oblimin rotasyon yöntemi kullanılmıştır. İlk
uygulamadan elde edilen veriler üzerinde açım-
layıcı faktör analizi yapıldıktan
sonra, ikinci uygulamada yapılan açım-
layıcı faktör analizi sonrasında ilk uygula-
ma verileri tekrardan doğrulayıcı faktör analizine alınmıştır.

Güvenilirlik çalışması

Ölçeğin iç tutarlılığını belirlemek amacıyla iki çalışma için ayrı ayrı Cronbach
alfa katsayısı hesaplanmıştır. Test-tekrar-test güvenilirlik çalışmasında birinci
uygulamada ilk ölçek uygulamasından 2-4 hafta sonra ölçekler tekrar ulaşılabil-
en 178 kişi ölçeği doldurmuş ve test-tekrar-test güvenilirlik analizleri (Pearson
Korelasyon Analizi) bu sayı üzerinden yapılmıştır.

TY-m puanlarının mahalle ve sosyodemografik değişkenlerle ilişkileri

Her iki uygulamadan elde edilen veriler üzerinden sosyodemografik deęiş-
kenlerle TY-m ölçek puanlarının karşılaştırması yapılmıştır. Cinsiyetler arası ve
çalışma durumuna göre ortalama puan farkları t testi ile değerlendirilmiştir. Yaş,
gelir ve ölçek puanlarının ilişkisi Pearson Korelasyon Analizi ile test edilmiştir.
Öğrenim kategorilerinin (ilköğretim ya da altı, ortaöğretim ve yükseköğretim ve
üstü), mahallelerin ölçek puanlarının ve mahallelerin gelir düzeyine göre kar-
şılaştırılması tek yönlü ANOVA ile yapılmıştır, post-hoc analizlerde Tukey testi
kullanılmıştır. Ayrıca mahallelerin apartman-gecekondu oranlarının karşılaştı-
rılması için ki-kare testi kullanılmıştır.

Bulgular

Ölçüt geçerliliği analizi

Birinci uygulamada ölçek formunun ölçüt geçerliliği çalışmasında, Ölçeğin
UCLA Yalnızlık Ölçeği ile ($r=0,210$, $p<0,001$), Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek
Ölçeği ile ($r=0,136$, $p=0,006$) ve Yaşam Doyumu Ölçeği ile korelasyonu ($r=0,123$,
 $p=0,013$) düşük düzeyde, pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı değerlere
ulaşmıştır.

Yapı geçerliliği çalışması

Yapı geçerliliğini incelemek amacıyla temel bileşenler analizi yapılmıştır. Kai-
ser-Meyer-Olkin değeri (ilk ve ikinci uygulamalar için sırasıyla 0,953 ve 0,968) ve
Bartlett küresellik testine (ilk uygulama için $X^2=6642,898$, $p<0,001$, ikinci uygula-
lama için $X^2=9694,211$, $p<0,001$) göre, örneklemelerin ve verilerin analize uygun-

luğunun yüksek olduğu saptanmıştır. İlk çalışmada, açımlayıcı faktör analizinde özdeğeri 1'in üzerinde olan dört faktör belirlenmiştir. İkinci çalışmada elde edilen ölçek verileri üzerinde yapılan açımlayıcı faktör analizinde toplam varyansın yüzde 66,4'ünü açıklayan iki faktörlü yapının geçerli olduğu görülmüştür. İlk uygulama verileri üzerinde yapılan doğrulayıcı faktör analizinde ise iki faktörlü yapının toplam varyansın yüzde 53,9'unu açıkladığı görülmüştür (Tablo 2).

Birinci faktör "Dayanışma" olarak, ikinci faktör ise "Sürdürme ve Yılmama" olarak adlandırılmıştır. İlk uygulamada doğrulayıcı faktör analizinde ikinci faktöre düşen 6.,9., 10., 11. ve 12. Maddelerin ikinci uygulamada birinci faktöre yüklendiği görülmüştür. Bunlardan 9. Maddenin anlam olarak ikinci boyuta (Sürdürme ve Yılmama) daha yakın olduğu, 6.,10., 11. ve 12. Maddelerin ise Dayanışma boyutuna daha yakın olduğu düşünülmüştür.

Tablo 2. Toplulukçu Yeterlilik Ölçeği Temel Bileşenler Analizi

Maddeler	Birinci Uygulama		İkinci Uygulama	
	1.faktör yükü (Dayanışma)	2. faktör yükü (Sürdürme- Yılmama)	1.faktör yükü (Dayanışma)	2. faktör yükü (Sürdürme- Yılmama)
1. Mahallemizle ilgili konularda birlikte hedef belirleyebiliriz.	,638		,839	
2. İnsanlar güçlerine inanır.	,734	-,174	,726	
3. Mahallemizin geleceğini hep birlikte belirleyebiliriz.	,859		,793	
4. Sorunlarımızı kendi aramızda çözebiliriz.	,822		,645	,157
5. Birlikte hareket edince umudumuz artar.	,727		,448	,377
6. Topluluk olarak karar alırız.	,323	,363	,696	,197
7. Sorunlarımızı çözmek için birlik olabiliriz.	,530	,235	,619	,295
8. Haklarımızı mahallece ararız.	,391	,255	,734	,134
9. Ortak amaçlar için çalışırsak dayanma gücümüz artar.	,641	,129	,172	,621
10. İnsan içinde bulunduğu topluluk üzerinde etkili olabilir.	,533	,187	,233	,511
11. Birbirimizden kuvvet alırız.	,544	,274	,292	,621
12. Mahallemizin çıkarları için hep birlikte sesimizi duyurabiliriz.	,563	,309	,363	,533

13. Hep birlikte başaramayacağımız şey yoktur.	,396	,406		,779
14. Ortak karar alırken herkesin fikrini alırsınız.	,154	,615	,354	,484
15. Gerektiğinde birbirimize akıl danışabiliriz.	,164	,609	,216	,620
16. Sonuç alınca kadar azimle çalışabiliriz.	,210	,627	,221	,686
17. Çok çaba gerektirse de amacımıza ulaşınca kadar uğraşabiliriz.	,176	,642		,857
18. Ne olursa olsun aldığımız kararları hayata geçirebiliriz.		,759	,118	,738
19. Tek bir kişinin fikri bile çok şeyi değiştirebilir.		,630		,599
20. Zorluklarla karşılaştığımızda sonuna kadar mücadele edebiliriz.		,885		,802
21. Planlar yaptığımızda bunları uygulayabileceğimize inanırız.		,772		,832
22. Hedeflerimize önünde sonunda ulaşabileceğimize inanırız.	-,111	,799		,857
23. Elbirliğiyle engelleri aşabiliriz.		,752		,902
24. Yoksunluklarımıza rağmen yaşamımızı güzelleştirebiliriz.		,750	-,174	,937
25. Farklılıklarımıza rağmen ortak bir amaç için çalışabiliriz.		,798	-,197	1,008
26. Sıkıntılarımızı birlikte aşmak bize güç verir.		,631		,904
Faktör özdeğeri	1,744	12,260	1,419	15,848
Açıklanan varyans	6,710	47,155	5,457	60,953
Açıklanan toplam varyans	53,865		66,410	
Cronbach alfa (ölçek toplam)	0,95		0,97	
Cronbach alfa (faktörler)	0,90	0,94	0,94	0,97

Tüm ölçek “Mahalle bağlamında Genel Toplulukçu Yeterlilik Ölçeği (TY-m Ölçeği)” olarak adlandırılmıştır.

Güvenilirlik analizi

Birinci çalışmada TY-m Ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı ($n=405$, Cronbach alfa=0,95) ve ikinci kez ulaşılabilen toplam 178 kişiden elde edilen geçerli veriler üzerinden elde edilen *test tekrar test güvenilirlik katsayısı* $r=0,65$ ($p<0,0001$) olarak bulunmuştur. İkinci çalışmada ise TY-m Ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı ($n=394$), Cronbach alfa=0,97 bulunmuştur. İlk çalışmada birinci faktörün (Dayanışma) Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0,90, ikinci faktörün (Sürdürme ve Yılmama) Cronbach alfa katsayısı 0,94 bulunmuştur. İkinci çalışmada birinci ve ikinci faktörlerin güvenilirlik katsayıları sırasıyla 0,94 ve 0,97'dir.

TY-m puanlarının mahalle ve sosyodemografik değişkenlerle ilişkileri

Yapılan *t testi analizlerine göre*; ikinci uygulamada erkeklerin toplam TY-m puan ortalaması ($85,4\pm23,6$) kadınların toplam puanından ($79,5\pm24,5$) ($t=2,227$, $p=0,027$) anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Bu fark erkeklerin Sürdürme-Yılmama puan ortalamasının ($25,3\pm7,6$) kadınlarınkinden ($22,8\pm7,7$) anlamlı olarak daha yüksek olmasına bağlıdır ($t=2,938$, $p=0,004$). Kadınların ve erkeklerin Dayanışma alt boyutundan aldıkları puanlar (sırasıyla $56,7\pm17,8$ ve $60,2\pm17,0$) arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($t=1,796$, $p=0,073$).

İlk uygulamada çalışma durumuna göre TY-m puanlarının istatistiksel anlamlilikte bir fark göstermediği görülmüştür (çalışmayanların TY-m puanı: $87,1\pm20,4$, çalışanların TY-m puanı: $88,2\pm19,1$) ($t=0,469$, $p=0,639$). İkinci uygulamada da halen bir işte çalışıyor olanlarla (TY-m toplam puan: $78,8\pm24,5$) çalışmayanların (TY-m toplam puan: $82,0\pm23,8$) ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($t=1,199$, $p=0,231$).

Pearson Korelasyon Analizine göre; ilk uygulamada yaşla TY-m puanı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir korelasyon bulunmazken ($r=0,103$, $p=0,091$), ikinci uygulamada yaşla TY-m puanı arasında düşük ama anlamlı bir pozitif korelasyon bulunmuştur ($r=0,142$, $p=0,005$).

İkinci uygulamada Pearson Korelasyon analizinde toplam aylık gelir ile TY-m toplam puan ($r=-0,69$, $p=0,173$) ve Dayanışma ($r=-0,69$, $p=0,173$) ve Sürdürme-Yılmama ($r=-0,61$, $p=0,224$) puanları arasındaki korelasyon anlamlı değildir.

ANOVA analizi sonuçlarına göre anlamlı çıkan farklar için post-hoc analizler Tukey testi ile yapılmıştır. İkinci uygulamada Bademlidere Mahallesi örnekleminin TY-m toplam ($89,4\pm23,4$) ve Sürdürme-Yılmama puanı ($26,5\pm7,4$) ve Aşıkpaşa Mahallesi örnekleminin toplam TY-m ($78,1\pm24,1$) ve Sürdürme-Yılmama puanından ($22,3\pm7,7$) anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur (sırasıyla $F=3,282$, $p=0,021$ ve $F=4,778$, $p=0,003$). TY-m Dayanışma puanı en yüksek görünen mahalle yine Bademlidere olsa da diğer mahallelerle puan farkı istatistiksel anlamlı değildir ($F=2,406$, $p=0,067$). Aşıkpaşa, Bağcılar ve Boztepe Mahallelerinin ölçek-alt ölçek puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır (Tablo 3).

Birinci uygulamada öğrenim düzeyi kategorilerinin TY-m toplam puanları arasında anlamlı bir fark görülmemiştir (TY-m toplam puanlar ilköğretim ya da altı için: $89,1 \pm 20,0$, orta öğrenim için $87,8 \pm 20,8$, yükseköğrenim için: $87,7 \pm 18,8$) ($F=0,100$, $p=0,905$). İkinci uygulamada ilköğretim ya da altı (TY-m toplam puan: $83,9 \pm 25,3$), ortaöğretim (TY-m toplam puan: $82,3 \pm 23,6$) ve yükseköğretim (TY-m toplam puan: $76,7 \pm 24,8$) gruplarının TY-m toplam (F=2,467, $p=0,086$) ve alt puanları (Dayanışma için F=2,420, $p=0,090$ ve Sürdürme-Yılmama için F=2,022, $p=0,134$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır.

ANOVA ile yapılan mahallelerin anlamlı çıkan puan karşılaştırmaları post-hoc Tukey testi ile yapılmıştır. Buna göre Bademlidere örnekleminin toplam TY-m ve Sürdürme-Yılmama puanları diğer üç mahalleden anlamlı düzeyde daha yüksek, Aşıkpasa örnekleminin toplam m-TY ve Sürdürme-Yılmama alt ölçek puanları diğer üç mahalleden anlamlı düzeyde düşük bulunmuştur (Tablo 3)

Tablo 3. Mahallelerin TY-M Toplam Ve Alt Boyut Puanlarının Karşılaştırılması

	Aşıkpasa (n=190)	Bademlidere (n=51)	Bağcılar (n=50)	Boztepe (n=103)
TY-m toplam (ortalama $\pm$ ss)	78,1 $\pm$ 14,1*	89,4 $\pm$ 23,4*	81,6 $\pm$ 19,5	83,4 $\pm$ 26,6
TY-m Dayanışma (ortalama $\pm$ ss)	55,8 $\pm$ 17,5	62,9 $\pm$ 16,7	57,8 $\pm$ 13,9	58,9 $\pm$ 19,2
TY-m Sürdürme-Yılmama (ortalama $\pm$ ss)	22,3 $\pm$ 7,7**	26,5 $\pm$ 7,4**	23,7 $\pm$ 6,4	24,5 $\pm$ 8,3

* F=3,282, $p=0,021$, **F=4,778, $p=0,003$

$p<0,05$

Tartışma

Bu çalışma ile Bandura'nın (1997) sosyal psikolojiye kazandırmış olduğu toplulukçu yeterlilik kavramı üzerine iki ayrı örnekleme geçerliliği ve güvenilirliği yüksek özgün bir ölçek geliştirilmiştir. Yirmi altı maddelik Mahalle bağlamında Genel Toplulukçu Yeterlilik Ölçeği (TY-m) olarak adlandırılan bu ölçeğin her iki uygulamada güvenilirlik (Cronbach alfa) katsayıları oldukça yüksek (0,97 ve 0,95) ve diğer psikometrik özellikleri doyurucu bulunmuştur.

İlgili yazında bulunan, toplulukçu yeterlilik üzerine geliştirilen farklı ölçeklerin birbirinden çok farklı boyutlardan oluştuğu görülmektedir (Vassilev vd. 2018). Bu çalışmada Bandura'nın (1997) özgün toplulukçu yeterlilik tanımı benimsenerek ölçek maddeleri buna göre oluşturulmuştur. TY-m Ölçeği için "Dayanışma" ve "Sürdürme-Yılmama" adı verilen iki boyutlu yapı önerilmiştir. *Dayanışma alt boyutunu* oluşturan maddeler toplulukçu yeterlilik içinde tanımlanan etkileşim,

eşgüdüm ve inancı yansıtmaktadır. İkinci boyut olarak belirlenen *Sürdürme-Yılmama alt boyutu* ise, topluluğun eylemliliği sürecinde karşısına çıkabilecek zorluk ve engellerle baş etmeyi ifade etmektedir. Geliştirilen TY-m Ölçeğinin genel olarak iki uygulamada tutarlı sonuçlar verdiği söylenebilir. İlk uygulamada birinci faktöre (Dayanışma) yüklenen 6. madde ve 9 ila 12. maddeler ikinci uygulamada ikinci faktöre (Sürdürme-Yılmama) düşmüştür. Bunlardan 9. maddenin (“Ortak amaçlar için çalışırsak dayanma gücümüz artar.”) anlam olarak Sürdürme-Yılmama alt boyutuna daha yakın olduğu, 6.,10., 11. ve 12. maddelerinse (sırasıyla “Topluluk olarak karar alırız,” “İnsan içinde bulunduğu topluluk üzerinde etkili olabilir,” “Birbirimizden kuvvet alırız.” ve “Mahallemizin çıkarları için hep birlikte sesimizi duyurabiliriz.”) Dayanışma başlığında geçmesi uygun görülmüştür. Ölçek hazırlıkları ve madde havuzu oluşturma aşamasında özellikle birlikte karar verme ve dayanışma ile engelleri aşma ya da yılmama boyutları üzerinde durulmuştur. İkinci uygulamada elde edilen faktör yapısı bu yaklaşımı desteklemiştir. İki faktörlü yapının açıkladığı varyans oldukça yüksek bulunmuştur (yüzde 66,4). Bu oran, madde havuzu hazırlarken örnek ölçekler olarak başvuru Carroll vd.’nin (2005) geliştirmiş oldukları ölçeğin açıkladığı varyans oranından (yüzde 63,1) daha yüksektir.

Ölçüt geçerliliği çalışmasında TY-m Ölçeğinin benzer ve/veya ilişkili olabilecek ölçeklerle (Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği, UCLA Yalnızlık Ölçeği ve Yaşam Doyumu Ölçeği) istatistiksel olarak anlamlı, ancak düşük korelasyonlar gösterdiği görülmüştür. TY-m Ölçeğinin UCLA Yalnızlık Ölçeği ($r=0,21$), Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği ($r=0,14$) ve Yaşam Doyumu Ölçeği ($r=0,12$) ile korelasyonları, istatistiksel olarak anlamlı olsa da düşük bulunmuştur. Bu çalışmayla benzer olarak Blanco ve Díaz (2005) İspanyolcaya çevirdikleri bir toplulukçu yeterlilik ölçeği ile Yaşam Doyumu Ölçeği korelasyonunu istatistiksel olarak anlamlı bulmuş olsalar da bildirdikleri korelasyon katsayısı ($r=0,12$) bu çalışma ile çok benzerdir. Algılanan Sosyal Destek Ölçeğinin maddeleri ağırlıklı olarak aile, akrabalar ve diğer yakın duygusal ilişkiler üzerinedir. Böylesi ilişkilerin iyilik halinden başka çatışma ve stres içerebileceği de göz önünde bulundurulmalıdır (Brisette vd., 2000: 53-85). Toplulukçu yeterlilik yalnızlık duygusundan, sosyal destekten ve yaşam doyumundan ayrı bir yapı olarak ele alınmalıdır.

Cinsiyet gruplarının TY-m puanları arasında birinci uygulamada fark bulunmazken ikinci uygulamada erkeklerin Sürdürme ve Yılmama puanları kadınlarından yüksek bulunmuştur. Eğitim, çalışma durumu ve gelir kategorilerinin TY-m puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. İspanya’da yapılan bir çalışmada (Fernández-Ballesteros vd. 2002) erkeklerin kadınlara, yüksek sosyoekonomik düzey de düşük sosyoekonomik düzeye göre ve gençlerin daha yaşlılara göre daha yüksek düzeyde toplulukçu yeterlilik gösterdiği bulunmuştur. Toplulukçu yeterliliği belirleyen etmenlerin sadece sosyodemografik değişkenlerle sınırlı olması beklenemez; sosyodemografik değişkenlerle birlikte toplulukları

tanımlayan başka özelliklerin bir arada değerlendirilmesi daha anlamlı olacaktır. Mahalle karşılaştırmalarında Bademlidere Mahallesi örnekleminin toplam ölçek puanı Aşıkpaşa Mahallesi örneklemininkinden istatistiksel olarak anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur. Dört mahallenin oluşturduğu bölge, 1950'lerdeki ve 1990'lardaki iki göç dalgasını da yaşamış olan bir bölgedir. Gözlemlerimize göre bu mahalleler sosyodemografik olarak birbirinden farklı ve her biri kendi içinde gelir ve köken açısından homojen toplulukları içermektedir. Boztepe Mahallesi neredeyse tümüyle 1990'lardan sonra göç edenleri barındıran gecekonduları içermektedir. Bağcılar ve Aşıkpaşa, lüks konutların yapılmasıyla birlikte eski sakinlerin bölgeden ayrılmasıyla gelir düzeyi yüksek yeni bir nüfusun yerleştiği mahalleler olmuştur. Bunlar arasında Bademlidere örneklemini görece uzun bir süredir aynı mahallede ikamet etmektedir. Bademlidere'de eski gecekonduların yerini alan lüks sayılmayacak apartmanlar gecekondu sahiplerinin bölgede kalmasına olanak vermiş görünmektedir. Bu yönüyle yerleşik bir nüfus sayılabilecek Bademlidere örnekleminin TY-m puanlarının yüksekliği anlaşılır olmaktadır.

Dönemin Ankara Büyükşehir Belediyesinin inisiyatifinde Dikmen Vadisi Kent-sel Dönüşüm Projesinin dördüncü ve beşinci etaplarının kapsadığı alanda bölgenin sakinleri ile belediye arasında şiddete varan çatışmalar üzerine yapılan bir alan araştırmasında yaşananların psikolojik boyutu değerlendirilmiştir (Yıldırım ve Özgür İlhan, 2016: 105-122). Bu çalışmada depresyon ve kaygının yanı sıra evleri yıkım tehdidi altında olan Dikmen Vadisi sakinlerinin başka bir gecekondu bölgesiyle karşılaştırmalı olarak genel özyeterlilik düzeyleri ele alınmıştır. Depresyon ve kaygı ortalamaları kontrol edildiğinde, Dikmen Vadisi örnekleminin özyeterlilik düzeyi karşılaştırma örneklemininkinden daha yüksek bulunmuştur. Dikmen Vadisi halkının yıkıma karşı koyması etkili sonuçlar vermiştir. Sözü edilen çalışmada her ne kadar toplulukçu yeterlilik ölçülmemiş olsa da, bireysel özyeterlilik düzeyleri toplulukçu yeterlilik inancının da bir göstergesi olarak ele alınabilir (Fernández-Ballesteros vd., 2002). Dikmen Vadisi halkının eylemliliği ısrarlı ve sonuç verici olmuştur. TY-m Ölçeğinin bunun gibi toplumsal eylemliliklerin değerlendirmesinde kullanılabilecek bir ölçek olarak sunulmuştur.

Sonuç

Bu çalışmayla geliştirilen toplulukçu yeterlilik ölçeği (TY-m), tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sık tanık olduğumuz, konusu ve hedefi belli yerel toplumsal hareketlerin (doğanın tahribatına karşı yerel toplumsal hareketler, vb) ve çeşitli toplumsal kesimlerin, (öğrencilerin, çalışanların, emeklilerin gerçekleştirdiği eylemlilikler vb.) psikososyal boyutta değerlendirilmesinde ileri yaştaki bireyleri de kapsayacak şekilde 18 yaş ve üstünde kullanılabilecek bir araç olarak önerilmiştir. Geliştirilen toplulukçu yeterlilik ölçeğinin kullanılabileceği mahalle dışındaki alanlar mesleki örgütler, iş yerleri ve sendikalar gibi toplumsal hareketlerin gerçekleştirebileceği yapılardır. Ölçek bu yapılara ve durumlara uyarlan-

bilecek şekilde hazırlanmıştır. Aynı öneri internet üzerinden oluşturulan sosyal ağlar için de geçerlidir (Velasquez ve LaRose, 2015). Ayrıca toplumsal hareketlerin hedefine ulaşmasının belirlenmesinde ölçeğin yordama geçerliliği üzerine yapılacak daha ileri çalışmalar değerli olacaktır.

Bu araştırma Ankara Çankaya Belediyesi Sosyal Hizmetler Müdürlüğü ve Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenen Kentsel Çevre ve Ruh Sağlığı başlıklı (no. 12B3330018) proje kapsamında yürütülmüştür.

Teşekkür:

Makalenin yazarları olarak, araştırmanın planlanması ve bu yazıda sunulan ölçek maddelerinin gözden geçirilmesindeki katkılarından dolayı Prof. Dr. Yıldırım Beyatlı Doğan'a (Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı), araştırmanın planlanmasındaki katkılarından dolayı Prof. Dr. Mustafa Şen'e (ODTÜ, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü), ölçek maddelerinin gözden geçirilmesindeki katkılarından dolayı Prof. Dr. Nilay Çabuk Kaya'ya (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü), araştırmanın planlanması ve ölçek maddelerinin gözden geçirilmesindeki katkılarından dolayı sosyal politika uzmanı Dr. Nail Dertli'ye ve Dr. Onur Can Taştan'a, ölçek maddelerinin gözden geçirilip uygulamasındaki katkılarından dolayı Dr. Mehmet Çolak'a (serbest ruh sağlığı ve hastalıkları uzmanı) ve Dr. Sıla Yüce'ye (ruh sağlığı ve hastalıkları uzmanı) ve ölçek maddelerinin gözden geçirilmesi ve alanda uygulanmasındaki katkılarından dolayı Dr. Aytuğ Balcıoğlu'ya (Ankara Çankaya Belediyesi eski Sosyal Yardım İşleri Müdürü) teşekkür ederiz.

Kaynaklar

- Bandura, A. (1989) "Human Agency in SocialCognitiveTheory", *AmericanPsychologist*, 44, 9, 1175-1184.
- Bandura, A. (1997) *Self-Efficacy: th eExercise of Control*, New York Freeman.
- Bandura, A. (1998) "Health promotion from the perspective of social cognitive theory". *Psychology and Health*, 13, 4, 623-649.
- Bandura, A. (2006) "Guide for constructing self-efficacy scales". *Self Efficacy Beliefs of Adolescents*.(edits: F Pajares, T Urdan). Greenwich: Information Age and Publishing.
- Bandura, A. ve Adams, N.E. (1977) "Analysis of Self-Efficacy Theory of Behavioral Change". *Cognitive Therapy and Research*, 1, 4, 287-310.
- Belek, İ. (1999) "Genel Sağlık Anketi ile Ölçülen Ruhsal Sorunlar ve Sosyodemografik Eşitsizlikler", *Türk Psikiyatri Dergisi*, 10, 3, 163-172.
- Benight, C.C. (2004) "Collective Efficacy Following a Series of Natural Disasters", *Anxiety, Stress and Coping*, 17, 4, 401-420.
- Blanco, A.,Díaz, D. (2005) "El Bienestarsocial: Su Concepto y Medición", *Psicothema*, 17, 4, 582-589.
- Borataş, K. (1995) *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri. Türkiye Araştırmaları II*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Brisette, I., Cohen, S. ve Seeman, T.E. (2000) "Measuring social integration and social networks", ***Social Support Measurement and Intervention***, (der. S Cohen, L G Underwood, B.H. Gottlieb), New York: Oxford University Press.
- Carroll, J.M., Rosson, M.B. ve Zhou, J. (2005) "Collective Efficacy as a Measure of Community". *Conference on Human Factors in Computing Systems*, 1-10.
- Diener, E.,Emmons, R.A., Larsen, R.J. ve Griffin, S. (1985) "The Satisfaction with Life Scale", *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-75.
- Durak, M. ve Şenol-Durak, E. (2010) "Psychometric qualities of the UCLA LonelinessScale-Version 3 as Applied in a TurkishCulture", *Educational Gerontology*, 36, 988-1007..
- Durak, M., Şenol-Durak, E., Gençöz, T. (2010) "Psychometric Properties of the Satisfaction with Life Scale among Turkish University Students, Correctional Officers, and Elderly Adults". *Social Indices Research*, 99, 413-429.
- Echeverría, S.,Diez-Roux, A.V., Shea, S., Borrell, L.N. ve Jackson, S. (2008)"Associations of Neighborhood Problems and Neighborhood Social Cohesion with Mental Health and Health Behaviors: The Multi-Ethnic Study of Atherosclerosis". *Health and Place*, 14, 853-865.
- Eker, D., Arkar, H. ve Yaldız, H. (2001)"Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği'nin Gözden Geçirilmiş Formunun Faktör Yapısı, Geçerlik ve Güvenirliliği", *Türk Psikiyatri Dergisi*, 12, 1, 17-25.
- Fernández-Ballesteros, R.,Díez-Nicolás, J., Vittorio, G. ve Bandura A. "Determinants and Structural Relation of Personal Efficacy to Collective Efficacy", *Applied Psychology: An International Review*, 51, 1, 107-125.
- Friedman, S.R.,Mateu-Gelabert, P., Curtis, R., Maslow, C., Bolyard, M., Sandoval, M. veFlom, P.L. (2007) "Social Capitalor Networks, Negotiations, and Norms? A Neighborhood Case Study". *American Journal of Preventive Medicine*, 32, 6S, S160 -S170.
- Ivert, A.K. ve Levander, T. (2014) "Adolescents' Perceptions of Neighbourhood Social Characteristics – Is There a Correlation with Mental Health?" *Child Indicators Research*, 7, 177-192.
- Kearns, A., Whitley, E., Tannahill, A. C. ve Ellaway, A. (2015) "Loneliness, Social Relations A and Health and Well-Being İn Deprived Communities", *Psychology, Health and Medicine*, 20, 3, 332-344.
- Keyes, C.L.M. (1998) "Social Well-Being", *Social Psychology Quarterly*, 61, 2, 121-140.
- Krieger, N., Williams, D.R. ve Moss, N.E. (1997) "Measuring Social Class in US Public Health Research: Concepts,

- Methodologies, and Guidelines", *Annual Review of Public Health*, 18, 341-378.
- Ohmer, M., Beck, E. (2006) "Citizen Participation in Neighborhood Organizations in Poor Communities and its Relationship to Neighborhood and Organizational Collective Efficacy". *Journal of Sociology and Social Welfare*, 33, 1, 179-202.
- Özgür İlhan, İ. (2018) "Sosyal İyilik Hali". *Ruh Sağlığının Sosyal Boyutu*. (der. D Kuzu Güdenlioğlu Ulusoy), Ankara: Türkiye Klinikleri.
- Pethe, S. (2002) "Collective Efficacy: Development of a Measure", *Decision*, 29, 1, 25-38
- Roos, S.M., Potgieter, J.C. ve Temane, M.Q. (2013) "Self-Efficacy, Collective Efficacy and the Psychological Well-Being of Groups in Transition", *Journal of Psychology in Africa*, 23, 4, 561-568.
- Russell, D. W. (1996) "UCLA Loneliness Scale (version 3): Reliability, Validity, and Factor Structure", *Journal of Personality Assessment*, 66, 1, 20-40.
- Sampson, R.J. (2003) "The Neighborhood Context of Well-Being", *Perspectives in Biology and Medicine*, 46, 3suppl, 53-564.
- Sampson, R.J., Raudenbush, S.W. ve Earls, F. (1997) "Neighborhoods and Violent Crime: A Multi Level Study of Collective Efficacy", *Science*, 277, 918-924.
- Vassilev, I., Band, R., Kennedy, A., James, E. ve Rogers, A. (2019) "The Role of Collective Efficacy in Long-Term Condition Management: a Metasynthesis", *Health Social Care in the Community*, 27, e588-e603.
- Velasquez, A. Ve LaRose, R. (2015) "Youth Collective Activism Through Social Media: the Role of Collective Efficacy", *New Media and Society*, 17, 6, 899-918.
- Zimet, G.D., Dahlem, N.W., Zimet SG ve Farley, G.K. (1988) "The Multidimensional Scale of Perceived Social Support", *Journal of Personality Assessment*, 52, 30-41.
- Yıldırım, F. ve Özgür İlhan, İ. (2010) "Genel Özyeterlilik Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması", *Türk Psikiyatri Dergisi*, 21, 4, 301-308.
- Yıldırım, F. ve Özgür İlhan, İ. (2016) "The Struggle of the Urban Poor: Urban Regeneration, the Right to Housing, and Fraternity", *The Road to Gezi: Resistance and Counter-Publics in 21st Century Turkey*. (der. G. Yücesan-Özdemir

Araştırma Makalesi

Tarihsel ve Yapısal Kaynakları Açısından Otoriter Rejimlerin Türleri Üzerine Bir Sınıflandırma Çalışması

İnan AKDAĞ*

ORCID ID: 0000-0001-5531-403X

Öz

Otoriter rejimler, insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Demokrasinin, insanlık tarihinde, son iki yüz yıllık egemen paradigma olmasına rağmen çağdaş dünyada otoriter rejimler halihazırda yaygın bir toplumsal olgudur. Hem teorik hem de pratik olarak otoriter rejimler dünyada dönemsel çerçevede baskın bir olgu şeklinde gözlenmektedir. Demokratik rejimler üzerine yaygın literatüre rağmen otoriter rejimler üzerine literatür sınırlıdır. Ayrıca otoriter rejimler üzerine literatür, sürekli, demokratik rejim merkezli karşılaştırmalı perspektiften ele alınmıştır. Bu çalışmada otoriter rejim sınıflandırması, otoriter rejimleri bağımsız bir olgu olarak ele almaktadır. Bu çalışmada otoriter rejimlerin tipolojisi, sınıflar arası ilişkilerin kurumsallaştığı tarihsel ve yapısal çerçevede belirlenmeye çalışılmıştır. Otoriter rejimler, kaynakları temelinde dörtlü tipoloji çerçevesinde yeniden biçimlendirilmiştir. Bu bağlamda otoriter rejimler, kaynakları açısından; işlevsel olarak otoriter rejimler, reaksiyon olarak otoriter rejimler, konjonktür olarak otoriter rejimler ve yapısal olarak otoriter rejimler olarak dört tip altında toplanmıştır. Çalışmanın önemi, yaygın literatürün aksine, bağımsız bir perspektiften otoriter rejim tipolojisi yapılmaya çalışılmasıdır. Çalışmanın hipotezi ise; otoriter rejimler, modern otoriter rejimler; işlevsel otoriter rejimler, reaksiyon otoriter rejimler, konjonktür otoriter rejimler ve yapısal otoriter rejimler olarak dört biçimli tipoloji altında sınıflandırılabilir.

Anahtar Kelimeler: otoriter rejimler, işlevsel otoriter rejimler, reaksiyon otoriter rejimler, konjonktür otoriter rejimler, yapısal otoriter rejimler, siyasal zor

A Classification Study on the Types of Authoritarian Regimes in Terms of Their Historical and Structural Sources

Abstract

Authoritarian regimes are as old phenomenon as humanity history. Although democracy, during humanity history, became dominant paradigm in last two centuries, authoritarian regimes periodically and practically are dominant phenomenon in contemporary World. There is broad literature on democratic regimes while there is limited literature on authoritarian regimes. Moreover, the literature on authoritarian regimes focuses on comparative perspective with democratic regimes. In this study, the classification of authoritarian regimes approaches authoritarian regimes as an independent phenomenon. In this study, the typology of authoritarian regimes is defined by the historical and structural framework in which inter-classes' relationship is institutionalized. Authoritarian regimes are reshaped in the framework of fourth typology which is based on their sources. In this context, authoritarian regimes can gather under four types: functionalist authoritarian regimes, reactionary authoritarian regimes, conjuncture authoritarian regimes and structural authoritarian regimes. The importance of this study is that the typology of authoritarian regimes has been done as an independent perspective instead of the broad literature. The hypothesis of this study is that the typology of authoritarian regimes can be realized as four types as functionalist authoritarian regimes, reactionary authoritarian regimes conjuncture authoritarian regimes and structural authoritarian regimes.

Keywords: authoritarian regimes, functionalist authoritarian regimes, reactionary authoritarian regimes, conjectural authoritarian regimes, structural authoritarian regimes, political coercion

Giriş

Siyasal bağlamda iktidar ilişkilerinin bir göstergesi olan otorite, otoriter rejimlerde zor yoluyla kurumsallaşmaktadır. Her siyasal iktidar, otoritesini ve iradesini, egemenlik sınırları içinde diğer var olan tüm iradeler üzerinde tesis etmeye çalışmaktadır. Küresel güçler, yerkürenin öncelikle tamamında ve olanaklı değilse belirli bir bölümü üzerinde otoritesini tesis etmek isterken, yarı-merkez ülkeler kendi etki alanı içerisinde otoritesini kurumsallaştırma arayışı içerisinde. Çevre ülkeler, tüm imkânsızlıklara ve başarısızlıklarına rağmen kendi egemenlik sınırları içerisinde otoritesini kurma çabasındadır. Sonuç olarak her siyasal iktidar, kapsama alanındaki kitleler üzerinde otoritesini sağlamayı amaçlamaktadır. Otorite, iki şekilde kurulabilir; hitap edilen kitlenin rızasını alarak kurulan otorite veya onları zorlayarak kurulan otorite. Diyalektik olarak otoritede, zor ve rıza bir bütün olarak kurumsallaşmaktadır. Her siyasal iktidar, biçimsel olarak,

zor ağırlıklı rıza veya rıza ağırlıklı zor biçimli kurulan otoriteye bağlı olarak belirlenmektedir. Otoriter rejimler tam olarak, zorun daha baskın olduğu rıza rejimleridir. Bu çalışma, otoriter rejimler üzerine, tarihsel ve yapısal kaynakları açısından sınıflandırma temelli bir incelemedir.

İnsanlık, yazılı tarihin çeşitli dönemleri boyunca otoriter rejimleri deneyimlemiştir. Fransız Devrimi sonrası Batı'nın, küresel hegemonyayı elde etmesinden sonra liberal demokratik rejimler, bu ülkelerde yaygınlık kazanmıştır. Tüm yerkürenin aşamalı olarak liberal demokrasiyi benimseyeceği, bir liberal varsayım olarak ve düşünsel bir iddia olarak toplumsal gündemde yerini almıştır. Bu iyimser düşünce o kadar gelişmiştir ki; liberal demokratik rejimlerle birlikte savaşların son bulacağı gibi daha sonra ki tarihsel deneyimin doğrulamadığı bir ön varsayım, egemen paradigma olmuştur. Bu tezin kökleri, filozof Immanuel Kant'ta ([1795] 1960) bulunmuştur. Bu teze göre; rejimler sonunda bir dünya hükümeti kuracak ve bunun sonunda da ebedi barış düzeni yerküreye egemen olacaktır. Dünyanın geri kalanında deneyimlenen otoriter rejimler ve onların inatçı varlığı, iyimser liberal tezlerin sorgulanmasına yol açmıştır. Bu çerçevede, otoriter rejimlerin varlığı, daima felsefi, siyasal, ekonomik, ideolojik sorgulanma nesnesi haline gelmiştir. Burada önemli olan nokta; akademik düzlemde otoriter rejim incelemeleri, otoriter rejimleri, bağımsız bir düşün nesnesi olarak değil, liberal ideoloji merkezli düşünsel araştırma konusu yapmasıdır. Otoriter rejimlerin liberal rejimlerden farkı ve otoriter rejimlerin nasıl demokratikleşeceği ve liberalleşeceği sorunsalı gibi daima liberal düşünce merkezli bir tartışma konusu yürütülmüştür. Sorunsal, sürekli olarak, biçimsel ve karşılaştırmalı perspektiften ele alınmıştır. Bağımsız olarak otoriter rejimlerin kaynakları açısından bir tartışma yürütülmemiştir. Bu çalışma, otoriter rejimleri bağımsız bir olgu olarak inceleme nesnesi olarak kabul edip, tarihsel ve yapısal kaynaklarını ortaya çıkarma amaçlı bir çabanın sonucu olarak varlık kazanmıştır.

Batı dünyasının liberal kapitalist bir dünya ideali, hegemon bir siyasi ideolojik akım olarak, tüm yerkürede egemenlik sürdürse de, pratik, bu idealin bütünsel bir uygulama olanağının olmadığını göstermiştir. Ampirik olarak dünyaya baktığımız zaman, 1970'lerde, otokratik rejimler demokratik rejimlerden daha yaygın iken, 2010'da ise dünyanın üçte biri, otoriter yönetimlerin iktidarı altında varlığını sürdürmektedir (Frantz ve Ezrow, 2011: 1). I. Dünya Savaşı'ndan günümüze tüm uluslararası savaşlarda, otoriter rejimler yer alırken; II. Dünya Savaşı'ndan itibaren iç savaşlar ve etnik savaşların üçte ikisi otoriter devletler egemenliğinde gerçekleşmiştir (Geddes, Wright ve Frantz, 2018: 1). Tek başına Çin'in otoriter bir rejim olduğu düşünülecek olursa, görülebilecek siyasi manzara; dünya nüfusunun büyük kısmının şu anda bile otoriter rejim altında yönetildiğidir. Böyle önemli bir pratik toplumsal olgu için kapsamlı bir açıklama getirmek, tarihsel bir zorunluluktur. Ancak sosyal bilimler, daha çok, demokratik rejimler üzerine çalışırken, göreceli olarak, otoriter rejimler üzerine çalışmalar, sınırlı kalmıştır.

Juan J. Linz'e göre (1970); düşünürler, otoriter rejimlerin ayırıcı doğasını, hangi koşullar altında ortaya çıktıklarını, onlara şekil verenler tarafından elde edilen güç konseptini ve ideal tiplerini, sistematik ve karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Bu çerçevede bu çalışmanın amacı; Juan J. Linz'in ileri sürdüğü otoriter rejimlerin hangi koşullar altında ortaya çıktıkları veya otoriter rejimlerin kaynakları ve buna bağlı çeşitleri hakkında yeni bir kavramsallaştırma yapma çabasıdır. Çalışmanın önemi, otoriter rejimlerin farklı çeşitleri veya tipolojileri hakkında daha önce, tarihsel ve yapısal bir kavramsallaştırmanın yeterli bir biçimde yapılmamasıdır ve bu boşluğun doldurulmaya çalışılmasıdır. Çalışmanın kapsamı; modern dönem otoriter rejimlerdir. Modern öncesi otoriter rejimler ayrı bir çalışmanın konusudur ve bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Çalışmanın hipotezi; modern dönemde otoriter rejimler; tarihsel ve yapısal olarak, *reaksiyon, konjonktür, işlevsel ve yapısal* biçimde dört çeşitli tipoloji çerçevesinde kavramsallaştırılabilir. Bu kavramsallaştırmanın dayandığı zemin, sınıflar arası ilişkiler yaklaşımıdır. Sınıflandırma veya tipoloji denemesi, otoriter rejimlerin dayandığı zor uygulamasının kaynakları açısından tarihsel bir kavramsallaştırma çabasına dayanmaktadır.

Otoriter Rejimler Üzerine Literatür

Otoriter rejimler konusunda en önemli çalışma, *Totalitarian and Authoritarian Regimes* (Totaliter ve Otoriter Rejimler) (2000), bu konuda önemli bir uzman olan Juan J. Linz tarafından yazılmıştır. Juan J. Linz'e göre (2000: 159) otoriter rejimler; politik çoğulculuğun sınırlı olduğu ve ayrıntılı, rehber olacak ideolojinin olmadığı, ayrımcı düşünce tarzlarının var olduğu, belirli bir derecede gelişmesi aşamasında gerçekleşen, ancak geniş ve yoğun bir politik mobilizasyonun olmadığı ve içinde bir lider veya küçük grubun iktidar pratiği yaptığı politik sistemlerdir. Linz, otoriter rejimler konusunda uzmandır ancak, otoriter rejimi açıklarken, otoriter rejimlerde yapısal olarak yoğunlaşan zorun kaynağı açısından bir açıklama getirmemiştir. Bu durum, otoriter rejimin biçimleri açısından bir açıklama sağlarken, tarihsel bir tipoloji denemesine olanak sağlamamıştır.

Juan J. Linz (2000: 263), otoriter rejimler için bir tipoloji kavramsallaştırmak için üç boyut ileri sürmüştür; ilk olarak; sınırlı çoğulculuğa karşı tekçiliğin derecesi, ikinci olarak; nüfusun politikleşmemesine karşı mobilizasyon ve üçüncü olarak; zihniyete karşı ideolojinin merkezîyetçiliği. Linz, bu çerçevede, otoriter rejimlerin sınıflandırmasını yapmıştır. Linz (2000: 184), otoriter rejimlerin tiplerini; bürokratik-askeri otoriter rejimler, organik devletçilik, demokrasi sonrası toplumlarda mobilize edici otoriter rejimler, bağımsızlık sonrası mobilize edici otoriter rejimler, ırksal ve etnik demokrasiler, oydaşmaya dayanmayan çok etnik gruplu demokrasiler ve totalitarizm sonrası otoriter rejimler olarak belirlemiştir. Ancak, Linz'in otoriter rejimleri, sınıflar arası ilişkilerin durumuna odaklanmamıştır. Bunun yerine Linz, zorun kaynağı yerine, biçimsel farklılıklar üzerinden

bir tipoloji geliştirmeye çalışmıştır.

Otoriter rejimler ile ilgili literatür incelendiği zaman; otoriter rejimlere, liberal ve Marksist iki farklı ana akım yaklaşımdan açıklamalar gelmiştir. Bunlardan birincisi liberal diyebileceğimiz yaklaşımlardır. *Liberal yaklaşımlar*, bakış açısını elit grupları, liderlik gibi olgular üzerine kurgulamıştır. E. Frantz ve N. Ezrow'a göre (2011: 1) diktatörlüklerde politik merkez, iki anahtar aktörler arasında etkileşime dayanmaktadır ve bu aktörler; elitler ve liderlerdir. Bu aktörler iktidar için sürekli mücadele içindedir. Otoriter kurumlar, bu mücadelenin dinamiklerini şekillendirmektedir. Sosyolojik diyebileceğimiz bu yaklaşımda, otoriterlik için kurumların önemi vurgulanmıştır. Kurumsal diyebileceğimiz bir bakış açısı söz konusudur; ancak bu bakış açısında, kurumların oluşmasının gerisinde yer alan sınıflar arası ilişkilere değinilmemiştir.

Vilfredo Pareto da, otoriter rejimlere elitler üzerinden yaklaşmıştır. Elitlerin dolaşımı kuramını kavramsallaştıran Pareto'ya göre ([1901] 2005) elitler, tilkiler ve aslanlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Tilki olan elitler, zekâ yoluyla toplumu yönetirken, aslan olan elitler güç kullanımından yanadır. Güç kullanımı bizi otoriter rejimlere götürmektedir. Aslan olan elitlerin iktidarı elinde tuttuğu rejimler, alt sınıflar üzerinde güç kullanmaktadır ve bu durum, otoriter bir rejime yol açmaktadır. Bu yaklaşımda liderlerin psikolojik özelliklerine vurgu yapılmıştır; ancak elitler, toplumsal yapıdan ve toplumsal yapıyı oluşturan sınıflar arası ilişkilerden bağımsız tanımlanmıştır. Dolayısıyla bu bakış açısı, otoriter rejimleri anlamak ve açıklamak için sınırlı bir bakış açısına sahiptir.

Stephan Haggard ve Robert R. Kaufman'a göre (2016: 270) otoriter rejimler, zayıf demokrasi, zayıf kurumsallaşma, ekonomik krizler ve elit tepkisi temelinde gerçeklik kazanmaktadır. Bu yaklaşım, modernleşme teorisi bağlamında açıklama getirmiştir. Gelişme seviyesinin düşüklüğü, otoriter rejimlere yol açmaktadır ancak özellikle, popülist akımlara karşı elitlerin tepkisi, belirleyici olmaktadır. Bu yaklaşımda aşağı sınıfların durumundan ve bu sınıfların egemen sınıflarla ilişkisine değinilmemiştir. Dolayısıyla bu bakış açısından otoriter rejimler için bir tipoloji yapmak, sınırlı ve açıklayıcı olmayan bir sonuç getirmiştir.

Otoriter rejimler üzerine bir başka düşünür de Samuel P. Huntington'dur. Huntington, demokratikleşme süreçleri üzerine çalışmış ve bu bağlamda, karşılaştırmalı olarak, otoriter rejimlere değinmiştir. Otoriter rejimleri sınıflandırmıştır. Üç demokratikleşme dalgasını ileri sürmüş ve bunlardan birinci dalgada: mutlak monarşi, feodal aristokrasi olan otoriter rejimleri; ikinci dalgada: faşist devlet, koloni ve kişisel askeri diktatörlük olan otoriter rejimleri; üçüncü dalgada ise tek parti sistemleri, askeri rejim ve kişisel diktatörlük olan otoriter rejimleri demokratikleştirdiğini ileri sürmüştür (Huntington, 1991: 110). Bu sınıflandırmada Huntington, elitler arasındaki ilişkilere değinmiştir. Otoriter rejimleri demokratikleşme süreci bağlamında konumlandırmış ancak, demokratikleşme süreçleri arkasında yatan sınıflar arası ilişkiler inceleme dışında tutulmuştur.

Giovanni Sartori (1970), rejimleri, partiler bağlamında biçimsel olarak reka- betçi olmayan parti sistemleri, totaliter ve otoriter parti sistemleri, tek veya hegemonik parti sistemleri ve ideolojik ve pragmatik parti sistemleri temelinde sınıflandırmıştır. Zora dayalı rejimler, totaliter ve otoriter rejimler tarafından yönetilmektedir. Sartori, diğer liberal düşünürlere benzer şekilde otoriter rejimleri, demokratik rejimlerin karşıtı olarak konumlandırmıştır ve tarihsel olarak otoriter rejimlerin I. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıktığını belirtmiştir (Sartori, 1987: 185). Sartori'ye göre; otoritesiz iktidar veya güç, baskıcı otoriter rejimlere yol açmaktadır ve yine demokratik rejimlerle karşılaştırma yapıp, demokratik rejimler de ise iktidar veya güç, otoriteye dayanmaktadır (Sartori, 1987: 188). Bu yaklaşımda da, otoriterlik, demokrasi ile karşılaştırmalı ele alınmış ve yine sınıflar arası ilişkiler incelemeye dâhil edilmemiştir.

Bir diğer ana akım bakış açısı olan Marksist yaklaşım, otoriter rejimleri, sınıfsal bakış açısından ve sınıflar arası ilişkiler açısından açıklamıştır. Klasik Marksizm, otoriter rejimleri doğrudan incelenmese de, olgu, zor teorisi bağlamında dolaylı olarak ele alınmıştır. Karl Marx'a göre ([1867] 2015: 719) "Zor, yeni bir topluma gebe olan her eski toplumun ebesidir." ve "zor, başlı başına bir iktisadi güçtür.". Bu, Marksist yaklaşımın işlevsel açıklamasını göstermektedir. Özellikle, otoriter rejimlerin, gelişmiş kapitalist ülkelerden geri kalması ve kapitalistleşme sürecinde olmaları sebebiyle, bu yanıyla, zora dayalı otoriter rejimlerin işlevsel yanı bir başka ifadeyle geliştirici işlevi açıklanmaktadır. Yine gelişmiş ülkelerde de yapısal anlamda işlevsel olarak otoriter rejimlerin ortaya çıkışını göstermiştir. Yine Friedrich Engels, otoriterliği, maddi malların üretiminin düşüklüğü ve burjuvazinin oluşmaması ile açıklamıştır. Engels'e göre ([1878] 2000: 247), Hindistan'dan Rusya'ya kadar doğu despotluğunun temeli; var oldukları her yerde eski topluluklar olmalarıdır. Bu topluluklar, sadece kendisine yeterli üretim yapmakta ve böylece toplumsal değişim de sınırlı olmaktadır. Engels ([1878] 2000: 247), insan üretkenliğinin az olduğu yerlerde iş bölümü seviyesinin düşük olduğunu belirtmiş ve üretici güçlerin artışı, ticaretin yaygınlaşması, sanat ve bilim, devlet ve hukukun gelişmesi, ancak daha büyük bir iş bölümü ile sağlandığını ileri sürmüştür. Dolayısıyla, Engels'e göre; modern otoriter rejimlerin temelinde, kapitalizmin yeterince gelişmemesi yatmaktadır. Ayrıca, Engels'e göre ([1878] 2000: 249) "...bir ülkenin iç devlet zorunun, ülkenin ekonomik gelişmesiyle çatışma içerisine girdiği her yerde, mücadele her zaman siyasi zorun yıkılmasıyla sonuçlanmıştır.". Dolayısıyla klasik Marksizme göre; otoriter rejimler genel olarak gelişkin bir burjuva sınıfının yokluğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş bir kapitalist sistem ve gelişmiş bir burjuva sınıfının varlığı, devletin otoriter karakterini aşındırmaktadır. Bu bakış açısından sınıfsal ilişkiler temel değişkendir. Ancak klasik Marksizm, otoriter rejimlere dolaylı değinmiş ve siyasal anlamda bir sınıflandırma yapmamıştır.

Marksizmde, otoriterlik üzerine en temel kaynaklardan birisi, Barrington Moore'a aittir. Moore, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri* eserinde ([1966] 2012), otoriterlik ve demokrasiyi karşılaştırmalı ve tarihsel perspektiften incelemiş ve gerek otoriterliğe gerekse de demokrasiye sınıf ilişkisi bağlamında bir açıklama getirmiştir. Moore ([1966] 2012: 481), modern toplumlarda siyasal rejimlerin üç biçimi olduğunu belirtmektedir. Bunlar; burjuva devrimleri sonucu Batı Avrupa'nın demokratik rejimleri, tepeden devrimle, endüstrileşmenin sağlandığı Almanya ve Japonya faşist rejimleri, köylü devrimleri yoluyla Rusya ve Çin'de gerçekleşen komünist rejimlerdir. Moore'a göre ([1966] 2012: 22) otoriter rejimlerin sebebi; zayıf bir burjuva sınıfı ve toprak sahiplerden gelen yönetici sınıftır. Dolayısıyla Moore'a göre, toplumların demokratik veya otoriter bir karakter almasının sebebi, egemen sınıflar arasında ilişkilidir. Moore, klasik Marksizmde olduğu gibi otoriter rejimler sorunsalına sınıf ilişkileri çerçevesinde bir açıklama getirmiştir.

Sonuç olarak, liberal yaklaşım, genel olarak, otoriter rejimlere, elit merkezli teorisi çerçevesinde yaklaşmıştır. Otoriter rejimler, elitlerin konumu, hareketleri çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşım, bir açıdan, geçerli bilgi sunmakla birlikte, toplumsal boyutları bakımından yeterli açıklama getirmemiştir. Yalnız elit çerçevesinden bir açıklama, sınıflar, emperyalizm, toplumsal tarih ve toplumsal politika, eşitsiz gelişme gibi bir takım analiz birimlerini ihmal etmektedir. Siyasi rejimleri, bir devlet durumu olarak kabul edersek, otoriter rejimler, belirli bir tarihsel uğrakta sınıflar arası ilişkilerin cisimleşmiş ve donmuş bir biçimdir. Bu bakımdan, daha bütünsel bir açıklama için, otoriter rejimler içinde cisimleşen sınıflar arası ilişkileri anlamak gereklidir.

Marksist yaklaşım, otoriter rejimleri dolaylı yoldan ele almıştır. Liberal yaklaşımlara göre, sınıflar arası ilişkiler bağlamında olguyu ele alması önemli bir avantajdır. Ancak Klasik Marksizmin, siyasete ve dolayısıyla otoriter rejimlere doğrudan eğilmemesi ve sonra gelen takipçilerin de otoriter rejimler konusunda bir tipolojiye girmemesi, sınıf ilişkileri perspektifinden bir boşluk yaratmıştır. Otoriter rejimlerin varlığını, yalnızca, zayıf bir burjuva sınıfına işaret ederek açıklamak bir tipoloji yapmak için yeterli olmamıştır. Otoriter rejimlerin kaynağı veya işlevselliği açısından bir tipoloji yapılması gerekli bir zorunluluk olarak durmaktadır. Ayrıca Marksizmin takipçileri de, liberal yaklaşımlarla benzer bir tuzağa düşmüş ve otoriter rejimleri yine demokratik rejimlerle bağlantılı ele almıştır. Bu çalışma, bu boşluğu gidermeye çalışmaktadır.

Yapısal Anlamda Otoriter Rejimler: Zora Dayalı Rejimler Üzerine Bir Tipoloji Denemesi

Bob Jessop'a göre (2016); "devletin rolü ve niteliği hakkındaki tartışmalar, modern politikaların merkezinde yer almaktadır... devlet kavramı bir dizi tarihsel yoruma tabidir.". Devletin rolü bu çalışmanın kapsamı dışındadır ve bu çalışmanın kapsamı, devletin niteliğidir. Nitelik olarak modern devletler, demokratik, otoriter veya hibrit biçimli devletler olabilirler. Yine devlet kavramı, tarihsel yoruma tabidir ve demokratik veya otoriter rejimler ebedi bir nitelik taşımamaktadır. Tarihin belirli bir uğrağında, otoriter nitelik taşıyan devlet, tarihin bir başka uğrağında demokratik bir nitelik alabilmektedir. Devletin niteliği, tarihseldir ve tarihsel değişime tabidir. Bu bölümde otoriter devletlerin yapısal olarak durumu veya içinde cisimleşen sınıf ilişkileri açısından serimlenmeye çalışılacaktır. Bilimsel bir çalışma için önemli olan, otoriter veya demokratik devletlerin kaynağıdır. Bir başka ifadeyle, zor veya rızanın kaynaklarıdır.

Otoriter rejimler üzerine ilgili çalışmalar incelendiği zaman, genel olarak, otoriter rejimlerin, liberal rejimlerle karşılaştırmalı olarak incelendiğini literatür bölümünde görmüştük. Bu çalışmalar, yalnızca otoriter rejimlerin özelliklerinin liste halinde sıralandığı ve demokratik rejimlerden farklılıklarının biçimsel olarak ortaya konulduğu biçimsel çalışmalar şeklinde yapılmıştır. Liberal yaklaşım, elitler özelinde ve yalnızca yönetici sınıfların almış olduğu pozisyonlara odaklanırken, Marksist yaklaşım ise, sınıflar arası ilişkileri vurgulamıştır. Bu çalışmalarda, egemen olan bakış açısı; sosyolojik bir bakış açısıdır. Ancak derinlemesine incelendiği zaman, otoriter rejimlerin, liberal rejimlerden bağımsız var oluş sebepleri bulunduğu görülebilecektir. Biçimsel anlamda otoriter rejimler, demokratik rejimlerle karşılaştırmalı olarak incelenebilse de, kaynakları anlamında otoriter rejimlerin, demokratik rejimlerden bağımsız varoluş sebepleri açıklanması gerekmektedir. Gerçekte, otoriter rejimlerin bağımsız kaynakları veya sebepleri bulunmaktadır.

Basit yapılacak bir gözlem ile otoriter rejimlerin farklı farklı biçimleri olduğu görülmektedir. Bu noktada, otoriter rejimlerin varlığını tespit etmek için liberal yaklaşımların biçimsel karşılaştırmalı perspektifi benimsenebilir. Ampirik düzlemde bu kadar çeşitliliğe karşın, kaynaklarına bakıldığında, otoriter rejimlerin bağımsız bir sınıflandırmaya tabi tutulması da bilimsel bir araştırma stratejisi sayılabilir. Burada yapılacak inceleme aşaması, otoriter rejimleri, bağımsız olgu olarak, otoriter rejimlerin kaynak ve sebeplerine odaklanarak bir sınıflandırma altında bir araya toplamaktır. Böyle bir sınıflandırmada, sınıflar arası ilişkiler temel analiz birimi olacaktır. Elit kuramları, bir bakıma, yalnızca yönetici sınıflara odaklanmaktadır ancak yönetici sınıflarla tabi sınıfların diyalektik bağıni ortaya koymamaktadır. Bu yanılla elit kuramlar, diyalektik değil metafizik bir kurgu içermektedir. Otoriter rejimler de asıl yapı, yönetici sınıflar ile tabi sınıflar ara-

sında kurulan ilişkiler çerçevesinde kurumsallaşmaktadır. Bu bölümde yapılmaya çalışılan otoriter rejimler tipolojisi, tam olarak, bu ilişkilerin kurumsallaştığı yapı çerçevesinde kavramsallaştırmadır.

Her olgu, diyalektik bağlamda bir sebep-sonuç ilişkisine sahiptir. Sebepsiz hiçbir toplumsal gelişme, doğa bilimlerinde olduğu gibi, yoktur.¹ Bu çerçevede olgunun kaynakları, sınıflandırma yapma çalışmasında gerekli başlangıcı sağlayacaktır. Genel olarak toplumsal olgular, özel olarak bir olgu olarak otoriter rejimler, bir amaç doğrultusunda varlık kazanmaktadır. Ancak bu amaç, teleolojik bir içerik taşımamaktadır. Toplumsal hayatın evrimi, bir zorunluluk olarak toplumsal olguların evrimine yol açmaktadır. Toplumsal hayatın evriminde, toplumsal olgunun kaynakları belirginleşmeye başlamaktadır. Bu çerçevede, otoriter rejimler, tarihsel olarak, toplumsal hayat içerisinde birer uğraktır. Sınıflar arası ilişkilerin, tarihin belirli bir anında, zora dayalı yapısal olarak kurumsallaştığı noktada, otoriter rejimler gerçeklik kazanmaktadır.

Kaynakları bakımından otorite rejimler için bir tipoloji oluşturacak olursak, rejimleri, içinde cisimleşen sınıflar arası ilişkileri bağlamında, dört tipolojide tanımlayabiliriz. Bu tanımlama sınıfsal bir çerçeveye dayanmaktadır. Yönetici sınıfların ve tabi sınıflar arasındaki ilişki üzerinden bir tipoloji, bize otoriter rejimlerin ampirik tipolojisini sağlayabilecektir. Tipolojiler, zora dayanan otoriter rejimlerde, zorun kaynağı ve amacından biçimlenmektedir. Zorun kendisini ortaya koyduğu sebep, otoriter rejimleri anlamak için temel dayanak noktası olabilecektir. Bu çalışmada, otoriter rejimler için bir tipoloji oluşturmaya çalışırken, Marksist yaklaşımın sınıfsal ilişkiler analizinden temel alınmaktadır. Ortaya çıkan tipoloji, bir anlamda yapısal-işlevsel bir açıklama içermektedir. Yapısal boyutu, içerisinde kurumsallaşan sınıfsal ilişkiler temelinde bir açıklama getirirken, işlevsel boyutu ise ampirik tarihsel uygulama vakalarına bir yaklaşım biçimi sağlamaktadır. Böylece hipotez, bir başka ifadeyle yapısal biçim hakkında önerme, tarihsel olarak sınanmış olmaktadır.

Otoriter rejimleri, yapısal olarak, kaynakları çerçevesinde dört tip olarak kavramsallaştırabiliriz. Bu tipler;

- *Reaksiyon olarak otoriter rejimler*, egemen sınıfların aşağı sınıflardan gelen tehlikeye karşı kurumsallaştırdığı otoriter rejim tipidir. Bu rejimler, yapısal ve tarihsel olarak, tepkisel rejimlerdir. Bu rejimlerin kaynağı, aşağı sınıfların demobilizasyonu ihtiyacıdır. Demobilizasyonu sağlamanın bir yolu, zor kullanımıdır. Rejimlerin kaynağı, içsel ihtiyaçtır. Ülke içinde, aşağı sınıfların var olan toplumsal koşulların ötesinde mobilizasyonu ve egemen sınıfların buna karşı verdiği tepki, reaksiyon olarak otoriter rejimleri üretmekte ve yeniden üretmektedir. Aşağı sınıfların aşırı politikleşmesi ve kendi çıkarları için mobilize olması, yönetici sınıfların iktidarı açısından bir tehlikedir ve hızlı bir şekilde aşağı sınıflar demobilize

¹ Postmodern, Postyapısalcı ve PostMarksist yaklaşımlar bu sebep-sonuç bağıını kopartmakla birlikte, bu çalışmanın temel odak noktası değildir.

edilmedir. Demobilize etmenin yolu, aşağı sınıfları zor kullanarak tahakküm altına almak ve siyaseten dışlamaktır. Aşağı sınıfların siyasi partileri yasaklanır, grev gibi toplumsal tepki biçimleri engellenir, gösteri ve yürüyüşleri yasaklanır, önde gelen liderleri yargılanır ve cezalandırılır. Zor ve baskının her biçimi ile alt sınıflar baskı altına alınır. Oluşan otoriter rejimin temeli, tamamen, egemen sınıfların tepkisel tutumuna dayanmaktadır. Oluşan otoriter rejimin baskıcı karakteri bütünüyle, egemen sınıfların alt sınıflardan korkma derecesine göre belirlenir. Rejim, tarihsel-toplumsal koşulların bir sonucudur.

Erich Fromm'a göre (1941) hareketlenen aşağı sınıflara karşı emniyetsizlik, otoriteryanizmin gelişmesinde temel belirleyici etkindir ve belirsiz bir dünyada otoriteryenizm, bir kaçış mekanizmasıdır. Özellikle, aşağı sınıfların mobilizasyonu sonucunda yükselen sınıfsal çatışma sonucunda siyasal iktidar, otoriter kaçış mekanizmasını harekete geçirmektedir. Benzer şekilde Theodor Adorno da ([1950] 2017) tehdit ve emniyetsizliğin otoriteryanizme yol açtığını ve bu otoriteryanizmin, psikodinamik savunma mekanizmasının bir sonucu olduğunu ileri sürmektedir. Fromm ve Adorno'nun psikanalitik analizi, siyasal iktidarın, aşağı sınıflardan algıladığı tehdit sonucu otoriter bir biçim kazanmasını açıklamaktadır. Özellikle, siyasal iktidara sahip yönetici sınıfların psikolojisini belirgin bir şekilde getirmektedir. Bu biçimiyle otoriter rejimler, hiyerarşik bir çerçeveye sahiptir. Tarihsel örnekler bazılarının geçici bazılarının ise kalıcı olduğunu göstermektedir. Elit hizipler arasında bir uzlaşma veya bir elit hizbinin yönetimi ele alması ile bu tip rejimler, varlık bulmaktadır.

Reaksiyon olarak otoriter rejimler, Marksizmin, devletin işlevi hakkında açıklamasına da uyumlu bir temel sağlamaktadır. Marksizmin, devlet işlevi konusunda açıklamasını Friedrich Engels yapmıştır. Engels'e göre ([1884] 2018: 193); "... Ekonomik açıdan egemen sınıf, devlet aracılığıyla politik açıdan da egemen sınıf olur ve böylelikle *ezilen sınıfı bastırmak* için yeni bir araç elde etmiş olur". Bu bağlamda, reaksiyon olarak otoriter rejimler, mikro çerçevede ülke örneklerinde, aşağı sınıflardan gelen dalgaya karşı bastırma işlevi yüklenmektedir. Sonuç, siyasal iktidarın üretimi ve yeniden üretimidir. Kapitalist üretim tarzında, bir zor biçimi olarak ekonomik zor siyasal iktidarın yeniden üretimi için yeterli olmadığı zaman, siyasal ve fiziksel zora işlevsellik kazandırmaktadır. Böylece hiyerarşik sistem, varlığını, zor yoluyla yeniden üretmektedir. Reaksiyon olarak otoriter rejimlerin en sık görülen ampirik örnekleri askeri darbelerdir. Bu bağlamda, mikro olarak Türkiye'de, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri muhtıra ve darbeleri, sistemin hiyerarşik yapısını ve toplumsal yapının eklemlerini zor yoluyla, sermaye lehine yeniden yerine yerleştirmeye çalışmıştır. Bu sermaye lehine çözümün ortaya çıkışı veya reaksiyon olarak otoriter rejimin varlık bulmasının sebebi, aşağı sınıfların veya 'tehlikeli sınıfların' hareketlenmesidir. Liberal elit kuramları, bu iki mikro örnekte, yalnızca yönetici sınıflar içi ilişkilere odaklandığı için aşağı sınıfları analiz dışı bırakmıştır. Dolayısıyla, reaksiyon olarak otoriter rejimleri an-

lamak için bütüncül bir bakış açısı gereklidir.

Reaksiyon olarak otoriter rejimler, Marksist teorinin sınıfsal ilişkiler modeline en yakın modeldir. Sömürülen sınıfları, zor yoluyla denetim altında tutmak için, zorun çıplak kullanıldığı rejimlerdir. Yönetici sınıflar, alt sınıflardan gelen tepkiye karşı aldıkları zora dayalı biçim, reaksiyon olarak otoriter rejimlere yol açmaktadır. Kapitalist toplumda, gerek burjuvazi gerekse de toprak sahipleri, siyasal iktidarlarına alt sınıflardan meydan okuma geldiğinde, tepkisel olarak, otoriter bir devlet yapısına ihtiyaç duymaktadır. Politik olarak mobilize olan alt sınıflar, otorite veya zor yoluyla engellenmekte ve durgunluğa sokulmaktadır. Reaksiyon olarak otoriter rejimlerde, sınıflar ve gruplar arası hiyerarşik ilişki maddi olarak cisimleşmiş bulunmaktadır. Çıplak zor, en çok bu rejimlerde görülmektedir.

- *İşlevsel olarak otoriter rejimler*, egemen sınıfların, tabi sınıfları belli bir amaç çerçevesinde yönlendirmek için kurduğu zora dayalı otoriter rejimlerdir. Aşağı sınıfları belirli bir amaç çerçevesinde hareketlendirmede, özellikle, modernleşme, temel ideolojik amaçtır. Niceliksel veriler de bunu kanıtlamaktadır. Samuel P. Huntington'a göre ([1968] 1996: 39), istatistiklere göre, daha modern toplumlar -kapitalistleşmiş toplumlar- daha az modern toplumlara göre -kapitalistleşme aşamasında toplumlar- daha istikrarlıdır ve az gelişmiş toplumlar, daha fazla içsel şiddet üretmektedir. Böylece mekanizma şu biçimde işlemektedir; içsel şiddet, devlet zorunu getirmekte ve bu süreç otoriter rejim eğilimine yol açmaktadır. Kapitalistleşme veya modernleşme yolundaki devletler de egemen olan sınıflar, belirli hedefler çerçevesinde alt sınıflar ve gruplar üzerinde baskı kurmakta ve böylece, toplumu istediği yönde sevk etmeye çalışmaktadır.

Yapısal-işlevsel yaklaşım en çok bu otoriter rejimlerde görülmektedir. Otoriter rejimlerin dayandığı zor, belirli işlev çerçevesinde kullanılmaktadır. Elbette tüm modernleşme süreci yaşayan ülkelerde otoriter rejimler ve zor görülmektedir ancak zor, bu rejimlerde belirli bir amaç çerçevesinde kullanılmaktadır. Amaç; topluma, ekonomik, politik, ideolojik ve kültürel olarak, belirli bir biçim verme amacıdır. Bu tip otoriter rejimlerde, yönetici elit çok önemli rol üstlenmektedir. Tarihsel olarak bu tip rejimlerde, ya egemen sınıflar arasında bir hizip baskın gelecek ya da egemen sınıflar arasında bir tarihsel uzlaşmanın olması gereklidir. Mikro anlamda Türkiye modernleşmesinde Batıcılık uzlaşması, uzun bir dönem boyunca etkili olmuş ve yönetici elitler arasında bir grup diğer gruplar üzerinde baskın gelmiştir.

İşlevsel olarak otoriter rejimlerin, alt sınıfları, yönetici sınıfların belirli bir amaç doğrultusunda sevk etmesinin yanında bir de, yönetici sınıflar arasında ortaya çıkan uzlaşmazlığı çözme amacı güden farklı biçimi de vardır. Sermaye birikimi dinamik bir süreçtir ve tarihsel olarak yönetici sınıflar blokunda sürekli güç değişimlerine yol açmaktadır. Dönemsel olarak, tarihsel toplumsal koşullara bağlı olarak, sanayi, ticaret, finans veya tarım sermayeleri güç mücadelesine girmektedir. Birikim süreci dinamik bir olgu olmasa, yönetici sınıflar arası hiye-

rarşı de sabit kalmaktadır. Ancak birikim, dinamik bir süreç olduğu için, yönetici sınıflar arası hiyerarşik yapı da sürekli evrim göstermektedir. Bu evrim sürecinde, bir dönem hiyerarşinin en üstündeki sınıf hiyerarşinin altına düşebilir veya yönetici sınıflar arasında hiyerarşik denge durumu ortaya çıkabilmektedir. İşte bu durumda, bir hakeme ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durumda hakem, devlettir. Hakem, anlaşmazlıkları anlaşma temelinde çözemediğinden dolayı otoriter bir biçime bürünmektedir. Dolayısıyla, tarihin bu uğraklarında, işlevsel olarak otoriter rejimler varlık kazanabilmektedir.

İşlevsel otoriter rejimlerde temel amaç veya zorun kaynağı, alt sınıfların, egemen sınıfların amaçları doğrultusunda mobilize edilmesi veya egemen sınıflar arasında ortaya çıkan anlaşmazlık, devlet zoru aracılığıyla çözülmesidir. Bu rejimlerde zor, işlevsel anlamda kullanılmaktadır. Özellikle amaç, gelişmiş kapitalist ülkeler ile aradaki mesafeyi kapatma çabasıdır. Bu ülkelerde zor, ekonomik, siyasal veya ideolojik anlamda veya bütünsel olarak her katmanda kullanılabilir. Bu rejimlerin amacı, toplumu, kökten bir biçimde dönüştürmek ve yeniden şekil vermektir. Bu rejimlerin kapsamı içseldir ancak dış koşulların zorlaması da unutulmamalıdır.

- *Konjonktür olarak otoriter rejimler*, belirli bir dönemde, özellikle dışsal konjonktürün etkisinde gerçekleşen rejimlerdir. Kuruluş dinamikleri, konjonktürün veya zamanın maddi koşullarının bir sonucudur. Çözülüşü için konjonktürün etkisinin sona ermesi gereklidir. Latin Amerika'da bürokratik-otoriter rejimler bu tipe örnek verilebilir. Bu rejimler Soğuk Savaşın bir ürünüdür. Kuruluş dinamikleri, ABD-SSCB mücadelesinin bir sonucudur. Sosyalist Bloğun 1991'de çözülüşü ile birlikte varlık sebepleri de son bulmuştur. Ancak özellikle Latin Amerika kıtasında çok kanlı yıllara neden olmuşlardır. G. O'Donnell (1979: 85) Latin Amerikan bürokratik-otoriter rejimlerini şu şekilde tanımlamıştır: "Hareketlenmiş popüler sektörün dışlanması psikolojik ve ekonomik karşılık sonucu sağlanabilir ve bu olmazsa, dışlanma, güçlü ve sistematik zor yöntemlerini gerektirmektedir." Tam olarak hareketlenmiş popüler sektörler üzerinde güçlü ve sistematik zor yöntemleri, bürokratik-otoriter rejimleri yaratmıştır.

Konjonktür olarak zor rejimlerinde, elit hizipler arasında bir uzlaşma veya bir hizbin etkin olması gereklidir. Eğer, elit uzlaşması bozulursa veya bir hizbin hegemonyası çökerse, otoriter rejim çökmektedir. Bunun yanında, bu tip otoriter rejimler, dışsal etkiye o kadar açık rejimlerdir. Elit uzlaşması veya hegemonik elit hizbi, dışsal desteğe önemli oranda bağımlıdır. Uluslararası iş bölümü, konjonktür olarak otoriter rejimleri derinden etkilemektedir. Bu rejimlerin temel amacı; egemen sınıfların konsolidasyonu sağlamaktır ve kapsam olarak dışsal kaynaklı otoriter rejimlerdir.

Ampirik olarak bu tip otoriter rejimler, egemen sınıflar arasında, ortak bir düşmana karşı konsolidasyon sağlamaya yöneliktir. Şüphesiz ki egemen sınıfların hiziplerin arasında çıkar farklılıkları tamamen çözülemez ancak en azından,

ortak bir düşmana karşı, geçici bir süre, çıkar anlaşmazlıkları ertelenmektedir. Ampirik olarak dünyada, dışsal bir zorlama olarak Soğuk Savaş rejimleri bu türün en tipik örneğidir. Egemen sınıflar, komünizm tehlikesine karşı anlaşmazlıklarını geçici bir süre ertelemiş ve alt sınıflar üzerinde, özellikle anti-komünizm üzerinden baskıyı arttırmışlardır. Bu rejimlerin sonucu önemli derecede toplumsal maliyettir.

- *Yapısal olarak otoriter rejimler*, Toplumsal hayat, toplumsal ilişkilerin bir bütünüdür. Toplumsal ilişkiler ise toplumsal hayatın farklılıkları sebebiyle, hiyerarşi ve güç üzerine kurulmaktadır. Toplumda farklılıklar olmasaydı, kuşkusuz, toplumsal hayat farklı bir biçimde kurulacaktı. Farklılıklara, yalnız toplum içi değil toplumlararası da bakmak gereklidir. Sonuç olarak, farklılıklar ve bu farklılıkların hiyerarşik sıralanması sebebiyle, bazı toplumsal formasyonlar, yapısal olarak zora diğer bir ifadeyle yapısal olarak otoriterliğe dönüşmektedir.

Yapısal olarak otoriter rejimler, bir anlamda, egemen sınıfların bunalımı sonucu gerçeklik kazanmaktadır. Yapısal olarak otoriter rejimler, sınıflı bir toplum yapısının doğal bir sonucudur. Egemen sınıflar arasında meydana gelen bunalımda devlet, özellikle tekelci burjuvazinin gerici bir yönetimi haline gelmektedir. Tarihsel ve yapısal olarak kapitalizmin gelişim sürecinde bir uğraktır. Kriz durumlarında bu tür rejimler karşımıza çıkmaktadır. Özellikle, küresel hegemonyanın değişim süreçlerinde bu tür rejimler varlık kazanmaktadır. Bu rejimler, egemen sınıflar arasında bir bunalıma işaret etmektedir. Tarihsel olarak B. Mussolini liderliğinde faşist İtalya ve A. Hitler liderliğinde Nazi Almanyası bu tip rejimlerin tipik örnekleridir.

Yapısal anlamda otoriter rejimler dışsal kaynaklı rejimlerdir. Emperyalist bir dünya düzeninde, emperyalist ülke bloğu içinde, eşitsiz gelişim sonucunda bir farklılaşma bulunmaktadır. Bu farklılıklar arasında giderek büyüyen bir çelişki söz konusudur. Çelişki ancak otoriter ve totaliter bir yöntemler çözülebilir. 20. yy ilk yarısı ortaya çıkan faşist rejimler, bu tip otoriter rejimlere uygun örneklerdir. R. Griffin faşist rejimleri, modernleşmenin bir parçası olarak ele almıştır. Griffin'e göre (2007: 219); faşizm, kişisel diktatörlüğün semptomları veya siyasal tepki ile açıklanamaz. Bu tip rejimler, yeni bir politik rejimin praksi için olası en geniş uzlaşma ile açıklanabilir. Egemen sınıfların bunalımı, yeni bir rejim çerçevesinde, zor yoluyla uzlaşmaya itilerek sonuçlandırılmaya çalışılmaktadır. Bu rejimler, kapsam olarak dışsal ve içsel sebeplerden varlık bulmuştur. Bu tip rejimlerin varlığı, genel olarak, dışsal bir savaş ile sonuçlanmaktadır. Özellikle, bu tür ülkelerde, egemen sınıflar, tarihsel gelişimine uygun olarak, dünya hegemonyasından pay talep etmektedir ve bu da mevcut hegemoniye bir meydan okumaya dönüşmektedir. Egemen sınıfların bunalımını çözmenin yolu, genel olarak, bir savaş süreciyle çözüm bulma arayışdır.

Tablo 1. Otoriter Rejim Tipleri

Otoriter Rejim Tipleri	Kaynakları (Amaçları)	Kökene
Reaksiyon olarak Otoriter Rejimler	Alt Sınıfları Demobilize Etme	İçsel Egemen
İşlevsel olarak Otoriter Rejimler	Alt Sınıfları Mobilize Etme	İçsel Egemen
Konjonktür olarak Otoriter Rejimler	Egemen Sınıfların Konsolidasyonu	Dışsal Egemen
Yapısal olarak Otoriter Rejimler	Egemen Sınıfların Bunalımı	Dışsal ve İçsel Egemen

Sonuç olarak; otoriter rejimler, sınıflar arası ilişkilerin cisimleşmesi sonucu, tarihsel olarak varlık kazanmıştır. Tipolojik olarak dört tipe ayırdığımız otoriter rejimler, işlevsel, reaksiyon, konjonktür ve yapısal otoriter rejimler, saf bir biçimde var olmamaktadır. Burada otoriter rejimin kaynağı olan zor kullanmanın amacı, tayin edici niteliğe sahiptir. Yoksa bu tipler, iç içe, birbirinin içinde yer almaktadır. İşlevsel olan otoriter rejim, reaksiyon olarak otoriter rejimdir veya yapısal otoriter rejim işlevsel otoriter rejimdir. Ampirik olarak otoriter rejimler bütünlüştür. Burada, tipolojiye bilimsel bir nitelik kazandırmanın yöntemi, otoriter rejimlerin dayandığı zorun kaynağına indirgeme yapmaktır. Zorun amaçlarını veya kaynaklarını anladığımız zaman, otoriter rejimleri de sınıflandırmaya tabi tutabiliriz. Bundan sonraki uğrak ise tarihsel olarak otoriter rejimleri tanımlamaktır.

Tarihsel Anlamda Otoriter Rejimler: Ampirik Otoriter Rejimler

Ampirik örnekler, otoriter rejimlerin tipolojisi hakkında daha aydınlatıcı ipuçları sağlayabilecektir. Yapısal olarak otoriter rejimleri incelediğimiz bölümde, otoriter tipolojilerin saf bir şekilde bulunmadığı, aksine iç içe geçmiş bir bütün oluşturduğunu belirtmiştik. Bu bölümde, otoriter rejimler, tipolojide hangi taraf daha ağır basıyorsa, o bağlamda ele alınacaktır. Ancak, ampirik olaylar ele alınırken, tipolojide, diğer modellerin de payının olduğu unutulmamalıdır. Burada verilen örnek olaylar, zorun hangi kaynağı ağır basıyorsa o bağlamda vurgulanmıştır.

Reaksiyon olarak otoriter rejimlere örnek olarak; Türkiye'deki askeri darbeler gösterilebilir. 12 Mart ve 12 Eylül askeri muhtıra ve müdahalelerinin alt sınıflardaki mobilizasyonu ve politikleşmeyi önlemek için gerçekleştirildiği ileri sürülebilir. 12 Eylül 1980 askeri darbesi ve ardından gelen Milli Güvenlik Konseyi yönetimi, reaksiyon olarak otoriter rejimlere örnek verilebilir. Ekonomi politikasının yeniden yapılanması, ekonomik kriz, iktidar bloku içindeki çelişkilerin derinleşmesi, hegemonya ve temsil krizi gibi faktörlerin (Özçelik, 2011: 73) yanında 12 Eylül askeri darbesi, aşağı sınıflardan gelen tehlikeye karşı, yönetici sınıfların bir önlemi olarak tasarlanmıştır. Bu tezi destekleyen S. Savran'a göre (1992: 1988); 12 Eylül, işçi sınıfının artan hareketliliğine karşı yönetici sınıfların bir tepkisiydi.

Temel hak ve özgürlükler askıya alınmış, otoriter bir rejim kurulmuştur. Askerler, üç yıl gibi iktidarda doğrudan kalmışsa da etkileri uzun yıllar hissedilmiştir. Bazı düşünürler bu rejimi, Eylülist rejim olarak tanımlamıştır (Küçük, 1992: 64). Etkileri uzun bir dönem hissedilmiştir.

12 Eylül rejiminden sonra, siyasi partiler yasaklanmış, toplantı ve gösteri yürüyüşleri yasaklanmış, sendikal haklar askıya alınmış, alt sınıfların önderleri cezalandırılmış, basın sansür edilmiş ve sonuçta, alt sınıfların politikleşmesi ve mobilizasyonu engellenmeye çalışılmıştır. Gençlik, apolitik bir kimlik kazanmıştır. 1982 Anayasası yapılmış ve anayasa, otoriter bir yapı taşımıştır. 1982 Anayasasının günümüzde, tamamen değiştirilememesi bu rejimin kurumsal kökleri hakkında bir görüş sağlamıştır. Günümüzde sendikalaşma oranının geldiği nokta, 12 Eylül rejiminin, alt sınıfları demobilize etme kapasitesini göstermiştir. DİSK'in 2019 Şubat ayında yayınladığı rapora göre (DİSK, 2019: 3); 2019'da (12 Eylül Darbesinden yaklaşık 40 yıl sonra), Türkiye'de işçiler arasında sendikalaşma oranı yalnızca yüzde 11'dir. Bu, 12 Eylül rejimi sonrası alt sınıfların örgütsüzlüğünün en önemli göstergesidir. 12 Eylül darbesi, 1968 sonrası mobilize olan ve politikleşen alt sınıflara karşı egemen sınıfların bir tepkisidir.

Otoriter rejimler tipolojisinde bir model de; *işlevsel olarak otoriter rejimlerdir*. Bu model, genel olarak, modernleşme süreci yaşayan ülkeler örneğinde görülmektedir. Modernleşmeyi ilk yaşayan, İngiltere, ABD ve Fransa gibi örneklerin yanında bir de sonradan modernleşmeye veya kapitalistleşmeye çalışan çevre ülke örnekleri söz konusudur. Sonradan modernleşen ülke örneklerinin hemen hepsinde, devlet aygıtının modernleşme sürecine zorlayıcı bir aktör olarak müdahalesi söz konusudur. Bu tip modernleşme örneklerine; tepeden inme modernleşme örnekleri veya bir başka ifadeyle militarist modernleşme denilmektedir (Belge, 2012).

İşlevsel olarak otoriter rejimlere, Alman modernleşmesi ve onun demir yumruğu olan Bismarck'ı ampirik örnek olay olarak verebiliriz. Ancak bu tepeden modernleşme örneğinde, aynı zamanda, reaksiyon, konjonktür ve yapısal modellerin de etkisi söz konusudur. Ancak model de ağır basan öge; işlevsel zor yöntemidir. Almanya, İtalya ile birlikte siyasi birliğini en geç tamamlayan Avrupa ülkesiydi. Dolayısıyla, Almanya, 19. yy'a kadar birçok bağımsız devletten (sayıları 39) oluşan bir siyasal ünite olarak girmişti. Modernleşmenin temel mantığı olan merkezileşmeyi sağlamak için bu 39 bağımsız devleti, tek bir siyasi otorite altında birleştirmesi gerekiyordu. Bunun için, ekonomik, politik ve ideolojik bir merkezileşmeye ihtiyaç duyuyordu. Ekonomik olarak Almanya, 39 eyalet arasında 1834'de, zollverein (gümrük birliği) ilan etti ve aşamalı bir şekilde bu 39 devleti tek bir gümrük birliği altında toplamıştır (Kitchen, 2006: 60). Daha sonra Otto Von Bismarck (1815-1898) 1862'de Almanya'da iktidara gelmiş ve ülkeyi aralıksız olarak 1890'a kadar demir yumruk ile yönetmiştir. Bismarck'ın demir yumrukları yönetimi, Başbakan olarak Meclise yaptığı ilk konuşmasında kendisini ortaya

koymuştur. Bismarck, Meclise şu sözleri söylemiştir (Steinberg, 2018: 222):

Prusya, şimdiye dek birçok defa elimizden kaçırduğumuz uygun anı beklerken gücünü toplamalı ve artırmalıdır. Ülkemizin Viyana Antlaşması'yla çizilmiş sınırları devletimizin varlığını sağlıklı sürdürmesi için elverişli değildir. Günümüzün büyük meseleleri müzakereler ve ekseriyet kararlarıyla değil -1848 ve 1849'un büyük hatası buydu- kan ve demirle çözülecektir.

Bismarck'ın Alman modernleşmesi sırasında birçok toplumsal kesim, baskı altında tutulmuştur. Bismarck, muhafazakâr bir dünya görüşüne sahipti ve sırasıyla, liberaller, Katolikler ve sosyalistler üzerinde baskı kurmuştur (Steinberg, 2018). Bu açıdan Alman modernleşmesi, işlevsel otoriter rejimlere bir örnek oluşturmaktadır. Almanya, *siyasal anlamda* bir amaç için, alt sınıfların mobilize edilmesi ve bu anlamda bir işlevselliği olan otoriter siyasal iktidara bir örnektir.

Almanya'nın yanında işlevsel otoriter rejimlere bir örnek olarak da Güney Kore örneğini verebiliriz. Güney Kore'nin 1961'den 1979'a kadar süren Park Chung Hee iktidarı, işlevsel otoriter rejimlere örnek olarak gösterebiliriz. Atul Kohli (2004: 84), bu dönemi baskıcı-kapitalist devlet ve devlet yönetimli gelişme veya modernleşme olarak tanımlamaktadır. Tarihsel olarak 1961'de bir askeri darbe ile iktidara gelen General Park Chung Hee, 1979'a kadar yaklaşık 18 yıl Güney Kore'yi otoriter bir biçimde yönetmiştir. Park Chung Hee, bir otoriter rejim kurmuş ve ekonomik anlamda kalkınma için devlet yönetimli bir ekonomik model kurmuştur. Park Chung Hee, bu otoriter rejimde, alt sınıfları kontrollü mobilize etmiştir ve bu mobilizasyon için propaganda ve kampanya yöntemlerini kullanmıştır (Kohli, 2004: 92). Sonuç olarak Güney Kore bu dönem parlak bir gelişme göstermiştir. Bu dönem madencilik yıllık ortalama %15 büyürken, ekonomi bir bütün olarak yıllık %9 büyümüştür (Kohli, 2004: 84). Bu dönem, Güney Kore bürokrasisi, yalnızca on yıl içinde iki katına ulaşmıştır. 1960'ta 240000 olan bürokrasi çalışanı sayısı, 1970'de 425000 kişiye ulaşmıştır (Kohli, 2004: 89). Bu tablo, devletin genişlemesi ve büyümesini en iyi gösteren göstergedir. Bir başka gösterge ise Park Chung Hee dönemi sanayileşmenin boyutunu göstermektedir. 1960'ların başı, sanayide emeğin istihdam oranı %8 civarında iken 1979'da bu oran %23'e ulaşmıştır ve aynı dönem, tarımsal emeğin oranı 1960'ların başında %63 civarında iken 1979'da %36'ya düşmüştür (Kohli, 2004: 98). Bu göstergeler, General Park dönemi, ekonomik anlamda sanayileşen bir Güney Kore'yi göstermektedir. Bu çerçevede Güney Kore, *ekonomik anlamda* gelişme temelli bir amaç için alt sınıfların mobilize edilmesi ve bu anlamda bir işlevselliği olan otoriter siyasal iktidara bir tarihsel örnektir.

*Konjonktür olarak otoriter rejimlere en tipik örnek olarak, Latin Amerika bürokratik-otoriter rejimleri örnek olarak verebiliriz. Soğuk Savaş konjonktür ek-*senli bu rejimler, bir yandan egemen sınıfları konsolide ederken diğer yandan alt

sınıfları üzerinde baskı kurmuştur. Tarihsel olarak, konjonktür olarak otoriter rejimlere örnek olarak; 1964 Brezilya bürokratik-askeri darbesi ve kurulan otoriter rejim ile 1966 Arjantin bürokratik-askeri darbesi ve kurulan otoriter rejimler gösterilebilir. Bu rejimler ilk başta alt sınıfları demobilize etmiş ve ekonomik paylarını azaltmıştır. Bürokratik-otoriter rejimler, reel ücretleri azaltmış ve ücretlerin GSMH içindeki paylarını düşürmüşlerdir (O'Donnell, 1979: 93). Buna karşı alt sınıflardan oluşabilecek tepkiye karşı siyasal iktidar baskıcı bir karaktere dönüşmüştür. Bu çerçevede otoriterlik, bu rejimler için olmazsa olmaz bir koşuldur. Rejimlerin teknokratik karakteri, egemen sınıflar arasında bir konsolidasyonu sağlamaya yönelmiştir.

1966'da Arjantin'de gerçekleşen darbe, kurduğu bürokratik-otoriter rejime, emekli General Juan Carlos Onganía'yı Başkan olarak atamıştır. Askeri darbenin yayımladığı muhtıra, darbenin nedenlerini şu başlıklarda toplamıştır; ilk olarak; büyük sosyal gruplar arasında çok az uyum ve dayanışma; ikinci olarak; önceki sivil yönetimin, ekonomik durgunluk, enflasyon, azalan otorite, yaygın sosyal isyanlar ve uluslararası prestij azalması gibi ulusal problemlerde başarısızlığı; üçüncü olarak; organize gruplar ve siyasi partilerin liderliğinin temsiliyetsizliği; dördüncü olarak; siyasi partilerin sorumsuzlukları ve beşinci olarak da; silahlı kuvvetlerin otoritesinin kırılma tehlikesidir (O'Donnell, 1979: 116). 1966'dan da önce askeri darbeler Arjantin'de görülmüştü ancak 1966, askeri yönetimin ilk kez belirsiz olarak iktidarı ele alması ile diğer darbelerden ayrılmıştır. G. O'Donnell (1979: 118), 1966 ile birlikte egemen sınıflar arasında bir ulusal birliğin kurulduğunu ileri sürmüştür ve bu tez, bir konjonktür olarak otoriter rejim olan 1966 Arjantin bürokratik-otoriter rejimin, özellikle Soğuk Savaş koşullarında, egemen sınıfların konsolidasyonunu sağlamayı amaçladığı tezimizle uyumaktadır. Bu otoriter rejim, küresel bir başka ifadeyle dışsal koşulların bir sonucu varlık kazanmıştır.

Yapısal olarak otorite rejimlere örnek olarak Alman faşizmi gösterilebilir. Kapitalizm, yapısal olarak küresel düzlemde eşitsiz bir gelişme göstermektedir. Bu yapısal durum sonucu, bazı ileri ülkeler gerilerken bazı geri ülkeler ileri geçmektedir. Dolayısıyla, küresel hiyerarşi, çeşitli dönemler içinde sürekli değişmiştir. Örneğin 19. yy'da İngiltere, küresel hegemon bir ülkeyken 20. yy'da ABD, küresel hegemonyayı ele geçirmiştir. Tam olarak, Alman faşizmi, bu hegemon değişikliği sonucu oluşan küresel boşluğu ele geçirme çabasıdır. Almanya, ekonomide yaşadığı gelişmeleri, küresel olarak ele geçirme çabasıyla, aşırı milliyetçi bir politik atmosfere girmiştir. Bu aşırı milliyetçi politik düzlemde, toprak sahibi Junkerlerin etkisi büyük olmuştur. Almanya'nın küresel hegemonya talebi, Alman ırkının üstünlüğü tezlerine yol açmış ve bu durum, Almanya'da faşizm ile sonuçlanmıştır. Ortaya çıkan sonuç ise, insanlık için büyük maliyetli bir dönem olmuştur. Gerek asker gerekse de sivil, milyonlarca insan, II. Dünya Savaşı'nda hayatını kaybetmiştir.

A. Hitler ve Alman faşizmi, özellikle öteki alt sınıflar ve gruplar üzerinde –yahudiler, komünistler vs.-, zora dayalı bir otoriter rejim kurmuştur. Hitler, iktidara geldikten sonra kendi yargı sistemini ve yeni mahkemeler kurmuştur. Bu mahkemeler yaklaşık 12000 sivil ölüm cezasına çarptırmıştır (Payne, 1995: 186). Ayrıca büyük sermaye ile Alman faşizmi arasında bir çelişki olmamış aksine bir kaynaşma gerçekleşmiştir (Payne, 1995: 190). Alman faşizminde zor diğer alt sınıf ve gruplar üzerinde kurulmuştur. Toplama kampları, bu otoriter rejimin en önemli göstergelerinden birisidir.

Alman faşizmi, egemen sınıfların bunalımı sonucu ortaya çıkmış ve alt sınıflar ve gruplar üzerinde baskı tesis etmiştir. Kaynak olarak hem içsel hem de dışsal bir otoriter rejimdir. Rejim, bir dünya savaşına yol açmıştır ve büyük toplumsal maliyetlere sebep olmuştur. Öteki grup ve sınıfların tüm hak ve özgürlükleri elinden alınmış ciddi bir tahakküm kurmuştur. SSCB başta diğer ülkelerin müdahalesi sonucu Alman faşist otoriter rejimi son bulmuştur.

Sonuç

Otoriter rejimler, dünyanın büyük kısmında uzun süre varlık göstermiş ve göstermektedir. Bu tür rejimler, sürekli olarak, bir düşün nesnesi olmuştur. Ancak, ilgili literatür incelendiği zaman, yaygın olarak, otoriter rejimlerin demokratik rejimlerle karşılaştırmalı perspektiften ele alındığı anlaşılmaktadır. Biçimsel olarak epistemolojik bilgi sağlayabilen bu yaklaşım kaynakları açısından ontolojik olarak bir sonuç vermemektedir. Otoriter rejimlerin kaynakları, karşılaştırmalı bir perspektiften değil bağımsız bir olgu olarak ele alınması gereklidir. Bu yanılla ilgili literatürün metodolojik bir yanlış içinde olduğu ileri sürülebilir.

Otoriter rejimler, liberal literatürde, genel olarak, yönetici sınıflar bağlamında ele alınmıştır. Otoriter rejim, yöneticilerin sosyolojik kökenleri veya liderlik perspektifinden ele alınmıştır. Bu yöntem, metafizik karşıtlıklar temelinde olgunun yalnızca bir kısmının anlaşılmasına yol açmıştır. Aslında otoriter rejimler, diyalektik bütünsellik bağlamında, sınıflar arası ilişkiler çerçevesinde ele alınması gereklidir. Bu çalışmada otoriter rejimler, sınıflar arası ilişkilerin yapısal ve tarihsel bağlamında ele alınmıştır. Böylece otoriter rejimlerin, bir sınıflandırma tipolojisi ortaya konulmuştur.

Yapısal anlamda otoriter rejimler, işlevsel olarak otoriter rejimler, reaksiyon olarak otoriter rejimler, konjonktür olarak otoriter rejimler, yapısal olarak otoriter rejimler olarak dörtlü tipoloji altında toplanabilir. Bu sınıflandırma sınıflar arası ilişkilere dayanmaktadır ve zorun kaynağı bakımından biçimlendirilmiştir. İşlevsel otoriter rejimler, içsel kaynaklı rejimlerdir ve zorun amacı; alt sınıfları, egemen sınıfların amaç ve çıkarları doğrultusunda mobilize etmek olduğu ileri sürülebilir. Reaksiyon otoriter rejimler, içsel kaynaklı rejimlerdir ve zorun amacı; alt sınıfları demobilize etmek olarak tespit edilebilir. Konjonktür otoriter rejimler, dışsal kaynaklı rejimlerdir ve zorun amacı; egemen sınıfların konsoli-

dasyonunu sağlamak olduğu düşünülebilir. Yapısal otoriter rejimler, hem içsel hem dışsal kaynaklı rejimlerdir ve zorun amacı; egemen sınıfların bunalımına bir çözüm bulmak olduğu kabul edilebilir. Ancak bu otoriter rejim tipolojisinde tipler, saf şekilde bulunmamaktadır ve iç içe geçmiştir. İşlevsel olan reaksiyon, reaksiyon olan konjonktür veya konjonktür olan yapısal olabilir. Otoriter rejimin tipini belirleyen zorun kaynağı ve amacıdır.

Sonuç olarak, otoriter rejimler, demokrasi ile karşılaştırmalı perspektiften değil bağımsız bir olgu olarak ele alınmalıdır. Otoriter rejimleri belirleyen devlet durumudur ve devlet durumunu belirleyen de içinde cisimleşen sınıf ilişkileridir. Otoriter rejimler tarihsel-toplumsal olgulardır ve tarihsel değişime tabidir. Otoriter rejimlerin demokratikleşmesi sorunsalı, bütünüyle, sınıflar arası ilişkilere tabidir. Otoriter rejimlerin ortadan kalkma koşulu, sınıfların ortadan kalkması ile yakın ilişkilidir. Dolayısıyla, sınıflı toplum modeli sürdüğü müddetçe, otoriter rejim modelinin sönmelenmeyeceği ileri sürülebilir.

Kaynakça

- Adorno, T. W. ([1950] 2017) *Otoritaryen Kişilik Üzerine* (çev. Doğan Şahiner), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Belge, M. (2012) *Militarist Modernleşme Almanya, Japonya ve Türkiye*, İstanbul: İletişim.
- DİSK. (2019) "Sendikalaşma Araştırma Raporu", <http://disk.org.tr>. (15/12/2019).
- Engels, F. ([1878] 2000) *Anti-Dühring* (çev. İsmail H. Yarkin), İstanbul: İnter.
- Engels, F. ([1884] 2018) *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (çev. Mustafa Tüzel), İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Frantz, E. ve N. Ezzow. (2011) *The Politics of Dictatorship Institutions and Outcomes in Authoritarian Regimes*, London: Lynne Rienner.
- Fromm, E. (1941) *Escape From Freedom*, New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Geddes, B., Wright, J. ve Frantz, E. (2018) *How Dictatorships Work Power, Personalization, and Collapse*, Cambridge University Press.
- Griffin, R. (2007) *Modernism and Fascism*, Palgrave Macmillan.
- Haggard, S. ve R. R. Kaufman. (2016) *Dictators and Democrats Masses, Elites and Regime Change*, Princeton University.
- Huntington, S. P. (1991) *The Third Wave*, University of Oklahoma.
- Huntington, S. P. ([1968] 1996) *Political Order in Changing Societies*, Yale University.
- Jessop, B. (2016) *Devlet Dün Bugün Gelecek* (çev. Atilla Güney), İstanbul: Epos.
- Kant, I. ([1795] 1960) *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme* (çev. Yavuz Abadan, Seha Meray), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No. 113-95.
- Kitchen, M. (2006) *A History of Modern Germany 1800-2000*, Blackwell.
- Kohli, A. (2004) *State-Directed Development Political Power and Industrialization in the Global Periphery*, Cambridge University Press.
- Küçük, Y. (1992) *Kurtuluş Yazısı*, Ankara: Başak.
- Linz, J. J. (1970) "An Authoritarian Regime: Spain", *Mass Politics*, ed. S. Rokkan, New York: Free Press.
- Linz, J. J. (2000) *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, Londra: Lynne Rienner

- Marx, K. ([1867] 2015) *Kapital C. I* (çev. Mehmet Selik ve Nail Satılğan), İstanbul: Yordam.
- Moore, B. ([1966] 2012) *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri* (çev. Şirin Tekeli ve Alaeddin Şenel), Ankara: İmge
- O'Donnell, G. A. (1979) *Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism*, Berkeley: University of California.
- Özçelik, P. K. (2011) *12 Eylül'ü Anlamak*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 66, 1, 73-93.
- Pareto, V. ([1901] 2005) *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü* (çev. Merve Zeynep Doğan), Ankara: Doğu-Batı
- Payne, S. G. (1995) *A History of Fascism 1914-1945*, Routledge.
- Sartori, G. (1970) "The Typology of Party Systems-Proposals for Improvement", *Mass Politics: Studies in Political Sociology* (der. Erik Allardt ve Stein Rokkan), New York: Free Press
- Sartori, G. (1987) *The Theory of Democracy Revisited Part One: The Contemporary Debate*, New Jersey: Chatham House Publishers
- Savran, S. (1992) *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri*, İstanbul: Kardelen
- Steinberg, J. (2018) *Bismarck* (çev. Hakan Abacı), İstanbul: Türkiye İş Bankası

Neoliberal Bir Sonuç Olarak Toplum Yararına Program

Alev GÜMÜŞ*

ORCID ID: 0000-0003-3341-4931

Öz

Neoliberal dönemle birlikte geleneksel sosyal politika anlayışı yerini sermaye devlet ortaklığı ile yürütülen aktif işgücü piyasası politikaları doğrultusunda çalışma programlarına bırakırken, haklar da yerini çoğu zaman bir lütuf olarak sunulan ağır sömürü ve yoksulluk ilişkilerine bırakmıştır. Bu çalışmada neoliberal sosyal politikanın dönüşümü bağlamında ülkenin tek kamu istihdam kurumu olan Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) incelenmiştir. 1980'lerden itibaren neoliberal dönüşümle birlikte, devletin emeğin toplumsal yeniden üretimindeki rolü yeniden yapılanmıştır. Kamusal hizmetlerin tasfiyesi ve piyasalaşması, sosyal politikanın bir hak olmaktan çıkmasını, sosyal politika alanının da piyasa ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmesini beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada Türkiye'de sosyal politika uygulayıcısı konumundaki İŞKUR'un yapısı ve işleyişindeki neoliberal dönüşüm ele alınmış; bu dönüşümün İŞKUR projesi olan Toplum Yararına Program (TYP)'ın bünyesinde çalıştırdığı işçilerin çalışma koşullarına olan yansıması, neoliberal sosyal politika anlayışı bağlamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: sosyal politika, neoliberalizm, İŞKUR, Toplum Yararına Çalışma Programı, aktif işgücü piyasası politikaları.

As Neoliberal Result: The Public Workfare Program

Abstract

With the neoliberal period, traditional social policy understanding left its place to active labor market policies which are operated by capital and state partnership. But in this process rights replaced by exploitation and poverty which were presented in grace. The purpose of this study is to analyse İŞKUR which is the only public institution in Turkey. From 1980, the role of states on labours' politics are restructured. With eliminating and marketing the public services, social policy dropped out being right. This study discusses neoliberal change of the structures and processes of İŞKUR which is the only operator of the public social policy in Turkey and the working conditions of the The Public Workfare Program workers with the coherence of neoliberal social policy.

Keywords: social policy, neoliberalism, İŞKUR, the Public Workfare Programs, active labor markets policies.

Giriş

Bir kamu istihdam ofisi olan İŞKUR'daki dönüşüm işgücü piyasası politikalarının ve sosyal devletin dönüşümü bağlamında karşımıza çıkar. Neoliberal sermaye birikim rejiminin ihtiyaçlarını doğrultusunda, sosyal politikayla birlikte devletin sosyal politika sağlayıcısı durumundaki İŞKUR da bu çerçevede köklü bir anlayış değişikliğine girmiştir. Kurum, 2003 yılında yaşadığı yeniden yapılanmayla, işgücü piyasası politikalarının ve sosyal devletin dönüşümü bağlamında, önemli bir araç haline getirilmiştir.

Bu çalışmada sosyal politikanın neoliberalizmle birlikte anlamını nasıl yitirdiği, devletin tek kamu istihdam ofisi olan İŞKUR'un dönüşümü üzerinden ele alınmıştır. Piyasaya uyumlu devletin sosyal politika anlayışı artık İŞKUR programları aracılığıyla yürütülmektedir. Bu programlar içerisinde adı, sunuluş şekli ve hedef aldığı kitlenin ihtiyaç duyduğu daha fazla sosyal korunma ihtiyacı ile diğer İŞKUR programlarından farklılaşan, ancak büyük bir tezatla en temel sosyal haklardan dahi uzaklaştırılmış, neoliberal dönüşümün en kaba hallerinden birine denk gelen Toplum Yararına Çalışma Programı (TYP) dikkat çekmektedir. Çalışmada neoliberal dönüşümün sosyal politikayı nasıl etkilediği ve kamunun sosyal politika aracı olarak İŞKUR'un geldiği noktaya vurgu bu program üzerinden yapılmıştır.

Çalışma iki temel başlıkta ele alınmıştır. İlk başlıkta sosyal politikanın neoliberal dönüşümünün dünyada ve Türkiye'deki biçiminin ana hatları üzerinde durulmuş, neoliberal sosyal politikanın Türkiye'deki seyri ve genel olarak iş yasaları alanına yansımaları değerlendirilmiştir. İkinci başlıkta, devletin sosyal politika aracı olarak İŞKUR'un son dönemdeki neoliberal politikalara uyum çerçevesinde geçirdiği yapısal dönüşümler üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede 2003 İŞKUR yasası ile birlikte daha gelişmiş şekilde ortaya çıkan aktif işgücü piyasası politikalarına değinilmiş; işsizlik sigortası kurumu ve özel istihdam büroları incelenmiş; sonrasında yeni dönemle birlikte bir yönetim aracı olarak kurumun işleyişi değerlendirilmiştir. Son olarak Türkiye'de yeni sosyal politika adı altında işçi haklarının en belirgin şekilde tırpanlandığı uygulamalardan biri olan TYP, neoliberalizmin bir sonucu olarak ele alınmıştır.

Sosyal Politikanın Neoliberal Dönüşümü

Dünyada sosyal politika kavramı 19.yüzyıl ortalarından itibaren sanayi devrimi ile işçi sınıfının olumsuz çalışma koşullarını ve iş ilişkilerini düzenlemeye yönelik politika anlayışının ifadesi olarak ortaya çıkmıştır. Refah devleti ile birlikte kavramın kullanım alanı yaygınlaşmış, “sosyal vatandaşlık”, “sosyal eşitlik” ve “sosyal adalet” anlayışı ile bütünleşen bir politika niteliğine bürünmüştür. Bugünse sosyal politika şekil değiştirmiş, üzerinde yükseldiği anlamını ve işlevini kaybetmiştir (Koray, 2007: 445). Emegün aleyhine güçler dengesinin bozulması ile bugünün sosyal politikası belirlenmiş, neoliberalizmin kendinden önceki tüm politikalar üzerinde üstünlük kurmasıyla, üretim siyaseti, dünya genelinde neoliberal sos-

yal politikanın izlerini taşıyor hale gelmiştir (Yücesan- Özdemir ve Özdemir, 2008: 52). Bu eksende bugün sosyal politikanın konusu olan yoksulluk ve işsizlikle ilgili çözüm önerileri, sorunların ortadan kaldırılmasından çok sorunların sonuçlarının telafisi üzerinden şekillenir durumdadır ve bu telafi yöntemleri neoliberal iş piyasasının ihtiyaçları doğrultusunda hayata geçer hale gelmiştir.

Bu bölümde tarihsel süreç içerisinde sosyal politika kavramının dünyada ve Türkiye’de dönüşümünün temel tarihsel uğrakları ve bu uğrakların iş hukukuna yansımaları üzerinde durulmuştur.

Sosyal Politika Kavramı

Sosyal politika zaman içerisinde sürekli değişen dönüşen dinamik bir olgudur (Talas, 1992: 59). Klasik anlamıyla sosyal politika:

“..toplumdaki bütün sosyal grupların barış ve çalışma ahengini temin etmek, tam istihdam sağlayarak işsizliği önlemek, çalışma şartlarını ıslah ederek insan haysiyetine yaraşır bir çalışma düzeni kurmak ve herkesin yaptığı işe uygun insanca yaşamasını sağlayacak düzeyde ücret almasını temin etmek, sosyal sigortalar ve sosyal yardım müesseseleri vasıtasıyla insanları yarın endişesinden kurtaracak sosyal güvenlik sistemini ve vergi adaletiyle milli gelirin adil dağılımını sağlayıp, sosyal adaleti gerçekleştirip ve refahı yaygınlaştırmak; toprak ve tarım reformu, ve geri kalmış yörelere yeni yatırımlar yaparak bölgeler arası dengesizlikleri ortadan kaldırmak ve toplumun bünyesini korumak için alınan, uygulanan ve alınması uygulanması düşünülen tedbirler manzumesidir... (Kocaoğlu, 1987:34). ”

Tanımdan da anlaşıldığı üzere 1970’lerde öncelikle sosyal politika “adil bölüşüm” hedeflidir ve ideolojik, sosyal, ekonomik yapıların temel özelliğini ifade eder. Siyasal ve sosyal haklar kazanan işçiler kapitalist mülkiyet ilişkilerini dönüştüremeseler de, vatandaş olarak hak temelli taleplerde bulunarak sermaye, emek ve devlet ilişkisinde yapısal değişikliklere yol açacak toplumsal uzlaşının temelini atmışlardır. Bu şekilde 19. yüzyıl sonu ve 20.yüzyıl başı birçok Avrupa ülkesinde sınırlı ve dar kapsamlı uygulamalarla da olsa devlet politikası olarak kurumsallaşan bir sosyal politika anlayışı ortaya çıkmıştır (Koray, 2007: 449).

İşçi hakları eksenli yerleşik bir siyaset biçimi olarak sosyal politika uygulanması, 1917 Sovyet Devrimi ve 1929 Krizinin ardından kapitalist ekonominin sürdürülebilirliği açısından kimi yapısal değişikliklere gidilmesi ihtiyacı ile 2. Dünya Savaşı sonrası Keynesyen refah devletinin ortaya çıkmasıyla mümkün olmuştur. 1930’lardaki büyük çöküşün kapitalist düzeni ciddi şekilde tehdit ettiği koşullara dönmek için 2. Dünya Savaşı sonrasında devlet biçimleri ve uluslararası ilişkiler yeniden yapılandırılmış, iç huzurun ve barışın sağlanması için sermaye ve emek arasında bir tür uzlaşma inşa edilmiştir (Harvey, 2015: 18).

Refah devletinin toplumsal hedefleri başta verilen alıntı ile aynı içerikle: Belirli bir sosyal güvenlik düzeyi, sağlık ve refah hizmetlerinden serbestçe yararlanma, belirli bir yaşa kadar eğitim olanağı, asgari gelir düzeyi, konut yardımları gibi temel hedeflerin yasalaşmasını içerir. 1960 ve 70'li yıllar sosyal devletin niteliği olarak bu politikaların en fazla belirginleştiği yıllar olmuştur (Koray, 2013: 198). Devlet bu doğrultuda sosyal adaletin sağlanmasında müdahale edicidir, sermaye ve işçi sınıfı arasındaki sınıf çatışmasını dengeleyici rol oynar. İş hukuku sözleşme ilişkilerinde işçinin korunmasına yönelik emredici hükümlerle fiili eşitsizliklerin önüne geçer. Artık iş hukuku borçlar hukuku ve ticaret hukuku gibi özel hukuk alanlarından farklılaşmıştır ve bu şekilde müdahaleci devlet aracı işlevi görür.

Bu düzende düzenleyici devlet, piyasa süreçlerini ve girişimci şirket faaliyetlerini kuşatarak, yeri geldiğinde kısıtlayan sosyal ve politik yapıya sahiptir. İktisadi dalgalanmaların Keynesçi maliye ve para politikalarıyla başarılı bir şekilde kontrol edilmesi gelişmiş kapitalist ülkelere ekonomik büyüme getirmiştir (Harvey, 2015: 20). Fordist genişlemede, ücretlerin bir üretim maliyeti olarak görülmesi yerine iç talebin kaynağı; para yönetiminin ise devletlerde bağımsız bir döviz olarak görülmekten çok ulusal para olarak görülmesi söz konusudur (Jessop, 2009). Sosyal vatandaşlığa dayalı haklar da bu doğrultuda Fordist sermaye birikimine yarayan talebi yaratmak için önemli işleve sahiptir.

1970'li yıllarda Fordist üretim sisteminin krize girmesi refah devletinin sonunu getirmiştir¹. Fordist ekonomilerin giderek uluslararasılaşması, ücretlerin uluslararası rekabetin gerektirdiği şekilde bir üretim maliyeti olarak tanımlanmasına yol açmış ve bu da kredilerin ve paranın devletsizleşme sürecinin artan ağırlığı nedeniyle devletlerin mali politika yoluyla ekonomilerini yönetebilmelerini zorlaştırmıştır. Ücret maliyetlerinin ve sosyal harcamaların (sosyal ücretler) kısılması sonucunda refah devleti politikaları dönüşmeye başlamış; talep yaratan tam istihdam politikalarından, kur politikaları ve istihdam edilebilecek kadar kişinin istihdam edildiği politikalarla belirlenen uluslararası rekabete doğru bir değişim söz konusu olmuştur (Jessop, 2009). 1970 ve 1980'li yıllardan itibaren neoliberal saldırılarla işçi kazanımlarının tırpanlanmaya başladığı, sosyal vatandaşlığın yerini sosyal yardımların pasif alıcısı vatandaşın aldığı, emeğin esnekleştiği, toplumun kolektif varlığı yerine birey vurgusunun ön plana geçtiği bir döneme girilmiştir.

² Harvey Keynesyen refah devletinin ortak noktasını şu şekilde açıklar: "...devletin tam istihdam, ekonomik büyüme ve yurttaşların refahına odaklanması; bunları sağlamak için de devlet gücünün piyasa süreçleriyle içinde, hatta piyasa süreçlerinin yerine geçerek serbestçe kullanması gerektiğinin kabulüydü. İktisadi dalgalanmaları azaltmak ve makul ölçüde tam istihdam sağlamak için, genel olarak "Keynesçi denen maliye ve para politikaları yaygın biçimde kullanıldı. Sermaye ile emek arasındaki "sınıf uzlaşısı"nın iç barış ve huzurun garantörü olduğu savunuluyordu genellikle. Devletler sanayi politikasına aktif müdahalelerde bulundular ve türlü refah sistemleri (sağlık, eğitim ve benzeri) inşa ederek sosyal ücretle ilgili standartlar getirmeye başladılar" (Harvey, 2015:18).

Keynesçi refah devletinden farklı olarak neoliberal doktrin devlet müdahalesinden yana teorilere son derece karşıdır. Harvey neoliberalizmi ve neoliberal devletin rolünü şu şekilde anlatır (Harvey, 2015, s. 10):

...Neo-liberalizm her şeyden önce bir politik ekonomik pratikler teorisidir. Bu teori insan refahını artırmanın en iyi yolunun güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaretin temel aldığı bir kurumsal çerçeve içinde bireysel girişim beceri ve hürriyetlerini serbest bırakmak olduğunu iddia eder. Devletin rolü, bu pratiklere uygun bir kurumsal çerçeve yaratıp, sonra o çerçeveyi korumaktır. Örneğin paranın kalite ve itibarını korumalıdır. Özel mülkiyet haklarını güvence altına almalı, piyasanın düzgün işleyişini gerekirse zorla garantilemek için gereken ordu, savunma, emniyet ve hukukla ilgili yapı ve işlevleri düzenlemelidir. Dahası, eğer (toprak, su, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ya da çevre kirliliği alanlarında) piyasalar mevcut değilse, gerekirse devlet eliyle yaratılmalıdır. Fakat devlet bu görevleri ötesinde bir işe girişmemelidir...

Harvey'in belirttiği üzere, bu dönemin iş hukuku ve sosyal politika araçları yeni sermaye birikim rejiminin ihtiyaçlarını doğrultusunda gelişmiştir. İşçi sınıfının tarihsel kazanımlarının tırpanlanması, gittikçe artan ölçüde esnekleşme, kural dışılaşmanın önünü açıcı iş yasaları ve yargıya erişimin paralı hale getirilmesi, bu dönemin ayırıcı özelliğidir. Aynı zamanda sosyal güvenlik ve hatta sosyal politika alanları dahi bu dönüşüm kapsamında metalaşmanın malzemesi haline gelerek devlet eliyle sermayeye sunulmaktadır. İşçinin bir meta olarak emek gücü satışını düzenleyen iş sözleşmeleri, yeni dönemin itibarıyla tekrar özel hukuk sözleşmelerine yakınlaşarak piyasada eşit alıcı- satıcı bireyler arası ilişkilere indirgenmiştir.

Neoliberal küreselleşmenin hakimiyeti altında fordizmden post-fordizme geçiş sürecinde devletin yeniden yapılandırılmasında, neoliberalizmin tek bir formunun olmadığı görülür (Jessop, 2009). 1970'li yıllarda güçlü bir örgütlülük geleniği olan merkez ülke ekonomilerinde sömürü koşullarının ağırlaştırılmasının zorluğu, üretim sürecinin farklı düzeylerinin emeğin ucuz olduğu uluslararası mekana taşınması çözümünü beraberinde getirmiştir.

İhracata dönük yeni sanayileşen çevre ülkelerde, emeği yönlendirme ve denetleme hakkının kapsamı, merkez kapitalist ülkelere göre çok daha geniştir (Yücesan- Özdemir ve Özdemir, 2008: 75) ve içindeki talebin önemsizleştiği ihracat odaklı üretim, işgücü maliyetinin son derece düşük tutulmasına imkan vermiştir. Fordist uzlaşının kurumlarının ithal ikameci birikim stratejilerine eklemlendiği Türkiye'nin de içinde bulunduğu çevre ülkelerde ise yeni sanayileşen ülkelerdeki neoliberal dönüşümden farklı bir süreç ortaya çıkmıştır. Bu ülkelerde ücretin talep yaratma fonksiyonuyla birlikte şekillenen ekonomik, örgütsel ilişki setleri

sermayenin saldırgan taleplerine karşı işçilerin biraz daha dirençli durabilmelerini sağlamıştır ve 1980 sonrası uzun bir süre daha neoliberal piyasa politikaları için gereken yapısal dönüşüm gerçekleştirilememiştir (Yücesan- Özdemir ve Özdemir, 2008: 81). Neoliberalizm 1990'larda çeşitli ekonomik krizler neticesinde uluslararası ekonomi ve finans kuruluşlarının verdiği destekler sonucu başarılı olmuştur. Artık devlet korumacılığına bir alternatif olarak liberalizm, ekonomik yönetim tarzları ve devlet projeleri halinde neoliberalizm kılığında yeniden hegemonudur (Jessop, 2009: 220).

Türkiye'de İş Hukukunun Neoliberal Dönüşümü

Türkiye'de kabaca 1970 ve 1980 arası sürdürülen, ithal ikameci sanayileşme olarak tanımlanan kalkınma stratejisi döneminde korunmaya alınmış geniş bir yurtiçi pazar ve ucuz hammadde üreten kamu sektörü söz konusudur. Bu sayede sanayiye yüksek kar ve rant sağlanmıştır. Devlet bu dönemde hem yatırımcı hem de üretici bir aktör olarak iktisadi faaliyetlerde önemli rol oynar (Yeldan, 2020).

Diğer az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de Keynesyen ekonomiye benzer politikalar uygulanmasını sağlayan ithal ikameci politikalar, bir dönem işçi sınıfına ve sendikalara, sosyal devlet düşüncesi ile rahat nefes aldırılmıştır. Ancak 1977 sonrası sınırlarına ulaşan ithal ikameci modelin (Yeldan, 2020) sürdürülemez hale gelmesiyle başlayan yeni dönemde küresel kapitalizmin etkisi ve hegemonyası son derece etkin ve yıkıcı olmuştur (Koray, 2007: 456). Türkiye'de 1980 sonrası ve özellikle 1994 krizi sonrası IMF birlikteliği ile birlikte neoliberal politikalar, kuralsızlaştırma, esnekleştirme, sosyal güvencenin kaldırılması gibi emekçilerin kolektif ve bireysel haklarına dönük yasal düzenlemelerle ilerletilmiştir.

24 Ocak kararları sonrası askeri darbeye ihracata yönelik büyümeyi hedef alan değişikliklerin yapılabilmesinin ortamı yaratılmıştır. 1980'ler boyunca bölüşüm ilişkileri açısından reel ücretlerin düşürülmesi yoluyla yurt içi talebin daraltılarak yurtdışı pazarlara ihraç edilecek bir artığın yaratılması doğrultusunda politikalar geliştirilmiş, reel ücretler bir yandan sendikal yasal olanaklarının daraltılması, bir yandan da emeğin politik örgütlenmesi üzerine yasakların giderek artırılması yoluyla düşürülmüştür (Yeldan, 2020). Bu süreç emek sermaye ilişkilerinin düzenleyen bireysel iş hukukunu ancak 1990'larla birlikte içerisine alır.

Hukuk alanı bir düzenleme tarzı olarak toplumun yeniden üretimine katkıda bulunur (Özdemir, 2014:139). Türkiye'de neoliberal sermaye rejiminin hayata geçirilmesi sürecinde hukuk da hızla dönüşmüştür. İş ve sosyal güvenlik hukuku da sosyal politikanın düzenleme aracı olarak karşımıza çıkar. Özetle ilk saldırı, kazanılmış hakların geri alınmasının önünde bir engel olarak duran örgütlü emeğe yönelmiştir. 1980'ler başında Sendikalar Kanununda yapılan değişikliklerle emeğin kolektif karar üretme kapasitesine saldırılar başlamış ve başarılı

olunmuştur². 1990'lı yılların ortasından itibaren ise bireysel iş hukukunun gide-
rek esnekleşmesine/dönüşümüne yönelik normatif düzenlemeler hızla yaşama
geçirilmiştir. Bireysel iş hukukunun dönüşümü Mayıs 2003'te kabul edilen 4857
Sayılı İş Kanunu ile tamamlanmıştır. Yeni İş Kanunu neoliberal emek kavram-
sallaştırmasıyla uyumlu olarak, bir meta olan emeğin serbestçe alınıp satılması
önündeki engelleri kaldırmıştır ve iş sözleşmesi borçlar hukukundaki "sözleş-
me serbestisi" ilkesi çerçevesine oturtulmuştur (Yücesan- Özdemir ve Özdemir,
2008: 176).

1999 tarihinde 4447 sayılı Sosyal Güvenlik Yasası ve 2003'te yeni İş Kanunun
kabulünü izleyen yıllarda sağlık ve sosyal güvenlik sistemlerinde peş peşe "re-
form"lar yapılarak neoliberal emek sermaye ilişkisini yerleştirmede temel dönü-
şümlerin önündeki engeller birer birer kaldırılır. Bu süreç esnekleşme hedefiy-
le esnek istihdam biçimlerinin yaygınlaştırılması, tüm sektörlerde taşeronluğa,
kamu sektöründe sözleşmeli statüye bağlı istihdamın hayata geçirilmesi ile so-
nuçlanır (Boratav, 2014: 202). Belirsiz süreli iş sözleşmeleri ile kurulan tam za-
manlı çalışma biçiminin yaygınlığı gerilerken, geçici, kısmi zamanlı, bireyselleş-
miş ve alt sözleşmelerle yürüyen iş ilişkileri biçimi yaygınlaşmış, bu doğrultuda
yeni İş Kanunu ile iki yeni sözleşme ilişkisi olarak çağrı üzerine çalışma ve geçici
iş ilişkisini yasallaştırmıştır.

Tüm bu dönüşüm devletin emeğin toplumsal yeniden üretimindeki konumu-
nun yeniden yapılanması anlamına gelir. Kamusal hizmetlerin tasfiyesi ve pi-
yasalaşması beraberinde sosyal politikanın bir hak olmaktan çıkmasını, sosyal
politika alanının da piyasa ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmesini beraberinde
getirmiştir.

Yeni Sosyal Politikanın İŞKUR Birlikteliği

Neoliberal dönemde devletin piyasa güçlerinin gelişmesini yönlendirmek için
müdahale ettiği, piyasa rahatlatıcı yaklaşımı genel özelliğidir (Jessop, 2009: 389).
Türkiye'de 1990'ların başından itibaren piyasa yönelimli müdahaleci devlet, ne-
oliberal yönelimli işgücü piyasası politikaları aracılığıyla sosyal haklarda ve işgü-
cü (emek) piyasası politikalarında hızla köklü yapısal dönüşümlere gitmiştir. Bir
kamu istihdam ofisi olan İŞKUR'daki dönüşüm işgücü piyasası politikalarının ve
sosyal devletin dönüşümü bağlamında karşımıza çıkar.

² İkiz kanunlar niteliğindeki 2821 Sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu 12 Eylül öncesi yürürlükte olan toplu iş hukuku alanındaki kazanımlara büyük darbe vurmuştur. Örneğin 2821 sayılı Sendikalar Kanunu sadece işkolu sendikaları ve üst kademedeki, sadece konfederasyonların kurulacağını öngörerek işyeri sendikaları ve federasyonlar kurmayı yasaklar. 12 Eylül öncesi yürürlükte olan 274 sayılı Sendikalar Kanunu, işyeri esasına göre örgütlenme konusunda bir sınırlama getirmediği için tek bir işyerindeki işçileri örgütleyen bir sendika, işyerinde yetkili sendika olarak toplu sözleşme yapabilmekteydi (Aydoğanoglu, 2019). Ya da 2822 Sayılı Kanun ile siyasi grev, genel grev ve dayanışma grevinin kanun dışı sayılmıştı. 12 Eylül ürünü olan ve 2821 ve 2822 sayılı Kanunlar, 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu ile 2012 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak 6356 sayılı Kanun örgütlenme önündeki engelleri kaldırmadığı gibi, grev yasakları ve grev erteleme gibi pek çok konuda eski kanundan kimi yerlerde daha katı örgütlenme yasakları içermektedir.

Gittikçe almasıyla endüstriyel işgücü piyasasını düzenlemek ve bu konudaki talepleri karşılayabilmek amacıyla istihdam hizmetleri 1900'lerin başlarında ortaya çıkmıştır. Her ülke genel istihdam hizmetlerinin sunulabilmesi için kamu istihdam ofisleri kurmuştur (Varçın, 2004: 24). Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nın genel istihdam hizmetlerinin ücretsiz sunulmasına yönelik politikasıyla aynı doğrultuda Türkiye'de 1946 yılında "tam istihdamın sağlanması" amacıyla Türkiye İş ve İşçi Bulma Kurumu (İİBK) kurulmuştur. Kurum 2003 yılında yapılan değişikliklerle İŞKUR'a dönüşmüştür.

İŞKUR bünyesinde yürütülen aktif işgücü politikaları ile yeni sosyal politika anlayışının yürütücüsü konumundadır. Sosyal politikanın "geleneksel" unsurlarındaki köklü neoliberal dönüşümü kapsamında "piyasanın rekabet ve etkinlik" stratejileriyle uyumlu bir şekilde vatandaşların piyasaya daha fazla bağımlı kılınarak sosyal haklarının önemli ölçüde budanması söz konusu olmuştur (Özdoğan, 2003: 66). İŞKUR'un yürüttüğü işgücü piyasası politikaları bu hak kayıplarının sonuçları üzerinden şekillenir. Emek piyasasının esnekleşmesi, asgari ücretin aşağı çekilmesi, işsizlik sigortası parasının düşürülmesi, sosyal yardım miktarlarının azaltılıp yardım alma sürelerinin kısaltılması gibi emeğe yönelik saldırıların yarattığı rahatsızlık İŞKUR bünyesinde yürütülen, " ...işsizliği azaltmayı ve işini kaybeden kişilerin işsizlik süresini kısa tutarak istihdama katılmalarını amaçlayan..." (Varçın, 2004:3) programlar olarak tanımlanan aktif işgücü piyasası politikaları ile kontrol altında tutulmaya çalışılmaktadır. Bu politikalar planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş yapmaya çalışan ve gelişmekte olan ülkeler için önemli bir araç olarak sunulmuştur³.

Neoliberal dönemle yeniden yapılanmaya giden İŞKUR'da vatandaş beklentilerinin karşılanması için yeni kamu yönetimi anlayışı ilkelerinden yola çıkılarak örgütsel yapıdan sosyal tarafların karar alma süreçlerine katılımına kadar pek çok alanda dönüşüm yaşanmıştır. Bu temel dönüşümleri, İŞKUR'un 2000'li yıllardan itibaren oluşan yeni çehresinde tam olarak görmek mümkündür. Çalışmanın bu bölümde neoliberal yeniden yapılanmayla devletin tek resmi iş bulma ve istidam geliştirme kurumu olarak hizmet veren ve sosyal politikalarının uygulayıcısı konumunda olan İŞKUR'un yeni sosyal politika anlayışı içerisindeki dönüşümü ele alınmıştır. Bu amaçla ilk olarak İŞKUR'un tarihsel gelişim süreci ve İŞKUR Kanunu ile yürürlüğe giren ya da dönüşen önemli sosyal politika araçları

³ Standartları çalışma ve aynı zamanda sosyal politika standardı olarak kabul edilen ILO'nun, 1987 yılında Yapısal Uyum ve İstihdam Toplantısı ile IMF ve Dünya Bankası ile diyaloga girmesi ile "adil bir küreselleşme" ile özetlenebilecek standart dönüşümü söz konusu olmuştur (Erdoğan, 2007: 294). ILO Türkiye Ofisi'nin, yeniden yapılanma sürecinde Aktif İşgücü Politikalarını ifade ediş şekli bu politikaları özetler niteliktedir: "...Türkiye, çok sayıda çalışanın işten atılmasına yol açabilecek, sektörel değişim, özelleştirme, kamu sektöründe reform ve ekonomik kriz sonrası düzenleme olarak ifade edilebilecek bir yeniden yapılanma süreci içindedir... Türkiye işgücü piyasasında pasif politikaların pahalıya mal olması diğer taraftan düşük istihdam oranları göz önüne alındığında, aktif politikalar için geniş bir hareket alanı söz konusudur. AİP, işgücü arzını yükseltmeye, işgücü talebini artırmaya (küçük işyeri açma ve kendi işini kuracaklara yönelik destekler, ücret destekleri, kamu işleri ve kamu istihdam hizmetleri) ve arz ve talep eşleştirmesini geliştirmeye (iş arama danışmanlığı ve istihdam hizmetleri) yönelik tedbirleri kapsamaktadır..." (ILO, 2020).

üzerinde durulmuştur. İkinci olarak neoliberal strateji doğrultusunda devletin emeğin toplumsal üretimindeki konumunu yeniden yapılandırması bağlamında İŞKUR'un bir yönetim aracına dönüşümü anlatılmıştır. Son olarak da İŞKUR bünyesinde yürütülen ve bir sosyal politika aracı olarak sunulmasına rağmen, güvencesiz çalışma ilişkisinin kurumsallaşmasına tekabül eder durumdaki Toplum Yararına Programdan bahsedilmiştir.

İİBK'dan İŞKUR'a Geçiş Süreci

İİBK, 1936 yılında yürürlüğe giren 3008 sayılı İlk İş Kanunu'nun 63, 64 ve 69. madde hükümlerine göre iş ve işçi bulma faaliyetlerini ve bunlarla ilgili diğer ödevleri yerine getirmek üzere 1946 yılında çıkarılan 4837 sayılı Kanun ile faaliyete başlamıştır. 3008 sayılı İlk İş Kanunun 63. maddesi "İşçilerin elverişli oldukları işlere yerleşmelerine ve muhtelif işler için elverişli işler bulunmasına tavassut hususlarının tanzimi bir amme hizmeti olarak Devlet tarafından yapılır" demektir. Bu maddeyle birlikte 64 ve 69. maddelerde⁴ iş ve işçi bulma hizmetinin devletin sosyal görevi (amme hizmeti) olarak düzenlendiği görülür. Buna göre İİBK'nın başta gelen görevi işçilere iş bulmaktır. İşçi arz ve talebini dengelemek için çalışmalar yapmak, işçi ücretlerindeki dalgalanmaları ve geçim şartlarını göz önüne alarak işçi ücretlerini düzenleyecek önlemler almak ve işçilerin mesleki ehliyetlerinin (kalifiye işçi yetiştirmek) artması için girişimlerde bulunmak İİBK'nın başlıca görevleri olarak sayılmıştır.

⁴ Md.63 "İşçilerin elverişli oldukları işlere yerleşmelerine ve muhtelif işler için elverişli işçiler bulunmasına tavassut hususlarının tanzimi, bir amme hizmeti olarak Devlet tarafından yapılır.

Bu hizmetin yapılması için, İktisad Vekaletine bağlı olmak üzere gerekli görülecek merkez teşkilat ile ihtiyaca göre muhtelif şehir ve kasabalarda bu teşkilatın şubeleri tesis edilir. Birer mıntıka veyahut yalnız bir tek belediye sınırı çevresine şamil vazifelerle kurulacak olan iş bu şubelerin tesis ve faaliyetlerine muktazi masraflar için Devlet Umumi Bütçesine konulacak meblağlardan başka ilgili vilayetlerin ve belediyelerin bütçelerinde dahi, imkan derecesinde, iştirak hisseleri tahsis edilir.

İş ve işçi bulma teşkilatı bu kanunun hükümlerine tatbikini takib ve icraya salahiyyetler olmak üzere tesis olunacak genel teşkilatın içindedir."

Md.64 "İş ve işçi bulma teşkilatı, her türlü ekonomik işletmelerle serbest sanat ve hizmet mahiyetinde olan diğer bütün işler hakkında malûmat toplamak, iş arz ve talebini intizama bağlamak ve işçi ücretlerinin temevvüçlerini takip ve geçim şartlarındaki pahalılığa göre mukayese ederek içtimai sıkıntıların önüne geçecek umumi yahut bir mıntıka veya belediye çevresine aid tedbirleri tesbit ve bunların tatbiki çarelerine tevessül etmek, muhtelif sanat ve zümrelere mensub işverenlerle işçileri gösteren cetvelleri neşir ve ilan etmek, işçilerin mesleki terbiyelerinin yükselmesi ve ehliyetli (kalifiye) işçi yetişmesi için gerekli olan tedbirler üzerinde faaliyette bulunmak ve iş mukavelelerinin akdine vasıta olmak gibi vazifeleri, bir ücret karşılığı olmaksızın, ifa ile mükelleftir.

Bu vazifelerin yapılması tarzları, görülecek lüzuma göre, nizamname ile tayin edilir."

Md.69 "63. maddede yazılı (Genel merkez dairesi tarafından görülecek lüzum ve ihtiyaca göre, işverenlerin işçi ihtiyaçlarını ve bazı vasıfları haiz işçilerin iş ihtiyaçlarını her halde resmi iş ve işçi bulma teşkilatına bildirmeleri ve umumiyetle veya bazı vasıfları haiz bir kısım işçilerin her hangi bir işe alınmazdan önce mutlaka resmi teşkilata müracaatla kendilerini kaydettirerek "işçi karneleri" almaları usulleri ve hususi idarehanelerle iş zümrelerinin mesleki teşekkülleri yahut menafii umumiyeye hadim veya münhasıran hayır işleriyle müstağil cemiyetler tarafından idare olunan iş ve işçi bulma faaliyetlerinden muntazam surette raporlarla resmi teşkilatın haberdar edilmesi mecburiyeti, çıkarılacak nizamnamelerle tespit olunur."

1980'lere kadar kurumun işleyişi iş ve işçi bulmaya aracılık etmek olarak sürmüştür. Bu kapsamda Kurum 1960'lardan itibaren başta Almanya olmak üzere, sanayileşmiş ülkelere işçi göndermeyi üstlenmiştir. Yurtdışına işçi gönderme işi 1970'li yılların ortasına kadar yoğun şekilde devam etmiştir (İŞKUR, 2019). 1980'lerden itibaren neoliberal emek politikalarına paralel olarak, nitelikli işçi yetiştirilmesi kapsamında işçilerin eğitim faaliyetlerine yöneltilmesi ve işçilerin uygun işlere yerleştirilmesine aracılık etmesi şeklindeki temel İİBK faaliyetlerinin niteliğinde ve amacında köklü dönüşümler meydana gelmiştir.

1988 yılında mesleki eğitim politikasına yönelik bir düzenlemeyle meslek okullarında sağlanan eğitim sonrası uygun mesleklere yönlendirme üzerine kurulan mesleki eğitim politikasında önemli bir değişikliğe gidilmiştir. Düzenlenen yönetmelikle, İİBK mesleki eğitim alanında işgücü piyasası politikası uygulamaya başlaması söz konusu olmuştur (Varçın, 2004: 103).

1990'ların başından itibaren Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı reform çalışmalarında istihdam hizmetlerinin esnetilmesi, AB uyum süreci kapsamında özel istihdam bürolarının kurulması hazırlıklarının yapılması ve "katılımcılık", "etkinlik", "dinamik örgüt ve yönetim" misyonlarını ön plana çıkartılmasıyla kurum hızlı bir dönüşümün içine girmiştir (Sayın, 2005). Bu dönemde Türkiye gibi özelleştirme programları izleyen gelişmekte olan ülkelerin işsizlikle mücadele etmede ve istihdam yaratmada Dünya Bankası kredileri ile destekli aktif işgücü piyasası politikalarını uygulaması söz konusudur. Dünya Bankası gelişmekte olan ve yapısal dönüşüm politikaları yürüten ülkelere kredi ile birlikte aktif işgücü piyasası araçlarını ve yöntemini sunmuştur (Varçın, 2004:12).

Türkiye'de geçilmeye çalışılan ihracata dayalı sanayileşme modelinde uluslararası iş bölümünün gerektirdiği nitelikli işgücü ihtiyacının karşılanmasında aktif istihdam politikaları önemli rol üstlenir (Dertli, 2009: 612). 1994 krizi sonrası bu doğrultuda aktif işgücü politikalarının yaygınlaşması ve bu politikaların finansman yükünün büyük ölçüde Dünya Bankası tarafından karşılanması ile İİBK neoliberal yapısal dönüşüm sürecine hızla girmiştir. 1999'da Türkiye'nin AB'ye tam üyelik başvurusunun kabul edilmesiyle birlikte Avrupa İstihdam Stratejisi ile, aday ülkelerin kamu istihdam kurumlarında yapması gereken reformlar kapsamında İİBK'nın yeniden yapılandırılması zorunlu hale gelmiştir.

2000'ler ve İŞKUR Merkezli Temel İstihdam Politikaları Değişiklikleri

İŞKUR'un yeniden yapılandırılarak dönüşümünde AB reformların kapsamında kurumsallaşmaya yönelik adımlar atılmıştır. İlk somut adım, Eylül 1999'da İşsizlik Sigortası Kanunu'nun yürürlüğe girmesi olmuştur. Sonrasında bu başlangıç "aktif işgücü piyasası politikalarının" geliştirilmesinde ve uygulanmasında İİBK'nın 2003 yılındaki değişikliklerle İŞKUR'a dönüşmesiyle yaşanmıştır. İİBK işçilerin istihdamı ile ilgilenip buna yönelik hizmet verirken, yeni yapıyla İŞKUR'un

görev alanı genişletilmiş ve örgütsel yapısı değiştirilmiştir. İşsizlik sigortasının yürütücüsü İŞKUR olmuştur. Üçüncü olarak İŞKUR Kanunu ile özel istihdam bürolarının kurulmasına izin verilmesiyle devlet tekelindeki iş bulma faaliyetine son verilmesiyle sosyal politika anlayışında bir kırılma yaşandığını söyleyebiliriz. 2003 yılındaki bu temel dönüşümler zemininde neoliberal saldırılar artarak devam etmiştir.⁵

Aktif İşgücü Piyasası Politikaları

Aktif işgücü piyasası politikalarının önem kazanması AB ülkelerinde özellikle 1990 sonrasına denk gelir. İşsizlik oranlarının artışıyla işsizliği aşağı çekmede aktif işgücü politikası araçları kullanılmıştır (Varçın, 2004: 7). İşsizliğin artmasına katkıda bulunulduğu gerekçesiyle kıdem tazminatı, erken emeklilik hakkı, sosyal yardımlar, işsizlik tazminatı gibi haklar yoğun şekilde eleştirilerek bu hakların alternatifi olarak aktif işgücü politikalarının ön plana çıkarılması söz konusudur (Varçın, 2004: 10).

Diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de aktif işgücü politikaları 1990’larda Dünya Bankası, 2000 sonrası ise AB kredileriyle, işsizlikle mücadelede ve istihdam yaratmada yapısal uyum sürecinin önemli bir parçası olarak karşımıza çıkar. Türkiye’de bu programlar genel ve özelleştirme ile ilgili iki ana politika şeklinde sürmektedir. Bu programlar İŞKUR, KOSGEB ve TOBB aracılığıyla yürütülür. Ana yürütücü olan İŞKUR’un bu kapsamda uyguladığı programlar işgücü yetiştirme kursları, iş ve meslek danışmanlığı, ismarlama eğitim ve toplum yararına programlardır; KOSGEB küçük ve orta ölçekli işletmelere danışmanlık yapar; TOBB ise yerel ekonomik gelişme programı uygular.

Aktif istihdam politikaları neoliberal dönüşümle hızlanan özelleştirme sürecinde⁶ de işsiz kalanların dönüşüm kapsamında yeni istihdam alanlarına yönlendirilmesinin bir aracı olmuştur. Dünya Bankası ile 5 Mayıs 1994 tarihinde imzalanan “Özelleştirme Uygulamaları Teknik Yardımı ve Sosyal Güvenliği sözleşmesi ile aktif işgücü programı olan İşgücü Uyum Programı yürürlüğe girmiştir. Programın amacı özelleştirme sonrası ortaya çıkabilecek işsizliği önleme ya da işsizlik süresini azaltmak olarak açıklanmıştır⁷ (İŞKUR, 2020). Ancak özelleştirmenin beklenen hızda gitmemesi bu programın başarısızlığa uğramasına sebep

⁶ 1983 yılından sonra gündeme gelen özelleştirme programı için gerekli hukuksal yapı onlarca sayıda düzenleme ile oturtulmaya çalışılmıştır. 1984 yılında 2983 sayılı yasa özelleştirmeye ilişkin ilk düzenlemedir. 1986 yılında KİT’lerin özelleştirme kapsamına alınması söz konusu olmuştur. 24.11.1994 tarihinde yürürlüğe giren 4046 sayılı “Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile (“Özelleştirme Yüksek Kurulu”, “Özelleştirme İdaresi Başkanlığı”, “Özelleştirme Fonu”nun da oluşturan) özelleştirmelerle ilgili ana düzenleme yapılmıştır, bu kanunun üzerinde yapılan bir çok değişiklik ve eklerle bugünkü özelleştirmelere temel oluşturulmuştur. 1999 tarihinde 1982 Anayasası’nın “Devletleştirme”ye ilişkin 47.maddesi “Devletleştirme ve Özelleştirme” şeklinde değiştirilmesiyle özelleştirme kavramı Anayasaya taşınmış ve 4046 sayılı Kanun daha etkin hale getirilmiştir (Elektirik Mühendisleri Odası, 2020).

⁷ İşgücü Uyum Programı kapsamında 1997 yılında ülke genelinde 31 kamu yararına çalışma programı ve 1998 yılında pilot illerde kamu yararına çalışma programları, kendi işini kurma eğitimi ve mesleki eğitim programları düzenlenmiştir (İŞKUR, 2020).

olmuştur. 2002 yılında gene Dünya Bankası kredisi ile yürütülmüş ve planlanmış; önemli bir ayağını işini kaybedecekler için aktif işgücü piyasası programı oluşturan Özelleştirme Sosyal Destek Projesi (ÖSDP) yürürlüğe girmiştir ve diğerine göre amacına daha fazla ulaşan bir proje olmuştur. İŞKUR ÖSDP kapsamında “Danışmanlık, Eğitim ve Toplum Yararına Çalışma Programları” olarak üç temel hizmet sunmuştur. Bu hizmetler Kamu İktisadi Teşekkülleri’nin özelleştirilmesi sonucunda işini kaybedeceklerle yöneliktir. 2002–2005 yılları arasında özelleştirmeler arasında “Yeniden İşe Yerleştirme” hizmetleri kapsamında toplam 773 formal eğitim, işyeri eğitimi, TYP ve danışmanlık hizmeti verildiği ve 26.677 işçinin yeniden işe yerleştirildiği ilan edilmiştir (Varçın, 2004: 119).

Görülmektedir ki yeni sosyal politikanın başarısı özelleştirme programının başarısından kaynaklanmaktadır. Önce işsiz bırakma, sonrasında işgücü piyasası ihtiyaçları doğrultusunda ön plandaki sektörlere yönelik eğitim vererek işe yerleştirme yeni dönemin sosyal politika düsturudur.

Neoliberal dönüşüm kapsamında işverenlere yönelik verilen teşvik ve desteğe örnek olarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile Aile ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı arasında “Sosyal Yardım Sisteminin İstihdam ile Bağlantısının Kurulması ve Etkinleştirilmesi Eylem Planı” olarak 2010 yılında uygulanmaya başlayan süreç açıklayıcıdır. Bu eylem planı ile sosyal yardım alanları istihdam eden özel sektör işverenlerinin ödeyecekleri sosyal güvenlik primi işveren payının karşılanması yönünde teşvik çalışmaları yapılması ile devam etmiş ve 2018 tarihinde söz konusu teşvik yasalaşmıştır⁸.

İşsizlik Sigortası

Eylül 1999 tarihinde kabul edilen İşsizlik Sigortası Kanunu sigortalılara işsiz kalmaları halinde, Kanunda öngörülen ödeme ve hizmetlerin yerine getirilmesini sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Sanayi Devrimi sonrası işçi sınıfının önemli bir kazanımı olarak ortaya çıkan işsizlik sigortası kurumu, yeni dönemle birlikte işgücü piyasasını düzenleme araçlarından biri haline gelmiştir. İşsizlik sigortası fonunda önemli bir gider kalemi yeni sosyal politika anlayışı doğrultusunda aktif işgücü programlarına ayrılmıştır. İşsizlik Sigortası Kanunu md.48/d aktif işgücü hizmetleri kapsamında kurs ve programları düzenler:

...Ayrıca Fonun bir önceki yıl prim gelirlerinin % 30'u; işgücünün istihdam edilebilirliğini artırmak, çalışanların vasıflarını yükselterek işsizlik riskini azaltmak ve teknolojik gelişmeler nedeniyle işsiz kalması beklenenlerin başka alanlara yönlendirilmesini sağlamak, istihdamı artırıcı ve koruyucu tedbirler almak ve uygulamak, işe yerleştirme ve danışmanlık hizmetleri temin etmek, işgücü piyasası araştırma

⁸ Sosyal Yardım Yaranlanıcılarının İstihdamına İlişkin Yönetmelik 22.06.2017 tarihli ve 30104 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmış ve 01.01.2018 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

ve planlama çalışmaları yapmak ve Fondan ödenmek üzere vize edilmiş sözleşmeli personel pozisyonlarında çalışanlar ile bunlardan ilgili mevzuatına göre Kurum kadrolarına atanan ve Kurumda çalışmaya devam eden personelin mali ve sosyal haklarına ilişkin ödemeleri gerçekleştirmek amacıyla kullanılabilir. Bu oranı % 50'ye kadar çıkarmaya çıkarmaya Cumhurbaşkanı yetkilidir. Ancak, işsizlik ödeneğinden yararlanmakta olanlara yönelik hizmetler için bu sınırlama dikkate alınmaz. Bu fıkra ile ilişkin usul ve esaslar yönetmelikle belirlenir" denmektedir.

Bu şekilde İşsizlik Sigortası uygulaması ile işverenlerin işgücü piyasasını kendi ihtiyaçları doğrultusunda yönlendirmesi, ihtiyaç duyduğu alanda eğitilmiş işgücüne sahip olma imkanı yaratılmıştır. İşçinin işsizlik tazminatından yararlanabilmesi için meslek edindirme ve geliştirme eğitimine katılması zorunlu tutulmuştur. İşçinin kendi çalışmasının kesintisi olan tazminattan yararlanma hakkının, kendisine seçme şansının tanınmadığı bir meslekte eğitim şartına bağlanması ayrıca onur kırıcıdır⁹.

İşsizlik sigortasının yürürlüğe girmesi ile ve kıdem tazminatının kaldırılması tartışması eş zamanlı yürütülen tartışmalardır. Türkiye'de 1968 yılında İşsizlik Sigortası Kanun Taslağında kıdem tazminatının kaldırılması öngörülmüş ve kıdem tazminatının işsizlik sigortasının bulunmadığı hallerde ihdas edilmiş olduğu ve bu tarz bir sigortanın kurulması ile artık kıdem tazminatına gerek olmadığı gerekçe olarak sunulmuştur ancak taslak sendikaların yoğun tepkisi sonucu geri çekilmiştir (Okay, 2020). İşsizlik sigortasının yürürlüğe girmesiyle kıdem tazminatının kaldırılmasına yönelik tartışmaların içeriği aradan geçen zamana rağmen değişmemiştir. Emekçilerin en önemli sosyal haklarından kıdem tazminatının işten atılmayı engelleyen bir işlev gördüğü, işsizlik sigortası ile birlikte kıdem tazminatının hizmet ettiği amacın ortadan kalkacağı işveren örgütleri ve bakanlıkça bugün de her fırsatta ifade edilmektedir.

İşsizlik sigortası primlerinden yararlanma koşullarının ağır şartlara bağlanması fonda yüklü miktarlarda para birikmesiyle sonuçlanmıştır¹⁰. 2008 kriziyle işsizlik fonunda biriken paralar siyasal iktidarın ve işverenlerin hedefi haline gelmiştir (Bileşik Metal İş, 2019). Eylül 1999 tarihinde kabul edilen İşsizlik Sigorta-

⁹ İşsizlik Sigortası Kanunu md. 52 İşsizlik ödeneği almakta iken; "a) Kurumca teklif edilen mesleklerine uygun ve son çalıştıkları işin ücret ve çalışma koşullarına yakın ve ikamet edilen yerin belediye mücavir alanı sınırları içinde bir işi haklı bir nedene dayanmaksızın reddetmek, c) Kurum tarafından önerilen meslek geliştirme, edindirme ve yetiştirme eğitimini haklı bir neden göstermeden reddeden veya kabul etmesine karşın devam etmemek...", işsizlik ödeneği ödenmesinde hak düşürücü nedenler arasında sayılmıştır.

¹⁰ İşsizlik Sigortası Kanunu md.50 fondan yararlanmak için işçinin kendi istek ve kusuru dışında işsiz kalması, sigortalı olması, işten ayrılmadan önceki son 120 gün içinde prim ödeyerek sürekli çalışmış ve son üç yıl içerisinde en az 600 gün süreyle işsizlik sigortası primi ödemiş olması gerektiği düzenlenmiştir.

ısı Kanunu'nun 46. maddesinde "işsizlik sigortasına ilişkin kuralları ve uygulama esaslarını düzenlemek ve sigortalılara işsiz kalmaları halinde, Kanunda öngörülen ödeme ve hizmetlerin yerine getirilmesini sağlamaktır" şeklinde belirlen kanunun amacı, 2008 yılında yapılan değişiklikle, "işsizlik sigortasına ilişkin kuralları ve uygulama esaslarını düzenlemek ve bu kanunda öngörülen hizmetlerin verilmesini sağlamaktır" şeklinde değiştirilmiştir. "Sigortalılara işsiz kalmaları halinde" ibaresinin yasadan çıkartılması ile fonun kuruluş amacı dışında kullanımının yolu açılmıştır ve böylece fon işsizlik ödeneği olma vasfını yitirmiştir. Fonun giderleri çeşitlendirilerek aktif işgücü piyasası politikaları araçları giderlerine ek olarak hazine yardımlarına ve işverenlere yönelik teşvik ve destek uygulamalarına yönlendirilmiştir (Bileşik Metal İş, 2019). 2018 yılı itibariyle ekonomik krizle işverenlere fondan yapılan yardımlar son derece yükselmiştir. Krizle birlikte artan işten çıkarmalara rağmen fondan işverene yapılan ödemeler, işçiye yapılanın çok daha üzerinde seyretmektedir.

Özel İstihdam Büroları

İŞKUR Kanunu ile yapılan önemli değişikliklerden bir diğeri de İİBK'nın iş bulma tekeline son verilmiş olmasıdır. Artık iş bulma faaliyeti devlet tekeline çıkmış ve İŞKUR iş bulma faaliyetlerini özel istihdam bürolarıyla paylaşır duruma gelmiştir. Özel istihdam bürolarının yasallaşması sosyal politika anlayışında önemli bir değişikliği yansıtmaktadır. Bu tarihe kadar bir kamu hizmeti olan iş ve iş bulma hizmetleri, yani işsizlik de (işsizliğin metalaşması diyebiliriz) serbest piyasada satılır hale gelmiştir.

İŞKUR artık doğrudan istihdam sağlamaktan ziyade; "..işgücü piyasası ile istihdam ve insan kaynaklarına yönelik hizmetleri yürüten.." (4904 Sayılı Kanun md.17), iş ve işçi bulmaya aracılık faaliyeti yapan özel istihdam bürolarının faaliyetlerinin kuruluş ve işleyişinde görev alır ve işsizlerin istihdam edilebilirliklerini arttıracak programlar yürürlüğe koyarak iş bulmalarını kolaylaştırmakla görevlidir¹¹.

2016 yılında İş Kanunu'nda yapılan değişiklikle özel istihdam bürolarına geçici iş ilişkisi kurma yetkisi de verilmiştir. Artık özel istihdam büroları iş ve işçi bulmaya aracılık faaliyeti yapmakta, işgücü piyasası ile istihdam ve insan kaynaklarına yönelik hizmetleri yürütebilmekte, mesleki eğitim düzenleyebilmekte ve geçici iş ilişkisi kurabilmektedir (İŞKUR, 2019). İŞKUR ve özel sektör birlikteliği sosyal politikadan işgücü yönetimine geçişin sonuçlarından biridir.

¹¹ Özel istihdam bürolarının kurulması ILO ile düzenlenmiştir. ILO özel istihdam bürolarını "bir istihdam boşluğunun doldurulmasını veya mesleki ilerlemeyi ya da istihdama girişi kolaylaştırmak ya da hızlandırmak amacıyla faaliyet göstermeyi üstlenen, özel hukuk hükümlerine tabi hizmet kuruluşları" olarak tanımlar (İŞKUR, 2019).

İŞKUR'un Yeni Hizmet Anlayışı: Yönetişim

Yönetimden yönetişime (devleti ve sivil toplumun kilit unsurlarını içeren daha geniş bir yapılanmaya) geçiş, neoliberalizmde belirgin bir özelliktir (Harvey, 2015: 85). Neoliberal kamu politikalarıyla iş dünyası ve şirketler devlet aktörleriyle doğrudan işbirliğine girer, düzenleyici çerçeveleri en çok kendi kendilerine avantaj sağlayacak şekilde çizerek, kamu politikalarını belirlemede ve kararname yazmada önemli bir rol elde ederler (Harvey, 2015: 84). İŞKUR neoliberal kamu politikalarıyla yönetim ilkeleri çerçevesinde yeniden yapılanmıştır. Bu durum İŞKUR eliyle yürütülen sosyal politikaların neoliberal çerçevesini somutlar.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB)'nin ilgili kuruluşu olarak İŞKUR, özel hukuk hükümlerine tabi, tüzel kişiliği haiz, idari ve mali bakımdan özerk bir kamu kuruluşudur. Çalışmalarını "...işçi, işveren, esnaf-sanatkar, üniversite ve sivil toplum kuruluşları ile kamu kurumları temsilcilerinden oluşan Genel Kurul, Yönetim Kurulu, İl İstihdam ve Mesleki Eğitim Kurulları marifetiyle ulusal ve yerel istihdam politikalarının geliştirilmesine yönelik çalışmalarını sürdürmektedir..." şeklinde yönetim ilkesi çerçevesinde açıklamıştır (İŞKUR, 2019).

2 Kasım 2011 tarihli 665 sayılı Kanun Hükmünde kararname ile İŞKUR Kanunu'nda önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler çerçevesinde ÇSGB Bölge Müdürlükleri kapatılmış, bölge müdürlüklerinin tüm hak ve yetkileri İŞKUR'a devredilmiştir. Kurumun görevleri arasına ÇSGB'nin mevzuattan kaynaklanan ve taşrada yürütülmesi gereken görevlerini yapmak" eklenmiştir. ÇSGB Teftiş Kurulu ile İŞKUR Teftiş Kurulu, ÇSGB bünyesindeki İş Teftiş Kurulu çatısı altında birleştirilmiş, Kurum Yönetim Kurulu ve Genel Müdürünün görev ve yetkileri yeniden belirlenmiştir. Kurumun merkez ve taşra teşkilatı yeniden yapılandırılmış, bazı hizmet birimleri kurulmuş, bazılarının adları ve görevleri yeniden tanımlanmıştır. İl İstihdam ve Mesleki Eğitim Kurulunda Kalkınma Ajanslarının da temsil edilmesi olanağı sağlanmıştır (İŞKUR, 2019).

Çalışma Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın yetkilerinin önemli bir kısmının kamu-özel sektör işbirliğinde yürütülen İŞKUR'a devredilmesi ile devletin yeni sosyal politikasının çerçevesi çizilmiştir. İŞKUR programları özel sektör ihtiyaçlarının karşılanması doğrultusunda, "sivil toplum" hizmet alıcısı kamu kurumları ve sivil toplum- özel sektör işbirliği ile belirlenen işgücü piyasası ihtiyaçları doğrultusunda oluşturulmuştur. Bu programların finansmanı yeni sosyal politika kapsamında devlet yardımları ve işsizlik fonu bütçesinden karşılanmaktadır.

Bir Sonuç Olarak Toplum Yararına Çalışma Programı

Kamu yararına çalışma programları (ya da toplum yararına çalışma programları) gerek merkez kapitalist ülkelerde gerek gelişmekte olan ülkelerde istihdam olanaklarının sınırlı olduğu dönemlerde kamu istihdam ofislerinin geçici istihdam yaratmak için kullandığı önemli aktif işgücü piyasası politikası araçlarından biridir. Ama bu programlar yapısal dönüşüm süreci içerisinde bulunan çevre ül-

kelerde daha verimli yürür (Varçın, 2004: 50). Bu programlara geçiş sürecindeki ülkeler, sermaye birikimini hızlandırmak ve dönüşüm sonucu işsiz kalan işgücünün en azından bir kısmının istihdama dahil edilmesini sağlamak amacıyla başvurur.

Ülkeden ülkeye kamu yararına çalışma programlarının uygulanışı değişse de, genel olarak programlar kapsamında işçiler kamu istihdam ofisleri ya da özel istihdam ofisleri aracılığı ile kamuya ait yerlerde ya da kamu yararı olduğu düşünülen alanlarda en fazla dokuz aylığına, yani geçici olarak istihdam edilirler. Programların hedef kitlesi istihdamı zor olan, normalde iş bulmakta zorlanmaları sonucu daha ucuza çalıştırılmaya rıza göstermek durumunda kalan vasıfsız ya da yarı vasıflı işsizler, büyük oranda da aynı durumdaki kadınlardır.

Program kapsamında işçilerin işsizlik süresinin kısaltılması, işsizlik süresince yaşanabilecek vasıf erezyonunun engellenmesi ya da yeni vasıf kazanması, geçici gelir desteği sağlanması programın sosyal boyutu olarak sunulmaktadır. Ancak durum çok başka türdür. Programa geçim şartları gereği katılmak zorunda kalan işçiler park, bahçe, refüj çalışmaları, alt yapı hizmetleri, kamu binalarının (örneğin okullar) bakım ve onarımı gibi daha çok mevsimlik, vasıfsız ve kol gücüyle yapılan işlerde çalıştırılırlar. Çalıştıkları sürede hem iş güvencesinden hem de kıdem tazminatı gibi en temel haklarından yoksun olduklarının zorunlu kabulü söz konusudur.

Kamu sektöründe istihdam edilenlerin önemli bir kısmının ücretlerinin toplumsal artı değerle sübvansede edildiği ve devleti bu durumun ciddi mali ve politik sıkıntılara ittiği görüşü akademik ve politik çevrelerce sıkça dile getirilir (Varçın, 2004: 50). Kamu yararına çalışma programları bu neoliberal yaklaşıma cevap veren, çözüm üreten nitelikteki programlardır. Kamu yararına programlar işçiye geçici iş ilişkisi sağlayarak, kamu sektöründe kamu kaynaklarının “verimsiz” kullanılmasına yol açan kadrolu iş ilişkisinin yerini duruma göre taşeron sistemine alternatif olabilecek şekilde doldurmaktadır.

Türkiye’de kamu yararına çalışma programları, “Toplum Yararına Çalışma Programı” olarak yasalaşmıştır ve programlar genel olarak yukarıda bahsettiğimiz kamu yararına çalışma programlarının mantığı ile işler. TYP’nin İŞKUR’un “iş piyasasını düzenlemek” için yürürlüğe koyduğu diğer programlardan¹² belirgin bir şekilde ayrıldığı niteliği “işsizlik ve yoksullukla etkili bir şekilde mücadele aracı olma” söyleminin içerisinden, istihdamında güçlük çekilen işçilere öncelik verilerek (Aktif İşgücü Hizmetleri Yönetmeliği “istihdamında güçlük çekilen işsizler” olarak değerlendirir md.68/3), bu işçilerin giderek yerleşik hale gelen yeni emek rejimi içerisinde güvencesiz çalıştırılmasını yasalaştırmasıdır. Aktif İşgücü Hizmetleri Yönetmeliği istihdamında daha fazla güçlük çekilen bu dezavantaj-

¹² İŞKUR tarafından uygulanmakta olan aktif işgücü programları: Mesleki Eğitim Kursları, Girişimcilik Eğitim Programları, İşbaşı Eğitim Programları, Toplum Yararına Programlar, Proje bazlı faaliyetlerdir. (İŞKUR, 2019)

lı grupları kadınlar gençler, uzun süreli işsizler, engelliler olarak tanımlamıştır. Oysa bu kategoride yer alan işçilerin yasal olarak daha fazla güvenceye ihtiyaç duyması ve sosyal açıdan korunması gerektiği açıktır.¹³

Toplum Yararına Çalışma Programı 31.12.2008'de Türkiye İş Kurumu İşgücü Uyum Hizmetleri Yönetmeliği ile yasal çerçeveye kavuşmuştur. 2013 yılında bu yönetmelik yürürlükten kaldırılmış, yerine Aktif İşgücü Hizmetleri Yönetmeliği düzenlenmiştir. Yönetmelik Toplum Yararına Program'ı: "İşsizliğin yoğun olduğu dönemlerde veya yerlerde doğrudan veya yüklenici eli ile toplum yararına iş ya da hizmetin gerçekleştirilmesi yoluyla özellikle istihdamında zorluk çekilen işsizlerin çalışma alışkanlık ve disiplininden uzaklaşmalarını engelleyerek işgücü piyasasına uyumlarını amaçlayan ve bunlara geçici gelir desteği sağlayan programlar" olarak tanımlamış; TYP'nin uygulanacağı alanları da şu şekilde saymıştır (md. 65): Çevre temizliği; kamusal alt yapının yenilenmesi; Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı resmi okullarda çevre düzenlemesi; bakım, onarım ve temizlik işlerinin yapılması; restorasyon, tarihi ve kültürel mirasın korunması; ağaçlandırma; park düzenlemeleri; vadi ve dere ıslahı; erezyon engelleme çalışmaları. Bu sayılan işleri göz önüne aldığımızda, yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde, örneğin yol kenarlarında çevre düzenlemesi yapan kadınlı erkekli işçilerinin ya da kamu kurumlarında temizlik işleri yapan özellikle kadın işçilerin bir kısmının TYP kapsamında çalışıyor olduğu gerçeği daha görünür hale gelir.

TYP kapsamında işe alınan işçilerin md.66/2 ile en fazla 9 ay süre ile çalıştırılabileceği düzenlenmiştir. Md.66/3'de bu durum daha da pekiştirilerek: "Katılımcılar için yararlanma süresi, on iki ay içerisinde ayrı ayrı olarak veya bir defada en fazla dokuz aydır. Dokuz aylık süre, kişinin TYP kapsamındaki bir programdan yararlanmaya başlama tarihi üzerinden değerlendirilir. Katılımcıların programa başladığı tarihten on iki ay sonra yeniden yararlanma hakkı doğar" şeklinde devam eder. Bilindiği üzere, işçinin kıdem tazminatı hakkının doğabilmesi için işçinin kesintisiz bir yıl süre çalışmış olması gerekir. Burada en temel işçi alacaklarından biri olan kıdem tazminatının doğmaması için açık bir önlem olarak düzenleme yapıldığı görülür¹⁴. Aynı zamanda işçinin tekrar işe alınması için işverenin ve İŞKUR'un olumlu görüşü gerekir.

¹³ TYP 2003'deki yeni Kanun öncesi farklı şekillerde uygulanmıştır. Yapısal dönüşüm sürecinde özelleştirme kapsamında işini kaybedenler, 1994 tarihli Özelleştirme Uygulamaları Teknik Yardımı ve Sosyal Güvenliği Projesi'yle kapsamında TYP'de hedef kitle olarak belirlenmiştir. Ancak bu dönem KİT'lerde çalışırken işini kaybedenler, görece iyi geliri olmalarından kaynaklı bu programlara rağbet etmemişlerdir. Ayrıca 1999 depremleri sonrası İŞKUR deprem bölgesinde TYP programlarını devreye koyarak hem geçici istihdam yaratmayı amaçlamış hem de küçük işletmelerin yeniden canlanmasına katkıda bulunmuştur. Deprem bölgesi kapsamına giren Bolu'da 9, Düzce'de 23, Kocaeli'nde 38, Adapazarı'nda 42, ve Yalova'da 28 olmak üzere toplam 140 TYP programı gerçekleştirilmiştir. (Varçın, 2004: 122)

¹⁴ İşverenin en fazla uyguladığı muvazalardan biri; kıdem tazminatının önüne geçmek için işçiyi bir yılı doldurmadan işten çıkartıp, tekrar işe başlatması "girdi-çıkı" yapmasıdır. Bu düzenlemeyle bu hileli hale dahi gerek kalmamıştır.

TYP kapsamında işçilerin karşılaştığı önemli sorunlardan bir diğeri de “izin” hakkı ile ilgilidir. “TYP’ye devam zorunluluğu ve izin” başlığını taşıyan Md.71/1’de işçilerin Kurum ya da yükleniciden onay almak şartıyla on dört güne kadar ücretsiz izin kullanabileceği, Md.71/2’de “sağlık sorunları, evlenme, doğum ve birinci derece yakınların vefatı ve benzer durumlar da ücretsiz izin kapsamında” değerlendirileceği ve Md.72/4’de “on dört günlük izin süresinin aşılması halinde” işçinin işten çıkartılacağı düzenlenmiştir. TYP kapsamında işçi temel insani durumlarda dahi ücretinden ya da işinden olma zoruyla karşı karşıyadır.

Yılın 12 ayını kapsamayan bir sözleşme ve güvencesizliğin tüm sorunlarıyla birlikte, bu çalışma biçimi sendikal örgütlenmenin de önünde de büyük bir engeldir.

Toplum Yararına Program Genelgesi Ek-3 ile düzenlenen “Toplum Yararına Program Katılımcı Taahhütnamesi”nde, TYP’nin geçici gelir desteği sağlamak amacı vurgulanarak, programın kamu kurumunda geçici ve daimi surette işçi statüsü kazandırmayacağı ve İŞKUR’un TYP kapsamında işyeri ve işveren sayılmayacağı ortaya çıkabilecek uyumsuzlıklara karşı peşinen belirtilmiştir. Bununla birlikte, TYP kapsamında işçinin ücret karşılığı iş görme edimi yerine getirdiği ve yüklenici ile bir iş ilişkisi kurulduğu açıktır¹⁵. Bu açıklığa rağmen, Yönetmelikle belirtilen TYP çalışma usulü, işveren tarafı belirsiz hale getirmekte ve bu belirsizlik ancak yeknesak yargı kararları ile giderilebilmektedir¹⁶.

Aktif İşgücü Hizmetleri Yönetmeliği’nde 2018 yılında yapılan değişiklikle yüksek öğretim öğrencilerine yönelik TYP uygulaması başlatılmıştır. Ek Madde-1/1 “...Yüksek Öğretim Kanunu kapsamındaki yüksek öğretim öğrencilerinin...çalışma hayatıyla tanışmalarını sağlamak ve bu kişilere çalışma disiplini kazandırmak amacıyla Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında toplumsal faydanın yüksek olduğu alanlarda kamu kurum ve kuruluşlarıyla en fazla üç ay süreyle ... TYP uygulanabilir” diyerek programı tanıtır. Bu kapsamda öğrenci işçiler: doğanın korunması; kültürel mirasın restorasyonu, korunması, tanıtılması; kütüphanelerin bakımı ve düzeni; kamu kurumlarının kültürel ve sosyal hizmetlerinin desteklenmesi alanlarında TYP kapsamında geçici olarak çalıştırılabilecektir.

¹⁵ TYP çalışma şekli İş Kanunu’nda düzenlenen “geçici iş ilişkisi, belirli süreli iş sözleşmesi, kısmi süreli çalışma, uzaktan çalışma, asil işveren-alt işveren sözleşmesi” gibi esnek çalışma biçimlerinin genel mantığıyla kurulmuştur, ancak bu çalışma ilişkilerinin yasal unsurlarını taşımadığı için bu biçimlere de dahil edilemez.

¹⁶ Yargıtay 9. Hukuk Dairesi’nin 2017/1321 sayılı kararında “...Anılan yönetmelik hükümleri yasal düzenlemeler ile birlikte irdelendiğinde, her ne kadar genelgeye ek katılımcı taahhütnamesinin birinci maddesinde “TYP herhangi bir kamu kurumunda geçici veya daimi surette işçi statüsünü kazandırmaz” yönünde ibare bulunsa da işsizlerin başvurusu sonrası noter kurasıyla veya listeye girmesi üzerine kamu kurum veya kuruluşları, sivil toplum kuruluşları veya özel sektör işyerlerinde çalıştıkları, iş için başvuruda bulunanın bu yönde bir taahhütte bulunmasının statüsünün işçi sayılmasını engellemeyeceği, programa katılanların yaptıkları iş ve yönetmeliğin 72. Maddesi değerlendirildiğinde, kişinin TYP uyarınca Belediye’ye ait işyerinde çalışmasıyla Belediye ile işçi arasında işçi işveren ilişkisinin kurulacağı, bu kişilerin de işçi sayısına dahil edilmesi gerektiği şüphesizdir...” demektedir.

Çalışma süresi haftada üç gün ve günlük sekiz saattir ve ücretler günlük asgari ücret üzerinden çalışılan gün sayısına göre belirlenir. Bu kapsamda çalışanların çalıştıkları süre boyunca mazeret gösterme koşuluyla yalnızca beş gün izin hakları vardır ve izinli sürelerde ödeme yapılmaz, sağlık raporları da bu süreye dahil edilmiştir.

Ekonomik zorluklar içinde okumaya çalışan öğrencilere sosyal yardım olarak karşılıksız burs verilmesi gerekirken, genel TYP tanıtımındaki anlayışla program kamuoyuna “öğrencilere müjde” şeklinde sunulmuştur. İŞKUR’un Sosyal Çalışma Programı olarak TYP’den ayrı bir başlıkla düzenlediği bu program, TYP standardının part-time çalışma ilişkilerine uyarlanmasıdır ve aynı güvencesizlik bu kez sosyal koruma ihtiyacı içindeki öğrencilere dayatılmaktadır.

Sonsöz

Çalışma programları, enformel sektörün yaygın olduğu bir emek piyasası ortamında gündeme gelen ve emek piyasasında var olan eşitsizlikleri daha da pekiştirme işlevine dönüşen bir mantık içerisinde işleyen programlardır. Neoliberal dönemle birlikte geleneksel sosyal politika anlayışının yerini, sermaye devlet ortaklığı ile yürütülen bu programlara bırakırken, haklar da yerini çoğu zaman bir lütuf olarak sunulan ağır sömürü ve yoksulluk ilişkilerine bırakmıştır. İŞKUR’da bu dönüşüme paralel olarak devlet sermaye birlikteliğinin düzenleme kurumuna dönüşmüştür.

İŞKUR bünyesinde yürütülen çalıştırma eksenli programlar, neoliberal birikimin çelişkilerini azaltmaya yönelik bir çözüm olmaktan çok işsizlerin yeni piyasa ihtiyaçlarına entegre edilmesine hizmet etmektedir. Toplum Yararına Çalışma Programı Türkiye’de neoliberal sosyal politikanın hem işçilerin çalışma koşullarında yapmış olduğu tahrifatın en çarpıcı örneği ve hem de neoliberal sosyal politika kılığında yeni çalıştırma biçiminin en ileri gitmiş halidir.

Programın adında geçen “toplum yararına” vurgusundan, yeni sosyal politika anlayışının söylemsel manipülasyona ihtiyaç duyduğu ve açık bir meşruiyet sorunu yaşadığı sonucu çıkarılabilir. Ancak bunun da ötesinde, bu söylem neoliberal dönemde işçi kazanımlarının talanının boyutu hakkında fikir vermektedir. Düşük ücretli, vasıf gerektirmeyen, kol emeğinin yoğun olduğu, güvencesiz ve tazminatsız en fazla dokuz aylık işlerde çalışmanın... dahi bir lütfü dönüştüğü; “toplum” açısından herhangi bir menfaatten bahsedilemeyecek koşullarda “toplum yararından” bahsedebilmek, sosyal kazanımlara dönük işçi sınıfı tepkisinin ne denli soğurulduğunun bir görüntüsüdür aynı zamanda.

Kaynakça

- Aydoğanoglu, E. (2009) "2821 ve 2822 Sayılı Yasalar Nasıl Değişiyor?" <https://www.evrensel.net/haber/198904>. (27.04.2020)
- Bağımsız Sosyal Bilimciler. (2015) *AKP'li Yıllarda Emeğin Durumu*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Boratav, K. (2014) *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, Ankara: İmge Kitapevi Yayınları .
- Collins, H. (2013) *Marksizm ve Hukuk* (çev.U.D. Tuna), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Dertli, N. (2009) "Yedek Sanayi Ordusunun Yeniden Düzenlenme Aracı Olarak Aktif İstihdam Politikaları", *Alparslan Işık'ya Armağan*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 597-622.
- Birleşik Metal-İş Sendikası. Dokuz Başlıkta İşsizlik Sigortası Fonu Nasıl Talan Edildi, <https://www.birlesikmetal.org/index.php/tr/guncel/basin-aciklamasi/880>. (10.11.2019).
- Elektirik Mühendisleri Odası*. Özelleştirme Gerekçeleri, http://www.emo.org.tr/ekler/fc6aa246e88ab3e_ek.pdf?tipi=36&туру=X&sube=0. Erişim Tarihi: 26.03.2020.
- Erdogdu, S. (2007) "Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Çalışma Örgütü", *Cahit Talas Anısına Güncel Sosyal Politika Tartışmaları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 285-313.
- Harvey, D. (2015) *Neoliberalizmin Kısa Tarihi* (çev.A.Onacak), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- ILO (2020) "Aktif İşgücü Piyasası Politikaları", Uluslararası Çalışma Örgütü Türkiye Masası, <https://www.ilo.org/anکارa/areas-of-work/active-labourmarket-policies/lang--tr/index.htm>. Erişim Tarihi: 06.02.2020
- İŞKUR (2019) Türkiye İş Kurumu 9. Genel Kurul Çalışma Raporu, https://media.iskur.gov.tr/13592/9-genel_kurul_raporu.pdf. Erişim Tarihi: 27.10.2019
- İŞKUR (2020), https://statik.iskur.gov.tr/tr/proje_protokol/isgucu_uyum.htm. Erişim Tarihi: 24.03.2020
- Jessop, B. (2009) *Kapitalist Devletin Geleceği* (çev.A.Özcan), Ankara: Epos Yayınları.
- Jessop, B. (2009) Bob Jessop ile Söyleşi, <http://caghankizil.blogspot.com/2009/10/bob-jessopla-soylesi.html>. 10.20.2009
- Kocaoğlu, M. (1987) *Sosyal Politika ve İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Koray, M. (1992) *Endüstri İlişkileri*, İzmir: Basisen Eğitim ve Kültür Yayınları.
- Koray, M. (2007) "Sosyal Politika Nereye Doğru?" *Cahit Talas Anısına Güncel Sosyal Politika Tartışmaları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 445-478.
- Koray, M. (2013) "Sosyal Devlet- Refah Devleti" *Sosyal Demokrasi Notları*, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 183-208.
- Makal, A. (2013) *Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi, Sendikacılık Akademisi Ders Notları-2*, Ankara : Türk-İş, (89-110), <http://www.turkis.org.tr/dosya/7FUC1XaeWA6B.pdf>.
- Okay, S. N. Kıdem Tazminatı Müessesesi ve Türkiye'deki Uygulaması. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/9706>. Erişim Tarihi: 08.04.2020.
- Özdemir, A. M. (2014) "İş Düzenleyen Hukuk: Bir İlişinin Anatomisi", *Emeğin Kitabı*, İstanbul: SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı, 127-160.
- Özuğurlu, M. (2003) "Sosyal Politikanın Dönüşümü ya da Sıfatın Suretten Kopuşu", *Mülkiye Dergisi*, 27, 239, 59-74.
- Savaşkan, O. (2009) "Neoliberalizm ve Yeni Sosyal Politika Ortamı: Türkiye'de Çalıştırma (Workfare) Programları ve Emek Piyasaları", *Türkiye'de Neoliberalizm Demokrasi ve Ulus Devlet*, İstanbul: Yordam Kitap, 205-223.
- Sayın , A. K. (2005) *İstihdam Hizmetlerinin Yeniden Yapılandırılması Sürecinde Türkiye İş Kurumu*, <https://arastirmax.com/en/publication/sosyal-siyaset-konferanslari-dergisi/49/1/istihdam-hizmetlerinin-yeniden-yapilandirilmasi-surecinde-turkiye-kurumu/arid/468272af-1f19-4454-abce-3e50ad93bc78>. (01.02.2020).

Talas, C. (1992) *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Ankara : Bilgi Yayınevi .

Varçın, R. (2004) *İstihdam ve İşgücü Piyasası Politikaları*, Ankara: Siyasal Kitapevi .

Yalman, G. (2007) "Sosyal Politika: Refah Devletinden Sosyal Risk Yönetimine", *Cahit Talas Anısına Güncel Sosyal Politika Tartışmaları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 653-671.

Yeldan, E. (2000) Küreselleşen Türkiye Ekonomisinde Bölüşüm ve Birikim İlişkileri <https://www.birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-136-agustos-2000/2328/kuresellesen-turkiye-ekonomisinde-bolusum-ve-birikim-iliskileri/2502>. (12.04.2020).

Yücesan- Özdemir, G. ve Özdemir, A. M. (2008) *Sermayenin Adaleti*, Ankara: Dipnot Yayınları.

Forum

Sosyal Politika, Sınıf ve Edebiyat: Biraradallığın Seyri ve Yeni Çalışmalar için Yöntemsel Sorular, Sorunlar

Elif HACISALİHOĞLU*

“Bir insan her zaman hikaye anlatıcısıdır; kendi hikayeleriyle ve başkalarının hikayeleriyle çevrili yaşar; başına gelen her şeyi onlar aracılığıyla görür ve hayatını anlatıyormuş gibi yaşamaya çalışır.”
(Sartre, 1967: 63)

Bu yazıda, sınıf ve sanat başlığının genel olarak sosyal bilimlerde daha özelinde ise sosyal politika alanındaki yerine dair bir tartışma açmayı ve kimi soruları gündeme getirmeyi amaçlıyorum. Bu konuyu gündeme getirme ve tartışma sürecim, 2006-2007 yıllarında başlayıp, bugüne değin uzanıyor. Konunun kendi hayatımda da izdüşümleri olan, olgusal görünümünün zaman içerisindeki değişimi, benim açımdan da bu değişimle konuyu zaman zaman yeniden düşünmeyi ve ele almayı beraberinde getirdi. Bu görünümü aşağıda daha detaylıca, yer yer kendi deneyimlerimden de hareket ederek açıklayacağım. Böylelikle sınıf ve sanat başlıklarının biraradallığının, sosyal politika alanında (ve de bu alanla yakın temasta olan kimi başka alanlardaki) seyrinin iniş çıkışlarının da bilincinde olarak, bugün geldiğimiz noktada ne gibi açılımlar ve olanaklar sağlayabileceği bu iki başlığı yanyana getirirken nelere dikkat etmeliyiz gibi soruları tartışmaya açmak istiyorum. Zira sınıf ve sanat başlıkları ekseninde ortaya koyulan çalışmaların halen kısıtlı düzeyde olsa da, görünür biçimde niceliksel artışı olmakla beraber, bu alanda yöntemsel bir tartışmadan kaçınılması (ve uygulamaya aktarılması) dikkat çekicidir. Oysaki tam aksine, bu ekseninde yapılacak çalışmalar öncesinde bir yöntemsel düşünme pratiği ve tartışma gereklidir. Aksi halde araştırmacının sanat alanının kendine içkin özellikleri ve bu biraradallığa katacağı zenginlik ve imkanlara bakmayı reddetmesi, önünü kesmesi, sınırlaması vb. şekillerde çoğaltılabilecek birçok sonucu beraberinde getirir. Bu yazı, kısmi olarak aktardığım kendi deneyim ve gözlemlerimin de eşlik ettiği böyle bir tartışma gündemine işaret etmekte ve kaçınılan bu durumu etkinleştirmeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda yazı bu haliyle, yazılacak kapsamlı bir makalenin deneyimle zenginleştirilmiş ilk notları olarak görülmelidir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, elifhasal@gmail.com

Sanat ve sınıf kesişimindeki çalışmalar (bilimsel çalışmalar, yazılan makaleler, tezler, açılan dersler ve ders içerikleri, vb.) iktisat, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri (sosyal politika) gibi bazı temel disiplinlerde birbirinden oldukça uzaktır. Bu uzaklığın seyrine, bizzat kendi akademik ve kişisel deneyimim de eşlik etti. Süreç içerisindeki seyri daha geniş ölçekte takip ettiğimde ve aşağıda açıklayacağım biçimde, sürece dahil olmayı nesneleştirdiğimde deneyimimin biricik olmadığı, genele yayılan bir sürecin izdüşümü olduğu görülebilir. Sosyal politika disiplini özelinde seyreden ama bu alanla sınırlı kalmayan bu deneyime yakından bakmak, Türkiye’de sınıf ve sanat odaklı akademik çalışmalara yönelik akademik/disiplin-içi bakışı özetler niteliktedir.

Disiplinlerarasılık ve Sınırların Ekseninde: Edebiyat ve Sınıf

2006-2008 yılları arasında, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri programında yazacağım yüksek lisans tezinde sosyal politika ve edebiyatın kesiştiği, Türkiye özelinde bir çalışma yapmak istedim. Bir çalışma konusu seçilirken belirli kriterler vardır; bunlardan birisi de, o çalışmanın yapılabilirliğidir. Öncelikle örnek çalışmaları inceleyerek, bir literatür taramasına başladım. Ancak Türkiye’de sosyal politika alanında sınıf ve sanat, sınıf ve edebiyat, çalışma hayatı ve sanat, çalışma ilişkileri ve edebiyata ilişkin tek bir çalışmaya ulaşamadım. Onlarca yıldır bu başlıkta tek bir çalışma yapılmamıştı. Sınıf ve sanat¹ ilişkisine dair herhangi bir çalışmanın bulunmayışı, akademisyenlerin ilgi alanlarından öte bir açıklamayı gerektirir. On yıllara yayılan bir süreçte sosyal politika disiplininde açıkça görülen bu ilgisizlik, bu alanla sınırlı kalmayıp, yine alanın içiçe olduğu iktisat, sosyoloji gibi başka disiplinlerde de görülmektedir. Bu olgunun dikey olarak zamana ve yatay olarak farklı disiplinlere yayılan genişliği, edebi metinlerin, sınıf sorunsalını tartışırken tercih edilmemekten öte, bizzatı tercihli biçimde dışarıda tutulması seçeneğini düşündürmektedir.

Edebiyat ve sınıf temasının yokluğunun nedenlerini anlamaya çalışırken, sosyal bilimlerin tartışma dinamiklerini hatırlamak ve bağlamı ortaya koymak açıklayıcı bir zemin sunacaktır. Sözkonusu dönem, öncelikle toplumsal analizlerde sınıf teorileri ve çalışmalarının da ilgi görmediği bir dönemdir. Bu durum, Türkiye’nin koşullarında inşa edilen ve şekillenen sosyal teoride, toplumsal ilişkilerin analizinde kimi çalışmalarda “sınıftan kaçış”(Ercan, 2003) olarak² ifade

¹ Bu kısımdan sonra yazıya sanatın özel bir alanı olan edebiyat üzerinden devam edeceğim. Ancak özellikle edebiyat üzerinden deneyimlediğim bu süreç, sanatın diğer dallarıyla çok farklı bir seyir izlememiştir. Edebiyat yazılan yerlere diğer sanat dallarının yerleştirilerek okunması da çok farklı sonuçlar vermeyecektir; yazının bu şekilde okunması ve tartışmanın bu boyutlarla genişletilmesi de yazının değerlendirilmesi açısından özellikle faydalı olacaktır.

² Ercan’ın ilgili makalesi bu konu üzerinde doğrudan ve detaylı bir tartışmayı içermektedir. Bkz. Ercan, F. (2003) “Sınıftan Kaçış: Türkiye’de Kapitalizmin Analizinde Sınıf Gerçekliğinden Kaçış”, Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar (Korkut Boratav’a Armağan), (der: A H Köse, F Şenses ve E Yeldan), İstanbul: İletişim Yayınları, 611-669.

edilmektedir.³ Bunu, sosyal gerçekliğin analizinde sınıf-sakıngan çalışmaların hakim olduğu şeklinde ifade etmek mümkün. Toplumsal gerçekliğin analizinde sınıf baştan tartışma dışı bırakıldığından, gerçekliğin izdüşümü ve/veya yeniden inşasının tartışılacağı zeminlerden birisi olarak edebiyatın da dolayısıyla ortak bir çalışmada gündeme gelmemesi olağan bir sonuçtur.

Yukarıda bahsettiğim “çalışmanın yapılabirliği” sorgulamasına tekrar dönelim. Literatürden sözünü ettiğim koşullarda aldığım olumsuz sonuç ve örnek çalışma bulamamanın ardından, yapılabirlik konusunda alanın akademisyenlerine danıştım.⁴ Sosyal politikayı edebi metinlerden faydalanarak ele almak yönündeki tez önerim, çok keskin ve sert tepkilerle karşılandı. Bu tepkilerin/itirazların zemin ve kaynakları, nihai halde kendi içinde iki başlık altında gruplanıyordu:

1-Sosyal bilimlerin kimi alanlarının kimi disiplinlere açık iken, belirli disiplinlere kapalı oluşu,

2-Edebi metin ve ürünlerin bilimsel kaynak olarak değerlendirilmemesi, meşruiyetlerinin sorgulanması ve kuşku ile karşılanması.

Bu iki ana hattan beslenen görüşlerin, kendi içinde de geçişken ve birbirini beslediklerini de söylemek mümkün.

İlk maddede belirtilen durum bizi disiplinlerarasılık, disiplinlerüstülük tartışmalarına götürür. Bu maddedeki eleştiriler sert, keskin ve dışlayıcı niteliğe sahip eleştirilerdi. Mevcut bölüm içerisinde edebiyatla ilintili bir çalışmanın kabul edilemeyeceği, böyle bir çalışmanın ancak edebiyat bölümünde yapılması gerektiği gibi ifadelerin kullanıldığı bu eleştiriler, “burası iktisat bölümü” ifadesiyle rasyonelleştirilen bir yaklaşıma sahipti. Bu ifadeyle, sosyal politika alanının iktisat alanından temellendiği vurgulanmakta, edebiyat disiplinine ise (tam da öne sürülen bu yönünden temellendirilerek) disiplinlerarası çalışma açısından kapalı olduğu belirtilmekteydi. Tekil olay örneği olarak görülebilecek bu olay ve yaklaşım, arka planda disiplinlerarasılık tartışmaları ile okunduğunda bağlamına oturacaktır. Yukarıda bir diğer örnek disiplin olarak ifade ettiğim iktisat disiplinindeki sözkonusu süreci Şenalp ve Şengör-Şenalp (2014: 153) de “[n]eredeyse bütün dünyada hakim iktisat eğitimi genellikle disiplinlerarası yakınlaşma ve yöntembilimsel çoğulculuk arayışlarına karşı bir hayli tutucu konumlar almıştır. Akademik üretimlerde edebi/sözel anlatımının ve dilsel zenginliğin adeta ‘laf salatası yapmak’ olarak alaya alındığına/küçümsendiğine şahitlik etmek istisnai durumlar olmaktan çıkmıştır” cümleleriyle desteklemektedir. Bu tespitleri, ayrıca aşağıda yer alan ikinci maddedeki eleştirileri de tamamlayıcı niteliktedir.

³ Sosyal bilimlerdeki bu tutumun genel bir eğilim olduğuna yönelik ilgili tespiti yapan ve bu ifadeyi kullanan önemli bir çalışma için bkz. Wood, E. M. (2015) Sınıftan Kaçış - Yeni “Hakiki” Sosyalizm, (çev. Ş. Alpagut), İstanbul: Yordam Kitap. önemli bir çalışma için bkz. Wood, E. M. (2015) Sınıftan Kaçış - Yeni “Hakiki” Sosyalizm, (çev. Ş. Alpagut), İstanbul: Yordam Kitap.

⁴ Danıştığım akademisyenler arasında sosyoloji bölümlerinde yer alanların böylesi bir çalışmaya daha olumlu/yapılabilir yaklaştığının altını çizmekte fayda var. Yine tezin kuruluşu ve ilerleyişinde önemli müdahalesi olan Prof. Dr. Necmi Erdoğan’ın ise Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünün yanı sıra Kültürel Çalışmalar alanında ders verip, üretimi olan bir akademisyen olması da disiplinler ve yaklaşımlarına dair fikir vericidir.

Hafızalarda biraz geriye gidildiğinde, 1990'ların ortalarında sosyal bilimlerdeki disiplinlerarası bölünmeye karşı Gülbenkian Komisyonu'nun kurulduğu hatırlanacaktır. Bu tartışmanın gündemde olduğu yıllarda, Komisyon'un çalışmaları *Sosyal Bilimleri Açın- Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*"⁵ 1996 tarihinde Türkçeleştirilmiştir. Rapor 1998 yılında Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek" başlıklı sempozyumun "değişik üniversite ve sosyal bilim çevrelerinde yürütülmekte olan tartışmaları bir araya/yan yana getirme"sinde(Bora vd., 1998: 10) de etkili olmuştur. Türkiye'de de disiplinlerarasılık ve disiplinlerüstülük tartışmaları gündeme getirilirken, edebiyat disiplinini, ortak çalışma zemininden dışlayan yaklaşımlara karşı, ilgili sempozyumda da "Sosyal Bilimlerin Kıyısında Edebiyat" (Köksal, 1998: 221-226) başlığında bir sunuma yer verildiği görülmektedir. Sempozyum kitaplaştırılarak tartışmaların günümüze belge niteliğinde taşınması da sağlanmıştır. Nihayetinde sosyal bilimler alanındaki bu süreç ve tartışmalar uzun bir sürece yayılmış ve bu konuyu da kapsayan geniş bir etki alanı oluşturmuştur.

İkinci maddede toplanan eleştiri ve itirazlar ise edebiyat metinlerini veri toplama alanı olarak kullanmaya ilişkindi. Bu yaklaşıma göre edebiyatın kurgusal niteliği, onun "gereksiz", "bilimsel analiz ile uyuşmayan" ve "önemsiz" görülmesine neden oluyordu⁶. Daha yakından bakınca ise bu mesafeli duruşun/reddedişin ardında, elde edilecek veri ve araştırma evrenine olan uzaklık ve dahi onu tanıma görülebilir. Sosyal Politika alanında çalışan bir akademisyenin, bu içerikte yazılacak olan yüksek lisans tezini "hikaye yazmak" olarak betimlemesinin altında da -bu veri alanının kurgusal niteliğine de atıfla- "küçümseyici", "bilimsel analiz ile uyuşmayan" yaklaşımın olduğu görülebilir. Bu başlıktaki yaklaşımda genel eğilim, araştırma evreni, verinin temin edileceği alan, verinin bizzatı kendisini tanınamamanın ve nasıl kullanılacağına, sağlayacağı katkılarının tartışılmadan reddedilmesi yönündedir. Bu yaklaşıma bir başka örnek olarak, akademik sınav esnasında bir akademisyenin "Bu tezi yazdığına hiç pişman oldun mu?" sorusu da dahil edilebilir. Tez, yalnızca başlığındaki "edebiyat" unsuru ile değerlendirilmiş ve bu yaklaşım, sosyal politika alanı açısından uygun bulunmadığına, katkı sunmayacağına ilişkin cevabı kendinde saklı, böyle bir soruda cisimleşmiştir.

Daha geniş ölçekte bakıldığında, öncelikle bu durumun bizzatı kendisinin akademik bir problem olarak tartışılması, bir ihtiyaç olarak varlığını sürdürmektedir. Sosyal politika niteliksel olarak farklı birçok disiplinden beslenir. Bu anlamda disiplinlerarası niteliği alana içkin bir özellik iken, bazı disiplinlere karşı dışlayıcı, yok sayıcı yaklaşımın gerekçeleri de ele alınmalıdır. Zira disiplinlerarasılığa dair veya alanın kendi içsel seyrine ilişkin az sayıda tartışma mevcut

⁵ Yayımlanmış hali için bkz. Gülbenkian Komisyonu. (2003) *Sosyal Bilimleri Açın- Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*, (çev. Ş. Tekeli), İstanbul: Metis Yayınları.

⁶ Yukarıda Şenalp ve Şenalp'in, edebi anlatımdaki dilsel zenginliğin akademik mecrada "laf salatası" ifadesiyle karşılandığı alıntısını burada tekrar hatırlamakta fayda var.

iken, hangi alandan elde edilecek, ne tür verilerin kullanılabilir olduğu ve nasıl katkı sağlayabileceğine ilişkin sosyal politika alanını zenginleştirecek yöntemsel tartışmaların yapılmadığı görülmektedir. Edebi metinleri inceleme nesnesi olarak analizine/tartışmasına dahil eden çalışmaların, bu veri kaynakları ile ne açıdan alana katkı sunacağını, neden bu kaynaklara başvurduğunu ve çalışmanın sınırlılıklarını, veriye bakış açısı vb. ile birlikte açıklamaları beklenir. Bununla beraber, öte yandan bu alanda edebi metinlerin ilgili çalışmalarda veri nesnesi, bir tür toplumsal bilginin farklı kaynağı olarak kullanılamayacağını iddia eden yaklaşımların üzerinde inşa olduğu eleştirel zeminlerinin, somut dayanaklarının yukarıda işaret ettiğim tartışmalar bağlamında dile gelmesi ile ancak bu tartışma ortamı zenginleşebilir. Toplumsal bilginin farklı kaynaklarının neler olabileceği, bu kaynakların ne açıdan ve hangi koşullarla, alana nasıl katkı sağlayabileceği, yahut tam aksine, hangi alanların bunun dışında tutulması gerektiği, ne açıdan sınırlılıkları olduğu önemli sorulardır. Böylesi olumlu-olumsuz yaklaşımları içeren çift yönlü tartışmalar, tam da bu sorulara hizmet edecek tartışmaların zeminini genişletme potansiyelleri ile de işlevseldir. İleride yapılacak yeni çalışmalar için, alanın kendi içsel ve işlevsel yenilenmesini sağlayacak ufuk açıcı potansiyel katkılara, bu arayış ve tartışmalar ile bir yol açılabilir.

Edebiyat, sınıf ve çalışmayı birarada ele alan bir çalışma konusu, farklı akademik aşama ve mecralarda olumsuz eleştirilere tabi tutulduysa da, tekil olumlu örnekler de söz konusu olmuştur. Bu iki maddedeki olumsuz örneklerle karşın yoğunlaşan eleştiriler görüldüyse de, bunları aşan kimi olumlu gelişmeler de gerçekleşmiştir. “Emekçilerin Gündelik Hayatını Görünür Kılmak: Bereketli Topraklar Üzerinde ile 40’lı 50’li Yıllara Gerçekçi Bir Bakış” başlıklı bildiri önerimiz, Türk Sosyal Bilimler Derneği’nin “emek” odaklı oturumuna kabul edilmiştir. Daha sonra bu oturum ve ilgili tebliğler Çalışma ve Toplum Dergisi’nde tam metin olarak yayımlanmıştır. Böylelikle bu oturum ve makaleler,⁷ sosyal politika ekseninde edebiyat ve sınıfın tartışıldığı ulaşılabilen, kayıtlı ilk çalışmalar⁸ olarak ortaya çıkmıştır.

Nihayetinde Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri anabilim dalında yazdığım “1945-1960 Döneminde Çalışma Yaşamının Orhan Kemal Romanlarında Temsili”⁹ başlıklı yüksek lisans tezim de sözkonusu yayımların ardından, bu iki

⁷ Oturumun düzenleyicisi olarak Prof. Dr. Ahmet Makal’ın, önerilen sunumumuzun oturumda yer alması yönünde olumlu ve teşvik edici kararının ardından, oturumun başlığına edebiyatı taşıyarak, kendisi de bu konuda aynı oturumda bu odakta bir bildiri sunmuştur. Oturum böylelikle sosyal politika ve edebiyatın yanyana geldiği önemli bir görünülük sağlamıştır.

⁸ İlgili çalışmalar için bkz. Güler- Müftüoğlu, B. ve Hacısalihoğlu, E. (2008) “Emekçilerin Gündelik Hayatını Görünür Kılmak: ‘Bereketli Topraklar Üzerinde’ ile 40’lı 50’li Yıllara Gerçekçi Bir Bakış”, Çalışma ve Toplum, 2008/3, 18, 43-67 ve Makal, A. (2008) “Türkiye Emek Tarihinin Bir İzdüşüm Alanı Olarak ‘Edebiyat’”, Çalışma ve Toplum, 2008/3, 18, 15-43.

⁹ Tüm bu süreç işlerken, tez danışmanlığını kabul ederek tezin yazımı için için gerekli alanı sağlayan Doç. Dr. Berna Güler’e ayrıca tekrar teşekkür ederim. Tez için bkz. Hacısalihoğlu, E. (2008) 1945-1960 Dönemi Çalışma Hayatının Orhan Kemal Romanlarında Temsili, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

alanı biraraya getirerek yazılan ilk tez olmuştur. Yukarıdaki belirtilen disiplinlerarasılığı dışlayıcı, edebi metinleri bilimsel tartışmalarda kategori dışı bırakan eleştirilerin aksine, tez Türk Sosyal Bilimler Derneği tarafından, 2009 Yılında Genç Sosyal Bilimciler yarışmasında mansiyona layık görülmüştür.¹⁰ Bu karşılık, konuya gösterilen ilginin görünür olması açısından önemli olmakla beraber, bilimsel üretimin somut çıktılarıyla desteklenmesinin de ilk görüngüsüdür.

Bugün geldiğimiz aşamada, sözkonusu eleştirilerin üzerinden 10 seneyi aşan bir süreç geçti. Bu süreçte edebiyat ile gerçekleşen disiplinlerarası çalışmaların arttığı, yukarıda anılan eleştirinin aksine, sınıf çalışmalarında da ortak çalışmalar için görece meşru bir alan haline geldiği görünmektedir. Örneğin *Emekçileri Okumak*(2014) sosyoloji disiplininin şiir, öykü, roman gibi edebi metinlerin farklı türlerine sınıf, kültür ve işçilerin gündelik hayatı başlıkları ile bakan bir kolektif çalışmadır. Edebiyat ve iktisat alanlarının kesişiminde bir başka çalışma olan *Edebiyattaki İktisat* (2014), edebi kurgunun iktisadi düşünce tarihine yapabileceği olası katkıdan hareketle yazılan çalışmalardan oluşmaktadır. Yıllar içinde öne çıkan bu iki kitap dışında, edebi metinleri veri alanı olarak ele alan çalışmaların sayısı da artış göstermiştir.

Edebi metinler sınıf, çalışma yaşamı gibi konularla giderek daha fazla yanyana gelmektedir. Beraberinde, son yıllarda sosyal politika alanında artan sayıda Çalışma İlişkileri ve Sanat, Çalışma Yaşamı ve Sanat başlıklarıyla dersler açılmış ve halen yürütülmektedir. Tüm bu gelişmeler ve daha fazlasıyla, artık edebiyatın farklı disiplinler açısından yanyana gelinecek, çalışma yaşamı ve sınıf tartışmalarında katkısına başvurulacak bir alan olarak meşruiyetini kazandığı söylenebilir.¹¹ Çalışmaların sayısı halen çok sınırlı olmakla beraber, yayımlanan makaleler ve bilimsel toplantılarda sunulan bildiriler bunun bir göstergesi olarak okunabilir. *Emek* dergisinin bu sayısını özel olarak bu konuya ayırması da, yine aynı gelişmenin bir başka örneğidir.

Halen sınırlı düzeyde kalan, ancak varlığı yadsınamayacak bu gelişmeler, beraberinde önemli bir soru olarak “bu çalışmaların nasıl yapılacağı” sorusunu da getirmelidir. Mevcut çalışmalarda görülen en büyük eksiklik budur. Sanat ve sosyal bilimler ilişkisi bağlamında çalışma yaşamı, sınıfa ilişkin çalışmalar, yöntemle ilişkin derinlemesine tartışmalardan yoksundur. Edebiyat ve edebi metinler, bir yandan üretiminin niteliği ve koşulları nedeniyle birlikte çalışılmasından sakınılan bir alan iken, bu şekliyle yaklaşıldığında da üretiminin niteliği ve koşullarının görmezden geldiği bir inceleme alanına dönüşmektedir.

¹⁰ Yarışmanın gerçekleştiği bir sonraki yıl olan 2011 yılında, aynı ödülün, Yaşar Kemal romanlarını ele alan ve İktisat anabilim dalı içerisinde Kalkınma İktisadı ve İktisadi Büyüme bilim dalında yazılan bir başka çalışmaya verilmesi, bu çalışmaların yaygınlaşmasına bir örnektir. İlgili çalışma için bkz. Cengiz, E. (2009) Toplumsal Değişmeyi Edebiyat Üzerinden Anlamak; “Akçasaz’ın Ağaları”nda Kırsal Yapıda Dönüşüm ve Tarımda Kapitalistleşme Süreci Üzerine”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

¹¹ Yazının başında da belirttiğim gibi, burada edebiyat yerine başta müzik ve sinema gibi sanatın farklı dallarını yerleştirmek mümkün. Tekrar hatırlatmakta fayda var.

Sosyal Bilimlerden Edebiyata Uzanmak: Nereden Başlamalı, Nasıl Bakmalı?

Bir çalışmanın araştırma sorusu, o çalışmadaki yöntemi ve ardı sıra araştırma-veri toplama tekniklerini, başvurulacak araştırma evrenini belirler. Her araştırma evreni ve veri toplama tekniğinin de kendine içkin özellikleri vardır ve bunlar gözetilerek araştırma sürdürülür. Nicel ve nitel veri ile araştırma yapmak kuşkusuz farklıdır. Sadece nitel veri toplama tekniklerine bakıldığında dahi, kendi içinde bu sürecin farklı teknikleri bulunurken, bunlardan hangisinin kullanılacağı, araştırmacı açısından önemlidir. Bu noktada edebiyat ve sınıf ilişkilerini ele alırken, mevcut ve ileriye yönelik olası çalışmalarda yöntemsel problemler olarak önümüze çıkan iki sorun alanı şöyle sınıflandırılabilir: İlk sorun alanı, mevcut literatürün edebi metinlerle ilişkilene biçimine yöneliktir. Bu sorun, mevcut literatürün nesneleştirdiği edebi eseri ele alma biçiminden doğmaktadır; edebi metnin veri toplama alanı olarak diğer sahalardan farkından ve kendine içkinliğinin gözardı edilmesinden kaynaklanmaktadır. İkincisi ise edebi metnin yazarının toplumsallığı, eserin yaratım süreci ve yaratıcı yazın ürünü olarak edebi metin ile her iki hattın nasıl ilişkilendiğine dairdir.

Yukarıda sıraladığım sorun alanlarına sırasıyla daha yakından bakmakta fayda var. Edebiyat ve çalışma yaşamı, edebiyat ve sınıf eksenindeki çalışmalar, büyük ölçüde seçilen edebi metin örnekleri üzerinden ilerlemektedir.¹² Bu durumda çalışmaların örnekleme, seçilen edebi metinlerin ta kendisidir; çalışma için veriler edebi metinlerden elde edilir. İlk sorun alanının da bu noktada ortaya çıktığı görülmektedir. Her araştırma örnekleminin, veri toplama yönteminin kendine içkin özellikleri varken ve araştırma esnasında bu olgu gözetilirken, bu durum edebiyat için neden göz ardı edilmektedir? Araştırmada nicel veri ya da nitel veri ile çalışılacak olması, belirttiğim örneklem seçimi, verilerin toplanması ve değerlendirilmesi sürecini bütünüyle etkiler. Edebi metinler, ağırlıklı olarak nitel araştırmalar dahilinde çalışmalarda yer almaktadır. Çalışmada, verinin özneliği gözetilerek, -örneğin derinlemesine gözlemden ya da mülakattan elde edilen verilerle ayrımlarının farkında olarak- ilgili araştırmayı tasarlamak gerekir. Mevcut çalışmalarda görülen en büyük sorun da budur. Analiz edilen metinlerin edebi metin olma özelliği gözardı edilerek, herhangi bir nitel veri muamelesiyle analiz edilmektedirler. Oysa deneyimli bir saha araştırmacısı, veriyi edineceği sahanın niteliğine göre hareket etmenin, elde edilecek veriyi nasıl etkileyebileceğinin farkındadır. Yine veriyi değerlendirirken, kimi zaman verideki söze dökülenler kadar, söze dökül(e)meyenlerin, mimiklerin, tepkilerin ve dahi sessizliklerin/boşlukların da veriye dahil olduğunun bilincindedir. Böyle bir okumayı

¹² Bunların dışında, çalışma yaşamı ve/veya sınıfın farklı görünümelerini ele alan edebi metinlerden söz eden çalışmalar da bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalar analizden öte, karşılaştırıldığında, kaynak metinleri tasnif eden betimleyici çalışmalar olarak ifade etmek daha doğru olacaktır. Bu tip tasnifleme içeren, ilgili konuları içeren eserleri anan çalışmalar, edebi metinleri analiz eden çalışmalar için araştırmacılar açısından kolaylaştırıcı bir işlev sunmaktadır.

analize dahil etmek, daha bütünsel ve zengin bir analize imkan verir, daha derin bir kavrayışın da kapılarını açar ki bu da nitel verinin imkanlarını açığa çıkartmak demektir. Öyle ise kuşkusuz, bir nitel veri alanı olarak edebi metinlere başvururken de aynı izleği takip etmek gerekir.

Literatür böyleyken, sorulacak sorulardan ilki olarak, “edebi metinlerin veri toplama alanı olarak öznellikleri nelerdir?” sorusu, iyi bir hareket noktası olacaktır. Örneğin Lukacs’ “[b]urada ortaya konulan, acaba aynı boyutlar içinde, bir röportajla verilemez miydi?” diye soruyor ve devam ediyor, “[s]anat yoluyla söylenecek önemli şeylerin, kendilerine uygun biçimleri bulmalarını isterim... Ben, biçimini bulmamış bir öze karşı olduğum gibi, boş biçimlere de karşıyım. Doğrusu, başka araçlar, başka yollar vardır sanattan gayrı. Örneğin günlük basın. Eğer yalnızca konunun düşünsel görünüşüne bağlanılırsa iyi bir sosyoloji incelemesi daha önemli olur... Sanatçının görevi, sorunları sanata özgü anlatış biçimleriyle gün ışığına çıkarmaktır.” (Liehm, 1968: 358). Dolayısıyla verimiz, Lukacs’ın altını çizdiği gibi, diğer veri alanlarından farklı olarak sanata özgü bir anlatış biçimiyle form almıştır. Bu sebeple, herşeyden önce ele aldığımız konuya/meseleye/sorunsala “edebiyatın penceresinden bakmak”ta (Hacısalıhoğlu, 2008: 39) olduğumuzu bilerek, bu pencerenin nasıl bir çerçeve ve bakış açısı sunduğunu, olanakları, dönüştürdükleri ve dışarıda bıraktıkları dahilinde ele almamız gerekir. Başvurulan edebi metnin türü nedir? Örneğin roman türünde cisimleşmiş bir edebi metin, Bakhtin’in ifade ettiği “çok sesli bir dünyanın dili”ne (akt. Aksoy, 1993: 60) ulaşmanın kapılarını aralar. “Bir dil içindeki çeşitli diller, lehçeler, ağızlar, mesleki dil, kadın dili, erkek dili, çocuk dili belli bir kuşağın ya da yaşın dili, her an değişen modaların dili, kısacası, tarihi ve toplumsal varoluşun herhangi bir anında her dille ortaya çıkan bu içsel tabakalaşma, roman türünün vazgeçilmez bir ön koşuludur” diyordu Bakhtin (akt. Aksoy, 1993: 60). Bu özelliği bilmemek, metnin analizinde tüm bu tarihsel ve toplumsal zenginliği ve irtibat kurma imkanlarını gözardı etme riskini de beraberinde getirecektir. Diğer yandan böylesi çalışmalar bu tip yaklaşımlarla ele alınmaya devam ettiği sürece, edebiyatı bu tür çalışmalardan dışlayan yaklaşımlarla yukarıda daha önce değinilen benzer hatalara düşmektedirler. Böylelikle araştırma evreninin niteliğine vakıf olmama, veri temin edilecek alan olarak edebi metinleri araştırma nesnesi anlamında tanımama olarak özetlenebilecek benzer hatayı sürdürmüş olurlar.

İkinci gözönünde bulundurulacak nokta, edebi metnin yaratıcısı ve yaratım sürecine ilişkindir. Yaratımı ve yaratıcısı ile edebi metinler arasında ilişki nasıl kurulabilir? Buradaki hareket noktasını oluşturacak soru ve sorun alanı, yaratım süreci ve yaratıcısı ile edebi metinler arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağından hareket edecektir. Metnin türü, yani ele alınan veri kaynağının içinde bulunduğu formla birlikte, metnin yazarı da sözünü ettiği edebiyatın penceresini, içinde bulunduğu gerçekliği kendi koşullarında yeniden şekillendirir. May’dan (2019: 101) alıntılırsak, sanatçı “çevresindeki dünyayı, insan olmaya ilişkin kendi

görüşünden” yeniden üretir ve algılar. Yazarın hayatı, yazı ile kurduğu ilişki, öyküleştirildiği konularla yaşamının kesişimi vb. başlıklar, bu noktada metnin çerçevesinin nasıl şekillendiğini anlamak açısından yol gösterici olacaktır.¹³

Bir başka kolaylaştırıcı ve araştırma nesnesini hem tanımaya hem de çözümlemeye yakınlaştırıcı olarak, yazılanların edebi akımlar içerisindeki yerine bakılabilir. Bu bilgi ayrıca araştırmacı için metni incelerken nasıl mesafelenmesi gerektiği ve metnin analizine dair bir başka kolaylaştırıcıdır. Böylelikle metnin kendi içinde oluşturulan dil ve dünya ile temas etmek, daha farklı bir ifade ile, metnin dilinden iletişim kurabilmek de daha mümkün hale gelir. Bugüne değin yapılan sınırlı çalışmalarda, analize konu edinilenlerin çoğunlukla toplumsal gerçekçilik yaklaşımı ile yazılan edebi metinlerden seçilmesinin, bu bilgi ile bakıldığında tesadüfi olmadığı görülecektir.

Edebiyat, her şeyden öte bir yaratım sürecidir. Yukarıda yazarı tanımının, eserin üretimi konusunda bilgi edinmenin önemini vurgulamıştım. Ancak bir metinde yer alan toplumsal dönemi, toplumsal ilişkileri, olayları neden o halde kurguladığına dair bütün sorulara -her ne kadar kendisi yazmış olsa bile- yazarın kendisi dahi tüm sebepleri içerecek biçimde cevap veremeyebilir. Yaratıcı yazarlık üzerine kitabında Gülsoy bu noktaya dair şöyle diyor: “Yazardan yapıtının yaratma sürecine ilişkin doğrudan bilgi almak güçtür; ya da aldığınız bilgiler en az yapıtın kendisi kadar yorumlanmaya gereksinim duyar. Bunun nedeni edebi yapıtın bütününe işaret ettiği bilgilerin yazarı aşmasıdır. Yazar da, okur gibi, içinde yaşadığı toplum ve zaman gibi, ortaya çıkan yapıtın unsurlarından biridir. Olmazsa olmaz bir parçasıdır. Metin yazarın iç dünyasıyla yaşadığı dünyayı algılayış biçiminin bir ürünüdür” (Gülsoy, 2017: 53). Bir edebi metin kurgulanırken zaman, mekan, karakterler bir yaratma sürecinde biraraya getirilir. “Kurmaca yapmak (...) [g]erçekliğe anlam vermek için yapılan bir şekil verme işidir” (Gülsoy, 2017: 82). Sözüne ettiğimiz gerçekliği bir tür yeniden şekillendirmede, yaratım sürecini gerçekleştiren yazar, tüm sürecin bilinçli bir farkındalıkla kontrol edeni, her daim sürecin neden ve sonuçlarıyla tüm farkındalığını yaşayan olarak görülmemelidir. Yaratım sürecinin doğrudan bilgisinin tümünü yazardan almayı bekleyemeyiz.

İçinde bulunduğu zaman ve mekan ile ilişkili, ancak ona dair farkında olduğu bilgiyi aşan bir kurmaca yapım sürecini Hasan Ali Toptaş, kendi yazarlık deneyimi açısından bir röportajında şöyle ifade ediyor: “Yazarın en önemli bilgi kaynağının sezgileri olduğunu söylemedim ama sanat söz konusu olduğunda bilginin kendisinin değil, buharının muteber olduğunu söyledim. Bu, bilgiyi hor gördüğüm anlamına gelmiyor elbette. Romanın aklın menzilinde yazılamayacağını

¹³ May, sanatçının gerçekliği esere dönüştürmesindeki süreçte, sanatçıdaki dönüşüm sürecine de işaret eden şu cümleleri kurmaktadır: “Bir şiir ya da resmin büyüklüğü yaşanan ya da gözlenen şeyi görüntülemesinde değil, sanatçı ya da şairin, gerçeklikle karşılaşmasıyla, harekete geçen görüyü görüntülemesinde” (May, 2019: 97).

söylüyorum sadece ve buna inanıyorum. Yazarken zaman zaman aklı devre dışı bırakmak gerektiğini, içimizdeki karanlık denizlerden, keşfedilmemiş ormanlardan ve varlığından bile haberdar olamadığımız ücra yerlerden gelen rüzgarlara da kulak vermemiz gerektiğini söylüyorum” (Toptaş, 2017: 150). Bunu başka bir ifadeyle “bilinç dışı bilinç” ya da “bilgiyle elde edilen bilgisizli[k]” (Toptaş, 2017: 150) olarak da isimlendiriyor.

Yaratım sürecinde sanatçıyı “bir anda iki olma[y]a” (Gülsoy, 2017: 63) götüren bu süreç, Rollo May’in *Yaratma Süreci* (2019) kitabında detaylıca anlatılmaktadır. May’in, Jung’un kolektif bilinçdışı¹⁴ kavramına da işaret ettiği bu durumda, yukarıda belirtildiği gibi, yazar cevapları her zaman tam olarak veremese de, bu oluşum süreci içinde yer aldığı topluma içkin korkularla, kaygılarla, hayallerle, travmalarla, mitlerle, masallarla vs. mayalanır. Bu da yazarın yaratım sürecinin çıktısı olan edebi metinlerin, hem içinde bulunduğu tarihsel-toplumsal süreçlerin hem de ötesine giderek, önceki nesillerden aktarılan bireysel izdüşümleri olarak görülebileceğini ifade eder. Bellek ve hayal gücünün karşılıklı birbirini beslediğinden söz eden Mendelsund da, buradan yola çıkarak “[b]ir kurmacadaki olayları ve dekorları zihinde canlandırmak bizi farkında olmadan geçmişimize bakmayı yöneltir” (Mendelsund, 2016: 318) diyor. Şu durumda edebi metinlere baktığımızda nesilleri aşan, farklı ölçek düzeylerinin içiçe geçeceği biçimde, birikimli olarak bugüne ulaşan yüklü bir veri alanı ile karşı karşıya olduğumuz görülmektedir. Edebi metinler de, sosyal politika ve sınıf çalışmaları ekseninde ele alınırken bireysel ve toplumsal olarak birbiriyle içiçe geçen¹⁵ ve birbirini besleyen/yeniden üreten özellikleriyle değerlendirilmeli; tüm bu bahsedilen soru ve sorun alanları birarada gözetilerek analize dahil edilmelidir.

¹⁴ “(...) toplumumuzdaki çözülmenin açıktan tartışmasını bulamayız; bu, piyeste bir gerçeklik olarak gösterilmiştir. (...) Sanatçılar bu yaşantıları müzikte, sözcüklerde, çamurda, mermerde ya da tuvalerde görüntüleyebilirler çünkü Jung’un ‘kolektif bilinçdışı’ dediğini ifade etmektedirler. Jung’un tabiri, en yerinde olanı olmayabilir, fakat biliyoruz ki her birimiz varlığımızın gizli boyutlarında kısmen kökensel ve kısmen deneyimden kaynaklanan bazı temel biçimleri taşımaktayız. Sanatçının dışavurdukları bunlardır” (May, 2019: 50).

¹⁵ Değinilen bireysel ve toplumsal içiçe geçmişlik, Hasan Ali Toptaş’ın cümlelerinde şu şekilde hayat buluyor: “Çünkü edebiyat içe çevrilmiş bir gözdür (...) Gördüğü kendisi olan, kendisinde gördüğü başkaları olan biridir. (...) Çünkü bir insan tüm insanlığın özetidir”(Toptaş, 2018: 67- 68). Mendelsund ise “Okurken Ne Görürüz?” kitabında “[h]ayal gücünün ‘içsel bir göz’ gibi olduğunu söyleyebiliriz”(Mendelsund, 2016: 283) diyor. Bu yaklaşımla, edebiyatın içe bak(tır)an yönünü de okurluk deneyimi üzerinden şu şekilde betimliyor: “Okurken, fenomenler dünyasından çekilişim fark edilmeyecek kadar çabuk gerçekleşir. Önümüzdeki dünya ile ‘içimdeki’ dünya sadece yan yana değil, üst üstedir, birbiriyle örtüşür. Kitap, bu iki alanın kesişimiymiş hissini verir- veya bir kanal, bir köprü, ikisi arasında bir geçitmiş hissini. (...) Okumak bu gözü-kapalı dünya gibidir- ve göz kapağı gibi bir nevi kapak ardında gerçekleşir. Açık bir kitap panjur görevi görür- kapağı ve sayfaları dünyanın bitmez tükenmez uyarılarını dışarıda bırakır ve hayal gücünü kamçılar.”(2016: 76).

Bitirirken...

Yaklaşık onbeş sene önceki kişisel tanıklık ve deneyimimden hareketle ele alarak genişlettiğim bu tartışma, yıllar sonra dile geldiği noktada, farklı platformlarda, çeşitli önerilerle de zenginleşebilmektedir. Sosyoloji Derneği'nin 2019 yılında düzenlediği 9.Ulusal Sosyoloji Kongresi'nde sınıf ve edebi metinler¹⁶ üzerine yaptığım bir sunum esnasında, sınıf sorunsalı ekseninde yeni(den) bir edebi metinlere başvurmada önce, yönetime ilişkin bir tartışmayı orada da dile getirmiştım. Tartışma sonrasında, edebi metinlerin öznelliği ve sınırlılıklarına dair vurgumun üzerine gelen bir öneri, yapılacak çalışmaları "gerçekliğe en yakın kurgu metinler" olmaları nedeniyle, yalnızca toplumsal gerçekçi metinlerle sınırlamaktı. Bu tartışma ortamında bir diğer öneri ise sınıfı ve sınıf ilişkilerini doğrudan çalışanları ve çalışma yaşamının izdüşümlerini işaret eden edebi metinlerin dışında da aramak, örnekleme genişletmek yönündeydi. Bu metnin en başından beri açtığım tartışma ile kuşkusuz bu ilk önerinin kabul edilmesi, tüm bu tartışmanın büyük bir kısmından kaçınmaktan başka bir sonuç sağlamaz; edebi metinlerin özgünlüklerini görmezden gelmeye devam etmekle sonuçlanır. Bu sebeple edebi metinleri tartışma gündemine taşıırken "nasıl?" sorusunu da mutlaka tartışmaya devam ederek, diğer yandan ikinci önerinin çok daha verimli araştırma gündemleri sunacağını düşünüyorum.

Nihayetinde edebi metinlerin, tüm sınırlılık ve imkanlarıyla, nesillerden nesillere aktardıkları birikimleri ve kapsayıcı etkileşimleriyle gözardı edilemeyecek ölçüde, oldukça zengin bir alan sundukları açıktır. Böyle iken, araştırmacılar olarak bizlerin bu metinlere nasıl yaklaşacağı, sosyal politika ve sınıf çalışmaları açısından üzerinde daha geniş tartışılması gereken bir soru ve beraberinde bir zorunluluk olarak gündeme gelmektedir. Üstelik böyle bir tartışma beraberinde sosyal politika alanının ve dahi farklı alanlarda gerçekleştirilen sınıf çalışmalarının kapsamı, tartışma alanı ve yöntemleri üzerine de yeniden düşünmeyi gerektirecektir.

¹⁶ İlgili bildirinin başlığı "Toplumsal Süreçler ve Sınıflar: Dönemin Sınıf Kavrayışları Ekseninde Latife Tekin Romanlarını Okumak", Sosyoloji Derneği, IX. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara, 19-21 Eylül 2019.

Kaynakça

- Aksoy, N. (1993) "Günümüzde Baktin'i Okumak", *Birikim*, 54, 55-63.
- Aydın, D.G. ve Akdere, Ç. (der.) (2014) *Edebiyattaki İktisat*, Ankara: İletişim Yayınları.
- Bora, T. Sökmen, S. Toplum ve Bilim ve Defter Dergileri. (1998) "Sunuş", Sempozyum Bildirileri Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek, (yayıma haz. T Bora, S. Sökmen, K. Şahin), İstanbul: Metis Yayınları, 9-10.
- Cengiz, E. (2009) *Toplumsal Değişmeyi Edebiyat Üzerinden Anlamak; "Akçasaz'ın Ağaları"nda Kırsal Yapıda Dönüşüm ve Tarımda Kapitalistleşme Süreci Üzerine*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Coşkun, M. K. (der.) (2014) *Emekçileri Okumak*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Defter ve Toplum ve Bilim Ortak Çalışma Grubu (1998) *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Ercan, F. (2003) "Sınıftan Kaçış: Türkiye'de Kapitalizmin Analizinde Sınıf Gerçekliğinden Kaçış", *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar (Korkut Boratav'a Armağan)* (der: A H Köse, F Şenses ve E Yeldan), İstanbul: İletişim Yayınları, 611-669.
- Gülenbenkian Komisyonu (2003) *Sosyal Bilimleri Açın- Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*, (çev. Ş. Tekeli), İstanbul: Metis Yayınları.
- Güler- Müftüoğlu, B. ve Hacısalihoğlu, E. (2008) "Emekçilerin Gündelik Hayatını Görünür Kılmak: 'Bereketli Topraklar Üzerinde' ile 40'lı 50'li Yıllara Gerçekçi Bir Bakış", *Çalışma ve Toplum*, 3, 18, 43-67.
- Gülsoy, M. (2017) *Büyübozumu: Yaratıcı Yazarlık -Kurmancanın Bilinen Sırları ve İhlal Edilebilir Kuralları*, İstanbul: Can Yayınları.
- Hacısalihoğlu, E. (2008) *1945-1960 Dönemi Çalışma Hayatının Orhan Kemal Romanlarında Temsili*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hacısalihoğlu, E. (2019) "Toplumsal Süreçler ve Sınıflar: Dönemin Sınıf Kavrayışları Ekseninde Latife Tekin Romanlarını Okumak", *Sosyoloji Derneği, IX. Ulusal Sosyoloji Kongresi*, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara, 19-21 Eylül 2019.
- Köksal, D. (1998) "Sosyal Bilimlerin Kısıynda Edebiyat", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek* (der. Defter ve Toplum ve Bilim Dergileri Ortak Çalışma Grubu), İstanbul: Metis Yayınları, 221-226.
- Liehm, A. (1968) "Georg Lukacs'a Sorular" (çev. F Edgü), *Yeni Dergi*, 44.
- Makal, A. (2008) "Türkiye Emek Tarihinin Bir İzdüşüm Alanı Olarak 'Edebiyat'", *Çalışma ve Toplum*, 3, 18, 15-43.
- May, R. (2019) *Yaratma Cesareti* (çev. A. Oysal), 5. Basım, İstanbul: Metis Yayınları.
- Mendelsund, P. (2016) *Okurken Ne Görürüz?* (çev. Ö D Gürkan), 2. Basım, İstanbul: Metis Yayınları.
- Sartre, J. P. (1967) *Bulanık* (çev. S Tiryakioğlu), İstanbul: Varlık Yayınları.
- Şenalp, M. G. ve Şengör-Şenalp, E. (2014) "Ernest Mandel'in Hoş Cinayeti'nde Polisiye Roman Eleştirisi", *Edebiyattaki İktisat* (der. D. G. Aydın ve Ç. Akardere), Ankara: İletişim Yayınları, 191-232.
- Toptaş, H. A. (2018) *Başlarken Yalnızsın, Bitirdiğinde Daha da Yalnız*, 3. Basım, İstanbul: Everest Yayınları.
- Wood, E. M. (2015) *Sınıftan Kaçış: Yeni "Hakiki" Sosyalizm* (çev. Ş. Alpagut), İstanbul: Yordam Kitap.

Forum

Salgınla Birlikte Yeni Dünya Düzeni Tartışmalarında Emegın ve Sanatın Yeri

Özgür Hüseyin AKIŞ*

Giriş

Dünyanın içinden geçtiğı salgın sürecinin yeniden tartışmaya açtığı "yeni dünya düzeni" içerisinde uzunca bir dönem nostalji olarak değerlendirmek ve tartışmaya kapalı tutmak istedikleri işçi sınıfı, emek, sosyalizm vb. konularını artık tartışmanın dışında tutamıyorlar. Salgın sonrası değişimden bahseden liberaller kapitalist sistemin aşırılıklarının giderilip yoluna kaldığı yerden devam edeceği propagandasına devam ediyorlar. Dün de tarihin sonu geldi, işçi sınıfı yok oldu diyorlardı. Çünkü işçi sınıfı bir yüzyıla inişli çıkışlı olmak üzere damgasını vurdu. İşçi sınıfının damga vurduğu yüzyılın özetine bir bakalım.

İktidara gelemeyen işçi sınıfına cezayı kesen faşist yönetimlerin yanı sıra, İkinci Dünya Savaşı'nda faşizme cezayı kesen bir işçi sınıfının varlığı da unutulmaz. İnsanlığın uzaya adım attığı, işçi sınıfının dünyanın her yerinde haklarını almak için örgütlendiğı sendikalarının olduğu, dünyanın üçte birinin kapitalizmin dışında bir sistemle yönetildiğı, sinemada, tiyatroda, edebiyatta kendisine bulduğu yer, yenilen bir sınıf değil, zafer kazanan bir sınıfın belirlenen değil, belirleyici olduğu bir yüzyıldır. Liberaller 2020'de dünya düzeninin değişiminde işçi sınıfının politik tutum takınmasından bundan dolayı endişe ediyorlar. Hâlbuki Sovyetler birliğı çözüldükten sonra dünya özgürlükler cennetine dönüşüverecekti. Bu özgürlük ortamında işçi sınıfına düşen pay, çalışma saatlerinden kalan zamanı yaşamsal zorunluluklarını yerine getirmenin dışında başka bir şeye zaman ayıramamak olacaktı. Sanat da bu ortamda özel bir kesimin ilgisinin dışına çıkamayacaktı. Kapitalizmde sanatın profesyonel bir iş olması, ürettiklerinin karşılığının giderek bir anlamı olmayan bir sektöre dönüşmesi, sanatçının içinde bulunduğu toplumla kurduğu bağda yabancılaşmayı, yozlaşmayı beraberinde getirirken, sanatçı da herhangi bir üretim aracına sahip olmasa da kendi sınıfsal çıkarını kapitalist sistemin devamlılığını savunarak kurmaya çalıştı. Ait olduğu sınıfın dışına düşmesinde, birçok ideolojik saldırıya işçi sınıfının diğer kesimleriyle birlikte bir direnç oluşturamamasının da payı var. Diğer yandan sanatçının bu direnci acı ve yenilgiyle kurup, nihayetinde "bu toplumdan bir şey olmaz"

* Çankaya Belediyesi işçisi, Anadolu Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü mezunu, ozgur.barva.06@gmail.com

noktasına gelerek sistemin iyileştirilmesi konusunda burjuva siyasetçi ve sanatçılarıyla aynı tarafta yer alması, işçi sınıfı yanında net tavır takınan, bu alanda üreten sanatçı sayısında azalmaya neden oldu. Oysa değişimin merkezinde insan olacak ise, bu değişimin merkezinde yine bir sınıfsallık olacak ise sanatın burada oynayacağı rol kritik olacak.

Yeni model salgına karşı kapitalizm nasıl bir sınav verdi?

İnsanlık geçmiş tarihlerde birçok salgınla karşılaşmış, onun acısını çekmiş, çaresini bulmuş, bağışıklık kazanmış sonra yoluna devam etmiştir. Çalışma yaşamına dair araştırmalar yapan biri olarak bu başlığı sağlık alanının uzmanlarına bırakırken, salgınının sosyal yaşantıya, ekonomiye ve tabi ki çalışma yaşamına etkilerine dair birkaç çift söz edeceğim. Geçenlerde bir arkadaşımın sohbet ederken insanlara eski tarz yöntemlerle ulaşmanın devrinin kapandığını söyledi. O da sosyal medyanın aktif kullanılmasının işçilere ulaşmak için önemli olduğunu düşünenlerden biri. Ancak işçi sınıfının geleneksel ama hep güncel olan üretime gelen güçlerini kullanmaları, her zaman iktidar ve patronlar için tavizler vermelerini sağlayan önemli bir güçtür. Dünya bu salgından önce de ekonomik olarak çok iç açıcı bir durumda değildi. Fransa, İtalya, Yunanistan ve birçok ülkenin siyasi iktidarları işçi sınıfının kazanılmış haklarına saldırı girişiminde bulunuyordu. Macron'un emeklilik yaşını yükseltilmesine yönelik yasa değişikimine karşı Fransa işçi sınıfı aylardır sokaklardaydı. Yunanistan'da yeni demokrasi hükümetinin, emeklilik yasasında yaptığı düzenlemenin içinde barındırdığı emeklilerin Noel ve paskalyada aldıkları maaşı ortadan kaldırma girişimine karşı da Yunanistan işçi sınıfı bu duruma genel grevlerle cevap vermişti. Türkiye'de ise 2018'de kurlardaki yükselişle patlak veren ekonomik krizin 7 milyonun üzerinde işsiz yaratması ve enflasyondaki yükselişle birlikte çalışanların alım gücündeki düşüş, doğalgaz, elektrik gibi yaşamsal ihtiyaçlara getirilen zamlar işçi sınıfının hayatını olumsuz olarak etkiliyordu. Bu salgın daha çok 65 yaş üstünü ve kronik hastalığı olanları etkiliyor. Salgın öncesi de iktidarlar bu yaş üstünü gözden çıkaran, açlığa, yoksulluğa mahkum eden ekonomik adımlar atıyordu. Dolayısıyla Sovyetler Birliği çözüldükten sonra "Yeni Dünya Düzeni" olarak tanımlanan ve 30 yılda insanlığa vereceği bir şey kalmayan bu kapitalist düzen dün de çatırdıyordu bugün de bu yarık derinleşiyor. Kapitalizm işçi sınıfı için salgın öncesinde de işsizlik baskısıyla sömürülme durumuydu bugün de aynı durum geçerliliğini koruyor. Türkiye'de DİSK'in açıkladığı son rapora göre virüsün işçiler arasında yayılma hızı daha fazla, patronların bu durum karşısındaki önlemi ise çalışanlarını ücretsiz izne ayırmak. İktidarın çözümü ise ücretsiz izne ayrılanlara üç ay boyunca asgari ücretin yarısını vermek. Salgın sonrası konuşacağımız bir konu da, 7 milyondan fazla işsize 3 milyon kişi daha eklendikten sonra her şey eskisi gibi mi olsun, bunu tartışmak olacak.

Buna karşın, yeni dönem salgının ticaret ve ekonomide patronların durumunu hangi yönde etkileyeceği iktidarlar tarafından düşünülen ve çare aranan ilk başlığı oluşturuyor. Salgının sonrasında da, durumun tersinden işleyeceği yönünde herhangi bir olumlu gelişme görünmüyor.

Sovyetler Birliği eskide kalan ölümcül salgınlara karşı nasıl mücadele ediyordu?

Devletin bütün birimleri salgının ortadan kalkması için seferberlik haline getiriliyordu. İzolasyon tedbirleri hiçbir öncelik şart koşulmadan halkın sağlığı için zaman kaybetmeksizin hayata geçirilip gerekli bütün adımlar atılıyordu. Veba, çiçek hastalığı, kolera, şarbon vb. gibi salgınların hepsi başka ülkelerden Sovyetler Birliği'ne taşınmış, bu salgınlara mücadelede kullanılmak için devlet menkul kıymetleri salgına karşı çalışanlar ve hastalar için kullanılmıştır. Salgına karşı bu mücadele de sosyalist sistemin insan sağlığını her şeyin başına yazdığının göstergesidir. Aynı zamanda toplumun hastalıklara karşı bağışıklık kazanması ve aşılama her bir birey için çok önemli bir yere sahip olmuştur.

Sağlık hizmetlerinin ve sağlık sisteminin temelini oluşturan maddeler şunlar:

- Önleyici sağlık hizmetlerine ağırlık verilmesi,
- Önleyici ve tedavi edici hizmetlerin bütünleştirilmesi,
- Sevk zinciri ile birbirine bağlı sağlık kurumlarında hizmet verilmesi,
- Hizmetin ücretsiz ve finansmanın genel bütçeden sağlanması,
- Hekimler devlet görevlisi, sağlık kurumları devlet kurumu, hizmet devlet hizmeti,
- Tıbbi araştırma ve uygulama arasında yakın ilişki kurulması,
- Sağlık sisteminin gelişimine halkın katılımının sağlanması,
- Hijyen bilgisinin toplum içinde yaygınlaştırılması,
- Sanayi ve tarım işçileri ile ailelerine sağlık hizmetinde öncelik verilmesi.

Halkın sağlığı da Sovyetler birliği çözüldükten sonra arka sıralara itildi. Bu yeni salgın, dünyayı krize sokmuşken, yeni dünya düzeni söylemlerinde emperyalist bloktaki rekabette birinin diğerinin önüne geçme yarışında, halk sağlığının da bir önceliği kalmamış görünüyor.

Roller değişecek, eski olan yeni diye mi pazarlanacak?

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra emperyalizmin başat aktörü olan ABD'nin başkanının son dönemdeki küreselleşme karşıtı açıklamaları, bu durumun süreklilik kazanacağı bu alanı terk edeceği yanılsamasına neden oluyor. Özellikle son on yılda ABD'ye küresel sistemde rakiplerin çıkması, içlerinde en fazla konuşulmasının da Çin olması, Çin'in sermaye birikiminde ve ticari ilişkilerde sergilediği performansla birlikte akıllara bu krizin emperyalizmin aktör değişimine de yol açacağı fikrini getiriyor. ABD ve AB'nin salgın süresince Çin'i merkeze koyan suçlama kampanyaları kendi ülkelerindeki emekçilerin bu kriz süresince uğradıkları

ağır sömürüyü gizlemeleri, bu ihtimalin ciddiye alınması gereken bir boyutta olduğunu gösteriyor.

Geleceğe yönelik birçok öngöründe bulunmak mümkün, buradan işçi sınıfının payına düşecek olan ya da işçi sınıfının bu değişimin içinde yer alıp almayacağı, meselenin özünü oluşturacak. Ters durumda bu değişimlerden çıkacak sonuç, yeni savaşlar, bunu izleyen işgaller, daha fazla yoksulluk ve evrimsel çıkışı bekleyen yeni salgınlar olacak.

Değişime giden yolda sanatın insana etkisi

Emperyalist, kapitalist sistem son 30 yılda elindeki bütün silahlarını işçi sınıfına karşı değişimin aktörü olamayacaklarına dair kanının oluşması için kullandı. Sanatı da, yönetme güçlerini korumak için iyi bir şekilde kullandılar. İktidarda olan sınıf hayatın her alanını belirlemek ister. Sanatın özgün yanını ve toplumun çıkarını merkeze koyup üretmesini istemez ve bir takım engeller çıkarır. Bu durumda kapitalist sistemde işçi sınıfı sanatı boş mu versin? Bunu dolandırıp dillendirenler olsa da sanat da, iktidarı arayan işçi sınıfı için bir mücadele başlığıdır. Sanat-siyaset ilişkisi hep vardı, var olmaya devam edecek. Sermaye sınıfı sanatın işçi sınıfı siyasetiyle bir bağının olmamasını ister ama kendisi de sanatı kendi çıkarlarını güden ideolojik siyasetiyle besleyip topluma sunar.

Kapitalist sistem, sanatı işçi sınıfının yozlaşması için de kullanır. Kendisi için de aynı zamanda propaganda yapacağı bir alandır. “Bireysel kurtuluş sanatçı için de, üniversiteyi yeni bitirmiş bir genç için de, beş yıldızlı bir otelde çalışan şef için de mümkündür” propagandası bugünün sorunudur. Yoksulluğun doğallığını, zengin olmak için çalışmanın ve fırsatları iyi değerlendirmenin yeteceği yalanını dizilerde, sinemada, edebiyatta sıkça karşımıza çıkan karakterlerde, fakir gencin uğradığı haksızlıklar sonucu hırslanıp nasıl da zengin olduğunu gösterip durur. Kazananı, reyting oranı yüksek dizilerin yapımcıları ile ana karakter oyuncularını, gişe rekoru kıran filmlerin yapımcısı, senarist ve başrol oyuncularını, yine yıldızlı kitap kapakları dağıtım şirketleri ve yazarı; sonuçta kazananı bütün kapitalistler olur.

Üretim kapitalist sistemde ürünün halka sağlayacağı fayda düşünülerek değil, ne kadar para kazanılacağı düşünülerek yapılır. Sanat da düşünsel üretimin bir parçası olarak serbest piyasa ekonomisinde alınıp satılan bir mala dönüşür. Sanatçıların üretimindeki özgürlük alanı da parayı veren düdüğü çalar ya da iktidardaki siyasetin heykeltıraşın heykeline vereceği not ile ucube mi yoksa sanat mı olup olmadığı tartışmaya açılır. Sanatçıların bu tartışmaya geçmişte izin vermediği emeğine sahip çıktığı bir dönem vardı. Dünyanın birçok ülkesinde ‘68 gençlik hareketi olarak tarihe geçen bu dönemin, sosyalizm arayışı olan işçi sınıfı mücadelesinin yükseldiği ülkelerde ön plana çıkması, sanatçıların üretimlerine ve siyasi olarak konumlanışlarına da büyük bir etkide bulundu.

Türkiye'deki durum da bunun benzeri bir örneğini oluşturmuştur. Gençliğin, işçilerin ve aydınların sosyalist partilerde, sendikalarda, derneklere örgütlenmeleri gönüllük esası ve eşitlik, özgürlük mücadelesinin başarıya ulaşacağı inancıyla ilgiliydi. Nazım Hikmet'in memleketinin içinde bulunduğu duruma karşı kaygı ve öfkesi, işçi sınıfına olan inancıyla verdiği selamı, partisine olan güveni vardı. Aziz Nesin'in yarın arayışlarında halkına karşı sorumluluk hissiyle çocuklara ilim yuvaları kurması vardı. Nihat Behram'ın şiirlerinde halkın acılarını haykırması, Ruhi Su'nun bağlamayı eline alıp miting meydanlarında, insanoğluna olan inancını kuranın da kurtaracak olanın da insan olduğunu söylemesi, Yılmaz Güney'in filminde yoksul köylülerin fotoğrafını çekenlere yanıtının "fakirliğimizi ortadan kaldıracagız, siz de resmini çekemeyeceksiniz" olması önemli örneklerdi. Bu dönemde birçok aydının kendi kaderiyle işçi sınıfının kaderini ortaklaştırması söz konusu idi. Aydını, sanatçısı öncülük misyonu ile ürettiklerini kolektivizmin parçası yapmayı başarmıştır. Çünkü örgütlü bir yapının parçası olmuşlardır. Bu örgütlü durum ortadan kalktığında savrulmayı her aydın, her sanatçı yaşamaya bilir ama çoğu kendi benliğini ve ürettiklerini her şeyden önce görmeye başlar. Sanatsal-kültürel üretimleri ve sanatçının siyasi konumlanışındaki yerini de dönemin güncelliği belirliyor. Sanatçının bunu bilinçli yaptığı dönem ile bilinçsiz bir şekilde duruma kendisini angaje etmesi, ürünlerinin hizmet ettiği yeri değiştiriveriyor. Güncel durumdaki olumsuz değişkenliğe karşı örgütlü iradi karşı duruş, savrulmanın önüne geçmedeki tek çare olarak beliriyor.

Bunun yanında işçi sınıfının sanat ile bağı da 12 Eylül darbesinin ardından sosyalist blogun çözülüşü ile birlikte büyük bir olumsuzluk barındırmıştır. Çalışma sürelerinin artması, komünizm karşıtlığının içinde dillendirilen "kamunun ekonomideki yeri azalsın" propagandasının hayat bulması, bu durumun iş güvencesinin iyice azalmasına neden olması gibi birçok hak gaspı işçi sınıfının hayatını da değiştirdi. İşçi sınıfı, sanat ile kurduğu bağda zaman bulduğu kadarıyla sanatın her alanının izleyicisi oldu. Kendisine sunulan üretimi sorgulamadan ya da hayatına olumlu anlamda katacak bir şey bulamadan ürünü tüketerek izleyici konumuna dönüştü.

Bu durumda sanatın sektöre dönüşmesi, bu alandaki işçilerin de dönemsel olarak çalışan, mevsimsel işçilerin sorunlarıyla ortak sorunlar yaşamaya başlamasına neden oldu. Gelecek kaygısı, kayıt dışı ve uzun çalışma saatleri bu sektörün de birincil sorunlarından birisi haline geldi. Bu sorunlar, sektör farklılıkları da olsa, bütün işçi sınıfının ortak sorunları. Bu sorunlara karşı ortak tutum takınılması için sanatçıların da öncülük misyonu üstlenmesi bugün büyük bir önem taşıyor.

Sektör farkı olmadan, içinde önemli sanat nüveleri de taşıyan 2013 Haziran direnişi sanatın toplum üzerindeki etkisini bir kez daha gösterdi. İktidara karşı biriken öfkenin dışavurum hali bazen piyanodan bazen duvara çizilen karikatürden yansıdı. Bazen de direnişin bestesini yapan caz topluluğuyla birlikte izleyicisi olan halk direnişin bestesine ilham verdi.

Sonuç

Bugün karşılaşılan problemlerin işçi sınıfı için nedeni kapitalist sistem ise, bugün yaşadığımız salgında da çalışmak zorunda bırakılan, aynı zamanda iş yerleri kapandığı için işsiz kalan milyonların dünya düzenindeki değişimin dışında kalması düşünülemez. Televizyonlarda boy gösteren sosyal bilimcilerin, iktisatçıların salgın sonrasını işaret ederek “bu düzen böyle gitmez” ikazları kapitalist sistemin yöneticilerine uyarıdır. Bu uyarı haklı çünkü yıllardır yok saydıkları işçi sınıfının bu sistemin sonunu getirecek tek güç olduğunu bilmektedirler. Aydınların, sanatçıların işçi sınıfıyla birlikte dönüşümün öncülüğü üstlenecekleri bu dönem eskimiş örgütsel yapılarla olmayacaksa, yenisinin muhakkak kurularak örgütlü bir şekilde değişime giden süreçte aynı zamanda kurucu misyonla görevlerini yerine getirmesi bütün insanlığın beklentisidir.

Emek Araştırma Dergisi Yayın ve Araştırma Etiği İlkeleri

Emek Araştırma Dergisi, Genel-İş'in ulusal hakemli yayın organıdır. TÜBİTAK/ULAKBİM, Asos ve Index Copernicus veritabanlarında taranmaktadır. Yılda iki kez yayınlanan dergimiz emekten yana bilimsel çalışma ve araştırmaları, güncel, kuramsal ve uygulamaya yönelik akademik tartışmaları sayfalarına taşımayı amaçlamaktadır.

I. Etik Kurallar

Emek Araştırma Dergisi, dergide yayınlanacak yazıların yayın sürecinde; yazarlar, hakemler ve editörlerden öncelikle **Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi**'nde belirtilen ve aşağıda yer verilen "bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler"de bulunmamalarını beklemektedir.

a) İntihal: Başkalarının özgün fikirlerini, metotlarını, verilerini veya eserlerini bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseri gibi göstermek.

b) Sahtecilik: Bilimsel araştırmalarda gerçekte var olmayan veya tahrif edilmiş verileri kullanmak.

c) Çarpıtma: Araştırma kayıtları veya elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan cihaz veya materyalleri kullanılmış gibi göstermek, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek.

d) Tekrar yayım: Bir araştırmanın sonuçlarını ya da bir yazının özgün fikirlerini aynen ya da büyük oranda içeren ve daha önce yayınlanmış bir yazının benzerini sunmak.

e) Dilimleme: Bir araştırmanın sonuçlarını, araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara ayırıp birden fazla yazıda sunmak.

f) Haksız yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek veya olan kişileri dâhil etmemek, yazar sıralamasını gerekçesiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini sonraki baskılarda eserden çıkartmak, aktif katkısı olmadığı hâlde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek, tez çalışmalarından üretilen makalelerde tez danışmanının ismine yazarlar arasında yer vermek,

g) Diğer etik ihlal türleri: 1) Destek alınarak yürütülen araştırmalar sonucu yapılan yayınlarda destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile bunların katkılarını belirtmemek, 2) Henüz sunulmamış veya savunularak kabul edilmemiş tez veya çalışmaları, sahibinin izni olmadan kaynak olarak kullanmak, 3) Yayınlarında hasta haklarına riayet etmemek, 4) İncelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri eser sahibinin açık izni olmaksızın yayınında kullanmak, 5) Bilimsel bir çalışma kapsamında yapılan anket ve tutum araştırmalarında katılımcıların açık rızasını almadan ya da araştırma bir kurumda yapılacaksa ayrıca kurumun iznini almadan elde edilen verileri yayımlamak, 6) Araştırmalarda, çalışmalara başlamadan önce alınması gereken izinleri yetkili birimlerden yazılı olarak almamak, mevzuatın veya Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin ilgili araştırmaya dair hükümlerine aykırı çalışmalarda bulunmak, 7) Araştırmacılar veya yetkililerce, yapılan bilimsel araştırma ile ilgili olarak muhtemel zararlı uygulamalar konusunda ilgilileri bilgilendirme ve uyarma yükümlülüğüne uymamak, 8) Bilimsel çalışmalarda, diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri ve bilgileri, izin verildiği ölçüde ve şekilde kullanmamak, bu bilgilerin gizliliğine riayet etmemek ve korunmasını sağlamamak, 9) Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar kapsamında Etik Kurul izni almamak.

Emek Araştırma Dergisi yazarlardan, hakemlerden ve editörlerden yukarıda belirtilen etik ilkelere ek olarak aşağıda yer verilen sorumluluklara da uymasını beklemektedir.

1. Yazarların Sorumlulukları

Yazarlar;

- a) Sunulan makalenin yazar(lar)a ait özgün bir çalışma olduğunu,
- b) Tüm yazarların bu çalışmaya fiilen katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını,
- c) Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını,
- d) Makalenin başka bir yerde basılmadığını,
- e) Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan telif haklarını ihlal etmediğini,
- f) Makalenin yayımlanması durumunda telif haklarını ücretsiz vermeyi,
- g) Kör hakemlik kuralı çerçevesinde gizli kalması gereken hakemin kimliğinin tahmin edilmesi ya da öğrenilmesi durumunda vakit kaybetmeden editöre haber vermeyi taahhüt eder.

2. Hakemlerin Sorumlulukları

Hakemler;

- a) Nesnel ve tarafsız bir değerlendirme yapmalıdır.
- b) Yazarlarla, çalışmayla, kurumlarla veya varsa yapılan araştırmaya maddi destek sağlayanlarla çıkar çatışması ya da uyuşması içinde olmamalıdır. Olduğunu fark ettiğinde hakemlikten çekilmelidir.
- c) Gönderilen makaleyi değerlendirmeye yetkin olmadığı kanaatine sahip olduğunda ya da makul süre içinde değerlendirmeyi tamamlayamayacağını öngördüğünde hakemlikten çekilmelidir.
- d) Gizliliği ihlal etmemeli, makale değerlendirme sürecinde editör kurulu dışında makalenin yazar(lar)ı ya da hakemleri olabileceğini tahmin ettiği kişilerle ya da konu ile ilgisi olduğunu düşündüğü üçüncü kişilerle makalenin kendisini ya da raporunu paylaşmamalıdır.
- e) Değerlendirmesini tamamladığı ancak henüz yayımlanmayan bir makaleye ait herhangi bir veriyi kendi çalışmalarında kullanmamalıdır.

3. Editörlerin Sorumlulukları

Editörler;

- a) Bir makaleyi kabul etmek, reddetmek ya da düzeltilmesi için tekrar göndermek konusunda sorumluluğu yayın kurulu ile paylaşır.
- b) Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makalelerin, özgün nitelikte bilimsel araştırmaların, derlemelerin, kitap incelemelerinin ya da belgelerin usulüne uygun olup olmadığını, etik kurallar, genel kurallar ve yazım kurallarına uygun olup olmadığını kontrol etmelidir.
- c) Yazarlarla, çalışmayla, kurumlarla veya varsa yapılan araştırmaya maddi destek sağlayanlarla çıkar çatışması içinde olmamalıdır. Olduğunu fark ettiğinde editörlükten çekilmelidir.
- d) Gizliliği ihlal etmemeli, editörler kurulu, yayın kurulu ya da hakemler dışında üçüncü kişilerle yazıyı paylaşmamalıdır.
- e) Yayına kabul ettiği ancak henüz yayımlanmayan bir makaleye ait herhangi bir veriyi kullanmamalıdır.
- f) Editör, editörler kurulu ve yayın kurulu tarafından belirlenen hakemlerin isimlerini yazarlardan saklamalıdır. Dergi editörünün ya da editörler kurulundan bir yazarın editörlük yaptığı sayıya gönderdiği makalenin hakemlik süreci yayın kurulu tarafından yürütülür. Yayın kurulu üyelerinden birinin gönderdiği makalenin hakemlik süreci editör ile birlikte editörler kurulu ve diğer yayın kurulu üyeleri tarafından yürütülür.

II. Genel Kurallar

1. Değerlendirme Süreci

Dergimize gönderilen yazılar öncelikle editör ve yayın kurulu tarafından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Hakemlik süreci, yazar isimlerinin saklı tutulduğu çift kör hakemlik değerlendirmesi yoluyla işletilir. Bu süreçte yazılar iki hakem tarafından incelenir ve yazılı raporlar halinde değerlendirilir.

Hakemler kendilerine gönderilen yazıları; orijinallik, metodoloji, literatüre katkı, bulguların sunumu ve sonuçların desteklenmesi ile daha önce yapılan çalışmalardan yararlanma açısından değerlendirirler. Hakemler makaleyi kabul edebilir, reddedebilir veya yazarlardan biçime ve/veya öze yönelik düzeltme yapmalarını isteyebilirler. Bir makalenin yayına kabul edilebilmesi için en az iki hakem incelemesinin ardından, yayımlanıp yayımlanmayacağına yayın kurulu karar verecektir.

Hakem veya hakemlerin düzeltme istemeleri durumunda, yazarlar, hakemler tarafından yapılan eleştiri ve önerileri göz önünde bulundurarak istenen düzeltmeleri en geç 20 gün içerisinde tamamlayarak yayın kuruluna tekrar gönderirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Emek Araştırma Dergisi'ne çalışmalarını gönderen yazarlar derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar. Yazının yayımlanması konusunda nihai karar yayın kuruluna aittir.

2. Yazı Teslim Kuralları

Dergimize gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olması gereklidir. Ancak gönderilecek yazıların tez ya da kongre, sempozyum gibi bir toplantıda bildiri şeklinde sunulmuş olması yayınlanması için engel değildir.

Yazarlar, yazılarının kaynakça dahil 10 bin kelimeyi geçmemesine dikkat etmelidir. Yazılar Times New Roman fontunda, 12 punto ve 1,5 satır aralığı ile yazılmalı ve emekarastirma@genel-is.org.tr adresine gönderilmelidir. Makalelerin 250-150 kelime civarında İngilizce ve Türkçe özleryazıyla birlikte gönderilmelidir. Özlere Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler eklenmelidir. Dergiye gönderilen yazıların kaynakça ve yazım kuralları dergi kurallarına göre düzenlenmiş olmalıdır.

Gönderilen yazıların başlıklarının altında yazar adı, unvanı, görev yaptığı kurum ve kendisine ulaşılabilecek e-posta adresi gibi bilgilere yer verilmemelidir. Bu bilgiler

ayrıca bir kapak sayfasına ya da Word dosyasına eklenmeli ve yazılar bu şekilde dergiye gönderilmelidir.

Gönderilen yazılarda, yazarların **ORCID numarası** da bulunmalıdır. ORCID numarası olmayan yazılar yayınlanmayacaktır.

TÜBİTAK ULAKBİM'in şartları doğrultusunda; dergiye gönderilecek yazılar için: Ölçek, anket, görüşme, gözlem gibi yollarla veri toplamayı gerektiren araştırmalar için **etik kurul onayı alındığının** (etik kurul adı, karar tarihi ve sayısı) makalenin ilk-son sayfasında ve yöntem bölümünde belirtilmesi ve belgelendirilmesi, Bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalatıldığına ilişkin bilgiye makalede yer verilmesi,

Veri toplama sürecinde etik ilkelere özen gösterildiğinin kanıtlarının (başkalarının ölçek, anket, belgelerinin kullanılması için izin alınması gibi) makale içinde sunulması,

Makalelerde araştırma ve yayın etiğine uyulduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Bu koşulları sağlamayan makalelerin *Emek Araştırma Dergisi*'nde yayınlanması mümkün olmayacaktır.

III. Yazım Kuralları ve Kaynak Gösterme İlkeleri

Notlar ve referanslar ayrılmalıdır. Notlar metin içinde numaralandırılmalı ve “dip-not” şeklinde verilmelidir. Referanslar ise, APA sistemine göre düzenlenmelidir. Kaynakçada, sadece yazıda gönderme yapılan kaynaklara yer verilmeli ve yazar soyadına göre alfabetik sıralama izlenmelidir.

Başlıkların düzenlenmesi:

Ana başlık: İlk harfleri büyük, 14 punto ve bold, sola yaslı

Giriş, Öz, Abstract, Sonuç ve Kaynakça: Baş harfleri büyük, sola yaslı, on iki punto, bold

Başlıklar: Baş harfleri büyük, sola yaslı, 12 punto, bold

Alt başlıklar: Baş harfleri büyük, italik, paragrafa hizalı, 12 punto, bold

Metin İçi Kaynak Gösterimi

Yapılan çalışmalarda, başkalarının düşünceleri alıntı ya da gönderme şeklinde verilmelidir. Kısa alıntılar tırnak işareti içinde gösterilmelidir. 4 satırdan uzun alıntılar ise ayrı bir paragraf olarak 1 cm içeriden blok halinde, 10 punto ile yazılmalıdır. Bu durumda tırnak işareti kullanılmamalıdır.

Göndermelerde yazar soyadı, yayın tarihi ve sayfa numarası bilgileri parantez içinde aktarılmalıdır. Tek ve iki yazarlı yayınlarda her iki yazarın soyadına da parantez içinde yer verilmelidir.

İkiden fazla yazarı olan yayınlarda gönderme yapılırken sadece birinci yazarın soyadı verilir, diğer yazarlar için “vd.” ifadesi kullanılmalıdır.

Tüzel kişiler tarafından yazılmış yayınlarda tüzel kişi adı çok uzunsa veya kısaltılmış biçimi çok biliniyorsa ilk göndermeden sonra kısaltma yoluna gidilebilir. Kısaltma kullanılmasına karar verilirse ilk göndermede kurum adının açık hali yazılmalı ve yanında parantez içinde kısaltması verilmelidir.

Bir yazarın aynı tarihte yayınlanmış birden fazla yayınından yararlanılmışsa, yayınları birbirinden ayırmak için sırasıyla “a,b,c,...” ibareleri kullanılmalı ve bu kullanım gerek metin içinde kaynak gösterme sırasında gerekse kaynakça bölümünde yer almalıdır.

Kaynak Gösterme Örnekleri

I. Tek yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki yollamada (kitap):

(McQuail, 1987: 55).

- Aynı yazarın, aynı yıl birden fazla eserine yollama yapılması durumunda:

(McQuail, 1987a: 55; 1987b: 40).

- Alıntı yapılan yazarın başka bir yazardan alıntı yapmış olması durumunda:

(Aktaran: McQuail, 1987a: 55).

Kaynakçada:

McQuail, D.(1987) *Mass Communication Theory: An Introduction*, Beverly Hills, CA: Sage.

Akbulut, Ö.(2007) *Küreselleşme Ulus- Devlet ve Kamu Yönetimi*, Ankara: TODAİ Yayını.

Metin içindeki yollamada (makale):

(Akbulut, 2013: 168).

Kaynakçada:

Akbulut, Ö. (2013) “Küresel Kapitalizm ve Devlet”, *Toplum ve Hekim*, 28, 3, 165-171.

II. İki yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki yollamada (kitap):

(Denhardt ve Denhardt, 2007: 24).

Kaynakçada:

Denhardt, J. V. ve Denhardt, R. B. (2007) *The New Public Service*, New York: M. E. Sharpe.

Metin içindeki yollamada (makale):

(McCombs ve Shaw, 1998: 108).

Kaynakçada:

McCombs, M. E. ve Shaw D. L. (1972) “The Agenda-Setting Function of Mass Media”, *The Public Opinion Quarterly*, 36, 2, 176-187.

III. İkiiden çok yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki yollamada (kitap):

(Lazarsfeld vd., 1996: 45).

Kaynakçada:

Lazarsfeld, P. F., Berolson, B. ve Gaudet, H. (1944) *The People Choice*, London: Colombia University Press.

IV. Derleme yayınlar içinde yer alan makaleler:

Metin içindeki yollamada:

(Schramm, 1994: 53).

Kaynakçada:

Schramm, W. (1994) (der.) *Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş* (çev. Ü Oskay), İstanbul: Derya Yayınları, 95-134.

Metin içindeki yollamada (kurum yayınları):

(DPT, 1989: 145).

Kaynakçada:

DPT, (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994*, Ankara.

V. Yazarı Olmayan Kitap:

Metin içindeki yollamada:

• Kitap Adı Kısaysa:

(Kütüphaneciliğe Giriş, 1987).

• Kitap Adı Uzunsu:

(Sanal, 1995: 70).

Kaynakçada:

Kütüphaneciliğe Giriş, (1987) Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Sanal Kütüphanecilik ve Yeni Gelişmeler (1995) Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

VI. Görüşme:

Metin içindeki yollamada:

(O. Koloğlu ile kişisel iletişim, 13 Mart 2007).

Kaynakçada:

Orhan Koloğlu ile 13 Mart 2007 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

VII. Elektronik Kaynak

Metin içindeki yollamada:

(Çubukçu, 2009).

Kaynakçada:

Çubukçu, M. (2009) "Bu Kimin Zaferi?", <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/473346.asp>. (15.06.2010).

VIII. Yazarı Olmayan Elektronik Kaynak:

Metin içindeki yollamada:

(Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Kaynakçada:

Dışişleri Bakanlığı (2010) <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>.
Erişim Tarihi:16.06.2010.

IX. Gazete ya da Aktüel Dergilerde Yer Alan Yazılar:**Metin içindeki yollamada:**

(Nadi, 1950).

Kaynakçada:

Nadi, Yunus, (1950) “Kuvvetin Sırrı”, *Cumhuriyet*, 9 Temmuz.
X. Gazete ya da Aktüel Dergilerde Yer Alan İsimsiz Yazılar

Metin içindeki yollamada:

(Cumhuriyet, 7 Mayıs 1924).

Kaynakçada:

Cumhuriyet, 7 Mayıs 1924.

• Metin içerisinde aynı gazetelerin farklı kopyalarına atıf yapılmışsa:

Cumhuriyet, 1950-1960, Hürriyet, 1948-1960.
XI. Belgeler

Metin içindeki yollamada:

(Ticaret Bakanlığı, Karar Sayısı, 21.48.26).

Kaynakçada:

Ticaret Bakanlığı, Muamelat Umum Müdürlüğü Kararları, Erişim: T.C. Başbakanlık Arşivi.

DiSK/GENEL-İŞ

Adres: Çankırı Caddesi No:28 Kat: 7 Posta Kodu: 06030 Ulus/ALTINDAĞ/ANKARA
e-posta: bilgi@genel-is.org.tr web: www.genel-is.org.tr